

Úvod

Cílem této knihy je rozvinout komplexní nový analytický rámec pro oblast bezpečnostních studií. Vycházíme přitom z díla těch autorů, kteří již více než jedno desetiletí problematizují primát vojenského sektoru a státu v konceptním zpracování tohoto tématu. Tyto hlasy přicházejí z mnoha rozdílných zdrojů a jen zřídka kdy jsou vzájemně koordinované. Některé mají svůj původ v politické oblasti a vyjadřují snahu určitých organizací (většně státu samotného) buď dosáhnout uznání jejich zájmů a starostí, nebo se přizpůsobit změněným okolním podmínkám. Jiné přicházejí z akademického prostředí, z oblastí a proudů, jako jsou výzkum míru, feminismus, mezinárodní politická ekonomie a bezpečnostní (a strategická) studia. Z obecného hlediska se tyto hlasy zaměřovaly na rozšiřování bezpečnostní agendy, když vedle tradiční vojensko-politické definice bezpečnostních studií (známých také jako strategická studia) požadovaly uznání výzkumné relevance pro problémy a referenční objekty v sektorech ekonomiky, životního prostředí a společnosti.

Nyní se nám tedy nabízejí dva základní pohledy na bezpečnostní studia – na jedné straně nová perspektiva „rozšiřovatelů“ a na straně druhé starší, vojensky a státocentricky orientovaný, program tradicionalistů.² Nastal proto vhodný čas ke srovnání těchto dvou pohledů a ke zhodnocení jejich přínosů i negativ. To bude zároveň vyžadovat sledování konceptuálního aparátu i aplikaci metody, jež umožní vnitřně koherentním způsobem rozpracovat širší výzkumnou agendu. Kromě toho bude nutné rozlišit, která témata do oblasti výzkumu bezpečnosti patří a která nikoliv, vysvětlit, jak a proč získávají tento „bezpečnostní“ charakter, a konečně určit, na jakých úrovních – od lokální přes regionální po globální – se relevantní bezpečnostní dynamika projevuje. Tradicionalisté mají při identifikaci bezpečnostních témat usnadněnou úlohu, neboť bezpečnost v podstatě ztotožňují

s oblastí vojenství a ozbrojených sil. Pokud však bezpečnost z tohoto vojenského vymezení vyvážeme, situace se stane obtížnější. Musíme se totiž vyhnout intelektuálnímu a politickému tuskali, které se skrývá v mechanickém přenesení pojmu *bezpečnost* na širší a komplexnější pole témat.

Následující část této kapitoly shrnuje debatu mezi novým a tradičním přístupem ke studiu bezpečnosti. V dalších dvou částech podáváme definici konceptů, jež tvoří jádro naší analýzy. První z těchto částí vytyčuje naše chápání analytických rovin (v prostorovém smyslu od mikroúrovně po makroúroveň, na nichž lze hledat zdroje vědeckého vysvětlení i výsledky reálného dění) a druhá rozvíjí koncept sektorů (neboli takových pohledů na celek výzkumu, které se soustřeďují na specifický typ interakce). Zbývající část kapitoly je věnována problematice regionů. Naznačíme zde jejich souvislost s analytickými rovinami, načrtáváme dosavadní podobu „klasické“ teorie bezpečnostních komplexů a poukazyjeme na některé problémy, jež se objevují při snaze přenášet její konceptuální aparát do netradičních sektorů (ekonomického, společenského a environmentálního).

Spor „širokého“ a „úzkého“ pojetí bezpečnostních studií

Debata mezi „širokým“ a „úzkým“ pojetím se rozprohla v důsledku všeobecné nespokojenosti plynoucí z radikálního zúžení výzkumného pole bezpečnostních studií, na němž se výrazně podepsala posedlost konvenčním i nukleárním zbrojením v dobách studené války. Tato nespokojenost byla zprvu motivována nárůstem významu ekonomické a environmentální agendy v mezinárodních vztazích, k němuž docházelo v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století. Později, v devadesátých letech, se připojil také rostoucí zájem o problematiku mezinárodního zločinu a skupinových identit. Toto tematicky motivované rozšiřování výzkumné oblasti nakonec samo vyvolalo profirence, které požadovaly spoutání bezpečnostních studií do mantinelů definovaných hrozbou použitím síly či jejím skutečným užitím. Poukazovalo se zejména na fakt, že progresivní rozšiřování agendy nahlížovalo myšlenkovou koherenci pojmu bezpečnost; ten najeďnou zahrnoval tolik témat, že se vytřácel jeho základní smysl a význam. Tento argument měl možná zakrýt nevyřazenou politickou obavou, že vpuštění nevojenských témat do oblasti bezpečnosti by mělo nežádoucí a kontraproduktivní účinky z hlediska celkové struktury společenského a mezinárodního uspořádání (více k tomuto viz kapitola 9).

Mezi explicitní zastánce rozšiřování výzkumu patří: Ullman (1983); Jahn, Lemaire a Weaver (1987); Nye a Lynn-Jones (1988); Matthews (1989); Brown (1989); Nye (1989); Crawford (1991); Haftendorn (1991); Tickner (1992) a Weaver a kol. (1993), přičemž většímu z nich k tomu vedla naléhavost nových a často nevojenských zdrojů bezpečnostních hrozeb (*Security threats*). Také v rámci me-

zinárodní politické ekonomie existuje silný myšlenkový proud propojující sektory ekonomiky a vojenství (Gilpin 1981; Crawford 1993, 1995; Gowa 1994; Mansfield 1994). Pozitivně se k rozšiřování staví Buzan (1991), zároveň však zůstává skeptický k možnosti koherentně konceptualizovat bezpečnostní problematiku v ekonomickém (viz také Luciani 1989) a environmentálním (viz také Deudney 1990) sektoru. Buzan se vyslovil pro zachování specificky vojenského podobornu strategických studií v rámci širšího pojetí bezpečnostních studií (1987, 1991, kapitola 10.). Ullman (1983) a Buzan (1991, kapitola 3) rozšířili zejména definici hrozb, když ji posunuli od čisté vojenských formulací k obecnějším. K rozšiřování se přiklánějí i zbývající dva autoři této knihy – de Wilde, z pozice liberálního pluralismu, a Weaver, pod vlastním označením postmoderního realismu.

Tradicionalisté začali své pozice veřejně hájit po odumření studené války. Ještě poměrně krátce před jejím skončením se bylo možné setkat s hlasy volajícími po omezení výzkumného pole na „cokoliv, co má souvislost se zabráněním jaderné válce mezi supervelmocemi“ (Lebow 1988: 508). Ovšem ve chvíli, kdy komunita strategických analytiků přišla o svůj primární úkol – analýzu ozbrojené konfrontace mezi Východem a Západem –, nastalo období zmatku a dezorientace. V ohrožení se totiž ocitl účel, a v důsledku toho i status a finanční podpora celého podniku strategických studií, který byl vybudován v průběhu studené války; následkem toho se vojenská perspektiva strategické analýzy zdála být mimořádně náchylná k tlakům ze strany rozšiřovatelů. Tuto situaci dokládalo vydání časopisu *Survival* z roku 1989 (31: 6), jež bylo bez výjimky věnováno „nevojenským aspektům strategie“.

Tradicionalistická obhajoba na sebe vzala podobu opakování konvenčních argumentů o přetrvávajícím primátu vojenské bezpečnosti (Gray 1994b). Tradicionalističtí autoři v různé míře uznali námitky, že nevojenským přičinám konfliktů v mezinárodním prostředí je nutné věnovat širší pozornost, a vzhledem k bezpečnosti nestátních aktérů účastnicích se hry ozbrojených sil nezdá se rezignovali na otevřenou obranu centrálního postavení státu v bezpečnostní analýze. Většina tradicionalistů zdůrazňuje význam *vojenského* konfliktu jako analytického klíče k chápání bezpečnosti a jsou zároveň připraveni ustoupit ze svých „státocentrických“ (*state centrist*) pozic. Někteří autoři – Jahn, Lemaire a Weaver (1987) a Ayoob (1995) – však přisuzují primární úlohu *politickému* sektoru a Ayoob považuje za ohnisko výzkumu právě *stát*, což pro změnu přímou souvislost s ozbrojeným konfliktem rozvolňuje. Podle některých tradicionalistů (Chipman 1992; Gray 1992) došlo po umlém „zúžení“ oboru zapříčiněného jaderným soupeřením za studené války jednoduše k jeho návratu do přirozené a osvědčené výzkumné oblasti. Toto rozšiřování mělo být nicméně „strategicky“ omezeno pouze na taková témata, která by se dala vztáhnout k problematice vojenských hrozeb nebo skutečného použití ozbrojené síly mezi politickými aktéry.

Chipman (1992: 129) k tomu říká:

„Možnost použití síly musí být určujícím, strukturujícím prvkem strategické analýzy... Její autor se sice může obšírněji věnovat i nevojenským aspektům bezpečnosti, ovšem primárním předmětem strategické analýzy musí zůstat fakt, že národy, státy či mezinárodní aliance jsou neustále nuceny budovat a rozvíjet ozbrojené síly, nasazovat je do bojových akcí nebo je z nich naopak stahovat.“

Přestože se Chipman zjevně snaží zabránit dalšímu rozvolňování předmětu výzkumu, jeho výrok si zasluhuje pozornost. Otevřeně se v něm totiž vzdává přísahého státocentismu, neboť uznává, že v mezinárodním systému mohou být ozbrojené síly strategicky využity nejen státy a alianční státy, ale také společnostími a národy.

Pravděpodobně nejvyhraněnější vyjádření tradicionalistické pozice pochází od Stephena Walta. Walt tvrdí, že předmětem bezpečnostních studií je válka a že sama tato disciplína může být definována jako „výzkum hrozby použití, použití a kontroly ozbrojené síly“. Na hlasy, které volají po expanzi výzkumné agendy i mimo jasně ohraničenou oblast vojensství, odpovídá, že takový posun by

„s sebou nesl riziko nepřiměřeného rozpínání ‚bezpečnostních studií‘, z této logiky by plynilo, že za ‚bezpečnostní‘ hrozbu bychom mohli považovat témata jako znečištění životního prostředí, nemoci a choroby, zneužívání dětí nebo ekonomickou recesi. Takto vymezený obor by přišel o svoji vnitřní koherenci a řešení kteréhokoliv z těchto významných problémů by se stalo mnohem obtížnější.“ (Walt 1991: 212–213)

Walt (1991: 227; viz také Dorff 1994; Gray 1994a) sice připojí spojení slov „ekonomika a bezpečnost“, ovšem pouze tehdy, týká-li se vojenských témat, nikoliv ekonomické bezpečnosti jako takové.

Kritika, již zaskáncům rozšíření adresují tradicionalisté a která poukazuje na nebezpečí myšlenkové nesoudržnosti (inkoherece), může být více než opodstatněná. Obsáhlejší výzkumná agenda skutečně znamená mnohem vyšší nároky, což se širě znalostí a vědomostí týče. Ještě více by nás však měly znepokojovat další dva důsledky. Za prvé, vzhledem k politickému charakteru pojmu *bezpečnost* by rozšířením výzkumného pole získaly na významu i ty hlasy, které požadují výraznější zásahy státu do celé řady oblastí společenského života. To by, jak upozornil již Deudney (1990), mohlo mít nežádoucí a kontraproduktivní dopady zejména v sektoru životního prostředí, přičemž tuto námitku lze snadno aplikovat i na sektory ostatní. Za druhé, v širším pojetí agendy se objevují tendence povýšit

„bezpečnost“ – často bezmyšlenkovitě – na jakési univerzální dobro, na vytvořený konečný stav, k němuž by mělo veškeré dění směřovat. Jak ale poznamenal Wæver (1995b), jedná se o nebezpečně omezený pohled. Bezpečnost je v nejlépeším případě jistým druhem stabilizace konfliktních nebo vzájemně vyostřených pozic, dosažovaná díky mimořádné mobilizaci státu. Přestože v mezinárodních vztazích může být stav bezpečí obecně lepší než stav nejistoty (tedy existence hrozeb, jež nelze neutralizovat žádným adekvátním protipatřením), zásadní konfliktky ze vztahu vzájemné bezpečnosti nezumí – ačkoli se jedná o takové spory, které již byly určitými efektivními protipatřeními utlumeny. Zpochybnit však lze i takto oslabenou představu: liberálové například tvrdí, že přehnaná míra ekonomické bezpečnosti narušuje fungování tržního hospodářství. Bezpečnost bychom proto neměli lehkotvažitě pojímat jako dobro za všech okolností. Podle Wævera je výhodnější zaměřit se na desekuritizaci neboli na vyjmutí problémových témat z kategorie krizových situací a na jejich zařazení do standardního vyjednávacího procesu v politické sféře.

Hlavní cíl, k němuž tato kniha směřuje, spočívá v rozpracování analytického rámce, který bude vycházet ze širší výzkumné agendy a jenž zahrne i postoje a názory tradicionalistů. Se zastánci rozšiřování se shodujeme v tom, že výzkumnou agendu bezpečnosti otevíráme i jiným než vojenským druhům hrozeb. Polemizujeme s názorem, že bezpečnostní studia by se měla omezit na válka a použití ozbrojeného donucení a že ostatní oblasti získávají relevanci pouze tehdy, pokud s nimi mají nějakou souvislost (přestože podle Buzana [1991, kapitola 10.] by takový přístup zapadal do představy *strategických studií*, jež by v rámci nových bezpečnostních studií zůstávala specializovaným, vojensky zaměřeným podoborem). Na základě analýzy vojenských i nevojenských hrozeb působících na referenční objekty a následné sekuritizace (*securitization*) těchto hrozeb naopak hodláme zformulovat radikálnější pojetí bezpečnostních studií. Zcela vážně bereme v potaz tradicionalistické varování před intelektuální nesoudržností, nesouhlasíme však se závěrem, že nejlepší způsobem, jak se s tímto nebezpečím vypořádat, je ústup do úzce vojenské domény. Koherence se budeme snažit dosáhnout nikoliv uvězněním studia bezpečnosti ve vojenském sektoru, nýbrž zkoumáním samotné logiky bezpečnosti, tak lze zjistit, co odlišuje bezpečnost a proces sekuritizace od témat a procesů, které mají pouze politický charakter. Rýsuje se nám zde prolomení současné patové situace mezi oběma přístupy.

Stojíme tedy před problémem, jak konceptuálně pojmut bezpečnost, aby se v jejím rámci dalo rozlišovat mezi různými druhy hrozeb a problémů. Hrozby a zranitelnosti (*vulnerabilities*) se mohou objevovat v nejiracionálnějších vojenských i nevojenských oblastech, ovšem pro zařazení do kategorie bezpečnostních problémů musejí splňovat přísne stanovená kritéria, jež je odliší od běžného, „pouze“ politického dění. Aktér sekuritizace (*securitizing actor*)³ je musí vyhodnotit jako

existenci hrozby (*existential threats*) pro referenční objekt, čímž dále získává podporu pro krizová opatření, která se vymykají za normálních okolností závazným pravidlům. Tato kritéria, podrobně vyloučená ve druhé kapitole, naznačují, jak lze rozšířit agendu bezpečnostních studií, aniž by došlo k rozvrácení intelektuální soudržnosti celé disciplíny.

Problém analytických rovin

Po více než tři desetiletí byl problém analytických rovin (*levels of analysis*) ústředním tématem debat většiny teoretiků mezinárodních vztahů (Buzan 1994c; Onuf 1995). Tento problém proštupoval i oblast bezpečnostní analýzy, ať už v diskusích o volbě referenčních objektů (jedinci v stát) nebo v neshodách o příčinách války (struktura systému v. podstata státu v. lidská přirozenost). Vzhledem k tomu, že jsme knihu uvedli otázkou po vztahu mezi teorií regionální bezpečnosti a multisektorovým pojetím výzkumu, musí i náš projekt vycházet z určitého chápání analytických rovin. V dalších kapitolách analytických rovin široce využíváme k identifikaci aktérů, referenčních objektů a dynamiky vzájemné interakce, působících v oblasti bezpečnosti.

Pod pojmem roviny (či úrovně) máme na mysli předemty analýzy, definované podle prostorových měřítek na stupnici od malých k velkým. Právě na jednotlivých rovinách lze hledat výsledky bezpečnostního dění i zdroje teoretického vysvětlení. Teoretické závěry mohou poukazovat na kauzální vztahy napříč rovinami – například centralizované, působící „odshora dolů“ (*top-down*), v případě vlivů struktury systému na jeho prvky (třh – firmy; mezinárodní anarchie – státy a podobně), nebo decentralizované, působící „zezdola nahoru“ (*bottom-up*), v případě lidské přirozenosti a jejich projevů v jednání společenských skupin, ať už se jedná o firmy, státy nebo národy. Charakter analytických rovin samých ovšem nedává žédné indície o jakémkoliv specifickém modelu nebo prioritním typu jejich vzájemných vztahů. Analytické roviny jsou jednoduše ontologickými označeními oblasti, kde se zkoumané události odehrávají, spíše než vlastními zdroji teoretického vysvětlení.

V teorii mezinárodních vztahů se nejčastěji operuje s následujícími pěti analytickými rovinami:

1. *Mezinárodní systémy*, označující nejrozsáhlejší uskupení interagujících či vzájemně závislých jednotek, nad nimiž se už nenaachází žádná další systérová rovina. V současné době se tato úroveň překrývá s planetou Země, ovšem dříve vedle sebe existovalo několik více či méně izolovaných mezinárodních systémů (Buzan a Little 1994).

2. *Mezinárodní subsystémy*, zahrnující skupiny jednotek v rámci mezinárodního systému, které lze od celku odlišit na základě zvláštního charakteru nebo intenzity jejich interakcí či vzájemné závislosti. Subsystémy mohou být teritoriálně koherentní, a pak je lze označit za regiony (Stručení národů jihovýchodní Asie [ASEAN], Organizace africké jednoty [OAU]), v opáčeném případě (Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj [OECD], Organizace zemí vyvíjejících ropu [OPEC]) zůstávají „pohybými“ subsystémy.

3. *Jednotky*, označující aktéry, složené z nejrůznějších podniků, organizací, společenství a bezpočtu jednotlivců. Tito aktéři musejí disponovat dostatečnou vnitřní jednotou a nezávislostí, aby je bylo možné odlišit od ostatních aktérů na této úrovni a zároveň aby se mohly samostatně pohybovat na úrovních vyšších (příkladem jsou státy, národy, nadnárodní firmy).

4. *Podjednotky*, zahrnující organizované skupiny jednotlivců v rámci jednotek systému, které jsou schopné ovlivňovat chování a jednání své jednotky, nebo se o to alespoň snaží (například byrokratické aparáty nebo lobbistické skupiny).

5. *Jedinci*, kteří ve společenských vědách obvykle tvoří nejnižší rovinu analýzy.

Analytické roviny jsou rámcem, jenž umožňuje dále rozvíjet teorii; samy o sobě teoriemi nejsou. S jejich pomocí lze lokalizovat zdroje teoretického vysvětlení a výsledky bádání, z nichž jsou teorie vybudovány. Neorealismus například umisťuje svůj zdroj vysvětlení (tedy strukturu) na systémovou rovinu a svůj závěr (soběstačnost či svépomoc, *self-help*) na úroveň jednotek. Teorie byrokratické politiky zase hledá zdroj vysvětlení (rozhodovací proces) na rovině podjednotek a výsledek analýzy (iracionální chování) na úrovni jednotek systému. Analytické roviny také do určité míry umožňují lokalizovat řadu aktérů, fór a dalších prvků, které se angažují v mezinárodních vztazích. Některé organizace (OSN) a struktury (globální trh, mezinárodní společnosti) operují na systémové úrovni; jiné (NATO, Evropská unie, Severoamerická zóna volného obchodu [NAFTA], ASEAN) mají nepochybně subsystémový charakter. Každého aktéra však nelze takto jednoznačně analyticky zařadit. Lobbistické skupiny typu národní unie zemědělců sice mohou zůstatvat na rovině podjednotek, ovšem transnacionální organizace, jako Greenpeace či Amnesty International, už tyto hranice překračují. Částečně se mohou pohybovat na úrovni podjednotek a zároveň také na subsystémové a systémové rovině. Totéž platí i pro nadnárodní firmy.

Jelikož debata o problému analytických rovin byla v teorii mezinárodních vztahů úzce spojena s neorealismem, odrážela nezřídka státoцентриcké pojetí této teorie: podjednotky umisťovala do států a subsystémy a systémy byly v její optice tvořeny výhradně státy. Z tohoto důvodu se představa analytických rovin selkala

s kritikou, že dále posiluje státoцентриčné pojetí a tzv. „inside-outsider“ předpoklady [podle nichž jsou vnitrostátní a mezinárodní sféra dva oddělené světy, čemuž by měl odpovídat způsob, jak k nim přistupujeme – pozn. překl.] typické pro teorii mezinárodních vztahů (Walker 1993; Onuf 1995). V této perspektivě se schéma analytických rovin jevílo nikoliv jako nevinná, abstraktní typologie; představovalo naopak vyhraněnou ontologii mezinárodních vztahů, která nespavedlivě opomíjela a čímli neviditelnými ty transnacionálně působící jednotky, jež nezapadaly do jejího obrazu. Neorealistické pojetí analytických rovin se stává problematickým v okamžiku, kdy se rozhodneme politický časoprostor strukturovat jinak. Neexistuje žádný důvod, proč by státy měly mít přednostní postavení – vždyť na každou z rovin se vejde i řada jiných aktérů. Radikální podobu této kritiky odmítáme, neboť se v předkládané knize snažíme poukázat na větší rozmanitost bezpečnostně relevantních jednotek, a také proto, že lze argumentovat logickou nutností „inside a outsider“ aspektů každé jednotky (Weaver 1994; v tisku-5). Souhlasíme však s výhradou, že tendenci tohoto analytického rámce posilovat státoцентриický model myšlení o mezinárodních vztazích je nutné mít stále na paměti.

Sektory

Co máme na mysli, jestliže hovoříme o pestřejší výzkumné agendě, v níž budou kromě vojenských a politických témat figurovat i témata ekonomická, společenská a environmentální? Sektorový přístup k bezpečnostním otázkám se bez většího zájmu odborné veřejnosti rozvíjel v posledních desetiletích studené války, kdy do vojensko-politické agendy vstupovala nová témata. Řada autorů se k němu uchyluje, aniž by to dali explicitně najevo. Realisté od Morgenthana k Waltzovi se hlásí k *politické* teorii, a tudíž předpokládají, že sektory mají určitý analytický význam. V debatách o mezinárodních vztazích se dnes běžně vymezuje identita systémů v závislosti na konkrétních sektorech, v nichž jsou ukotveny, například hovoříme-li o „mezinárodním ekonomickém systému“ nebo o „mezinárodním politickém systému“. Michael Mann (1986, kapitola 1.) chápe moc na základe rozlišení mezi její ideologickou, ekonomickou, vojenskou a politickou složkou. I samo dělení společenských a jiných věd do jednotlivých disciplín vychází převážně z preference sektorového myšlení – tato zvyklost se pak odráží v obecném vědeckém diskurzu, který počítá s tím, že ekonomiku, společnost a politiku lze jakýmiis způsobem oddělit, aniž by bylo nutné se kdovíjak zásadně zabírat otázkou jak. Příklad k širší výzkumné agendě bezpečnosti znamená, že otázku podstaty a významu sektorů nemůžeme nechat stranou.

Jeden z přístupů k analýze sektorů v nich hledá speciifické druhy interakcí. Vojenský sektor podle něj zahrnuje vztahy násilného donucení; politický sektor

vztahy autority, vládnoucích a ovládaných a uznání; ekonomický sektor je vymezen obchodními, výrobními a finančními vztahy; společenský sektor vztahy kolektivní identity a sektor životního prostředí tvoří vztahy mezi lidským jedním a planetární biosférou.

Buzan (1991: 19–20) pojal úlohu sektorů v bezpečnostní analýze následovně:

„Z obecného hlediska se vojenská bezpečnost týká dvourovňového vzájemného působení na jedné straně útočných a obranných schopností [jež kapabilit, *capabilities* – pozn. překl.] států a na straně druhé toho, jak státy vnímají úmysly a záměry ostatních. Pod politickou bezpečností rozumíme organizační stabilitu států, systémy vládnutí a ideologie, které slouží jako jejich legitimizační nástroje. Ekonomická bezpečnost zahrnuje přístup ke zdrojům, finančním prostředkům a trhům, bez nichž nelze udržet přijatelnou životní úroveň a dostatečnou státní moc. Společenská bezpečnost se týká udržitelnosti tradičních forem jazyka, kultury a náboženské a národní identity a zvyků, to vše v přijatelných podmínkách rozvoje. Environmentální bezpečnost je založena na zachování lokální i celoplanetární biosféry coby základního podpůrného systému, na němž závisí existence všech dalších forem lidské činnosti.“

V jedné z našich pozdějších prací (Weaver a kol. 1993: 24–27) jsme tuto formulaci pozměnili, abychom se oprostili od implicitního (a v některých bodech explicitního) pojetí státu jako ústředního referenčního objektu pro všechny sektory. Pokud měl být multisektorový přístup k bezpečnosti skutečně smysluplný, musela být přiznána relevance i jiným referenčním objektům než pouze státu. Předkládaná kniha z těchto principů vychází a výrazně je dále prohlubuje.

Pro analytické účely lze pomoci sektorů rozložit celek na části, a to tak, že se vyberou některé z distinktivních typů interakcí. Tyto jednotlivé rysy však existují nezávisle, ve vzduchoprázdnu. Vztahy donucení nefungují odděleně od vztahů směrů, autority, identity nebo životního prostředí. Sektory sice v rovině teorie vy- děluji charakteristické vztahové vzorce, ty však ve skutečnosti zůstávají vzájemně neoddělitelnými součástmi komplexních celků. Smysl jejich vydělení spočívá pouze v redukci této komplexnosti v zájmu usnadnění analýzy.

Využitím sektorového přístupu se snižuje počet aktivních proměnných, a rozsah výzkumu se tudíž navrácí do zvladatelnějších mezí. V pohledu ekonomia tedy vystupují do popředí životní úroveň a rozvojové trendy, které následně ospravedlňují některé restriktivní teoretické předpoklady, například když je motivace k určitému jednání spatřována v touze maximalizovat užitek. Stoupavec politického realismu pohlíží na stejné systémy optikou suverenity a moci, čímž jsou legitimovány jeho restriktivní předpoklady – například motivace jednání, jež pramení z touhy

maximalizovat moc. Vojenský strateg se primárně zaměřuje na sledování útočných a obranných kapabilit jednotek systému, což ho dále opravňuje k omezení motivace jednání na účelovou kalkulaci rozdílů v ozbrojené síle. Environmentálně orientovaný autor si všímá především ekologických základů civilizace a nutnosti zajistit trvale udržitelný rozvoj. Ve společenském sektoru analytik sleduje především identitární vzorce systému a snahu společenských skupin uchovat si kulturní nezávislost. Všichni pohlízejí na stejný celek, ale každý z nich vidí pouze jeden z jeho rozměrů.

Sektorová metoda analýzy proto začíná rozložením celku na jednotlivé části, ovšem musí být uzavřena jeho opětovným sestavením. Analytické rozložení má celý výzkum pouze usnadnit a zpřehlednit. K celkovému porozumění předemtu výzkumu je nutné jednotlivé části znovu spojit a pochopit jejich vzájemné vztahy; tomuto úkolu bude věnována osmá kapitola.

Regiony

Volba regionů jako ústředního výzkumného tématu pro bezpečnostní analýzu vychází nejen z našeho předchozího rozpracování teorie regionálních bezpečnostních komplexů, ale také z promyšlení všeobecně rozšířeného předpokladu, že po skončení studené války dojde k výraznější regionalizaci mezinárodních vztahů. Argumentuje se přitom tím, že kvůli kolapsu bipolárního uspořádání zmizela hlavní síla, která na globální úrovni mezinárodní vztahy strukturovala. Zbylé velmoci již nejsou rozděleny ideologickou propastí a všechny bez výjimky dávají najevo, že se chtějí vyhnout vážnějším politickým dobrodružstvím, kromě situací, které se bezprostředně a významně týkají jejich zájmů. V důsledku toho slábnou role globálního vůdcovství, což pro změnu vede k domněnce, že více než kdykoliv předtím si budou jednotlivé regiony řešit své vnitřní problémy samy. Skutečnost, že slábnoucímu zájmu velmoci o globální rozměr jejich politiky odpovídá rostoucí mocenská kapacita většiny světových regionů, pak tuto tendenci jenom posiluje. Dlouhotrvající evropská a západní mocenská nadvláda je nyní soustavně nahlo dávana difuzí průmyslových, vojenských a politických kapacit mezi rozšiřující se okruhy států a národů.

Z hlediska analytických rovin tvoří regiony zvláštní třídu subsystémů.⁴ Seskupování geograficky blízkých států se zdá být dostatečně významným rysem mezinárodních subsystémů, a zaslouží si proto samostatnou pozornost: co vede státy k ustavení těchto regionálních seskupení a chovají se jiné jednotky stejně? Stačí si představit organizace jako EU, NAFTA, ASEAN, Jihosasijské sdružení pro regionální spolupráci (SAARC), Fórum Jižního Pacifiku (South Pacific Forum), Jihoafrické rozvojové společenství (SADC), Organizace africké jednoty (OAU)

a další, abychom si uvědomili význam teritoriálně vymezených subsystémů. Regiony jsou samy o sobě předmětem analýzy; neboli jsou specifickými oblastmi, v nichž lze hledat výsledky výzkumu i zdroje teoretického vysvětlení. Proč vůbec tento typ regionálního subsystému (případně kterákoli z jeho konkrétních manifestací) vzniká a působí jako jedna ze součástí mezinárodního systému jako celku?

Pravděpodobně nejvýstižnější vysvětlení podstaty regionálních systémů lze vysledovat v myšlení Hanse Mouritzena (1995, 1997). Mouritzen vychází z prosté, nicméně zřetelné reflektované skutečnosti, že jednotky systému (státy) jsou teritoriálně ukotveny. V současné teorii mezinárodních vztahů se tento poznatek považuje za samozřejmý, ovšem vždy tomu tak nebylo. Až do patnáctého století byly barbarské kmemy po tisíce let nedílnou součástí mezinárodního systému. Tyto kmemy se dokázaly přemísťovat na velmi velké vzdálenosti. V těchto dávných dobách nebylo nijak výjimečné, že jste se přes noc stali sousedy nějaké významné mocnosti, která tam ještě večer nebyla. Mouritzen tvrdí, že pokud jsou jednotky systému mobilní, okoli každé z těchto jednotek v určitém časovém horizontu ustavi svébytný systém, spíše než jen konkrétní segment tohoto systému. Pokud jsou naopak jednotky teritoriálně ukotvené, každá z nich se bude nacházet v relativně stabilním regionálním prostředí, tvořeném nejvýznamnějšími jednotkami v její geografické blízkosti; každá z jednotek tak bude mít svoje specifické umístění v systémové struktuře (Mouritzen 1980: 172, 180).

Neschopnost vzít v úvahu důsledky tohoto „znehynění“ systémových jednotek částečně vysvětluje, proč byla rovina subsystémů v teorii mezinárodních vztahů poměrně opomíjena. Například Hollis a Smith (1991: 7–9) se o ní vůbec nezmiňují. Identifikace mechanismů, na jejichž základe se regiony ustavují, však v rámci analýzy mezinárodní bezpečnosti dále hovoří ve prospěch přesvědčení, že regionalizačním aspektem bezpečnosti na subsystémové úrovni je nutné věnovat větší pozornost.

Výše naznačené platí zejména pro státy, neboť v jejich případě je otázka teritoriální (i)mobility poměrně snadno zodpověditelná. Mouritzenovo pojetí svým důrazem na vojenský a politický sektor dále legitimuje klasickou státocentrickou teorii bezpečnostních komplexů a zároveň nám poskytuje indicie, odkud začít při zkoumání bezpečnostních vztahů v ostatních sektorech. Například ve společenském sektoru lze u jednotek typu národa očekávat podobnou logiku vázanosti na dané území jako u států, a následně tedy vznik regionálních uskupení. V ekonomickém sektoru se však v případě jednotek, jako jsou firmy nebo zločinecké gangy, můžeme setkat s vysokou pohyblivostí. Můžeme zde tedy očekávat ozvěnu barbarského dávnověku v podobě silnějšího vlivu systémové logiky a naopak ustupujícího významu regionálních formací.

„Klasická“ teorie bezpečnostních komplexů

V této části shrnujeme „klasickou“ teorii bezpečnostních komplexů v její podobě do roku 1991; vynechat ji mohou ti čtenáři a čtenářky, kdo jsou obeznámení/s dřívější Buzanovou knihou (1991, kapitola 5.). Teorii bezpečnostních komplexů s poprvé představil v roce 1983 Buzan v prvním vydání knihy *People, States and Fear* (s. 105–115). Tato teorie byla aplikována na oblast jižní Asie a Blízkého východu (Buzan 1983), následně rozpracována a podrobně aplikována na případ jižní Asie (Buzan a Rizvi 1986) a později také jihovýchodní Asie (Buzan 1988). Vávrynem (1988), Wriggins (1992) a Ayoob (1995) aplikovali vlastní verze teorie a Wæver (1992) a Wæver a kol. (1993) ji využili pro studium transformačních procesů v Evropě po skončení studené války. Nejnovější aktualizace klasické teorie shrnul Buzan (1991, kapitola 5.).

Logika bezpečnostních regionů pramení ze skutečnosti, že mezinárodní bezpečnost není definovaná v absolutních, nýbrž relativních (vztahových) pojmech. Mezinárodní bezpečnost je především záležitostí vzájemných vztahů společenských jednotek motivovaných bezpečnostními hrozbami a zranitelnostmi, ačkoliv někdy označuje také postoje, které tyto kolektivní celky zaujmají vůči přírodním hrozbám. Důraz na vztahový charakter bezpečnosti souzní s některými z nejvýznamnějších děl v oboru bezpečnostních studií (Herz 1950; Wolfers 1962; Jervis 1976), jež stavěly do popředí dynamické vztahové procesy, jako například bezpečnostní diplomata, mocenské rovnováhy, závody ve zbrojení a bezpečnostní režimy. O bezpečnostním statusu izolované jednotky (například bezpečnosti Francie) lze říci jen málo zajímavého, a proto musí být bezpečnost zkoumána a studována v širším kontextu.

Globální úroveň jakožto nejširší možný kontext je užitečná pro studium velmoci a také pro analýzu systémových referenčních objektů (životní prostředí v globálním měřítku, světová ekonomika, mezinárodní společnost). Tradiční (tedy vojensko-politické) pojetí bezpečnostní analýzy nevěnuje globálnímu rozměru bezpečnosti dostatečnou pozornost, takže pro většinu jednotek systému nedává smysl. Bezpečnostní postavení Toga a Kurdů se může zhoršovat, zatímco Argentina a Izrael si polepšují a Švédsko s Japonskem zůstávají beze změny – aniž by na sebe jednotlivé případy měly nějaký vliv. V klasické teorii bezpečnostních komplexů to bylo zdůvodněno argumentem, že pro většinu aktérů na úrovni jednotek má vojensko-politická bezpečnost význam v rámci určitých středně velkých uskupení, přičemž největší relevance byla v této teorii přisouzena uskupením regionální úrovně. V této knize se snažíme odpovědět mimo jiné na otázku, zdali si toto odůvodnění uchovává platnost i v rámci multisektorového přístupu k problematice bezpečnosti.

Klasická teorie bezpečnostních komplexů postuluje existenci regionálních subsystémů coby objektů bezpečnostní analýzy a zároveň předkládá analytický rámeček pro studium těchto systémů. Ve shodě s Velkou částí tradičního výzkumu byl i v této teorii pasován do postavení klíčového aktera stát a spolu s ním se dostalo pozornosti především vojenskému a politickému sektoru. Tento rámeček měl zvyrazňovat relativní autonomii regionálních bezpečnostních vztahů a zároveň tyto vztahy zasazovat do širšího kontextu státní (jednotkové) a systémové analytické roviny. Z praktického hlediska měl také poskytnout specialistům na areálová studia jednotný pojmový aparát a konceptuální výstavu, a usnadnit tak meziregionální komparace, na něž je současná akademická produkce velmi chudá. Kromě toho byl tento rámeček zamýšlen jako protíváha tendencím teoretiků moci podceňovat význam regionální úrovně pro otázky mezinárodní bezpečnosti. Tyto názory znovu vynesl do popředí vzestup neorealismu (Waltz 1979), k němuž došlo na konci sedmdesátých let 20. století a který bral v úvahu téměř výhradně jen mocenskou strukturu na systémové úrovni. V souvislosti s koncem vyhraněné systémové bipolarity a se vznikem decentralizovanější mocenské struktury v mezinárodních vztazích lze celkem logicky očekávat i ústup od takto jednorozměrných představ.

Všechny státy – jednotky systému – jsou zapleteny do globální sítě vzájemné bezpečnosti závislosti. Jelikož však politické a vojenské hrozby působí na malé vzdálenosti snadněji než na velké, pocit bezpečnosti nejistoty bývá spojován s geografickou blízkostí. Státy se většinou obávají spíše svých bezpečnostních sousedů než vzdálených mocností; v důsledku toho nejsou vztahy vzájemné bezpečnosti závislosti v různých oblastech mezinárodního systému jako celku zdaleka homogenní. Standardní model vzájemné bezpečnosti závislosti v geograficky rozšířeném a anarchickém mezinárodním systému představují regionálně definované „shluky“, jež jsou nazývány *bezpečnostními komplexy*. Mezi státy uvnitř těchto komplexů je vzájemná bezpečnostní závislost výrazně intenzivnější než v případě států nacházejících se mimo ně. Bezpečnostní komplexy jsou charakterizovány poměrně vysokou intenzitou mezistátních bezpečnostních vztahů, na jejichž základě se určitéjší disjunktivní regionální modely bezpečnosti ovlivněné rozložením moci i historicky danými vztahy přátelství a nepřátelství. Bezpečnostní komplex definujeme jako *skupinu států, jejichž hlavní bezpečnostní komplex definuje provázané, že problémy národní bezpečnosti každého z nich nelze přiměřeným způsobem analyzovat či řešit odděleně*. Dynamiku a strukturu bezpečnostního komplexu určují státy nacházející se v jeho rámci – konkrétně to, jak se navzájem vnímají a jak mezi sebou interagují. Jednotlivé bezpečnostní komplexy jsou stabilní, nikoli však trvalou součástí mezinárodního systému. Teorie předpokládá, že bezpečnostní komplexy se budou v tomto geograficky rozšířeném a anarchickém systému vyskytovat zcela běžně; pokud by tomu tak nebylo, naskytá se otázka proč.

Vzhledem ke skutečnosti, že klasické bezpečnostní komplexy jsou tvořeny seskupením států určitého regionu, mají nejmenom klíčový vliv na vztahy mezi svými jednotkami, ale zásadně také předurčují, jak a zdali vůbec mohou vnější síly do tohoto regionu pronikat. Vnitřní dynamiku bezpečnostního komplexu lze zachytit na škále, která určuje přátelský či nepřátelský charakter vzájemné bezpečnostní závislosti. Na jejím negativním konci se nacházejí komplexy vzniklé na základě konfliktu (*coiflict formation*) (Senghaas 1988, Väyrynen 1984), v nichž vzájemná závislost vyvěrá ze strachu, soupeření a vlnění ostatních jako bezpečnostních hrozeb. Uprostřed leží bezpečnostní režimy (Jervis 1982), ve kterých se státy ještě nepěstaly navzájem pokládat za hrozbu, ovšem v zájmu omezení bezpečnostních dilemat uzavřely dohody přinášející alespoň určitou jistotu. Pozitivní konec tohoto spektra tvoří pluralistické bezpečnostní společenství (Deutsch a kol. 1957: 1–4), jehož členové se ve vzájemných vztazích nechystají použít sílu a nečekají to ani od druhých. Regionální integrace přemění anarchický subsystém států v jednotného a geograficky rozsáhlejšího aktéra mezinárodního systému, čímž dojde k zániktu bezpečnostního komplexu. Regionální integrace pouze některých jednotek komplexu vede ke změně v mocenské struktuře tohoto komplexu.

Podle této teorie jsou bezpečnostní komplexy – podobně jako rovnováha moci – přirozeným výsledkem fungování anarchického mezinárodního systému. Při zachování stejných podmínek bychom se s nimi tedy měli setkávat všude. Případnou neexistenci takového komplexu lze vysvětlit dvěma okolnostmi. Za prvé, v některých částech světa jsou státní jednotky tak slabé, že pokud vůbec působí mimo své hranice, pak jen minimálně. Bezpečnostní priority těchto států jsou zaměřeny dovnitř, a vnější interakce v oblasti bezpečnosti proto k utvoření bezpečnostního komplexu nestačují. Druhý případ nastává, pokud je přítomnost vnějších mocností dostatečně silná na to, aby zvrátila standardní fungování dynamiky bezpečnostních vztahů. Takovou situaci nazýváme překrytí (*overlay*) a většinou zahrnuje extenzivní rozmístění ozbrojených sil v oblasti „překrytí“ a intervencí mocností (či mocnostmi). Výrazně se přitom liší od klasického zasahování velmocí do fungování lokálních bezpečnostních komplexů. „Normální“ intervence tuto místní bezpečnostní dynamiku obvykle posiluje, překrytí ji naopak podřizuje rozsáhlejšímu modelu velmocenské rivality, a dokonce ji může úplně vymazat. Nejlepšími příklady takového překrytí jsou éra evropského kolonialismu v zemích dnešního třetího světa a podřízení evropské bezpečnostní dynamiky soupeření supervelmocí po druhé světové válce. Dynamika lokálních bezpečnostních vztahů není v takovém případě zřejmá, a regionální komplex proto nelze vymezit; dostupné jsou pouze informace o situaci, která tomuto vývoji přecházela.

Bezpečnostní komplexy jsou svébytnými subsystémy, jsou to jakési zmenšené anarchie, které analogicky k plnohodnotným systémům disponují svými vlastními

vnitřními strukturami. Jelikož bezpečnostní komplexy představují stabilní, avšak nikoliv trvalé složky anarchického mezinárodního systému, chápání těchto komplexů jako subsystémů se svébytnými strukturami a vzorci interakcí nám poskytuje užitečný standard, s jehož pomocí můžeme identifikovat a vyhodnocovat změny v charakteru regionální bezpečnosti.

Standardem pro vyhodnocování významných změn v klasických bezpečnostních komplexech je jejich tzv. základní struktura (*essential structure*). Ta sestává ze tří klíčových složek: (1) uspořádání jednotek a rozdíly mezi nimi (což běžně platí i pro mezinárodní systém jako celek a v takovém případě nehraje tato proměnná na regionální úrovni významnou roli), (2) vztahy přátelství a nepřítelství a (3) rozložení moci mezi hlavními jednotkami subsystému. Pokud dojde v kterémkoli z těchto komponent k zásadní změně, za normálních okolností je nutné přistoupit k redefinici celého komplexu. Prostřednictvím tohoto přístupu lze analyzovat statické i dynamické aspekty regionální bezpečnosti. Pohlížíme-li na bezpečnostní komplexy jako na svébytné struktury, výsledky jejich fungování vycházejí jak z působení struktury samé, tak z procesů strukturálních změn.

V jakémkoli regionálním bezpečnostním komplexu obvykle dochází k nestálým a četným změnám. Mocenské vztahy procházejí nepřetržitým vývojem a zlomům se občas nevyhnou ani vztahy přátelství a nepřítelství. Klíčová otázka pak zní: Posilují tyto změny základní strukturu subsystému, nebo působí ve směru budoucí transformace? Pro posouzení jejich dopadů máme k dispozici čtyři široké strukturální kategorie: zachování statu quo, vnitřní transformace, vnější transformace a překrytí.

Zachování statu quo značí, že základní struktura regionálního komplexu – tedy rozložení moci a vztahy přátelství a nepřítelství – zůstává ve své podstatě nepořněná. To neznamená, že k žádným změnám nedošlo. Tento výsledek odkazuje spíše k faktu, že nastalé změny v konečném účtování strukturu komplexu posílily, nebo ji alespoň vážněji neohrozily.

K *vnitřní transformaci* regionálního komplexu dochází tehdy, promění-li se jeho základní struktura, aniž by to mělo dopad na jeho stávající vnější hranice. Taková změna může být výsledkem regionální politické integrace, zásadních změn v rozložení sil nebo posunů ve vztazích přátelství a nepřítelství.

Vnější transformace nastává, pokud se mění základní struktura komplexu v důsledku expanze či naopak redukce jeho vnějších hranic. Méně důležitě teritoriální změny nemusejí mít na celkovou strukturu významnější dopad. Přidání nebo „škrtnutí“ některých významných států však bez nejmenších pochyb bude mít na rozložení moci i (ne) přátelský charakter vztahů vliv velmi podstatný.

Překrytí popisuje situaci, kdy do fungování regionálního komplexu vstupuje jedna nebo více vnějších mocností a svou přítomností potlačí přirozenou lokální dynamiku bezpečnostních vztahů. Jak už jsme dříve uvedli, tato situace není totož-

ná se standardním procesem velmocenských intervencí do záležitostí regionálních bezpečnostních komplexů.

Jakmile z hlediska bezpečnosti přijmeme relevanci regionální úrovně, můžeme začít načrtávat jednotlivé vrstvy, které dohromady utvářejí komplexní analytický rámec pro výzkum bezpečnosti. Nejnižší stojí oblast vnitřní bezpečnosti jednotlivých států a společnosti. Nad ní se nacházejí regionální bezpečnostní komplexy. Dalo by se očekávat, že bezpečnostní vztahy uvnitř těchto komplexů budou poměrně intenzivní a mezi nimi navzájem spíše tlumené, ovšem v některých případech může i napříč hranicemi komplexů docházet k intenzivnímu střetávání či výměně. Vztahy mezi bezpečnostními komplexy proto tvoří v analytickém rámci samostatnou vrstvu, která nabývá na důležitosti v okamžiku, kdy se dají do pohybu zásadní změny v charakteru bezpečnostních komplexů. Na nejvyšší úrovni se potom nachází tzv. velmocenský komplex, který se překrývá s rovinou systému. Mezi velmocemi bychom opět očekávali vysoce intenzivní bezpečnostní vztahy, jež v různé míře ovlivňují dění v regionálních komplexech. Naše analytická metoda postupuje ve dvou krocích – nejdříve chceme porozumět bezpečnostní dynamice každé z těchto vrstev a následně zkoumat, jak jednotlivé modely bezpečnostních vztahů interagují mezi sebou.

V určitém smyslu představují bezpečnostní komplexy teoretické konstrukty, do nichž chce výzkumník vtěsnat „realitu“. V rámci teorie však mají status ontologické skutečnosti. Reflektují pozorovatelný model globální politiky, a nelze je tedy konstruovat podle libosti. Lze se samozřejmě přit o správnou interpretaci hraničních linií, ovšem do kategorie *bezpečnostních komplexů* není možné zařadit jakékoli seskupení států (severské země, státy Varšavské smlouvy, signatáři Smlouvy o nešíření jaderných zbraní). Abychom je mohli takto označit, musela by vykazovat charakteristický teritoriálně ohraničený model vzájemné závislosti, který vyděluje členy bezpečnostního komplexu od států s ním sousedících. Tento vztahový model navíc musí být natolik výrazný, aby bylo možné na jeho základě stanovit dostatečně jasná kritéria zahrnutí a vyloučení.⁵ Můžeme proto hovořit o evropském bezpečnostním komplexu, ale nikoliv už o severském (protože sever Evropy je součástí rozsáhlejšího modelu vzájemné bezpečnosti závislosti), nebo můžeme zkoumat blízkovýchodní bezpečnostní komplex, ale mediteránní už nikoliv (protože státy v okolí Středozemního moře spadají do několika odlišných regionálních komplexů). Jižní Asie nabízí jasný příklad bezpečnostního komplexu, soustředěného okolo indicko-pákistánské rivality. Barma tvoří hranici s komplexem jihovýchodní Asie, Afghánistán odděluje komplex Blízkého východu a Čína se týčí v povzdálí coby velmoc připravovaná k intervenci.

Klasická teorie bezpečnostních komplexů má pozitivní význam mimo jiné v tom, že odvádí pozornost od hraničních případů národní a globální bezpečnosti

a soustřeďuje se na regiony, v nichž se oba extrémní střetávají a kde se odehrává většina relevantních událostí. Teorie bezpečnostních komplexů dále propojuje výzkum vnitřního uspořádání jednotlivých států, vztahy mezi státy v rámci určitého regionu, vztahy mezi regiony a konečně vztahy regionů a globálně se angažujících velmocí. Tato teorie má ovšem ještě ambicióznější cíle, jak jsme se snažili ukázat v jedné z našich předchozích knih (Buzan a kol. 1990). S její pomocí lze sestavovat konečné scénáře budoucího vývoje, a strukturovat tak jak výzkum zaměřený na možnosti stability a změn, tak snahu předpovídat skutečné události. Teorie bezpečnostních komplexů nabízí deskriptivní konceptuální aparát pro analýzu statického i dynamického aspektu bezpečnosti a poskytuje také standardy, jejichž prostřednictvím lze identifikovat zásadní změny ve struktuře mezinárodní bezpečnosti. Jakmile máme k dispozici popis struktury jakéhokoli daného komplexu, můžeme následně vymezit reálné možnosti změn. Tato teorie je preskriptivní v tom smyslu, že identifikuje vhodné (a nevhodné) oblasti pro aktivní jednání a organizaci událostí a operuje se spektrem situací (konfliktní komplex, bezpečnostní režim, bezpečnostní komunita), jež mohou posloužit jako myšlenkové rámce pro politickou teorii i praxi.

Překonání klasické teorie bezpečnostních komplexů

Klasický přístup k analýze regionální bezpečnosti hledá charakteristické vzorce vzájemných vztahů v oblasti bezpečnosti, které jsou dostatečně vyhraněné na to, aby odlišovaly určité seskupení států od sousedících zemí (Buzan, Jones a Little 1993, kapitola 5.). Bezpečnostní komplexy se usťavují zevnitř, na základě interakcí mezi svými jednotkami. Klasická teorie bezpečnostních komplexů byla určena pro výzkum politického a vojenského sektoru, a jejími referenčními objekty byly proto státy. Z tohoto důvodu měly bezpečnostní regiony následující vlastnosti:

1. Sestávaly ze dvou nebo více států.
2. Tyto státy představovaly geograficky koherentní uskupení (neboť hrozby v těchto sektorech snadněji působí na kratší vzdálenosti než na delší).
3. Vztahy mezi těmito státy fungovaly na principu vzájemné bezpečnostní závislosti. Ta mohla mít pozitivní či negativní charakter, avšak v každém případě musela být výrazně silnější mezi členy komplexu než ve vztahu ke státům mimo tento komplex.
4. Vzorce vzájemné bezpečnostní závislosti musely být hluboce ukotvené a trvalé, přestože nikoli permanentní (nemohlo se tedy například jednat o jeden jediný případ interakce).

Jinými slovy – bezpečnostní regiony byly v této perspektivě druhem mezinárodního politického subsystému a zároveň také relativně autonomními zmenšenými verzemi mezinárodního politického systému, do něhož byly zasazeny. Poněvadž jednotkami analýzy zde byly státy, bezpečnostní regiony nabývaly obvykle dosti značných geografických rozměrů. Většina těchto regionů se překrývala s celými subkontinenty nebo kontinenty: jižní Asie, Blízký východ, jižní Afrika, Evropa, jižní Amerika a podobně.

Tato kniha přetváří omezení klasické teorie bezpečnostních komplexů (KITBK) za prvé tím, že otevírá analýze širší spektrum sektorů. Do jaké míry lze stále rozestat vzorce regionálních vztahů i poté, co přestaneme opomíjet nestátní aktéry a privilegiovat politický a vojenský sektor? Povede bezpečnostní dynamika v těchto netradičních sektorech k utržení významných regionálních uskupení, nebo se díky jejich specifické logice fungování přenesou pozornost na vyšší (systémovou) nebo nižší (podjednotkovou) rovinu? Jakou bezpečnostní dynamiku ostatní sektory projevují – převážně globální, převážně lokální, kombinaci obou, či jinou? Odpovědi na tyto otázky budou záviset na tom, zda jsou relevantní jednotky geograficky vázané nebo pohyblivé a jestli hrozby a zranitelnosti v těchto sektorech významně závisí na vzdálenosti. Pokud nejsou jednotky vázané na jedno místo nebo jestliže vzdálenost hrozby neovlivňuje, tendence k regionalizaci mohou být slabé. A i kdybychom ve více (nebo ve všech) sektorech určité regiony identifikovali, budou se jejich hranice překrývat? Odpovídejí například regiony v environmentálním sektoru regionům v politickém sektoru? Budou se environmentální bezpečnostní regiony utvářet například okolo moří (Středozemního, Baltského, Černého, Japonského...) a podél řek (Nilu, Eufratu a Jordánu), zatímco politické a společenské budou definovány zejména kontinentálně? Odpovědi na tyto otázky budeme hledat v kapitolách 3. až 7., kapitola 8. se pak věnuje syntéze a vyhodnocení našich zjištění.

Z logického hlediska existují dva způsoby, jak zahrnout do teorie bezpečnostních komplexů jiné sektory než jen vojenský a politický a jiné aktéry než pouze státy:

1. *Homogenní komplexy.* V tomto přístupu je zachován „klasický“ předpoklad, že bezpečnostní komplexy zůstávají uvnitř konkrétních sektorů, a sestávají jí tudíž ze specifických forem interakcí mezi podobnými druhy jednotek (například mecenaské souperiční mezi státy). V tomto pojetí se v různých sektorech ustávají různé typy komplexů (například vojenské komplexy jsou tedy tvořeny převážně státy, společenské komplexy identitně založenými jednotkami dle identity a tak dále).
2. *Heterogenní komplexy.* Tento přístup opouští domněnku, že bezpečnostní komplexy jsou „uzamčeny“ do odpovídajících sektorů. Předpokládá se, že bezpečnostní logika regionu může zahrnout různé druhy aktérů interagujících napříč dvěma nebo více sektory (například státy + národy + firmy +

konfederace vzájemně se ovlivňující napříč politickým, ekonomickým a společenským sektorem).

K žádné z těchto alternativ se není nutné hned přiklánět. Obě jsou principiálně možné a výzkumník se musí pouze rozhodnout, který přístup se k analyzovanému případu hodí víc.

Výhoda heterogenních bezpečnostních komplexů spočívá v propojení aktérů napříč sektory, což autorovi výzkumu umožňuje zachovat jednotný analytický rámec a zaznamenávat nevyhnutelné přelévání (*spillovers*) mezi jednotlivými sektory (vliv vojenství na ekonomický rozvoj a podobně). Jednotky A, B, C, D mohou být představovány národy, státem a supranacionální institucí, jako je EU; bezpečnostní dynamika Evropy by pak mohla být nejlépe chápána jako určitá konstelace bezpečnostních obav a interakcí mezi národy, státy a Evropskou unií (Wæver a kol. 1993, kapitola 4.; Wæver 1996b; Wæver v tisku-a). Podobnou logiku by bylo možné aplikovat i na Blízký východ, kde bezpečnostní komplexy zahrnují státy i národy (Kurdové, Palestinci...).

Homogenní čili sektorově specifické bezpečnostní komplexy (jež by zahrnovaly také klasický vojensko-politický model s dominantním postavením státu) naproti tomu vyžadují konstrukci zvláštních analytických rámců pro každý sektor. S jejich pomocí sice lze izolovat bezpečnostní dynamiku charakteristickou pro daný sektor (politicko-vojenskou, ekonomickou, společenskou a tak dále), ovšem zůstává zde jednak problém, jak tyto oddělené rámce opětovně složit v jeden celek, a jednak nebezpečí, že se z našeho obrazu vytráťí vazby napříč sektory. Při zkoumání jednoho sektoru po druhém můžeme narazit na vzorce bezpečnostních vztahů, které do sebe navzájem nezapadají. V následujících kapitolách využijáme právě tento druhý přístup, a to proto, že je nutné osvětlit dosud španěle probádanou bezpečnostní dynamiku v jednotlivých sektorech a protože se zdá být tou nejlepší cestou k rozpracování celkového analytického rámce. Jak bude zřejmé v kapitole 8., z naší strany se v žádném případě nejedná o upřednostnění homogenního přístupu.

Každá z kapitol věnovaných jednotlivým sektorům obsahuje část, v níž se ptáme: Kde hledat těžiště bezpečnostní dynamiky daného sektoru a jaké jsou její vývojové trendy? Mají regionální, globální nebo lokální charakter? Naše odpovědi jsou ovlivněny dvěma typy úvah. Za prvé, je to kauzální povaha témat a problémů, jichž se sekuritizace týká; hovoříme také o „usnadňujících podmínkách“ (*facilitating conditions*) sekuritizace. Za druhé, je to sám proces sekuritizace. Usnadňující podmínky jsou někdy záležitosti vyhraněné jedné úrovně, a jindy nikoli. Bezpečnostní témata mají jednoznačně globální charakter, pokud jsou jejich příčiny a následky globální – celoplanetární změna teploty, stoupání hladin moří a oceánů a tak dále. Lokální charakter mají naopak tehdy, pokud zůstávají na lokální úrovni jak jejich příčiny, tak i následky – například znečištění řek průmys-

lovým odpadem či odpadními vodami. Ke znečišťování vodních zdrojů sice může docházet na mnoha místech planety, ovšem to z něj ještě nedělá v našem smyslu globální téma; stále se jedná pouze o souběžně se vyskytující lokální problémy. Nejde přitom o to, zdali je znečištění lokálně pocíťovaným problémem – takovým je i zvedání hladiny moří a oceánů –, ale o to, že k jednostranným případům může docházet nezávisle na sobě. Zvedání hladin je oproti tomu komplexním jevem: ocechy nemohou stoupat pouze v některých regionech, a v jiných nikoli. Principiálně však mohou být i jeho příčiny lokálního charakteru, například kvůli nadměrné spotřebě energie v jedné konkrétní zemi.

Úrovně lze tedy kombinovat, a mít tak vedle sebe lokální příčiny a globální následky (viz poslední příklad) nebo globální příčiny a lokální následky (ozonové díry). Takové situace se však týkají výhradně roviny *problému*, nikoliv nutně také jeho sekuritizace. Stejně jako v klasické teorii bezpečnostních komplexů hraje významnější roli to, kteří aktéři jsou díky úvahám o vlastní bezpečnosti skutečně vzájemně provázáni. Pokud se některé blízkovýchodní velmoci chytí do pasti bezpečnostní rivality, a utvoří tedy bezpečnostní komplex, stávají se případně argumenty některých odborníků, že „opravdovou“ hrozbu pro tyto země představuje Rusko nebo Spojené státy, irelevantní. Pokud nejvýznamnější bezpečnostní úvahy a opatření těchto aktérů vzájemně propojí různé oblasti Blízkého východu, vzniká zde regionální bezpečnostní komplex.

Podíváme-li se na tuto otázku z obecnějšího teoretického hlediska, kritérium pro její zodpovězení vždy nakonec leží v oblasti politiky: jaké uskupení aktérů se ve vztahu k danému tématu vytvoří? Charakter problému samého – jeho příčiny a následky – sice může pravděpodobnou úroveň leckdy naznačovat, ale konečnou odpověď na položenou otázku nám nedává. V procesu sekuritizace hraje klíčovou roli pověď na položenou otázku nám nedává. V procesu sekuritizace hraje klíčovou roli skutečnost, pro koho a ve vztahu ke komu se určité bezpečnostní téma stává aktuálním. Nedostatek pitné vody může být sekuritizován na globální úrovni, ovšem nejvýznamnější (sou)boje budou s největší pravděpodobností probíhat v jednotlivých regionech. Mocnosti na horním i dolním toku a další potenciální účastníci sporu o danou řeku nebo jezero na sebe budou pohlížet jako na možné protivníky i spojence, což může nahrávat již existujícím rivalitám či uspořádáním v regionu, a tento konkrétní konflikt se tak může stát součástí obecněji deňnovaného regionálního bezpečnostního komplexu. Takový výsledek přitom není předurčen výhradně charakterem konkrétního problému: pokud by se všechny země na dolních tocích řek dokázaly spojit a prosadit globální regulaci čerpání vodních zdrojů, mohly by toto téma posunout do globální roviny. V pozadí faktických výsledků tedy stojí politické jednání, a naše odpověď na otázku po úrovních bezpečnosti proto musí brát ohled nejen na objektivní charakter samotného bezpečnostního tématu či problému, ale také na reálnou politiku zúčastněných aktérů. Ústředním vodítkem je přitom velikost politicko-bezpečnostní konstelace, která se okolo daného tématu utvoří.

Naše volba homogenního, sektorově specifického přístupu ve třech až sedmé kapitole vede k tomu, že se budeme potýkat s obtížemi při vymezení ustáleného významu „regionu“ a obecněji také „roviny“. V souladu se schématem představeným v části „Problém analytických rovin“ bychom ze všeho nejraději pojímali regiony a jejich jednotky v té podobě, která nejlépe odpovídá aktuálnímu sektoru. Ve vojenském a politickém sektoru by tedy jednotkami byly státy, a regiony by sestávaly ze skupiny sousedících států, ovšem například ve společenském sektoru by byl stát v pozici jednotky vystřídan národem, a regiony by tedy sestávaly ze sousedících národů. Problém se skytává ve faktu, že v odlišných sektorech mohou „jednotky“ a „regiony“ označovat velmi odlišné entity: kupříkladu Nigérie jako politicko-ekonomická jednotka může zahrnovat několik společenských „regionů“. Abychom tedy získali neměnný standard, jímž budeme poměřovat jednotlivé roviny, přijímáme pro účely naší analýzy státocentrickou perspektivu. Konzistentnosti v používání pojmu *region* tedy dosahujeme díky příklonu k jeho politickému, stále orientovanému významu, bez ohledu na to, jaký sektor je aktuálně v centru naší pozornosti. Tímto způsobem se nesnažíme přisuzovat státu roli jakéhosi privilegovaného aktéra, pouze tak chceme dosáhnout konzistentnosti v naší argumentaci. Do dění se zapojují i další jednotky, avšak pouze jeden aktér byl vybrán jako standard pro ostatní.

Pod pojmem *region* máme na mysli koherentní geografické teritorium, tvořené alespoň dvěma státy. *Subregion* označuje jednu část takového regionu, ať už zahrnuje více než jeden stát (v každém případě však ne všechny státy regionu) nebo nějaké transnacionální uskupení (určitou kombinaci států, části těchto států nebo obojího). *Microregion* pak odkazuje k úrovni podjednotek uvnitř hranic státu.

Klasickou teorii bezpečnostních komplexů v této knize pokračujeme ještě jedním způsobem, jímž je explicitně konstruktivistický přístup k chápání sekuritizace témat. Teorie ve své dosavadní podobě hovořila jednoduše jazykem přátelství a nepřátelství (které ovšem implikovaly jisté konstruktivistické vytkročení z objektivistického, materiálně založeného realismu – neboť stavy přátelství a nepřátelství jsou výsledkem interpretace a jednání aktérů, a nikoli odrazem materiálních podmínek); rozšíření výzkumné agendy si vyžádá mnohem propracovanější přístup. Ten bude představen ve druhé kapitole, v níž obhajujeme chápání bezpečnosti jakožto svébytného druhu intersubjektivní politiky. Ve druhé kapitole chceme vyjasnit dva analytické problémy: (1) jak rozpoznat téma spadající do oblasti bezpečnosti, neboli, jak rozlišovat mezi politizací tématu a jeho sekuritizací a (2) jak rozpoznat a odlišit aktéry a referenční objekty dění v oblasti bezpečnosti. Tato vyjasnění dané problematiky mají odpovědět na kritiku adresovanou širšímu výzkumnému přístupu, podle níž při rozšiřování agendy hrozí, že bude zahrnuto úplně všechno, a tudíž by mohlo dojít k celkovému významovému vyprázdnění konceptu bezpečnosti. Chceme ukázat, že pojem bezpečnosti lze v jeho základním významu uplatnit

v různých sektorech (a dosáhnout tak požadovaného rozšíření výzkumného pole), aniž by se distinktivní význam tohoto konceptu nadobro vytratil.

Každá z kapitol 3. až 7. analyzuje jeden ze sektorů, jež jsou dohromady základem naší snahy rozšířit agendu výzkumu mezinárodní bezpečnosti. Struktura těchto kapitol je podobná. V každé se ptáme, jakou podobu má bezpečnostní agenda uvnitř daného sektoru, kteří aktéři jsou pro tento sektor charakterističtí, jaká logika hrozeb a zranitelnosti v sektoru funguje a jak se liší jeho bezpečnostní dynamika na lokální, regionální a globální úrovni. Každá z kapitol tak představuje jakousi lupu, pomocí níž pro účely analýzy izolujeme jednotlivé sektory a snažíme se odhalit jejich typickou bezpečnostní dynamiku. Předpokládáme přitom, že v různých sektorech se tato dynamika může lišit a že celkový charakter bezpečnostních vztahů se bude měnit podle toho, jak mezi nimi budou jejich aktéři přesouvat svoji pozornost. Jeden z ústředních cílů našeho výzkumného úsilí se skrývá ve zjišťování, zdali bychom měli v neutradičních sektorech očekávat výraznou regionální logiku bezpečnostních vztahů.

Kapitola 8. je věnována snaze o opětovné složení analyticky izolovaných oblastí. Nejprve chceme ukázat, jak se bezpečnostní dynamika pěti samostatných sektorů doplňuje, především se ale soustředíme na praktickou reintegraci těchto sektorů v politickém rozhodování a jednání zainteresovaných aktérů. Kapitola 9. se podrobněji zamýšlí nad přístupem, jehož prostřednictvím se snažíme vymezit určitý koherentní rámec pro bezpečnostní studia, porovnává tento nový analytický rámec s jeho tradičním předchůdcem a komentuje důsledky, které pro teorii bezpečnostních komplexů z našich závěrů vyplývají.

Konceptuální aparát bezpečnostní analýzy

Co je to „bezpečnost“?

Za jakých okolností se v mezinárodních vztazích objeví nějaké bezpečnostní téma? Jaké musí mít vlastnosti? Omezení na oblast mezinárodních vztahů je důležitá, protože v tomto kontextu nemá „bezpečnost“ stejné konotace jako v našem každodenním jazyce. Mezinárodní bezpečnost si uchovává svůj distinktivní, radikálnější význam i přesto, že v některých aspektech se překrývá například se sociálním zabezpečením (*social security*) nebo s bezpečností spojovanou s nejruznějšími funkcemi domobrany či policie. Na rozdíl od sociálního zabezpečení, které významně souvisí s tématy oprávnění (k určitému majetkovému podílu) a sociální spravedlnosti, zůstává mezinárodní bezpečnost pevně zakotvena v tradičních politických síly. Nechceme se zde držet rigidního rozdělení mezi oblast domáckých a zahraničních záležitostí, protože řada případů, na něž narazíme, nebude mít se státem žádnou přímou souvislost. Zastáváme však názor, že mezinárodní bezpečnost má svoji vlastní svébytnou agendu.⁶

Pro odpověď na výše položenou otázku se můžeme obrátit k tradičnímu vojensko-politickému chápání mezinárodní bezpečnosti. V tomto kontextu je bezpečnost synonymem pro přežití čili zachování existence (*survival*). Taková situace nastává tehdy, jestliže je určité téma prezentováno jako existenční hrozba pro daný referenční objekt (běžně, avšak nikoliv nezbytně, je tímto objektem stát, děňovaný vládou, teritoriem a obyvatelstvem). Zvláštní povaha bezpečnostních hrozeb ospravedlňuje použití mimořádných prostředků k jejich zvládnutí. Odvolání se na bezpečnost hrálo vždy klíčovou roli při legitimizaci užití ozbrojené síly, v obecnější rovině pak otvíralo státu cestu k mobilizaci nebo zavádění zvláštních opatření, jejichž účelem bylo zabránit existenčním hrozbám. Pojem „bezpečnost“ ve slov-

níku představitelů státu tradičně odkazuje k mimořádným či nouzovým situacím, čímž si státníci vyhrazují právo použít veškerých nezbytných prostředků k zastavení nežádoucího vývoje (Wæver 1988, 1995b).

Co tedy znamenají termíny *existenční hrozba* a *mimořádná opatření* z hlediska rozšířené výzkumné agendy? Jak může analytik na tomto základě rozlišit procesy politizace od procesů sekundizace? Existenčním hrozbám lze porozumět pouze ve vztahu ke konkrétnímu charakteru daného referenčního objektu. Nejedná se o univerzální standard, založený jakýmsi způsobem na neměnných hrozbách individuálního lidského života. Charakter lidského života, okolní společenské jednotky, a odvozené tedy i povaha existenčních hrozeb se bude mezi jednotlivými sektory i analytickými rovinami výrazně lišit.

Ve vojenském sektoru bývá referenčním objektem obvykle stát, ačkoliv ani jiné druhy politických entit nejsou z tohoto statusu vyloučeny. Lze si také představit situaci, v níž budou samy ohrožené síly ohroženy natolik, že „povyší“ do postavení svébytného referenčního objektu – například kvůli legitimizaci ozbrojeného puče proti stávající vládě a její politice (ať už se jedná o snahy o odzbrojení nebo rozhodnutí pokračovat v beznadějném a zbytečném konfliktu). Tradiční bezpečnostní studia mají sklon považovat všechny události spojené s armádou za bezpečnostní problémy, ačkoliv tomu tak být nemusí. V mnoha vyspělých demokraciích se totiž obrana státu staví jen jednou z mnoha funkcí ozbrojených sil, a de facto možná ztrácí i své výsadní postavení. Výcvik a využití armád může v těchto zemích v rostoucí míře směřovat k běžnému podílu na udržování světového řádu (*peacekeeping*, humanitární intervence a podobně), což nelze spojovat s problémy existenčních hrozeb pro dané státy, či snad dokonce s mimořádnými opatřeními ve smyslu dočasné suspenze standardních pravidel.

V politickém sektoru jsou existenční hrozby tradičně definovány s odkazem na konstitutivní princip státu – jímž je suverenita, někdy však také oficiální státní ideologie. Suverenita může být existenčně ohrožena jakýmkoliv děním či jednáním, které zpochybňuje všeobecné uznání, legitimitu nebo autoritu vlády. Z mnoha vzájemně stále provázanějších a institucionalizovanějších vztahových vzorců, jež jsou poznávacím znakem zemí Západu (a v rostoucí míře celého mezinárodního systému), nabývá na důležitosti také rozmanitý soubor supranacionálních referenčních objektů: Kupříkladu Evropskou unii mohou existenčně ohrozit události, které brzdí či převrací integrací proces. Mezinárodní režimy (a v širším smyslu mezinárodní společnosti) mohou být takto životně ohroženy v situacích, jež podřívají konstitutivní pravidla, normy a instituce režimů.

Obtížnější úkol představuje identifikace referenčních objektů a existenčních hrozeb v ekonomickém sektoru. Firmy se nejčastěji obávají bankrotu a v některých případech také změn právního systému, kvůli nimž by se jejich fungování stalo ilegální nebo neudržitelné (jako třeba po komunistické revoluci). V prostředí

tržní ekonomiky je ovšem – až na několik výjimek – běžné, že firmy vznikají a zanikají, a jen zřídka kdy se proto snaží zachovat svoji existenci ve smyslu předchozích odstavců. Větší nárok na přežití si mohou činit národní ekonomiky, avšak jen málokdy se stane, že se existenční hrozba pro ekonomiku jako celek (státní bankrot nebo neschopnost zajistit plnění základních životních potřeb občanů) objeví bez přispění nějakého širšího bezpečnostního problému, například války. Dokud není v sázce přežití většiny obyvatelstva, nelze široké mantinely ekonomické (ne)vykonnosti posuzovat v termínech existenčních hrozeb. Stejně jako v politickém sektoru mohou být fundamentálně ohroženy také supranacionální referenční objekty v rozsahu od konkrétních (obchodních) režimů po globální trh, jež jsou základem těchto hrozeb.

Ve společenském sektoru, jak jsme jej pro naše účely vymezili, jsou referenční objekty představovány rozsáhlými kolektivními systémy, které mohou fungovat nezávisle na státu – například národy a náboženskými systémy. Vzhledem ke komplikované povaze tohoto druhu referenčních objektů je mimořádně obtížné jednoznačně odlišit existenční hrozby od těch méně závažných. Kolektivní identity se v reakci na vnitřní i vnější vývojové trendy přirozeně rozvíjejí a proměňují. Tyto změny mohou být pocítovány jako narušení řádu či svedení na nesprávnou cestu, a zdroj těchto změn může být proto označen za existenční hrozbu, nebo se také může stát, že budou akceptovány jako přirozená součást vývoje kolektivní identity. Kvůli konzervativnímu charakteru „identity“ lze vnější působení na identitu a její proměny vždy vykreslit jako existenční hrozbu, protože „jak už nebudeme sami sebou“, už více nebudeme tím, čím jsme byli, případně tím, čím bychom měli být, abychom tak učinili zadost své „identitě“. Sekuritizace imigrantů nebo soupeřících identit tedy závisí na tom, zdali nositelé dané kolektivní identity přistupují k jejímu utváření a zachování se spíše uzavřeným, nebo spíše otevřeným, nepředpojatým hledím. Schopnosti zachovat a dále reprodukovat jazyk, soubor jistých pravidel chování nebo koncepci etnické čistoty mohou být vyjádřeny také v pojmech přežití.

V sektoru životního prostředí je spektrem potenciálních referenčních objektů velmi široké a sahá od poměrně konkrétních záležitostí typu přežití jednotlivých druhů (tygři, velryby, lidstvo) nebo zachování přirozeného prostředí (deštné pralesy, jezera) po mnohem komplikovanější a obecnější témata, jako je například udržení planetárního klimatu a biosféry v úzce stanovených mezích, které si lidská civilizace během několika málo tisíců let své existence navykla považovat za normální. Řadu těchto referenčních objektů filozoficky podepírají úvahy o vztahu lidského druhu a okolní biosféry, případně otázka, zdali lze tento vztah trvale udržet, aniž by došlo ke zhroutení dosažených civilizací výdobytků, k totálnímu rozvratu biologického dědicví planety Země, případně k obojím. Vzájemná souhra všech těchto faktorů představuje ohromně komplikované téma. Na obou

koncích spektra (na makro- i mikroúrovni) se setkáváme s některými příklady existenčních hrozeb (přežití jednotlivých druhů, zachování lidské civilizace), jež lze do analytického rámce bezpečnosti poměrně snadno zasadit. Podobně jako v ekonomickém sektoru však mezi těmito dvěma póly leží obrovitá masa problémů, jejichž definice v termínech existenčních hrozeb je mnohem obtížnějším, přestože nikoliv beznadějným úkolem.

Sekuritizace

Krokem, jímž se politika dostává mimo zavedená pravidla hry a který rámuje určité téma buď jako zvláštní druh politiky, nebo jako záležitost stojící „nad“ standardním politickým jednáním, je právě pojem „bezpečnost“. Sekuritizaci (*securitization*) lze tedy považovat za radikálnější verzi politizace. Z hlediska teorie může být jakékoliv veřejné téma umístěno na škálu sahající od depolitizovaného (stát s ním nemá nic do činění a ani žádným jiným způsobem se z něj nestává předmět veřejných debat a veřejného rozhodování) přes politizované (téma se stává součástí veřejné politiky, což ve svém důsledku vyžaduje vládní zásah v podobě oficiálního rozhodnutí a alokace zdrojů, říkěji pak jinou formu celospolečenské aktivity) k sekuritizovanému (téma je chápáno jako existenční hrozba, jež si žádá mimořádná opatření a ospravedlňuje konání vybočující ze standardních mantinelů politických procedur). Zařazení jednotlivých témat na této škále není nikdy definitivní v závislosti na okolnostech se může kterékoliv téma ocimnout v kterékoliv její části.⁷ V praxi se umístění tématu v jednotlivých státech (a také v různých časových obdobích) podstatně liší. Některé země budou například politizovat náboženství (Irán, Saudská Arábie, Barmá), a jiné nikoli (Francie, Spojené státy americké). Někde bude prohlášena za bezpečnostní problém kultura (bývalý Sovětský svaz, Irán), jinde zůstane bez větší pozornosti (Velká Británie, Nizozemí). V případě témat, která nejradikálněji vystoupila z depolitizované kategorie (za všechny jmenujme životní prostředí), stojíme před dilematem, jestli byla přesunuta pouze mezi politizované otázky, nebo rovnou do kategorie bezpečnostních problémů. Z této politizované otázky, nebo rovnou do kategorie bezpečnostních problémů. Z této vazby mezi politikací a sekuritizací nepochybně, že k sekuritizaci musí vždy přistupovat stát; obě kategorie mohou být aktivovány jinými aktéry. Jak uvidíme později, i některé další společenské entity jsou samy o sobě schopné posunout určité téma do středu společenské pozornosti, či ho dokonce obdarit všeobecně přijímaným statusem neodkladné naléhavosti.

V tomto pojetí tedy význam konceptů vychází z jejich praktického užití, a nikoli z jakési analytické či filozofické definice ideálních typů. Význam je nutné hledat ve způsobech, jakými lidé tyto koncepty implicitně používají (a nepoužívají), nikoliv v jejich vědomém přesvědčení o významu konceptů. V případě stu-

dia bezpečnosti můžeme vycházet z textuální analýzy (*textual analysis*) (Wæver 1988, 1995b, 1995c). Ta říká, že mezinárodním bezpečnostním problémem se dané téma stává tehdy, lze-li přesvědčivě argumentovat, že je významnější než jiná témata, a měla by mu proto být přiznána absolutní priorita. Právě z tohoto důvodu jsme stanovili poměrně náročné kritérium, a to že dané téma je prezentováno jako existenční hrozba. Pokud lze obhájit tvrzení, že standardní politická logika vyvažování mezi jednotlivými tématy pro určitý problém nedostačuje, musí tomu tak být proto, že u tohoto problému hrozí, že jím bude narušen kompromisní vyvažovací proces jako takový. „Pokud tento problém véas nezvládneme, vše ostatní se stane nepodstatným (poněvaž už bude po nás, nebo budeme při jeho řešení někým či něčím omežováni).“ Aktré si takto vyhrazuje právo vypotřádat se s problémem za použití mimořádných prostředků, tedy právo porušit normální pravidla politické hry (například v podobě utajeného jednání, vymáhání zvláštních daní či nestandardní branné povinnosti, omezení jinak neporušitelných práv nebo nasměrování společenských sil a zdrojů ke konkrétnímu cíli). „Bezpečnost“ tedy představuje autorreferenční druh jednání, protože právě prostřednictvím tohoto jednání se z daného tématu stává bezpečnostní problém – nikoliv nutně proto, že určitá existenční hrozba skutečně existuje, nýbrž proto, že téma je jako takový typ hrozby prezentováno.

Pochopitelně existují i země, ve kterých jsou porušování práv nebo veřejnosti utajené jednání normou; k legitimizaci takových aktivit pak není bezpečnostní diskurz vůbec zapotřebí. Výše uváděné příklady se vztahovaly k liberálně-demokratickým společnostem. V jiných společnostech budou jistá „pravidla“ také platit – tak tomu je v každém lidském společenství –, a pokud aktré sáhne po rétorice existenčních hrozeb, a vyjme tak téma ze „standardního politického procesu“ definovaného těmito pravidly, máme co do činění s případem sekuritizace. Přesná *definice*, a přesná *kritéria* sekuritizace tudíž pramení z intersubjektivní konstrukce existenční hrozby, dostatečně relevantní na to, aby tato konstrukce měla výrazné politické dopady. K výzkumu sekuritizace proto nepotřebujeme žádné indikátory, lze ji totiž studovat přímo. Přednětem výzkumu je pak politický diskurz a politická konstelace: v jakém okamžiku se stává argument o té a té rétorické a sémiotické struktuře dostatečně významný, aby veřejnost pod jeho vlivem tolerovala porušování pravidel, jejichž přetvoření je za normálních okolností zapovězeno? Pokud se aktré sekuritizace dokáže vtřením o prioritě a naléhavosti existenční hrozby osvobodit od jinak závazných pravidel a procedur, stáváme se svědky úspěšné sekuritizace.

Přestože obecná logika sekuritizace je nyní zřejmá, je třeba ještě upřesnit práh mezi politickou a bezpečnostní kategorií. Diskurz, jehož prostřednictvím je něco prezentováno jako existenční hrozba pro referenční objekt, sám o sobě ještě sekuritizaci nevytváří. Je pouze *sekuritizačním pohybem* či *krokem*; veřejnost tento

krok musí nejprve přijmout, a až pak se z tématu stává plnohodnotný bezpečnostní problém. („Aceptace“ nutně neimplikuje civilizovanou diskusi prostou domněnky; znamená pouze, že politický řád vždy spočívá na souhlasu i na donucení. Jelikož sekuritizaci nelze nikdy vnútit jednostranně, vždy je třeba dodat určité podpůrné argumenty.) Nechceme jít tak daleko, abychom prohlašovali, že mimořádná opatření musejí být nakonec realizována. Tvrdíme pouze, že existenční hrozba musí být argumentačně obhájena a musí být natolik všeobecně přijímána, aby na jejím základě bylo možné legitimizovat mimořádná opatření či jiné kroky, jež by nemohly nastat, kdyby se neargumentovalo existenčními hrozbami, nevyhnutelností či zlomovými body, z nichž není návratu. Pokud žádně známky takového souhlasu neexistují, jedná se pouze o sekuritizační pohyb, nikoliv o vznik plnohodnotného bezpečnostního problému. Význam tohoto rozlišení se projeví v následujících kapitolách.

Kritéria sekuritizace nejsou splněna pouze porušením standardních pravidel (jež na sebe může vzít mnoho podob) nebo výhradně se vznikem existenčních hrozeb (které nemusí být žádné následky), nýbrž také v případě vzniku existenčních hrozeb, jež legitimizují přestoupení pravidel. Stále však zůstává nezodpovězena otázka jejich rozsahu či důležitosti. Jednání, jež tato kritéria naplňuje, může často mít menší významný dopad – kupříkladu když rodina kvůli zachování pracovního místa přehodnocuje svůj životní styl (a v konkurenčním boji uvnitř firmy se uchýlí její člen k neřetovému jednání) nebo když Pentagon označí počítačové hackery za „hrozbou katastrofických rozměrů“ a jejich činnost za „vážné ohrožení národní bezpečnosti“ (*San Francisco Chronicle*, 23. května 1996: A11) – což by nakonec mohlo vést k zásahu na poli počítačových technologií, ovšem ostatní bezpečnostní témata by tím prakticky zasažena nebyla. Náš koncept mezinárodní bezpečnosti jasně vymezuje oblast našeho zájmu, avšak nesděljuje už nic o tom, jak oddělit závažné případy od těch méně významných. Nechceme se uchýlovat k rozřazování referenčních objektů a sektorů podle předem dané stupnice důležitosti – kupříkladu prohlašovat státní sektor za významnější než sektor environmentální, nebo hovořit o větší pravděpodobnosti výskytu bezpečnostních problémů v sektoru vojenském než ve společenském. Takový krok by podkopával výzkumnou logiku jednak rozšířené bezpečnostní agendy a jednak výše popsaného přístupu k této agendě. Arbitrárně a apriorně by omezili naši výzkumnou perspektivu, a zmnožnili by proto věrně popsat a vysvětlit, do jaké míry se bezpečnostní agenda skutečně rozšířila nebo proměnila.

Leptší měřítko představuje rozsah následných řetězových reakcí v jiných oblastech. Můžeme se pak ptát: jak velký dopad má sekuritizace na obsáhlejší pojaté vztahy v regionu? Takový krok může totiž snadno narušit zavedené vzorce vzájemného zvládnutí problémů. Bezpečnostní akti se rodí uvnitř jednotky v interakci mezi aktérem sekuritizace a veřejností, ovšem daný subjekt tak může navenek

získat legitimitu k přestoupení pravidel, jímž by se za jiných okolností musel podřídit. K porušení těchto pravidel také většinou dojde, neboť zarátovaním hrozby v pojmech bezpečnosti dává subjekt nezřídka najevo, že ji nelze zvládnout standardními cestami. V případě krajní situace – války – pak není nutné s druhou stranou jednat vůbec; cílem je eliminace protivníka. Právě toto jednostranně ospravedlněné porušení pravidel představuje akt sekuritizace, přičemž ústřední motivační faktor se skrývá v obavě, že činnost druhé strany bude znamenat konec vlastní existence coby nezávislého subjektu. V takové situaci se daná jednotka systematicky vzdává běžných společenských a politických nástrojů v podobě intersubjektivně – tedy i ostatními jednotkami – sdílených a přijímaných pravidel, společně na své vlastní zdroje a prostředky a vyhrazuje si právo rozhodovat o svém jednání a konání na základě vlastních priorit (Wæver 1996b). Úspěšná sekuritizace se tedy skládá ze tří složek či kroků: existenčních hrozeb, mimořádných opatření a dopadů tohoto překročení sdílených pravidel na vztahy mezi jednotkami.

Sekuritizaci tedy identifikujeme podle specifického diskursu (zachování existence, priorit a určitého druhu jednání, neboť „nevyřešíme-li daný problém teď, bude příliš pozdě a svoji chybu nebudeme moci napravit, protože již nebudeme existovat“). S pomocí této definice lze hledat bezpečnostní aktéry a jevy i v jiných sektorech než jen ve vojensko-politickém, kde často není zřejmé, zdá-li je vhodné zařadit nová témata do bezpečnostní agendy, či nikoliv. Je nezbytné nutně, aby se tyto nové problémy týkaly vojenského sektoru nebo aby se svou „nebezpečností“ rovnaly válce (Deudney 1990)? Abychom se vymytili z těchto restriktivních pozístaťků tradičního vymezení bezpečnostních studií, potřebujeme mít jasnou představu, co je v nejobecnější rovině podstatou bezpečnosti.

Z výše uvedeného vyplývá, že touto charakteristickou vlastností je politická prezentace existenčních hrozeb v takové podobě, která je posouvá „nad“ běžnou politiku. V bezpečnostním diskursu dostává téma dramatický náboj a veřejnosti je předloženo jako otázka nejvyšší důležitosti; jeho zařazením do kategorie *bezpečnosti* si subjekt nárokuje právo vypořádat se s daným problémem za využití mimořádných prostředků. Úkolem analytika pak není určení jakýchsi objektivních hrozeb, před nimiž je „doopravdy“ nutně něco (někoho) bránit či chránit; spíše jde o porozumění procesům konstrukce sdílených významů, které defníují, co má být považováno za hrozbu, a co si tedy žádá kolektivní odpověď. Z pohledu teorie jazyka by proces sekuritizace spadl do kategorie řečových aktů. Jeho význam nespočívá v tom, že označuje [v sémiotickém smyslu – pozn. překl.] nějakou „skutečnější“ událost. Již sama diskurzivní výpověď je tímto aktem. Něco se děje díky tomu, že někdo něco řekne (dalšími příklady jsou sázení na výhru, dávání slibů, pojmenování nové lodě a tak dále) (Wæver 1988; Austin 1975: 98n.).

Sektory a institucionalizace bezpečnosti

Zkoumat lze právě tento druh jednání: kdo dokáže úspěšně „hovorit“ o bezpečnosti nebo ji „tvorit“, v souvislosti s jakými tématy, za jakých podmínek a s jakými výsledky? Neměli bychom přehlédnout, že bezpečnostně orientovaný řečový akt nevzniká vyslovením pojmu *bezpečnost*. Podstatné je určení existenčních hrozeb, jež vyžadují mimořádný zákrok či zvláštní opatření, a následně pozitivní přijetí této definice ze strany významné části publika. V určitých situacích bude pojem *bezpečnosti* užíván, aniž by logiku bezpečnosti obsahoval, jindy bude tato logika přítomna, přestože souvislost s bezpečností se ponese nanejvýš v metaforické rovině. Jak si vysvětlíme později, v některých případech již došlo k institucionalizaci sekuritizace. Není nutné, aby se situace pokládala vyhraněnou, neboť se všeobecně předpokládá, že hovoříme-li právě o *tomto* (obvykle, nikoliv však nezbytně se jedná o obranně-bezpečnostní témata), vstupujeme do sféry naléhavosti a neodkladnosti: vyřčením slova „obrana země“ (v Nizozemí pak například „mořské hráze“) implicitně sdělujeme také „bezpečnost“ a „absolutní přednost“. Konzistentnost a jednoznačnost, jež nám tato logika nabízí, samotnému pojmu „bezpečnost“ chybí, a proto ho definujeme jejím prostřednictvím. Většina případů užití pojmu odkazuje ke konceptu mezinárodní bezpečnosti, jenž je naplněn právě tímto významem.

Chceme obhájit tvrzení, že je možné podrobně zkoumat praktické uplatnění tohoto konceptu bezpečnosti v oblasti mezinárodních vztahů (který má disinkutivní charakter a liší se od jiných konceptů bezpečnosti) a odhalit typický model interakcí, jež disponují svou vnitřní logikou. Pokud jako definiční jádro bezpečnostních studií stanovíme přežití kolektivních jednotek a principů neboli politiku existenčních hrozeb, dostáváme základ, z něhož lze vycházet při aplikaci bezpečnostních analýzy na řadu dalších sektorů, aniž by se vytrácela sama podstatná konceptu. Takto zároveň odpovídáme těm autorům, kteří prohlašují, že rozšíření agendy bezpečnostních studií mimo tradiční vojensko-politický sektor s sebou nevyhnutelně nese vyprázdnění samého konceptu bezpečnosti.

Sektory definujeme jako „náhledy na mezinárodní systém, které staví do popředí jeden konkrétní aspekt vztahů a interakcí mezi veškerými jeho jednotkami“ (Buzan, Jones, Little 1993: 31). Vzhledem k tomu, že analytickým smyslem sektorového přístupu je rozlišení jednotlivých druhů interakcí (vojenských, politických, ekonomických, společenských a environmentálních), dá se důvodně očekávat, že (1) některé jednotky a hodnoty budou vázány na konkrétních sektor a budou v nich také zakládat svoji existenci (přestože mohou po vzoru státu operovat i v sektorech ostatních) a (2) strategie přežití a povaha hrozeb se budou lišit sektor od sektoru a od jednotky k jednotce. Jinými slovy, bezpečnost je obecným termínem, jenž má disinkutivní význam, ovšem nabývá různých forem. Bezpečnost obecně znamená přežití tvář v tvář existenčním hrozbám, jenže zdroje a podstatá

těchto hrozeb se budou v jednotlivých sektorech lišit. Následující kapitoly mají mimo jiné podrobněji rozvést právě tuto sektorovou logiku bezpečnosti.

Sekuritizace na sebe může brát buď podobu ad hoc, nebo má institucionalizovaný charakter. Pokud daný typ hrozby dlouhodobě přetrvává nebo se stále navrácí, lze očekávat, že reakce na hrozbu i všudypřítomný pocit naléhavosti dostanou institucionální vyjádření. To je nejlépe patrné ve vojenském sektoru: státy odněpaměti stále administrativní aparátů, procedury a vojenské složky, jejichž prostřednictvím hodlají tyto hrozby zvládat. Přestože taková „proceduralizace“ zdánlivě vrací bezpečnost na úroveň standardní politiky, ve skutečnosti tomu tak není. Dramatických a vyhraněných situací už není při sekuritizaci potřeba, neboť se implicitně předpokládá, že hovoříme-li o určitém problému, již z definice implicitně přecházíme do sféry urgencye a absolutních priorit. Naléhavost dané situace pramení z jejího předchozího zatřesení v bezpečnostních termínech, jak ve většině zemí dokládá téma obrany státu a v Nizozemí pak problematika mořských hrází. Není nutné dále rozepisovat, proč by tomu či onomu tématu měla být přiznána priorita, tedy že se jedná o bezpečnostní problém – již v samotných slovech „obrana státu“ nebo „hráze“ implicitně zaznívá také „bezpečnost“ a „priorita“. Lze to prokázat, pokud se zaměříme na důvody, kterými jsou v těchto oblastech ospravedlněna politická rozhodnutí. Pod slupkou běžných byrokratických argumentů se nakonec skrývá – s největší pravděpodobností podrážděné – opakování natolik vyzkoušeného bezpečnostního odůvodnění, že se všeobecně chápe jako samozřejmost.

Některé bezpečnostní akty veřejnou legitimizací v bezpečnostním diskursu neprocházejí, neboť se k očním a uším veřejnosti vůbec nedostanou (kupříkladu „černé programy“ ve Spojených státech, které nejsou zahrnuty do rozpočtu), ale i zde se jedná o zcela zřejmý případ logiky bezpečnosti. V demokratické společnosti musí v určitém okamžiku přijít na řadu veřejná diskuse, proč daná situace spadá do kategorie bezpečnosti, a může být tedy legitimně řešena nestandardními způsoby. Nelze jen tak nějakou položku vyjmout z rozpočtu a přitom takový mimořádný krok neodůvodnit. Prostřednictvím legitimizace tohoto postupu v bezpečnostním diskursu dochází k jeho institucionalizaci do podoby tzv. balíčkové legitimizace (*package legitimization*); tímto způsobem mohou v politickém procesu vznikat bezpečnostní „černé skříňky“. Úspěšně realizovaným ovšem v demokracii musí být před veřejností nejprve obhájeno, proč budou její podmínosti od nynějška utajeny (například kvůli nebezpečí vyzrazení citlivých informací nepříteli a podobně). V procesu ustavování tajných služeb jsou alespoň některé prvky této logické sekvence vždy obsaženy. Protože již existuje obecná shoda, že určité problémové pole spadá pod nestandardní formu jednání, jež je legitimizována pouze díky předchozí definici vybrané oblasti v pojmech bez-

pečnosti, nemusí být každý bezpečnostní akt doprovázen dramatickým nábojem naléhavosti a absolutní priority.

V rozvinutých zemích jsou ozbrojené síly a tajné služby důkladně odděleny od běžného politického dění a jejich využití musí projít komplexními schvalovacími procedurami. V mnoha „slabých“ státech (Nigérie za vlády generála Abachy, SSSR v dobách Stalina) nebo ve státech mobilizovaných pro totální válku takové oddělení obou světů neexistuje a velká část běžné politiky pak bývá přesunuta do sféry bezpečnosti.⁸ Přednostní postavení institucionalizované vojenské bezpečnosti ideově podepírá nejen hlasy, které chtějí uzavřít bezpečnostní studia v hranicích vojenského sektoru, ale také faktickou nadřazenost státu v záležitostech týkajících se bezpečnosti. Tato konkrétní myšlenková konstrukce však není dána jednou provždy. Vychází z dlouhodobého intelektuálního úsilí a její institucionální vyjádření sotva nachází konkurenci, což ovšem neznamená, že je našim osudem. V závislosti na charakteru hrozeb lze v odpovídajících oblastech vysledovat i jiné typy institucionalizovaných bezpečnostních struktur – příkladem je již zmínovaný systém kontroly záplav v Nizozemí. Snahy o sekuritizaci environmentálních témat narážejí kromě jiného na skutečnost, že hrozby tohoto typu jsou nové (případně nově objevené) a s ohledem na svou existenci naléhavost kontroverzní. V důsledku toho tyto snahy (ještě) nedošly svého institucionálního vyjádření a pohybují se v politickém kontextu, v němž převládají bezpečnostní instituce navržené pro zvládnutí jiných druhů hrozeb.

Přestože sekuritizace v jistém smyslu představuje radikální zintenzivnění politizace témat (čímž je postavení státu obvykle ještě posíleno), z jiného hlediska je naopak jejím protikladem. Politizovaná témata mají budít zdaní otevřenosti, možnosti volby mezi alternativami; takové rozhodnutí s sebou přináší politickou zodpovědnost, na rozdíl od oblastí, které zmínit nelze (například přírodní zásky nebo jež by se pod politickou kontrolu vůbec dostat neměly (svobodná tržní ekonomika, soukromá sféra, problémy vyžadující expertní řešení a podobně). Naproti tomu sekuritizace na mezinárodní úrovni (přestože vnitrostátní roviny se to často týkat nemusí) má signalizovat, že dané téma je nanejvýš naléhavé a týká se samotné existence subjektu. Bezpečnostní problém má být pochopen jako natolik závažný, že by měl být vyjmut z běžného procesu politického dohadování a hledání kompromisů; přednostní rozhodnutí o jeho řešení by mělo být svěřeno výhradně do rukou nejvyšších politických elit.

Národní bezpečnost bychom si neměli idealizovat. Funguje také jako nástroj k umlčení opozice a osoby, jež mají v rukou moc, mohou nezdávka s její pomocí zneužít takzvaných „hrozeb“ k soukromým politickým účelům – kupříkladu k obhajování svého práva vyhnout se ve svém jednání plně demokratické kontrole a dalším omezením. Netvrdíme tedy, že „čím více bezpečnosti, tím lépe“. Bezpečnost by ve své podstatě měla být chápána jako negativní pojem, jako neschopnost zvlá-

dat nastalé problémy prostřednictvím standardní politiky. V ideálním případě by se měl politický proces rozvíjet v souladu s obvyklými postupy a procedurami, aniž by těmto specifickým „hrozbám“ měl být mimořádně přiklíněn jakýsi předpolitický status bezodkladnosti. Někdy je bezpečnostní diskurz nevyhnutelný, například pokud státy musejí čelit neústupnému či bezohlednému protivníkovi. Díky tomuto imperativu absolutní přednosti je sekuritizace „přiznává“ i z taktického hlediska – kupříkladu jako prostředek k převedení dostatečně veřejné pozornosti k problémům životního prostředí. V dlouhodobé perspektivě je však optimální volbou de-securitizace, neboť daná témata již neponesou označení „hrozeb, k jejichž zvládnutí disponujeme určitými prostředky“, nýbrž budou vyvázána z řetězce hrozba-proti-reakce a vrátí se do sféry standardních veřejných diskusí (Weaver 1995b).

Při rozhodování o sekuritizaci témat jako „environmentální bezpečnost“ nebo „válka se zločinnem“ by se vedle potenciálních výhod takové koncentrace veřejné pozornosti a mobilizace společnosti nemělo zapomínat na důkladné zvažení problématických vedlejších účinků, které praktická realizace bezpečnostního diskursu přináší. Přestože tedy v abstraktní rovině představuje ideální stav právě de-securitizace, v konkrétních situacích může být lepší volbou její opak: sekuritizace. Neměli bychom se však nechat zmýlit tvrzením, že se jedná o bezelstné přízpusobení se *stále* bezpečnostní hrozbě. Sekuritizace nebo akceptace takového kroku je pro každé věci politického rozhodnutí.

Subjektivní, objektivní a intersubjektivní bezpečnost

Vymezi-li takto podstatu mezinárodní bezpečnosti, přibližujeme se tím k vystihnutí sice obecného, nicméně stále do značné míry ohraničeného významu tohoto konceptu, který lze aplikovat v rámci jeho tradičního vojensko-politického chápání i mimo něj. Všechny použe se tím však nevyřeší. Z autorů zabývajících se bezpečností to byl přinejmenším již Arnold Wolfers (1962: 151), kdo postěhl, že bezpečnost lze pojímat objektivně (tedy že existuje skutečná hrozba) i subjektivně (hrozba je jako taková vnímána) a nic nám přitom nezaručí, že tyto dva úhly pohledu se budou překrývat. Ukazuje se, že pro definici konceptu mezinárodní bezpečnosti v rámci multisektorové výzkumné agendy je rozlišení mezi objektivním a subjektivním přístupem zcela zásadním bodem.

Jsme přesvědčeni, že sekuritizaci – stejně jako politizaci – je nutné chápat jako ve své podstatě intersubjektivní proces. I kdybychom chtěli zaujmout objektivističtější postoj, není zcela jasné, jak by takový výzkum měl vlastně vypadat – s výjimkou případů, kdy je hrozba jednoznačná a bezprostředně naléhavá. (Příkladem by mohla být situace, kdy nepřátelské tanky právě překračují státní hranice. Ani zde však slovo „nepřátelský“ není atributem samotných tanků, nýbrž sociálně konstituovaného

vrztahu. Cizí tank může být také součástí mírové mise.) Interpretovat sekuritizaci na základě nějaké stupnice „skutečnosti“ dané hrozby není vůbec jednoduché; takový přístup by vyžadoval objektivní měřítko bezpečnosti, které nám dosud žádná teorie nedokázala poskytnout. A i kdybychom se této komplikace zbavili, není úplně zřejmé, jestli by nám byl objektivistický přístup zásadně užitečný. Různé státy a národy mají odlišné prahy vnímání a definice hrozeb: občané Finska se začínají o imigraci zajímat tehdy, pokud počet cizinců přesáhne 0,3 procent obyvatel, zatímco v případě Švýcarska je tento práh na úrovni 14,7 procent (Romero 1990).⁹

Zjištění analytika, zda sklon každého aktéra k nízkým či vysokým prahům vede ke správnému vyhodnocení hrozeb, nemění nic na tom, že tato dispozice má velmi praktické důsledky. Ostatní aktéři pak musejí pochopit logiku jednání, kterou tato jednotka sleduje. Ve chvíli, kdy se státy nebo národy uchylují k sekuritizaci bezpečnostního tématu – a není důležité, jestli „správně“ nebo ne –, stává se z tohoto kroku politický fakt se všemu důsledky, jež z něj plynou, protože v situaci definované v pojmech bezpečnosti se bude aktér chovat jinak, než by se choval za normálních okolností. To je také ponaučení, které nám předává klasická diplomacie (a klasický realismus): skutečný státník musí umět odhalit hranice, za kterými se ostatní aktéři již cítí ohroženi; v obecnějším smyslu tedy musí rozumět tomu, jak se tito další aktéři dívají na okolní svět, přestože s jejich postoji nemůžeme souhlasit (Carr 1939; Kissinger 1957; Weaver 1995d).

V některých případech však na vyhodnocení rozumnosti sekuritizace záleží, protože z tohoto posouzení se odvíjí reakce dalších jednotek systému. Co může být v jednom politickém společenství chápáno jako legitimní bezpečnostní krok, chápou ostatní třeba jako projev paranoie (příkladem toho je, jak byly na Západě vlny obavy sovětského vedení z populární hudby a džinových kalhot). Stejně tak mohou být vně stojící subjekty přesvědčeny, že daná politická jednotka se o nějako „skutečnou“ hrozbu nezajímá a buď se tak vystavuje nebezpečí ohrožení, nebo „bezplatně“ využívá snah ostatních (takový byl například během studené války postoj Spojených států k obranné a bezpečnostní politice Dánska). Způsob, jakým se sekuritizační kroky jednoho aktéra překývají či míjejí s představami ostatních aktérů o „skutečných“ hrozbách, má velký vliv na podobu bezpečnostních vztahů v rámci mezinárodního systému. Klíčem k porozumění některým druhým jednáním je právě rozsaah a hloubka společně sdíleného intersubjektivního chápání bezpečnosti, což se týká jak vztahů mezi aktéry, tak jejich vnitřního uspořádání a fungování.

V každém případě však platí, že pokusy o definici „skutečných hrozeb“ bez ohledu na dění ve světě politiky a následné snahy „naučit“ zainteresované aktéry správnému chápání tohoto pojmu nejsou užitečné ani z politického, ani z analytického hlediska. Takový racionalistický univerzalistický přístup snadno dostál svým vlastním měřítkům „pravdivosti“, ale jeho prospěšnost by se z hlediska analýzy politiky blížila nule. Mnohem smysluplnějším cílem je pochopit dynamiku

ku sekuritizaci a s ní spojené procesy, protože pokud víme, kdo se ve vztahu ke kterým tématům a za jakých podmínek může uchýlit k bezpečnostním krokům, budeme v některých případech schopni ovlivňovat interakci mezi aktéry, a otupovat tak ostří bezpečnostních dilemat.

Rozlišení mezi subjektivním a objektivním chápáním bezpečnosti dále zvyrazňuje naše odhodlání vyhnout se objektivní definici bezpečnosti a naopak klást důraz na skutečnost, že bezpečnostní prostředí utvářejí sami aktéři, a v tomto ohledu má tedy subjektivní charakter. Označení *subjektivní* však není zcela ideální. O zarážení určitého tématu do kategorie bezpečnostních problémů nerozhodují jednotky systému samy, izolované od ostatních. Jedná se o intersubjektivní a sociálně konstruovaný proces: považuje referenční objekt veřejnou legitimní a sociálně konstruovanou hrozbou? Tedy že se k ní ostatní aktéři mohou odvolávat, označovat některé ostatní nebo přinejmenším jejich toleranci k činům, jež by za jiných okolností byly chápány jako nelegitimní? Tato interpretace některých problémů není výtvorem subjektivních a izolovaných myslí; jedná se o společenský produkt, o součást diskurzivního, sociálně konstruovaného a intersubjektivního světa. Používají-li jedinci či jednotlivé skupiny bezpečnostní rétoriku, ješitě to neznamená, že splnění jejich cílů je zaručeno (srov. Derrida 1977a; Weaver 1995b). O úspěšnosti sekuritizace nerozhoduje její autor, nýbrž publikum, jemuž je tento řečový akt adresován: souhlasí s argumentem, že nějaký problém představuje existenciální ohrožení společně sdílených hodnot? Podstata bezpečnosti, jako ostatně všeho politického dění, musíme tedy nakonec hledat nikoliv u objektů nebo subjektů, nýbrž *mezi* subjekty (srov. Arendt 1958, 1959; Weaver 1990; Huysmans 1996).

Společenská moc a usnadňující podmínky

Vztah mezi subjekty bezpečnosti není vztahem rovnosti nebo mocenské symetrie, a vyhlídky na úspěšnou sekuritizaci se budou značně měnit v závislosti na společenském postavení aktéra. Bezpečnost tak představuje výrazně strukturované interakční pole, na kterém někteří aktéři figurují ve výhodnějších pozicích na základě toho, že jsou všeobecně akceptovanými „mluvčími“ pro oblast bezpečnosti, tedy že díky svému mocenskému postavení mohou pojem bezpečnosti naplňovat konkrétním obsahem (Bigo 1994, 1996, v tisku). Tato společenská moc však nikdy není absolutní. Nikdo totiž nemůže mít jistotu, že veřejnost jeho tvrzení o nezbytnosti určitých bezpečnostních opatření přijme vždy za své (jak se mohli přesvědčit dokonce i komunistické elity ve východní Evropě, viz Weaver 1995b), a stejně tak nejsou vyloučeny ani pokusy o veřejné prosazení alternativních interpretací bezpečnosti. Interakční pole je tedy předem mocensky strukturované či nerovné,

ovšem klíč k úspěšné sekuritizaci nedrží v rukou nikdo konkrétní a navždy.¹⁰ Proto zastáváme názor (na rozdíl od Biga), že aktéry sekuritizace nelze prohlásit za pevný, neměnný prvek analýzy – ohniskem analytického zájmu je právě praktická realizace sekuritizačních snah. Při analýze konkrétních situací je nicméně důležité explicitně určit, kdo je z hlediska úspěšného využití bezpečnostního diskursu v privilegovaném či naopak znevýhodněném postavení. Výzkum bezpečnosti je proto výzkumem rozložení politických sil ve vztahu k danému konceptu.

Výzkumy sekuritizace, jež vycházejí z jednoznačného chápání podstaty bezpečnosti, mají za cíl dosahovat stále preciznějšího porozumění následujícím problémům: kdo se v sekuritizačním dění angažuje, v souvislosti s jakými tématy (hrozbami), ve vztahu ke komu (referenční objekty), proč, s jakými výsledky a v neposlední řadě za jakých podmínek (kupříkladu čím lze vysvětlit, že jisté sekuritizační snahy jsou úspěšné).

Nemožnost spolehnutí se na objektivní standardy je úzce provázána s jedním poměrně triviálním, ovšem ve většině případů opomíjeným rysem bezpečnostního diskursu: týká se budoucnosti, lépe řečeno alternativních – hypotetických – budoucností a možných kontrafaktálních argumentů. Bezpečnostní řečový akt vždy obsahuje dvě prohlášení o budoucnosti: co se stane v případě, že k „bezpečnostnímu aktu“ nepřistoupíme (hrozba), a co se stane, pokud tak učiníme (Jak bude navrhovaná bezpečnostní politika fungovat?). Kdyby měla existovat teorie bezpečnosti, z níž by politikům i občanům byly skutečně příčiny vzniku bezpečnostních problémů zcela zřejmé, musela by vycházet z exaktně vědecké báze; to by pro změnu znamenalo, že společnost by musela představovat uzavřený, mechanistický a deterministický systém. Ani splnění této podmínky by však nestačilo, protože se tu objevuje druhá komplikace, totiž že povaha bezpečnosti není pouze kvantitativním problémem – „jak moc je hrozba závažná“ –, ale také kvalitativním: chceme se vydat cestou sekuritizace se všemi důsledky, jež z toho plynou? A kteří se mohou s určitou výzvou vypořádat jinými způsoby, a bezpečnostnímu diskursu se tak úplně vyhnout. Využití specifického konceptuálního aparátu je vždy věcí volby – tedy věci politickou, a proto o těchto otázkách nelze rozhodnout exaktně vědeckými metodami zkoumání.

Výzkum sekuritizace tedy nemižeme nikdy plně nahradit nějakým objektivním měřítkem bezpečnosti, neboť bezpečnostní charakter dodává danému tématu právě až politické rozhodování. To však neznamená, že významné rysy hrozby samé jsou z hlediska výzkumu irrelevantní. Tyto jejich vlastnosti naopak řadíme mezi nejvýznamnější „usnadňující podmínky“ bezpečnostního řečového aktu. Jsou to takové podmínky a okolnosti, za nichž řečový akt svisí úkol splňuje, na rozdíl od situací, kdy se mají účinkem nebo dochází k jeho zneužití (Austin 1975 [1962]). Podmínky úspěšného řečového aktu spadají do dvou kategorií: (1) vnitřní, lingvisticko-gramatické – tedy dodržení pravidel řečového aktu (neboli budeme-li se

držet Austin, musejí zde existovat široce přijímané konvenční procedury, jejichž nárok musejí řečový akt splňovat) a (2) vnější, kontextuální a sociální – týkající se společenského postavení, které realizaci řečového aktu umožňuje („Jednotlivé osoby a okolnosti musejí být v daném případě přiměřené k tomu, aby se dané procedury, která má být použita, dalo použít.“ [Austin 1975 (1962): 34; podle překlada J. Pechara a kol. 2000]).

Ve zdárně realizovaném řečovém aktu se proto propojuje působení jazyka a společnosti neboli vnitřní vlastnosti jazykového projevu a skupina, v jejímž rámci dochází k autorizaci a uznání tohoto projevu (Bourdieu 1991 [1982]; Butler 1996a, b). Nejdůležitější vnitřní podmínka řečového aktu spočívá v dodržení bezpečnostní formy čili „gramatiky bezpečnosti“ a v konstrukci takové narativní osnovy, která zahrnuje existenční hrozbu, zlomový (nevratný) bod, a možnou cestu ke zvládnutí hrozby – tedy obecnou gramatiku bezpečnosti jako takovou plus specifický žargon charakteristický pro jednotlivé sektory, například téma identity v sektoru společenském, mezinárodního uznání (*recognition*) a suverenity v politickém, trvale udržitelnosti v environmentálním a tak dále (stov. Wæver 1996b). V externím aspektu řečového aktu můžeme vysledovat dvě hlavní podmínky. Jednou z nich je sociální kapitál subjektu sekuritizace. Musí se nacházet v postavení, jež mu dodává společenskou autoritu, ovšem toto postavení bychom neměli ztotožňovat s autoritou oficiální. Druhá externí podmínka se týká hrozby samé. „Konstrukce“ bezpečnosti hrozby má větší naději na úspěch, pokud se lze odvolat na určité situace či záležitosti, jež jsou všeobecně považovány za hrozby – ať už se jedná o tanky, nepřátelské nahlášení protivníka nebo znečištěné vodní zdroje. Samy o sobě sice zdánlivě průběh sekuritizace nezaručí, v každém případě ale představují podmínky, jež tento proces velmi usnadní.

Po tomto rozčlenění sociálních či externích podmínek řečových aktů do kategorií, které se vztahují ke společenské autoritě a charakteru hrozby, můžeme problematiku usnadňujících podmínek shrnout do následujících bodů: (1) vnitřní kritéria řečového aktu, spočívající v dodržení gramatiky bezpečnosti, (2) společenské podmínky týkající se aktéra sekuritizace a pozice společenské autority – neboli vztahu mezi mluvčím a jeho obecnivem, a tedy pravděpodobnosti, že publikum prosazované bezpečnostní argumenty přijme, a konečně (3) vlastnosti uváděných hrozeb, jež sekuritizaci buď napomáhají, nebo ji naopak znesnadňují.

Postavení aktéra a výzkumníka v bezpečnostních studiích

Přistupujeme-li k bezpečnosti z hlediska řečových aktů, vynořuje se při vymezování bezpečnostní agendy a její následné analýze několik otazníků nad vztahem aktéra: tohoto procesu a na druhé straně výzkumníků, kteří analýzu provádějí. Jako ana-

lytici bezpečnosti definujeme tento koncept tak, jak zde bylo naznačeno, protože je to jediný způsob, jak dosáhnout koherentního porozumění pohnutkám a jednání aktérů. Identifikovali jsme jistou sociopolitickou logiku bezpečnosti, která je pro charakteristická, a tuto logiku chceme zkoumat. Přestože akademičtí pracovníci nevyhnutelně ovlivňují proces konstrukce (či dekonstrukce) bezpečnostních témat (viz například dlouhodobý spor mezi mírovými a strategickými studiiemi nebo debatu, která se ve Spojených státech rozvinula v souvislosti s bezpečnostním významem vietnamské války), určování „reálných“ bezpečnostních problémů jejich primárním úkolem není.

Objektivní vyhodnocení bezpečnostních problémů daleko přesahuje možnosti naší analýzy. Pro nás je důležitá skutečnost, že sekuritizace určitých témat je specifickou formou politického jednání, které se odehrává mezi aktéry a jejich publikem. Subjekty, které takto jednají, nemusejí nutně operovat s pojmem „bezpečnost“, a naopak platí, že jeho explicitním použitím ještě nezvzniká bezpečnostní akt. Zvolená kritéria aplikujeme s cílem zjistit, zda na sebe berou podobu „politiky existenčních hrozeb“, jestli zaznívá argument, že dané téma naléhavě vyžaduje řešení, a opravňuje tedy k přestoupení standardně platných pravidel. V prvé řadě je nutno říci, že konstrukce bezpečnostních problémů je dílem politických aktérů, a nikoliv analytiků bezpečnosti; ti však jednání aktérů interpretují a vyhodnocují; zdali toto jednání splňuje stanovená bezpečnostní kritéria. Dále – právě výzkumník posuzuje efektivitu aktérových snahy mobilizovat podporu pro vlastní bezpečnostní zájem (jako první ho tedy „oznámkuje“ ostatní sociální aktéři a veřejnost, míru akceptace z jejich strany potom interpretujeme a měříme my, výzkumníci). Analýzu významu konkrétního pokusu o sekuritizaci uzavíráme zkoumáním jeho dopadů na ostatní jednotky systému. Aktér se tedy nachází v určitém postavení pouze v jednom klíčověm okamžiku: při (vy)konání bezpečnostně orientovaného politického aktu.

O tom, jestli má být k nějakému problému přisupováno jako k existenci hrozbě, tedy rozhoduje aktér, a nikoliv výzkumník. Badatel ovšem nezůstává po dobu analýzy rukojmím aktérů a jejich chápání sebe sama. Ve všech ostatních případech zkoumání příčinně-následkových vztahů – jaké mají tyto bezpečnostní akty dopady, kdo ovlivňuje rozhodování o těchto tématech a tak dále – nehodláme aktérům bezpečnosti přisuzovat jakoukoliv ústřední roli. Koncepty jako *bezpečnostní komplex* proto nesouvisejí s tím, že je někteří aktéři za komplex označí (neoznačí!), nýbrž s analytickým zjištěním, kdo je bezpečnostními vazbami ve skutečnosti pro-pojen. ¹¹ (Bezpečnostní komplex je v zásadě analytický pojem; bezpečnost předstává druh politického jednání, z něhož jsme na základě běžného způsobu použití konceptu bezpečnosti vyabstrahovali konkrétnější a preciznější definovanou analytickou kategorii.) Perspektiva řečových aktů říká jenom tolik, že bezpečnostní téma vytváří aktér prostřednictvím snahy o jeho sekuritizaci – a také veřejnost,

která s tímto argumentem souhlasí. Na této úrovni by se analytik na místo aktéra tláčit neměl a ani to dělat nemůže.

Předchozí věty nemají budit dojem, že bychom se cítili povinni s takovým bezpečnostním aktem souhlasit. Tento výzkumný přístup má mimo jiné zajistit, aby bylo možné vyhodnotit vhodnost či nevhodnost takového kroku. Jen zřídka když se podaří odvrátit pokusy o sekuritizaci pouze tvrzením: „Já jako analytik vám říkám, že ve skutečnosti ohrožení nejste, jenom si to myslíte.“ Lze se však s jistotou vahou plát, zda je rozumné určitě téma přesouvat do oblasti bezpečnosti – tedy do agendy „politiky paniky“ (*panic politics*) – a zdali by nebylo lepší vypořádat se s ním v rámci běžných politických procesů. Jak se můžeme přesvědčit v diskusích o bezpečnosti životního prostředí, i environmentalisté jsou si velmi dobře vědomi možných důsledků sekuritizace environmentální agendy. Náš přístup ke studiu bezpečnosti zdůrazňuje odpovědnost při rozvíjení bezpečnostního diskursu, odpovědnost, která se týká jak aktérů, tak výzkumníků, již se rozhodli studovat určité téma jako bezpečnostní problém. Nemohou se schovávat za tvrzení, že bezpečnostním tématem je ve své podstatě cokoliiv.

Vztah analytika a aktéra je jednou z oblastí, v níž se náš přístup liší od pří-
stupu řady autorů, se kterými nás spojují některé teoretické premisy. Nové vznikající proud „kritických bezpečnostních studií“ (KBS) napadá konvenční bezpečnostní studia z pozitivivistických pozic, jaké zastává například kritická teorie a poststrukturalismus (Krause a Williams 1996, 1997). Stejně jako my se tato škola z velké části zabývá sociální konstrukcí bezpečnosti (srov. také Klein 1994; Campbell 1993), zejména se ovšem pokouší doložit (a v tom se podobá poststrukturalismu a konstruktivismu v mezinárodních vztazích), že současnou situací je možné změnit, a to právě proto, že zkoumané problémy jsou výsledkem sociální konstrukce.

My jsme naproti tomu přesvědčeni, že i sociálně utvářené se může časem pevněji strukturovat a stát se natolik stabilní sociální praktikou, že analýza musí vzít tuto skutečnost v potaz. Vědomí sociální konstrukce bezpečnosti by pak nemělo být využito pouze ke kritice faktu existujících praktik, ale také k pochopení dynamické povahy bezpečnosti, a tudíž k jejímu nasměrování. Proto klademe větší důraz na kolektivní jednotky a na odhalení prahů, po jejichž překročení dochází ke spuštění sekuritizačního procesu, jenž má vyvolat hrozbu odvrátit. Z naší bezpečnostně-diskurzivní perspektivy tak vypadávají úvahy o tom, co pro občany znamená „skutečná bezpečnost“, v čem spočívají „skutečné“ hrozby a nejen ty, o kterých hovoří politické elity, a tak dále. Abychom toho byli schopni, museli bychom vyjít ze zcela odlišných ontologických předpokladů a zároveň bychom si museli předem definovat nějaký ideál emancipace. Takový přístup by doplňoval ten, který jsme si pro naše účely zvolili; obsáhl by oblasti, od nichž dáváme dobro-volně ruce pryč, a my bychom naopak přispěli tím, čeho tento druhý přístup není

schopen: totiž pochopením mechanismů sekuritizace při současném zachování odstupu od praxe bezpečnosti – neboli vyhnutí se předpokladu, že šíření bezpečnosti do dalších sektorů je pozitivní proces.

Oba přístupy se liší i v dalších ohledech (kritická bezpečnostní studia z velké části považují za jedinou opravdovou referenci jednotku bezpečnosti individuální lidské bytosti – což je vede ke zkoumání bezpečnosti na úrovni jedinců – a tímto individualistickým pojetím se jasně odlišuje od našeho metodologického kolektivismu a důrazu na kolektivní jednotky; srov. kapitola 9.), ovšem jako nejobst-nejší rozdíl se jeví politická perspektiva obou analytických rámců a s ní související využití konstruktivistické a strukturalistické optiky. Analytik orientovaný na kritická bezpečnostní studia stojí před náročnějším úkolem než výzkumník našeho zaměření: může totiž zcela odmítnout existující bezpečnostní uspořádání, které se mu jeví jako arbitrární (svévolné), a zároveň poukázat na jiné oblasti či otázky, jež ukřývají mnohem důležitější bezpečnostní problémy. Náš přístup je více spjat s existujícími aktéry a snaží se porozumět jejich modu operandi, přičemž se předpokládá, že budoucí snahy o zvládnutí bezpečnostních problémů budou muset na otpuení bezpečnostních dilemat a prohlubování vědomí vzájemné závislosti v rámci bezpečnostních komplexů. Přestože je tedy naše filozofická pozice v jistém smyslu radikálnější konstruktivistická, neboť bezpečnost pojmá bez výjimky jako politickou konstrukci, a nikoli jako nezávisle existující skutečnost, v cílech výzkumu jsme bližší tradičním bezpečnostním studiím, která se ve svých nejsvětějších okamžicích v nejlépeším případě pokoušela porozumět konstelaci bezpečnostních vztahů, a následně otpuít ostří některých dilemat. V tomto náš přístup kontrastuje s „kritickým“ záměry KBS, jež směřují ke spíše celkovému odmítnutí současného mocenského uspořádání.

Jednotky bezpečnostní analýzy: aktéři a referenční objekty

Výzkumný přístup k bezpečnosti založený na řečových aktech nás vede k odlišení třech typů jednotek, s nimiž budeme v analýze pracovat.

1. *Referenční objekty*: entity, jež jsou existenciálně ohroženy a můžou si legitimně nárokovat právo na přežití.
2. *Aktéři sekuritizace*: aktéři, kteří prohlašují něco – referenční objekty – za existenciálně ohrožené, a jsou tedy hybateli procesu sekuritizace.
3. *Funkcionální aktéři*: títo aktéři působí na dynamiku bezpečnostních vztahů v sektoru. Významně ovlivňují politická rozhodnutí na poli bezpečnosti, aniž by se přímo jednalo o referenční objekty nebo o aktéry poukazující na

nutnost bezpečnostních kroků ve vztahu k referenčnímu objektu. Ústředním hráčem v environmentálním sektoru může být kupříkladu firma, která znečišťuje životní prostředí – a to přesto, že není referenčním objektem a ani se nenasazuje environmentální témata veřejně sekuritizovat (spíše naopak).

Nejdůležitější a zároveň nejobtížnější je rozlišení mezi referenčními objekty a aktéry sekuritizace, a proto na ně zaměříme naši pozornost. Funkcionální aktéry podrobíme důkladnější analýze v kapitolách věnovaných jednotlivým sektorům. Tradičním *referenčním objektem* bezpečnosti byl vždy stát a národ, i když ve druhém případě to nebylo na první pohled patrné. Přežití znamená pro stát zachování suverenity a pro národ zachování identity (Wæver a kol. 1993, kapitola 2.). Pokud se však přikloníme k výzkumnému přístupu, který jsme vymezili výše, musíme počítat s mnohem širším spektrem možných referenčních objektů. Aktéři sekuritizace se mohou pokusit za referenční objekt prohlásit prakticky cokoliv. Omezení vyplývající z usnadňujících podmínek však v praxi znamenají, že některé druhy referenčních objektů lze sekuritizovat mnohem úspěšněji než jiné. Bezpečnostní akt je obvykle prováden jménem určitého kolektivního tělesa a s odkazem na jeho situaci. Právě na referenční objekt má právo aktéra, který zároveň říká: „Jeho (její) existence musí být zachována, a proto je nezbytné...“

Jednou z hlavních proměnných, spolurozvíjejících „úspěšný“ referenční objekt bezpečnostního diskursu, je jeho velikost. Jedinci a malé skupiny, nacházející se na jednom konci spektra, budou jen stěží sami(y) o sobě představovat legitimní objekt bezpečnostního zájmu. O své bezpečnosti mohou hovořit mezi sebou nebo i na vyšší úrovni, ale naslouchat jim bude málokdo. Potíže s legitimitou bezpečnostních témat však existují i na nejvyšší systémové úrovni. Objevily se například snahy prosadit jako referenční objekt bezpečnosti lidstvo jako takové – nejvýrazněji v souvislosti se široce sdílenými obavami z nukleárního sebe-zničení během studené války, ale také v kontextu obav o budoucnost životního prostředí. Jiným pokusem o sekuritizaci na rovině systémové byla v roce 1914 neúspěšná socialistická mobilizace mezinárodní dělnické třídy. Až dosud ovšem systémová úroveň nedokázala souperit s objekty a aktéry střední úrovně, ačkoli v to neznamena, že se v budoucnosti tato situace nemůže na základě posunů v mezinárodním uspořádání změnit.

Nejprůstupnější sekuritizaci se v praxi ukázala být kolektivní tělesa o střední velikosti. Jedno z vysvětlení se sklývá ve faktu, že tyto rozsahem omezené společenstevné skupiny (státy, národy, a jak předpokládal Huntington, také civilizace) vstupují do dlouhodobějšího konkurenčního boje s ostatními jednotkami podobného typu, čímž se posiluje jejich pocit společné identity („we“ „feeling“). Právě proto, že operují s odkazem ke společnému „my“, se jedná o sociální konstrukty, jejichž existence se realizuje díky mezilidské interakci. Tento druh referenčních

objektů by měl splňovat jedno základní kritérium, a to že tvoří tzv. interpretativní společensví – neboli předstává jako kontext, v jehož rámci operují principy legitimity a hodnocení a kde si jedinci uvědomují svoje vlastní chápání okolního dění. Referenční objekt je vlastně sociálním kontextem, v němž se formují normativní úsudky (*sie of judgement*) (Foucault 1979). Pokud budeme konkurenční prostředí považovat za okolnost usnadňující úspěšnou sekuritizaci, pak kolektivní tělesa střední úrovně budou mít oproti systémové rovině v tomto ohledu vždy výhodu. „Celosystémová“ aktéři stále nedisponují dostatečně jasně vymezenou identitou, aby dokázali masově vzbudit pocity přímaležitosti, bez nichž se úspěšná sekuritizace neobejde. Jelikož nemohou těžit z dynamického charakteru konkurenčního boje, jejich snahy o prosazení univerzální politické loajality k jakési univerzální jednotce ve sřtu s kolektivními tělesy střední úrovně selhávají.¹²

Zřejmý primát kolektivních jednotek střední úrovně vyvolává útok ze strany zastánců tradiční státocentrické bezpečnosti analýzy (k nimž se mohou přidat také někteří liberálové). Jejich argument zní následovně: bezpečnost se ze své definice týká a měla by se týkat výhradně státu a stát je a měl by být definován v pojmech bezpečnosti se zvláštním důrazem na její vojenskou a politickou složku. Kovany liberál by pak mohl prohlásit, že kromě zajištění bezpečnosti už stát, žádou jinou funkci nemá. Pokud bude pojem bezpečnosti rozšířen i mimo stát, dostáváme velmi problematické případy sekuritizace jako například bezpečnost životního prostředí; pokud státu přiznáme i jinou než bezpečnostní funkci, objevují se komplikace v podobě ztotožnění ekonomické bezpečnosti a protekcionismu a podobně. Tuto státně-bepečnostní pozici je skutečně možné zaujmout a v politickém smyslu lze kritizovat veškeré snahy o zahrnutí jiných referenčních objektů. Výchozí argument v takovém případě zní, že pouze v národním státu může proces sekuritizace podléhat demokratické kontrole veřejnosti.

Takto těsné pojetí vztahu mezi státem a bezpečností jistě má určitou analytickou platnost a nese s sebou také legitimní politické postoje. Z logiky našeho výzkumného přístupu je však nutné takto úzké a do sebe se uzavírající pojetí bezpečnosti odmítnout. Naše konceptuální pojetí je širší a státocentrická pozice je v něm jedinou z možných alternativ, nikoliv však předem jistou. I prostřednictvím tohoto přístupu můžeme dojít k závěru, že stát je stále nejvýznamnějším referenčním objektem bezpečnosti; takový náleží by byl přitom mnohem závažnější, než kdyby byl v definici bezpečnosti již předem obsažen, a zároveň by byl otevřený změnám. Netvrdíme, že bezpečnost se týká jenom státu (přestože je mnoho pravdy na argumentu, že stát je ideálním aktérem bezpečnosti), ani že stát a ostatní sociální hnutí mají v oblasti bezpečnosti stejné postavení. Konkuruje si zde řada aktérů, ovšem mezinárodní prostředí je příznivě nakloněno státu coby privilegovanému aktéru, který v dějinách plnil většinu bezpečnostních úkolů a jenž je pro tyto účely také nejadekvátnější vnitřně strukturován. Tímto vysvětlením chceme poukázat na roz-

díl mezi státocentrickým výzkumným přístupem a definicí vědecké disciplíny, jež mimo stát nebere v potaz žádné další jednotky.

Ačkoliv však střední úroveň obecně a konkrétně stát mohou mít výsadní postavení při volbě referenčních objektů, zdaleka tím celý výklad nekončí. K dosažení statusu referenčního objektu totiž nestačí, aby jednotka byla kolektivním tělesem střední úrovně. Asi nejlépe si to můžeme přiblížit na příkladu ekonomické bezpečnosti, kde by se na první pohled dalo předpokládat, že přirozenými kolektivními útvary jsou firmy. Ty si však ze své podstaty jen zřídka kdy bezvýhradně právo na zachování existence. Pokud je přežití firmy ohroženo, firma sama nebude schopná legitimovat překročení běžných, zákonných pravidel hry. V ekonomické oblasti se proto s bezpečnostní aktivitou na střední úrovni téměř neseškáváme, s výjimkou případů, kdy mohou být ekonomické argumenty vztaženy k jednotce – ke státu –, jež má v hospodářském smyslu až sekundární význam a která si ovšem může nárokovat právo na přežití, na obranu své existence a na použití mimořádných prostředků (protekcionismus a podobně) v souvislosti s nějakým celonárodním bezpečnostním tématem (například zachování schopnosti vojenské mobilizace), pokud je takový krok vyhodnocen jako nezbytný.

Není to ale ani tak, že by referenční objekty na systémové úrovni musely zakonitě tahat za kratší konec provazu. Ve vojenském a politickém sektoru se tak dosud dělo, neboť v těchto sektorech není „bezpečnost lidstva“ obecně zdaleka tak populární jako bezpečnost státu. V jiných sektorech se nám však otvírá odlišný pohled. Zajímavě se začíná vyvíjet sektor životního prostředí, neboť zainteresované skupiny zde využívají sekuritizační logiky, která přesně kopíruje formát stanovený v předchozí části. Životní prostředí musí být zachováno, a z tohoto důvodu mají mít environmentální témata přednost před vším ostatním, protože pokud jeho degradace dostoupí jistého nevrátitelného bodu, ztratí všechny ostatní problémy svůj smysl. Jestliže se normální systémové mechanismy (čili politika založená na stávajících pravidlech) nedokážou s touto situací vyrovnat, budeme (my, tedy Greenpeace, a obzvláště extrémističtější ekoteroristické organizace) nuceni sáhnout k mimořádným opatřením, abychom životní prostředí zachránili. „Trvalá udržitelnost“ může v očích environmentalistů představovat analogii k suverenitě státu a identitě národa; jedná se o základní konstitutivní princip, který je nutné (u)chránit. Pokud se tato představa úspěšně prosadí, může se životní prostředí jako celek přiblížit ke statusu referenčního objektu – neboli takového objektu, k němuž se může odvolávat aktér sekuritizace, a získávat tak společenskou legitimitu. Blíže se tímto otázkám věnujeme v kapitole 4.

V okamžiku, kdy se tato dvířka pootevrou, odhaluje se řada dalších přijatelných kandidátů na roli referenčního objektu na systémové rovině. Lidstvo jako celek dosáhlo částečně statusu referenčního objektu ve vztahu k jaderné hrozbě a může na něj dosáhnout znovu – a možná i úspěšněji – v souvislosti s environmentální-

mi katastrofami, jako jsou příchod další doby ledové nebo srážka planety Země s některým(t) z meteoritů, jež v její blízkosti prolétávají. Ve spojitosti s událostmi a procesy, které ohrožují životní prostředí, by se referenčním objektem mohla stát také civilizacení úroveň lidstva. V ekonomickém sektoru mohou systémové referenční objekty představovat efektivnější teré bezpečnostního diskursu než omezená kolektivní tělesa jako firmy nebo státy. Některé systémy pravidel nebo soubory principů, kupříkladu „světová liberální ekonomika“ nebo „volný obchod“, již v tomto sektoru získaly určitý status referenčních objektů. Podobná praxe by se mohla v blízké době rozvinout v politickém sektoru ve vztahu k idejím mezinárodní společnosti nebo demokracie (druhá jmenovaná coby extenze hypotézy „demokracie = mír“). Zastáváme názor, že na systémové úrovni by nemělo docházet k apriornímu logickému vyloučení referenčních objektů z analýzy, a proto se v každé z následujících kapitol této otázky podrobně věnujeme.

Stejně jako systémová rovina jsou neopominutelným faktorem v bezpečnostních debatách i jednotlivci. Jak upozornil Ken Booth (1991, 1994, 1995), bezpečnostní analýza často ignoruje vliv jednotlivců na zkoumané události; jeho snahou je tedy zryzranit tilohu konkrétních osob v jejich soupětí se skupinovými tělesy. Emma Rothschild (1995) poukazuje na fakt, že převážná část liberálního myšlení vždy kladla do centra své pozornosti individuální lidské jedince; při bezpečnostní analýze se tedy lze opírat o účtyhodné filozofické dědictví. V osmdesátých letech 20. století se pod záštitou projektu typu Brandovy nebo Palmeho Komise začalo myšlení o bezpečnosti vracet zpět k individualistickým východiskům; Emma Rothschild přitom přesvědčivě dokládá, že politické praxi dnešní doby dominuje právě sekuritizace jednotlivců, a to bez ohledu na myšlenkovou koherenci nebo etickou správnost takových snah. (V této knize se s jedincem coby referenčním objektem setkáme především v kapitole o politickém sektoru, neboť se většinou jedná o otázku prosazení určitého *principu* – například lidských práv – spíše než konkrétních osob do role sekuritizovaných referenčních objektů.¹³)

Shmeme-li předchozí diskusi: bezpečnostní diskurz lze zkoumat, abychom zjistili, ke kterým referenčním objektům se aktéři odvolávají, a lze zkoumat také konečné výsledky, na jejichž základě určujeme bezpečnostní legitimitu referenčních objektů – což znamená, že důraz na jejich přežití vede k úspěšné mobilizaci veřejné podpory. Nejplodnějším zdrojem referenčních objektů tradičně bývala střídní úroveň, ovšem v poslední době bylo stále více slyšet o alternativách na systémové mikro- a makroúrovni (Rothschild 1995). Referenční objekty musejí legitimovat bezpečnostní kroky, jež se odvolávají na právo referenčních objektů existenci. Byrokratické aparáty, politické režimy a firmy většinou zachovávají existenci. Byrokratické aparáty, politické režimy a firmy většinou též tímto vlastnostmi nedispoují, a proto zůstávají mimo kategorii referenčních objektů. Logicky vzato by se sice mohly pokusit o prosazení takového nároku na vlastní přežití, a tudíž na status bezpečnostně legitimního objektu, ovšem

z empirického hlediska se obvykle jedná o snahu odsouzenou k nezdaru. V praxi není bezpečnost nikdy zcela subjektivní záležitostí. Existují jisté sociálně definované limity týkající se možných objektů sekuritizace, i když je pravda, že mohou podléhat změnám. Z toho plyne, že bezpečnostní analýza se bude věnovat především úspěšným snahám o sekuritizaci – neboli případům, kdy veřejnost následuje jednatelů aktéra a v masovém měřítku se tak utváří sociální, intersubjektivní chápání referenčního objektu. Neúspěšné nebo jen částečně úspěšné pokusy o sekuritizaci jsou pro nás zajímavé primárně kvůli poznatkům, které nám přináší o stabilitě společenských postojů ve vztahu k bezpečnostní legitimitě, o procesech, jejichž prostřednictvím jsou tyto postoje upevňovány nebo proměňovány, a o směru, jímž se možná bude bezpečnostní politika do budoucna ubírat. V těchto rozsáhlejších vztahových vzorcích hraje opatrný proces desekuritizace přinejmenším stejně významnou úlohu jako sekuritizace, ovšem ústřední postavení stále náleží úspěšným případům sekuritizace, a to proto, že právě z nich vychází aktuálně platný význam pojmu bezpečnost.

Odpůrci tohoto přístupu nám velmi pravděpodobně vyčtou rezignaci na kritické použití objektivních měřítek bezpečnosti, jehož prostřednictvím lze zpochybnit v současné době dominantní definici a náplň pojmu (srov. MCSweeney 1996). Nedojde-li k sekuritizaci hrozby, neměl by úkol analytika spočívat právě v poukázání na fakt, že se skutečně *jedná* o hrozbu? Ano, výzkumná optika sekuritizace, která ve své podstatě připravuje dominantní diskurz o jistotu objektivních měřítek, otevřená přiležitost k problematizaci jak probíhající sekuritizace, tak její případné absence, ne ovšem tím způsobem, že se dokáže „objektivní existence“ bezpečnostního problému – přinejmenším ne do chvíle, než se z analytika bezpečnosti stane aktér sekuritizace. Proto není záhodno, abychom v naší východní perspektivě hovořili také o existenci objektivních bezpečnostních problémů (jež bychom stavěli do kontrastu s falešnými či nesprávnými případy sekuritizace a s nedostatkem správně mříňých bezpečnostních kroků). Tím bychom do našeho analytického rámce vpusťli cizorodou ontologii, která by v konečném účtování podkopala základní představy bezpečnosti jako specifické sociální kategorie, jež vychází z praxe politického jednání a jehož prostřednictvím je vytvářena.

Argumenty, které do našeho analytického rámce zařadit *měžeme*, se týkají pravděpodobných důsledků sekuritizace.¹⁴ Lze se pokusit o vyjasnění dopadů na jedné straně nepřiměřené sekuritizace – tedy vznik bezpečnostních dilemat – a na straně druhé *zanedbané* či *neexistující* sekuritizace – neboli neschopnosti efektivně (vyřešit) daný problém bez uchýlení se k sekuritizačním krokům. Na sekuritizaci a desekuritizaci se lze podílet výhradně v kontextu okolní společnosti a prostřednictvím participace v politickém dění, což nemá s „objektivní“ existencí bezpečnosti hrozby příliš společného. Určité okolnosti mohou sekuritizaci ulehčovat – v pojmech bezpečnosti se problém rámuje snadněji, pokud je možné poukázat na

další okolnosti daných hrozeb – ovšem bezpečnost je nakonec utvářena společensky. Vzniká v interakci mezi sekuritizujícím aktérem a jeho publikem díky odkazu k všeobecně vysoce ceněné hodnotě či principu.

Aktérem sekuritizace je osoba nebo skupina, která realizuje bezpečnostní řečový akt. Těto role se obvykle chápou političi lidí, byrokratické aparáty, vlády či lobbistické a nátlakové skupiny. Jmenování aktérů přitom nebývají referenčními objekty bezpečnosti, protože jen výjimečně dokážou naplnit bezpečnostní diskurz odkazem k nutnosti zachování své vlastní existence. Jejich argument bude větší-odkazem k nutnosti zajistit bezpečnost státu, národa, civilizace, případně nou zniť tak, že je nezbytné zajistit bezpečnost státu, národa, civilizace, případně nějakého jiného kolektivního tělesa, principu nebo systému. Jen zřídka budou mít aktéři typu vláda nebo firem příležitost prosazovat bezpečnostní kroky ve jménu své vlastní bezpečnosti.

Problémy se však objevují již v souvislosti se samotným pojmem „aktéra“. Je velmi ošemetné určovat kdo nebo co se uchyluje k určitým krokům, protože každou kolektivní jednotku lze analyticky rozložit do několika podjednotek a pokračovat tak až k jednotlivcům; výsledkem pak bude věta, že: „Ne, stát“, ale konkrétně čí ministerstva – a v konečném účtování jednotlivé osoby – jsou entitami, které si ministerstva – a v konečném účtování jednotlivé osoby – jsou entitami, které skutečně jednají.“ To nám však není příliš k užítku, poněvadž společenské dění je z nemalé části pochopitelné pouze tehdy, pojímáme-li kolektivní tělesa nikoliv jako součet jejich „členů“, nýbrž jako svébytné současti sociální reality (v tom se projevuje náš metodologický kolektivismus).

Identifikace aktérů je z tohoto důvodu komplikovanější, než tomu bylo v případě referenčních objektů. Narážíme zde na problém analytických rovin: jedna a tažá událost může být analyzována s ohledem na různé úrovně (kupříkladu individuální, byrokratickou či státní). Na rozdíl od referenčních objektů nebyvá řečový akt „pokaždé „sebedefinující“ ve vztahu k subjektu, který ho realizuje, a označení „aktér“ je proto v jistém smyslu arbitrární. Vždy lze nakonec konstatovat, že aktéry jsou jednotlivé osoby, ovšem nacházejí-li se ve vyňatých sociálních rolích, je obvykle relevantnější pojímat je jako „mluvčí“ kolektivních jednotek, jejichž jsou oficiálně delegovanými představiteli (např. politické strany, státy nebo nátlakové skupiny) – příkladem může být de Gaulle jako ztělesnění Francie, a nikoliv jako soukromá osoba de Gaulle. Pokud by někdo chtěl zpochybnit význam výzkumníka při definici aktérů, může začít tím, že řešení této otázky nechá na dalších aktérech. Ostatní státy rozuměly de Gaullovy činům otázky, že jedná jménem Francie, a Francii za ně také činily zodpovědnou; ve světě „diplomaty“ se tak objevila jako samostatný aktér (Manning 1962; Weaver v tisku-c). Identifikace aktérů tak nakonec nezávisí tolik na původci řečového aktu, jako spíše na logice, která jeho jednání vede. Řídí se toto bezpečnostní jednání spíše individuální, nebo kolektivní logikou? Komu připsují ostatní aktéři odpovědnost – jednotlivci, nebo skupině, již zastupuje? Přenesení pozornosti na

organizační logiku řečového aktu je patrně tou nejlepší cestou, jak správně identifikovat sekuritizujícího aktéra.

Z rozlišení mezi aktérem a referenčním objektem v konkrétních případech obvykle vyplývá také samostatná kategorie „publika“ či „veřejnosti“, tedy skupiny osob, jež mají být sekuritizačním aktem přesvědčeny o specifickém bezpečnostním charakteru určitého tématu, a tudíž o nutnosti akceptovat mimořádné kroky a opatření. Termíny *sekuritizace* a *řečový akt* jsou zřádné mimo jiné proto, že mohou naši pozornost nadměrně přitahovat k jednajícím straně; docházelo by tak k neférovému upřednostnění mocných a k marginalizaci těch, kteří tvoří publikum a zároveň posuzovatele bezpečnostního aktu (Huyssmans 1996).

Rozdělení na aktéry a referenční objekty má také za cíl vyměnit se reifikaci jistých jednotek bezpečnostní politiky – například národů. Prohlašujeme-li v kapitole o společenské bezpečnosti (a také ve Weaver a kol. 1993), že se často týká národů a jejich existence, nechceme tím říci, že „národ jedná za účelem zachování sebe sama“, sklonuji bychom tak k reifikující a antropomorfní terminologii. Někdě – skupina, hnutí, politická strana nebo elita – jedná s odvoláním na národ a osobu – je si právo hovořit nebo konat jeho jménem.

V rámci státu lze aktéra sekuritizace a referenční objekt odlišit snadněji, a proto jsme se mu dosud příliš nevěnovali. Ve státě (obvykle) platí jasná pravidla ohledně toho, kdo může hovořit a jednat jeho jménem, a pokud vláda prohlásí „musíme chránit naši národní bezpečnost“, má také právo odpovídající kroky podniknout. V tomto smyslu vláda *ztělesňuje* stát. V případě národů ani životního prostředí žádá taková formální pravidla neexistují; odpověď na otázku legitimacy je v důsledku toho v těchto oblastech komplikovanější. Pokud někdo jedná ve jménu národa, musí se podřídit jistým diskurzivním pravidlům, neboť se musí vyjadřovat v pojmech identity, tedy způsobem, který vychází z logiky pojmu národ. Tato pravidla spolupůrobují podobu diskurzu i následného jednání, jež se tak liší od svých protějších přípisobných jiným referenčním objektům. Tvrdit, že národ v takovém případě „jedná“, však lze pouze v tom nejslabším významu. Pravidla, jež vymezují přijatelné kroky ve jménu národa, nejsou tak rigidní jako ve vztahu ke státu, proto je snadnější hovořit o jednajícím státu než jednajícím národu. Jedná se přitom o záležitost odstupňování, spíše než o kvalitativní rozdíl. Výzkumník, který analyzuje snahu nějaké marginální neonacistické organizace ve jménu „přížiti našeho národa“ mobilizovat lid proti hrozbě imigrace, bude jen obtížně nazývat tuto aktivitu „národním činem“. Bude patrně správnější rozlišovat jednajícího aktéra bezpečnosti a objekt, na nějž se odvolává a jehož existence by měla být údajně zachována, a posléze vyhodnotit, s jakým úspěchem si tento aktér nárokoval právo hovořit jménem této vyšší entity.

Předchozí řádky poukazují na význam rozlišování mezi aktéry sekuritizace a referenčními objekty. Ve skutečnosti se však jedná o distinkci vycházející

z bezpečnostního kontextu, a nikoliv z jakýchkoli neměnných vlastností daných jednotek: v řadě případů budou sekuritizující aktéři a referenční objekty oddělenými skupinami, ovšem v jiných – zejména jde o stát – se referenční objekty vloží do bezpečnostního diskursu sám, a to prostřednictvím svých oficiálních zástupců. Ve všech těchto případech se však výzkumník musí zaměřit na úspěch či krach bezpečnostního řečového aktu. Ani vlády nemusejí svou snahu dovést vždy do úspěšného konce, což se přihodilo Velké Británii v souvislosti se Suezským průplavem, Spojeným státem ve Vietnamu a komunistickým režimům v Evropě na konci osmdesátých let 20. století.

V následujících pěti kapitolách, v nichž aplikujeme naše rozlišení mezi referenčními objekty, sekuritizujícími a funkcionálními aktéry na různé sektory bezpečnosti, bude nutné nejprve vymezit referenční objekt(y). V některých sektorech to bude představovat nejnáročnější úkol. Při analýze společenské bezpečnosti v různých částech světa bude pravděpodobně zajímavější – a přinejmenším z logického hlediska prvořadé – zjišťovat, kde dochází k mobilizaci lidí ve jménu národu, civilizací, náboženství nebo kmenových svazků, spíše než zkoumat původce této mobilizace, tedy zdali za ní stojí politické strany, elity státního aparátu, sociální hnutí, církve nebo intelektuální kruhy. Ve vojenském sektoru bude referenčním objektem s velkou pravděpodobností výhradně stát, přičemž „stát“ se zde může objevit i v roli aktéra sekuritizace; jeho rozhodnutí však může ovlivňovat řada dalších funkcionálních aktérů. V takovém případě bude nutné zaměřit se podrobněji na pátrání po těchto funkcionálních aktérech. Jednotlivé kapitoly se proto liší v analytickém důrazu, jež klademe na zkoumání těchto tří kategorií jednotek bezpečnosti. Ideálním cílem – k němuž se snad mohou do budoucna přiblížit podrobnější případové studie založené na tomto přístupu – je vyčerpávající analýza všech tří typů, obzvláště pak vymezení referenčních objektů a sekuritizačních aktérů.

Regiony a ostatní bezpečnostní konstelace

V rámci naší snahy odhalit existenci bezpečnostních komplexů se soustředíme na analýzu vzorců vzájemného bezpečnostního propojení. Postupujeme při tom ve třech krocích: (1) Dokázal nějaký aktér dané téma úspěšně sekuritizovat? (2) Pokud ano, jaké vazby a interakce z toho plynou – neboli jak se toto bezpečnostní jednání podepsalo na bezpečnosti ostatních jednotek a v čem se jeho působení projevuje nejvýrazněji? (3) Tyto vztahové řetězce mohou být následně shmuty jako soubor vzájemně provázaných bezpečnostních úvah a starostí. Když poté přikročíme k opětovnému složení tohoto konkrétního případu a vztahových vzorců z případů ostatních (v rámci jednoho sektoru, jedná-li se o analýzu homogenního sektoru, nebo naříč sektory, pokud je jejím předmětem heterogenní bezpečnostní

komplex; stov. kapitola 1. a 8.), může se nám ukázat rovina, na níž se koncentruje většina procesů sekuritizace a vzorců vzájemné interakce.

Naše obecná hypotéza, jež je zároven jedním z klíčových stimulů tohoto projektu, zní: svět po skončení studené války vykazuje podstatně vyšší stupeň regionalizace a nižší stupeň globalizace, než tomu tak bylo během sovětsko-amerického soupeření. Naším cílem je mimo jiné přizpůsobit teorii bezpečnostních komplexů realitě tohoto komplikovanějšího světa. V dalších kapitolách zabývajících se jednotlivými sektory však necháváme výše položenou otázku otevřenou. Může se zdát, že bezpečnostní logika některých sektorů je k regionalizaci náchylnější, zatímco u jiných sektorů tomu tak není. Právě tento problém hodláme v následujících kapitolách podrobit důkladnému zkoumání. Budeme přitom postupovat ve shodě s klasickou teorií bezpečnostních komplexů: zkombinujeme bezpečnostní úvahy a starosti nejvýznamnějších aktérů a výsledkem bude souhrnná konstelace (*constellation*), jakýsi uzel vzájemných bezpečnostních vztahů.

V souvislosti s regiony zbyvá vyřešit ještě jeden problém, a to jak propojit koncept regionálních bezpečnostních komplexů s naším pojednáním o aktérech a referenčních objektech v předchozí části. Co (kdo) definuje bezpečnostní komplex – aktéři, nebo referenční objekty? Jak jsme se již zmínilí, bezpečnostní komplex chápeme jako určitou konstelaci bezpečnostních úvah a starostí; jednotlivé případy sekuritizace pak představují uzlové body, mezi nimiž lze rysovat vztahové přímký, a napovaz tak strukturu celého komplexu. Jelikož referenční objekty jsou elementárnějšími, dlouhodobějšími a charakterističtějšími obyvateli bezpečnostní krajiny, naše odpověď na výše položenou otázku zní: „referenční objekty“. Někdo by mohl namítnout, že podle našeho pojetí referenční objekty aktivně nejednají, a proto nemohou být jednotkami subsystémů, které jsou definovány právě na základě interakcí. Tato představa je však mylná. Aktéři bezpečnostního dění hovoří a jednají jménem referenčních objektů, a původ vnímaných hrozeb spartují v ostatních referenčních objektech. Proto lze tvrdit, že Indie a Pákistán, Turecko a Kurdové nebo Chile a americká korporace International Telephone and Telegraph (ITT) spolu v jistém smyslu skutečně interagují.

Poněvadž jsou referenční objekty sociálně zkonstruovanými jednotkami, nezřídka se navzájem považují za aktéry bezpečnosti, bez ohledu na to, že některé analytické teorie by mohly poukazovat na jiné vztahové vzorce. Například státy jsou do určité míry reálně existujícími entitami a jako takové jednají, i když toto jednání v doslovném smyslu provádějí oficiální představitelé státu, a to proto, že státy si navzájem připsují úmysly a odpovědnost za své činy (Manning 1962, Wæver v tisku-c). Analýza bezpečnostních komplexů chce dospět k dynamické analýze bezpečnostních vztahů a situací a tato motivace dává předchozímu zjištění pevnější kontury. Chceme porozumět vazbám mezi bezpečností jednotky A a jednotky B, bezpečnostními dilematy a také vzájemně se posilujícími bezpeč-

nosními smýčkami. Proto je nutné, abychom analyzovali regionální bezpečností soustředili okolo uzlových bodů, které jsou (údajnými) terči hrozeb a zároven jejich (údajným) zdrojem.

V klasické teorii bezpečnostních komplexů byly tyto uzly definovány jazykem primárních bezpečnostních úvah a starostí; v našem analytickém rámci musí být bezpečnostní komplex naplnován a pospojován jednotlivými případy sekuritizace. Oba přístupy zjevně vycházejí z veřejné artikulace hrozeb v podání hlavních aktérů. O hrozbách jako takových však máme k dispozici pouze minimum konceptuální pojaté literatury. Někteří autoři tvrdí, že nezbytným předpokladem pro vznik bezpečnostního problému je hrozba vyvolaná některým z aktérů (Deudney 1990). Jen obtížně bychom však hledali logické ospravedlnění takového výzkumného postupu, přestože se máže jednat o vazbu empirického charakteru, o jakousi strukturalistickou nádhynost, díky níž lze hrozby připisované ostatním aktérům sekuritizovat snadněji. Nechceme ovšem bezpečnostní problémy definovat tak, že těmito problémy *musí* být vyhradně akteři bezpečnosti. Je možné, že jimi obvykle jsou.

Z perspektivy sekuritizace dále vyplývá, že výzkumný zájem hodláme zaměřit na otázku *připsání (attribution)* bezpečnostních problémů konkrétním zdrojům, spíše než na skutečné kořeny údajných bezpečnostních problémů. Teorie atribuce bodné volby pro *alter* při současném zdůrazňování nezbytnosti určitého jednatí ve vztahu k vlastním *egó* (Hart 1978; Jervis 1976). Obecně tedy existuje sklon k „aktérizaci“ (*actorize*) druhé strany – neboli k chápání druhého jako racionálního, volbu provádějícího aktéra, spíše než jako jeden z řetězce událostí. Skutečnost, že druhý je strategickým aktérem s možností volit mezi několika alternativami, ve většině případů dále zesiluje vnímání hrozby, a napomáhá tak překonání práhu, který dělí běžná politická témata a bezpečnostní problémy. Druhý coby aktér není jen kolečkem v komplikovaném soustrojí, nýbrž má samostatnou schopnost nás přelstít, využít k vlastním záměrům nebo potlačit či jiným způsobem omezit naši svobodnou vůli a nahradit ji vůli svojí (srov. Clausewitz 1983 [1832]; Weaver 1995b).

Tento důraz na aktéry jako by stavěl do popředí spíše referenční objekty, což je však s největší pravděpodobností nesprávný závěr. Z představy atribuce neplatně, že bychom se měli soustředit na ty jednotky, které *my* chápeme jako aktéry. Spíše se z ní dá odvodit, že údajné zdroje bezpečnostních problémů budou patrně také „aktérizovány“. Pokud sekuritizující aktér „a“ tvrdí jménem společnosti „A“, že A je ohroženo B, vytkneš B jako aktéra, tedy jako jednotku odpovědnou za hrozbu, jako racionálního agenta, který měl možnost volby. Bezpečnostní komplex proto nemusíme definovat z hlediska jednotek, jež jsme v našem analytickém rámci označili jako *aktéry*. Ti mohou spolupracovat s ostatními aktéry a poukazovat k větším, abstraktnějším kategoriím – k referenčním objektům. Na druhou stranu není nutné,

aby daný aktér připsal hrozby stejným kategoriím, jakými jsou ty, na něž se při svém jednání odvolávala druhá strana. Reálně dění bude mít pravděpodobně různorodý a komplexní charakter, což od výzkumníka vyžaduje pragmatický přístup, který povede k odhalení konkrétních, ve zkoumaném případě aktivních jednotek.

Jeden příklad za všechny: Churhill coby aktér bezpečnosti mohl sekuritizovat nacismus jako hrozbu. To nutně neznamená, že následovala sekuritizační protireakce buď ze strany nacismu jako aktéra, nebo v souvislosti s nacismem jako referenčním objektem. Hitler mohl místo toho sekuritizovat Anglii (Churhillův referenční objekt, což je zřejmě) ve jménu Německa, všech Němců nebo árijské rasy. Zdroj hrozby v očích jednoho aktéra nemusí být nutně referenčním objektem druhé strany. V rámci klasické teorie bezpečnostních komplexů byla tato analytická procedura mnohem jednodušší, neboť bezpečnostní kroky Indie se týkaly Indie a Pákistán je také tak vnímal – a naopak. Teorie atribuce nám dává důvod se domnívat, že většina hrozeb bude mít tu či onu vazbu na aktéry a že námi zkoumané referenční objekty budou nezřídka ostatními prohlášovány za aktivně jednající subjekty. Pokud se ale na tuto bezpečnostní mapu podíváme příliš podrobně, zjistíme, že řada aktérů sekuritizuje ne úplně identické referenční objekty (německá rasa, německý lid, Německo, árijci), kteréžto rozdíly mají svůj význam při zkoumání politických motivů sekuritizačních kroků. Pro účely analýzy bezpečnostních komplexů však potřebujeme odhalit hlavní vzorce interakcí, a proto jednotlivé verze této sekuritizace „Německá“ zahrnujeme pod jeden uzlový bod, od něhož a k němuž vedou šipky bezpečnostních vztahů.

Identifikace těchto uzlových bodů při načrtávání obrazu bezpečnostního komplexu by mohla být usnadněna, pokud se zaměříme na shluky sdružující referenční objekty a odpovídajícího aktéra sekuritizace. V krajině případů by to znamenalo, že bychom se setkávali s referenčními objekty, jejichž „mluvčími“ zůstávají stále stejní aktéři. Zřejmým příkladem této stabilní kombinace referenčního objektu a na něj odkazujícího subjektu je klasický koncept (národního) státu. Na stát a státní suverenitu se ovšem odvolávají nejen jeho oficiální představitelé. O sekuritizaci se pokouší několik aktérů najednou, přičemž stát stejně jako ostatní aktéři přiležitostně sekuritizuje i jiné referenční objekty, jako jsou třeba národ, Evropská unie nebo určité principy, na nichž stojí mezinárodní společnost. V případě Francie, Japonska nebo Súdánu samy jejich názvy poměrně jednoznačně odkazují k hus-tému předtívu vzájemně provázaných referenčních objektů a aktérů sekuritizace. Různé aktéry propojuje konkurenční boj o možnost zastupovat daný referenční objekt; jednotlivé referenční objekty zase jejich vzájemná zaměnitelnost. Spíše vidíme řetězce „přibuzenských vztahů“ než nějaká jasně vymezená kritéria nebo jedinou primární jednotku bezpečnosti. V každém z případů sekuritizace je shluk aktérů a referenčních objektů sjednocován intenzitou překlenujícího bezpečnostního diskursu a obvykle také nominálně, tedy jmenovým označením. Jde pak o bez-

pečnost „Francie“ (za níž se může skrývat řada odlišných referenčních objektů a velké množství potenciálních aktérů), Evropy a Evropské unie nebo životního prostředí (viz také podrobnější diskuse na s. 199–204).

Klíčová otázka bezpečnostní analýzy tedy zní: kdo a jmenem koho (čeho) může realizovat bezpečnostní kroky? Po jistý čas odborníkům stačilo analyzovat pouze „státy“, systém jako celek pak byl sumou těchto států. Regionální bezpečnost znamenala soubor národních bezpečností či spíše konkrétní bezpečnostní konstelaci (vztahy vzájemné bezpečnosti závislosti) v rámci skupiny států. Přístup, jež v této knize rozvíjíme, nabízí výběr z více druhů jednotek, nicméně základní představení bezpečnostních komplexů lze přenést i do světa obývaného více jednotkami.

Vojenský sektor

Agenda vojenské bezpečnosti

V této kapitole, která pokrývá ústřední přednět výzkumu tradičních bezpečnostních studií, se pokusíme ukázat, že metoda předložená ve druhé kapitole nám umožní jednak zahrnout tuto klasickou agendu a jednak připojit některé nové poznatky. Ve vojenském sektoru existuje největší pravděpodobnost, že proces sekuritizace bude mít vysoce institucionalizovanou podobu. To sice není logicky nutný závěr, ovšem odráží se v něm konkrétní dějinné podmínky současného mezinárodního systému. Stojí také za povšimnutí, že v protikladu k tradičnímu pojetí netvrdíme, že všechna témata ve vojenském sektoru se nezbytně musejí týkat bezpečnosti. Na základě kritéria sekuritizace stanovených ve druhé kapitole si lze snadno uvědomit, že narůstající objem vojenských funkcí některých států vůbec nesouvisí s bezpečnostní problémy. V polovině devadesátých let 20. století [v době psaní této knihy – pozn. překl.] se většina západoevropských států nemusi existenčními vojenskými hrozbami téměň zabývat. Navzdory tomu však udržují početné ozbrojené síly a často jich využívají v rolích, které spíše než s vojenskou bezpečností mají co do činění s politickými a ekonomickými vztahy. Když se dánská či japonská vojska účastní mírových misí v Africe, nemá to nic společného s existenčními hrozbami, jímž Dánsko nebo Japonsko čelí. Jedná se výhradně o záležitosti běžné politiky, jež vycházejí z mezinárodního postavení těchto zemí. Pro státy, které jsou členy určitých bezpečnostních sdružení, může poměrně značná část jejich aktivit ve vojenské oblasti, spíše než do bezpečnostní sféry, spadat do kategorie standardní politiky.

Ve vojenském sektoru je stále nejvýznamnější – avšak nikoliv jediným – referenčním objektem stát; nejvýznamnější – i když nikoliv jedinými – aktéry se-

kuritizace pak jsou vládnoucí elity státu. Je tomu tak nejen proto, že státy obecně disponují mnohem rozsáhlejšími vojenskými prostředky než kterýkoliv jiný aktér, ale také proto, že jejich politické elity se právní a politickou cestou dostaly do pozice přednostních uchazečů o legitimní právo užití síly uvnitř státních hranic i mimo ně.

Základem moderního státu je idea suverenity – neboli nárok na výhradní právo vládnout určitému území a jeho obyvatelstvu. Jelikož obzvláště efektivním způsobem, jak nabytí a kontrolovat území, je použití ozbrojené síly, teritoriální povaha moderního státu podporuje tradiční nadřazenost ozbrojené síly coby hlavního ohniska úvah a starostí. V průběhu dějin se právo vládnout ustavilo na základě schopnosti prosadit a uhlájit tento nárok proti ozbrojené opozici uvnitř i vně daného území. Agenda vojenské bezpečnosti se proto soustředí především na státy, přestože se později ukáže, že ve hře jsou i jiné referenční objekty a další aktéři. Jediná výjimka z tohoto pravidla nastává, pokud sám stát nedokáže zapustit pevné kořeny nebo upadne do spirály vedoucí až k jeho rozpadu. Pak mohou následovat dlouhá období anarchie, jak v současné době dokládá Afghánistán a nejrůznější africké země, kde je stát pouhým stínem sama sebe a bezpečnost přechází do rukou velitelů místních bojůvek a nasilnických gangů.

Otázky vojenské bezpečnosti vyplývají zejména z vnitřních a vnějších procesů, jejichž prosřednictvím lidská společnost vytváří a udržují (nebo nedokážou zachovat) své systémy vlády. Vládnutí pochopitelně ohnází mnohem víc, než jen užití ozbrojené síly. Příjemnějším stejně důležité jako vojenské úvahy jsou podmínky politické legitimacy, stejně jako míra akceptace těchto podmínek jak mezi vládnoucími a ovládanými, tak ze strany vládnoucích elit ostatních jednotek. V praxi se agenda vojenské bezpečnosti soustřeďuje především okolo schopnosti vlády odvrátit vnitřní i vnější hrozby své existenci, ale zahrnovat může také užití vojenské síly k obraně států či vlád proti nevojenským hrozbám, jako jsou imigranti, soupeřící ideologie a podobně.

Přestože politický a vojenský sektor jsou konceptuálně odlišné oblasti, částečně zaměřitelnost síly a souhlasu v procesu vládnutí tyto sektory spojuje. Stejně jako v případě státu seméno musí tato vazba mřít ve dvou směrech: dovnitř, tedy k budování státních struktur a k jejich udržbě, a ven, směřem k pozici státu v mezinárodním systému a ke vztahům s ostatními členy tohoto systému. Hrozby, na něž lze efektivně odhovoďet vojenskou silou, se mohou objevovat uvnitř i vně státního teritoria – nebo mohou plazit obě varianty, jak ukazuje případ „pátých kolon“. Sekuritizace podobných hrozeb může vyžadovat neřašovanou obavu z útoku druhé strany (takto například vnímá Jižní Korea svého severního souseda), snahu vládnoucích elit konsolidovat svoji vnitrostátní i mezinárodní legitimitu (např. apartheid, antikomunismus v Jihoafrické republice) nebo oba druhy úvah. Vzrasty přáteleství a nepřítelství coby jedna ze složek teorie bezpečnostních komplexů odrážejí právě výsledky těchto procesů sekuritizace.

Mezi ústřední funkce vlády na vnitrostátním poli patří udržování občanského pořádku a mírového stavu a také administrativní správa a vydávání zákonů. K tomu bychom mohli přidat ještě zachování teritoriální soudržnosti, ovšem k sekuritizaci území nedochází vždy a v některých případech se vlády svobodně dohodnou na územní reorganizaci, jak tomu nedávno bylo při rozdělení Československa a bývalého Sovětského svazu. Pokud je aktuálně vnímaná hrozba vnitrostátního rázu, soustřeďuje se vojenská bezpečnost okolo schopnosti vlády zachovat navzdory opozici části obyvatelstva občanský pořádek, územní integritu a také – a to je poměrně sporné téma – existující systém vlády (Ayooob 1995). Typickými formami takové vnitřní opozice jsou militantně separaristické, revoluční, teroristické nebo zločinné organizace a hnutí, přestože některé vlády podrobují sekuritizaci také neozbrojené opoziční skupiny, aby proti nim mohly použít vojenskou či policejní sílu.

Stojí za povšimnutí, že evropský či vestfálský stát jakožto nejvyhraněnější moderní forma státu se mohl konsolidovat díky progresivnímu odzbrojení obyvatelstva a současněmu vykročení k ideálu, podle něhož je stát *jedním* legitimním vykonavatelem síly ve společnosti a na vnitrostátní i mezinárodní rovině má k dispozici mnohem rozsáhlejší prostředky ozbrojeného donucení než zbytek nelegitimních (pověštinou zločineckých) ozbrojených skupin. I na Západě však trvalo až do 19. století, než tento proces nabyl dostatečné účinnosti, aby mohly být odděleny policejní a vojenské funkce; v řadě mladých států platí toto rozlišení dosud jen v omezené míře. Moderní stát tak stojí v příkrém kontrastu k feudálním systémům a z větší části i ke klasickým říším, v nichž byly schopnosti i právo užití ozbrojené síly běžně rozprýženy do několika úrovní společnosti (feudální baroni, města a žoldáci v prvním případě; místodržitelé a další kategorie místních vládců v případě impérií) (Watson 1992; Buzan a Little 1996). V rámci rozvinutých zemí se od vestfálského ideálu neviditelněji odchýlily Spojené státy, které ve své ústavě zakotvily právo občanů nosit u sebe zbraň a také právo jednotlivých států federace zachovat vlastní domobranu jako hráz proti hegemonii federální vlády (Deudney 1995). Také Švýcarsko, Izrael a Jihoafrická republika ponechaly svým občanům významná práva ozbrojovat se, přičemž ve Švýcarsku byla hlavním důvodem obrana území a v druhých dvou případech individuální bezpečnost.

Při sekuritizaci externích hrozeb bude vojenskou bezpečnost charakterizovat především dvouúrovňová interakce na jedné straně skutečných útočných a obranných kapabilit či schopností (*capabilities*) států a na straně druhé jejich vnímání vojenských kapabilit a záměrů ostatních jednotek. Vnímání vnějších hrozeb může začít obavami z totálního zničení státu, společností a obyvatel a končit u donucení a zastrahování v souvislosti s konkrétními politickými tématy (pro což se vžil označení „diplomacie dělových člunů“). Také reakce na tyto podněty mohou vycházet spíše z interpretace možného vývoje ve vojenských schopnostech než z aktuální situace, jak někdy dokládá současná vnímání Číny z hlediska

bezpečnostních hrozeb (Dibb 1995). Navzdory tomu, co tvrdí některé vulgární varianty realismu, nelze počítat s existencí bezpodmínečné korelace mezi externí vojenskou kapabilitou a její sekuritizací. Například literatura zabývající se výzkumem demokracie a míru vychází z myšlenky, že demokratické státy se navzájem svým ozbrojeným schopnostmi neobávají (Ember, Ember a Russett 1992; Maoz a Russett 1993; Mintz a Geva 1993; Lake 1992; Owen 1994; Schweller 1992; Weart 1994). K desekuritizaci může docházet i přesto, že jednotky si své vojenské kapability zachovávají.

Individuální vojenské schopnosti sekuritizaci nicméně nahnávají. V okamžiku, kdy politické elity a občané začnou chápat cizí armádu(y) jako hrozbu, vyplývá z charakteru mezistátních vztahů klasické vojenské bezpečnostní dilema. Ruku v ruce s ním jde na jedné straně proliferace vojenských technologií, závody ve zbrojení a vzájemná souhra národní obranné a odstrašující strategie a na straně druhé široké spektrum politických opatření, jejichž smyslem je utlumení bezpečnostního dilematu – například se jedná o kontrolu zbrojení, redukce zbrojního arzenálu, neofenzivní obranná strategie a v některých situacích formování aliancí (Jervis 1978; Buzan a Herring v tisku 1998; Møller 1991). Pokud dojde k sekuritizaci vojenských vztahů, celá agenda tohoto sektoru je radikálně ovlivněna nástroji ozbrojeného donucení, jimiž státy disponují, a dopadem těchto vojenských nástrojů a jejich vývoje na podobu mezistátních interakcí. Agendu vojenského sektoru tedy strukturuje disjunktivní logika bezpečnosti společně s imperativem technologickeho rozvoje, ovšem tato agenda se nenachází ve vzduchoprázdnu. Vzájemné působení vojenských kapabilit států je jako celek hluboce podmíněno politickými vztahy mezi nimi. Na mezistátní úrovni se agenda vojenské bezpečnosti týká primárně způsobu přípravy na užití ozbrojené síly a také toho, jak jejich jednání interpreтуjí ostatní státy a jak na ně reagují. V případě zhroutených států, na jejichž území zavládá anarchie a o moc zde soupeří vůdci nejružnějších bojůvek a zločinecké gangy, se pak tato logika vnímání hrozeb a její souvislost s ozbrojenými kapacitami ostatních aktérů projevuje mnohem výrazněji a příměji.

Referenční objekty a aktéři bezpečnosti

Referenční objekty

Za převážnou částí tradicní teorie i praxe v oblasti mezinárodních vztahů stojí myšlenka, že jediným legitimním referenčním objektem vojenské bezpečnosti je stát. V rámci státoцентричké, vestřálsky definované koncepce mezinárodní společnosti, jež se rozvinula v Evropě a postupně pronikla i do dalších částí světa, byl stát považován za výhradního vlastníka práva i kapacity k užití ozbrojené síly. V tomto

pojetí se stát vyvíjel od dynastických absolutistických monarchií, kde byl středobodem suverenity i bezpečnosti vládař, ke konceptu suverenity lidu, v němž tuto úlohu zaujímá společně vláda, národ a občanská společnost. Přestože výhradní postavení legitimního referenčního objektu vojenské bezpečnosti si pro sebe nárokovaly jak dynastické říše, tak národní státy, s širším chápáním suverenity se rozrůstaly i bezpečnostní funkce státu. Došlo-li k vojenskému ohrožení národního státu, znamenalo to, že jsou ohroženy i jeho konstitutivní složky a také sama vláda.

Ve skutečnosti však řada států tohoto ideálního národního modelu nedosahuje, a ani ty státy, které se mu blíží, nedokážou do svého fungování plně integrovat všechny podstatné součásti občanské společnosti. V mnoha zemích dodnes přetrvává velké napětí mezi vládci a ovládanými. Zbývá proto spousta prostoru, který může být vyplněn jinými jednotkami, obzvláště kmemy a národy coby referenčními objekty vojenské bezpečnosti uvnitř jednotlivých států i mezi nimi – až příliš dobře patrný je tento proces na Balkáně a na Kavkaze, stejně jako v některých částech Asie a v mnoha zemích Afriky. V dnešním světě však řada těchto nestátních jednotek o nabytí státnosti usiluje, a pokud ve své snaze uspějí, znamená to, že jejich status nestátních referenčních objektů je pouze přechodný.

Některé „předstátní“ referenční objekty jsou aktivní i v současném mezinárodním systému. Ve Střední Asii a v Africe dodnes narazíme na zbytky primitivních kmenových společenství. Probíhající občanské války v Afghánistánu a v Somálsku nám poskytují určitý obrázek, jak tyto kmenové svazky mohly kdysi fungovat jako referenční objekty vojenské bezpečnosti. Králové a jiní dědiční vládaři, říše a města se z bezpečnostních map téměř vytratili, případně přestali hrát jako referenční objekty ve vojenském sektoru jakkoliv významnou roli – i když královské rodiny kupříkladu v Kuvajtu nebo v Saudské Arábii si stále zachovávají určitou referenční autonomii. Odepstat nelze ani soukromé armády, což se ukázalo ve třicátých letech 20. století: čínský stát se tehdy zčásti rozdrobil a vlády nad rozsáhlými územími se ujali do značné míry nezávislí diktátory.

Potenciálním referenčním objektem vojenské sekuritizace zůstává náboženství; jak je ale patrné v bývalé Jugoslávii a na Blízkém východě, v moderním světě se náboženství často nedá oddělit od státu (Izrael, Írán) nebo od národa (Srbsko, Chorvatsko). Náboženství dosud nedokázalo konkurovat státu v roli referenčního objektu vojenské bezpečnosti, s výjimkou nepočtených extremistických sekt (dávádání, Óm širikjó). Na svou příležitost však čekají obavy Západu z působení islámu, vzestup „hinduistického nacionalismu“ a také teorie o „střetu civilizací“ (Huntington 1993, 1996) – což svědčí o tom, že nárok vestřálského státu na výhradní postavení referenčního objektu vojenské bezpečnosti není uchráněn konkurencí ze strany menších i větších jednotek.

Národní stát je zranitelný také vůči vnitřní opozici. Tu utvářejí skupiny separa-tistů, unionistů, revolucionářů a další uskupení, jejichž cílem je založit nový stát.

Tyto skupiny si číni nárok na samostatnou státnost, ovšem nedisponují zatím dostatečnou silou buď k získání nezávislosti na současné vládě, nebo k jejímu svržení a ani ostatní státy jejich nároky dosud neuznávají. V této kategorii se schází pestrá společnost. Zahnuje separatistická a autonomistická hnutí (Čečenci, Tamilové, Kurdové, Kareljové, obyvatelé Východního Timoru, Quebeckané, Baskové a nyní již samostatní Eritrejci), národy bez vlasního státu rozptýlené po několika cizích státech (Kurdové, Palestinci, Srbové a možná Rusové) i povstalecká hnutí (Rudí Khmerové, UNITA). V mnoha případech jsou těmito rádobytstváry (*would-be states*) národy, které si nárokují status aktéra na úrovni jednotek systému – například neúspěšná snaha kmene Ibo odtrhnout se od Nigérie. Jelikož jsou národy schopné reprodukce a do jisté míry i samostatného jednání, máme důvod je považovat za autonomní jednotky (Wæver a kol. 1993). Sama povaha těchto rádobytstvář společně s jejich postevením v mezinárodním systému znamená, že se poměrně často stávají předmětem vojenského zájmu a ozbrojených aktivit – neboli objektem sekundární úzace. Velmi snadno je lze označit za ohrožení státní suverenity, svým jednáním, jež má blízko k aktivitě skutečného státu, mohou mateřský stát motivovat k použití vojenské síly za účelem zachování teritoriálního monopolu legitimního nášili.

Vedle rádobytstvář čelí stát i opozičním skupinám, jež nemají žádnou ambici nahradit nebo usilovat o rovnocenné mezinárodní postavení. Patří mezi ně jednak tzv. domobrany či milice takového typu, který se na počátku devadesátých let 20. století prosadil ve Spojených státech amerických: vojenské skupiny, jež byly ustaveny proto, aby bránily před údajným porušováním individuálních svobod ze strany státu. Druhou kategorií tvoří zločinecké organizace, snažící se mimo dosah státní kontroly a daňového zatížení podnikat vlastní ekonomické aktivity. Domobrany i mafánské skupiny mohou pro své členy představovat referenční objekty vojenské bezpečnosti. Pokud se státní aparát zhroutí – jako v Afghánistánu, Jugoslávii, několika koutech Afriky a v mnohem slabším smyslu také v Itálii –, dostávají zelenou domobrany, mafánská sdružení, klany a nejrůznější zločinecké gangy. Někdy se ještě snaží hovořit jménem státu, ovšem řada z nich se proměňuje v egoistické entity, jež se neodvolávají na nic jiného než na své vlastní zájmy (Kaplan 1994).

V této chvíli se ocitáme na pomezí mezinárodní a vnitrostátní bezpečnosti. Za pozornost stojí způsob, jakým se v posledních dobách na Západě aktualizovalo intrasociální násilí. Od Ruska po Spojené státy slouží všudypřítomný pocit násilí ve společnosti jako platforma, z níž se mohou místní politici odtrazit k vyzkoušenému bezpečnostnímu kroku pod heslem „právo a pořádek“, a to až v takovém rozsahu, sekundarizaci kroku pod heslem „právo a pořádek“, a to až v takovém rozsahu, kdy opatření na potírání zločinnosti ohrožují lidská práva a začíná se prosazovat vládní logika „silné ruky“. Armáda většinou není do této situace zatažena, jedná se o úkol pro policejní složky, ale ze dvou vzájemně přibuzných důvodů je přesunut pod agendu bezpečnosti. Policie v západních zemích standardně tvoří institucio-

nalizovanou součást společnosti a zajišťuje její plynulé fungování. Obraz policie ve Spojených státech a v mnoha postsovětských oblastech však vypadá poněkud jinak: policie je dobrý nápad, protože situace se vymkla zpod kontroly a „něco se s tím musí dělat“. Za druhé, i zde dochází k sekundizaci tématu a začínají padat slova o mimořádných opatřeních. Referenčním objektem sekundizace je bezpečnost jako celek (případně ta její část, která dodržuje plané zákony) a jejími hlavními aktéry jsou státní instituce nebo aktivní politici. Od standardního chápání bezpečnosti se liší pouze svým zaměřením dovnitř státních hranic.

Na substátní úrovni se setkáváme ještě s jedním bezpečnostním tématem, které je v současné době skromné co do rozsahu, ovšem zajímavé svým charakterem. V některých zemích – a zejména se to týká Spojených států a Kanady – se objektem sekundizace stávají kategorie sociálně konstruovaného rodu (*gender*) a rasy, a to i ve vztahu k násilí. Domácí násilí a rasové motivované násilné činy a jim odpovídající tresty nejsou žádnou novinkou; chápání těchto vzorců jednání jako kolektivně utrženého jevu ovšem přelomové je. Jen obtížně lze sekundizovat situaci, kdy muž doma bije svoji manželku. Pokud ale feministky dokážou prosadit obraz kolektivního násilí, kterého se jedna společenská skupina – muži – dopouští na jiné skupině – ženách – a konceptualizovat například znásilnění jako bezpečnostní problém týkající se každé ženy a zapříchněný existencí mužů, dávají tak vzniknout novým společenským jednotkám jakožto referenčním objektům bezpečnosti.

Přestože bývá pravdělem, že vojenská sekundizace se zaměřuje především na státy a rádobytstváry, může za určitých okolností docházet i k sekundizaci referenčních objektů na systémové a subsystémové úrovni. Tohoto postavení mohou dosáhnout organizace, jako jsou například Severoatlantická aliance (NATO) a v odlišném smyslu také Evropská unie/Západoevropská unie (ZEU) se svou ambicí zajistit společnou bezpečnostní politiku (viz kapitola 8.). Na jednu stranu to obnáší jednoduše sečení jednotlivých nároků zainteresovaných států, ovšem z jiného úhlu pohledu se dostáváme na úroveň rozsáhlejších referenčních objektů, například civilizací. Hovořit o bezpečnosti Evropské unie není úplně totéž jako hovořit o bezpečnosti evropské civilizace, stejně jako „bezpečnost NATO“ není synonymem pro „bezpečnost Západu“. EU dosud nedostávala ve vojenskobezpečnostním diskursu příliš prostoru, naproti tomu NATO během studené války úspěšně zaujalo roli garanta vojenské bezpečnosti Západu.

V abstraktnější rovině mohou být za referenční objekty vojenské bezpečnosti probíhávané také principy rovnováhy sil, mezinárodní společnosti, neštěpení jistých druhů zbraní (jaderných, biologických, chemických či těch, které způsobují slepotu) a mezinárodního práva (neútočení). Opět přitom může stát v pozadí přímá vazba na bezpečnost státu, ovšem sama výzva je zatámnována v termínech nějakého obecného principu, jako jsou lidská práva, kolektivní bezpečnost nebo mezinárodní stabilita. Obzvláště zajímavým příkladem je zákaz šíření jaderných

zbraní, neboť některé státy na vlastnictví tohoto druhu zbraní postavily svoji vlastní bezpečnost a zároveň se snaží přesvědčit ostatní, že pokud tyto zbraně získají do vlastnictví jiné státy, ohrozí to bezpečnost mezinárodního systému. Neméně pozoruhodný je i případ Organizace spojených národů, jež se v kontextu svých mírových operací začala přesouvat do pozice referenčního objektu (v souvislosti s obavami o pokračující důvěryhodnost a funkční zachování této organizace v případě, že její mírové mise budou příliš často končit vojenskou porážkou nebo neúspěchem).

Aktéři sekuritizace

Jak bylo řečeno ve druhé kapitole, pokud je referenčním objektem stát, jeho představitelé se mohou ve svém bezpečnostním diskurzu opírat o poměrně jasná pravidla. Jiné jednotky – kupříkladu národy – natolik institucionalizované nejsou a na zřetelnosti ztrácejí také vodítka sekuritizace, legitimita bezpečnostního diskurzu pak závisí na rozsahu a intenzitě podpory, které se mu od veřejnosti dostane. Zástupci států budou hovořit jeho jménem, zároveň však mají na starost vojenskou bezpečnost, a s největší pravděpodobností od nich proto budou pocházet odkazy k abstraktnějším (rovnováha sil) nebo kolektivním (civilizace, NATO, nešití jak demných zbraní) principům. Úřitou oficiální autoritou k uplatnění abstraktnějších a kolektivních principů coby referenčních objektů vojenské bezpečnosti disponují také představitelé mezivládních organizací (*intergovernmental organizations, IGOs*), jako například generální tajemník OSN nebo NATO.

Nelze však předpokládat, že stát představuje dokonale koherentní jednotku. V demokracii se bezpečnostního diskurzu bude účastnit bezpočet dalších hlasů, včetně zájmových skupin a intelektuálních kruhů – a někdy i úspěšně, jak dokládá vnitřní opozice v USA vůči válce ve Vietnamu. Státy mohou také přijít o kontrolu nad svými ozbrojenými složkami, což se přihodilo ve třicátých letech 20. století v Japonsku – v Mandžusku armáda začala sledovat své vlastní zájmy a cíle –, a od roku 1995 potenciálně také v Rusku, kdy se zdálo, že vláda začíná ztrácet kontrolu nad vojenskou operací v Čečensku. Také zpravodajské služby se mohou začít považovat za jediné skutečné ochránce národní bezpečnosti, neboť disponují úplným obrazem situace, a s tímto přesvědčením mohou prosazovat svoji vlastní bezpečnostní politiku (přestože jen zřídka kdy to dávají veřejně najevo).

Jelikož ambicemi k nabytí samostatné státnosti a hierarchickou politickou organizací disponuje celá řada nestátních jednotek-referenčních objektů vojenské bezpečnosti, často se státem sdíljejí podobné jednoznačná pravidla o tom, kdo může jejich jménem realizovat bezpečnostní diskurz. Maříe, zločinecké gangy, klany, kmény a povstalecká či separatistická hnutí budou velmi pravděpodobně

řízeny jasně stanoveným autoritativním způsobem. Vzpomeňme si například na vádce jihoafrického národa Zulu náčelníka Buthelezho nebo na roli Pol Pota v Kambodži. Poněvadž vojenská bezpečnost z obecného hlediska vyžaduje vysoce organizovanou a dobře připravenou kolektivní reakci, nepodléhá tolik jako jiné věrněji odražené strukturu mocenských vztahů. Ještě výrazněji tato logika platila v předmoderních dobách, kdy města, říše, ligy, knížectví, náboženství, kmenové federace a další referenční objekty vojenské bezpečnosti všeobecně disponovaly hierarchickými politickými strukturami. Ani v rámci novověkých národních států však tato logika předem nevylučuje výraznou úlohu ostatních jednotek při odmětní či podpoře konkrétních procesů sekuritizace.

Funkcionální aktéři

Ve vojenském sektoru se pohybuje bezpočet aktérů, kteří ovlivňují dynamiku jeho fungování, aniž by však spadali do kategorie referenčních objektů nebo sekuritizujících aktérů. Řádu z nich představují buď subjekty ozbrojeného násilí (*agencies of force*), od vrahů a žoldáckých organizací přes aparáty silových ministerstev po armádní sbory, nebo poskytovatelé či výrobci prostředků ozbrojeného násilí, nejvýrazněji pak vojenský průmysl. Násilí proti sobě mohou použít i jednotlivci, ale takovou situaci za normálních okolností nepovažujeme za projev „vojenské síly“, a tudíž obvykle nespadá do výzkumné kompetence mezinárodních vztahů.

Podjednotky v rámci státu jsou z hlediska vojenské bezpečnosti zajímavé kvůli své schopnosti ovlivňovat vojenskou nebo zahraniční politiku státu, nebo na základě svých kapacit k autonomnímu jednání. V moderním státě dokáže na vojenskou a zahraniční politiku působit řada podjednotek; zde jsme na důvěrně známém poli byrokratické politiky (Allison 1971). Nejnapádnějším aktérem tohoto typu jsou vlády (pro tyto účely pojímané jako skupiny, které aktuálně drží v rukou vojenskou moc). Ty mohou usilovat o své vlastní přežití (což obvykle znamená, že se chtějí udržet u moci), které je možné odlišit od národního zájmu (obecně definovaného v termínech ohrožení suverenity nebo existence státu). Jejich rozlišení nemusí být úplně jednoduché, protože vláda je pro stát zároveň oficiálním sekuritizačním aktérem. Některé nedemokratické vlády se mohou bez rozpaků pustit přímo do sekuritizace své vlastní existence. Většina předešlým demokratických vlád své přežití ovšem spojuje s bezpečností státu.

Výsádní postavení si udržují také armádní složky, jež na základě svých specifických zvyklostí a požadavků vytvářejí silné tlaky na plánování vojenské strategie a investic. Dobře známým příkladem je upřednostňování velkých hladinových lodí ze strany námořních sil a pilotovaných letadel v případě vojenského letectva, a to

bez ohledu na efektivitu vynaložených prostředků. Tradiční dělení ozbrojených sil do samostatných složek (pozemní armáda, letectvo, námořnictvo) vyvolává již mnohokrát zkoumaný fenomén soupeření mezi jednotlivými složkami při rozhodování o vojenských investicích a rozvoji. Do tvorby vojenské politiky navíc významně zasahují i další podjednotky, jako jsou ministerstva obrany, financí a zahraničních věcí.

Odhléhne-li od vlády, ocitnou se v našem zorném poli nejnřadnější hráči ze soukromé sféry, především pak firmy, které tvoří vojenský průmysl. Na konci 19. století byly evropské zbrojařské společnosti natolik nezávislé, že si vysloužily přezdívku „obchodníci se smrtí“. Jejich obchodní zástupci neměli nikdy daleko k soukromým diplomatickým aktivitám, jimiž by přiložili pod kotel napětí a konfliktů, jen aby pro svoje zboží našli nová odbytiště. Od třicátých let 20. století podléhá většina aktivít těchto výrobců vládním licenčním regulacím, ale i přesto mohou na stát zatlačit v souvislosti s tématy jako (ne)zaměstnanost, platební bilance a zachování průmyslové technologické vyspělosti a výrobních kapacit pro případ mobilizace.

Logika hrozeb a zranitelnosti

V kapitole 2. jsme obhajovali názor, že sekuritizace je ve své podstatě intersubjektivním procesem. Pocity ohrožení, zranitelnosti a (ne)jistoty jsou spíše dílem sociální konstrukce než objektivní realitou. Nicméně úspěšné sekuritizaci nabývají některé podmínky a okolnosti více než jiné. Mocně vyztrojená sousední země s dlouhou historií agresivních výbojů bude jako hrozba vykreslována mnohem snadněji než pouze lehce vyztrojené státy s pacifistickým zaměřením. Různé společnosti mohou na jednu a tutéž „objektivní“ bezpečnostní situaci reagovat odlišnými způsoby, jak dokládá případ NATO a nestejná intenzita, se kterou bylo pocitováno nebezpečí ze strany Sovětského svazu (Spojené státy se v tomto napočítávalo nebezpečí ze strany Sovětského svazu (Spojené státy se v tomto například velmi lišily od Dánska). S výjimkou tanků překračujících státní hranice existuje jen velmi málo skutečně objektivních hrozeb. Možnými scénáři jsou jak paranoia (sekuritizace neexistujících hrozeb), tak sebeuspokojení (čili neschopnost sekuritizovat zcela zřejmé hrozby). Za jinak stejných okolností jsou však procesy sekuritizace a desekuritizace poměrně systematicky ovlivněny historickými a materiálními usnadňujícími podmínkami. Jakmile nastane sekuritizace vojenské oblasti, témata jako obnovování moci a technologický rozvoj získávají autonomnější postavení.

Z několika zřejmých důvodů bylo v oblasti národní bezpečnosti vždy přisuzováno vojenským hrozbám a zranitelnostem přednostní postavení. Na rozdíl od některých jiných typů hrozeb bývají ty vojenské zamýšlené a cílené. Artikulaci

hrozb jsou přerušeny nebo zcela ukončeny normální politické vztahy a zároveň se odhaluje vůle rozřešit politické, ekonomické a společenské problémy hrubou silou. Jednání angažovaných stran je v takovém případě spouštěno velmi nepřehlednými mantinely. Státy zatážené do války dávají v sázku nejen životy a blahobyt svých občanů, ale také společné politické, ekonomické a společenské výdobytky. Prohra ve válce s nemilosrdným protivníkem může mít katastrofální důsledky. Stačí si vzpomenout na nacistickou okupaci Polska a Sovětského svazu nebo na japonské obsazení Číny. Z nedávné doby je tu pak memo memo Bosny a Hercegoviny. Vojenské hrozby ohrožují celou společnost, a to v podmínkách, kdy většina pravicí civilizovaného života ztrácí svoji planost nebo je odsunutá do pozadí. Jsou proto příkladem existenčních hrozeb par excellence.

Za jinak stejných okolností je logika hrozeb a zranitelnosti v interakci dvou jednotek mezinárodního systému ve vojenském sektoru funkcí vzájemného působení jejich vojenského potenciálu a stupně přátelství či nepřátelství, což jsou pro změnu výsledky (de)sekuritizačního procesu. Jakmile tento proces podlehne nepřátelským vzorcům vzájemných vztahů, hrozby a zranitelnosti budou vnímány především z hlediska vojenských kapacit možných agresorů. Při kalkulaci těchto rizik musí být vojenský potenciál protivníka brán v úvahu jak v absolutním měřítku, tak v poměrném vztahu k vlastním vojenským schopnostem. Z absolutního hlediska vyplývá charakter a rozsah vojenských hrozeb. Protivník disponující celým arzenálem jaderných zbraní a odpovídajícími nosiči představuje hrozbu okamžitého a totálního zničení, což nelze říci o soupeři, jenž zbraně hromadného ničení pro tyto účely využít nemůže. Podobně i velikost a technologická vybavenost armád ovlivňují vnímání hrozb, kterou pro druhou stranu tyto armády představují. Hrozbě invaze, kterou s sebou přináší počemé a obrněné pozemní síly, jaké během studené války rozmištilo v Evropě NATO i Varšavská smlouva, nemohou menší a méně pohyblivé armády konkurovat. Japonsko kupříkladu nechtělo představovat hrozbu pro své sousedy, a vzdalo se proto zbraní s dlouhým doletem, stejně jako schopnosti námořních a vzdušných výsadků, jež by mu umožnily nasazení ozbrojených sil i mimo své území.

Dialektický vztah mezi relativním vojenským potenciálem dlouhodobých protivníků lze téměř donekonečna analyzovat s ohledem na proměnlivé ukazatele celkové vojenské síly, technologické vyspělosti a strategického umění (Buzan 1987, Buzan a Herring v tisku 1998). Tento dialektický vztah je součástí širšího problému rovnováhy síly a tzv. „dávového“ efektu („bandwagon effect“), neboli zdání je výhodnější usilovat o vojenskou bezpečnost prostřednictvím vnitřního vyvažování (posilování vlastních kapacit) za účelem redukce hrozb, vnějšího vyvažování (spojenectví s akteři, kteří vnímají danou hrozbu jako menší) nebo připojení se k dávru (tedy politika *appeasementu* vůči původci hrozb, případně podřízení se jeho vůli). Do tohoto dialektického pole patří také rozsáhlá debata o povaze zbraňových

technologii: špičkové (*high-tech*) versus tradiční (*low-tech*), konvenční versus jaderné a podobně. Jedná se o důvěrně známá témata, která zde není nutné dále rozehrábat. Zdůraznit chceme skutečnost, že ortodoxní dialektická logika vojenské bezpečnosti přichází na řadu zejména až poté, co sekuritizace úspěšně započala. Sám proces sekuritizace na vojenském potenciálu zainteresovaných aktérů – ať už absolutním nebo relativním – nezávisí. Pokud by tomu tak bylo, západoevropské země by se po roce 1945 musely amerických vojsk obávat neméně než těch sovětských (někteří jejich občané tento postoj skutečně zaujali). V podnicení (či naopak utlumení) vojenské sekuritizace a v následném zachování takto definované situace může hrát roli několik dalších proměnlivých faktorů; mezi ty nejvýznamnější patří geografie, historický kontext a politika.

Zeměpisná poloha ovlivňuje vnímání a zpracování vojenských hrozeb a zranitelnosti prostřednictvím dvou veličin: vzdálenosti a charakteru terénu. Logika vzdálenosti vychází z tradičního principu, který říká, že s narůstající zeměpisnou vzdáleností je uplatnění vojenských hrozeb obtížnější a naopak obrana proti nim snadnější. Většina států může hrozit útokem nebo invazí pouze svým nejbližším sousedům. Velmoci obvykle mohou svou ozbrojenou silou zasahovat i okolní region. V moderní době se dokázala jen hrstka států dostat do pozice, z níž mohla vojensky zasáhnout kdekoli v světě. Současně se šířením vojenského potenciálu napříč mezinárodním systémem se stávala pozice globálního vojenského lídra stále hůře dosažitelnou než v dobách, kdy španělský dobyvatel Francisco Pizarro dokázal se 164 muži, 62 koňmi a 2 kanony vyvrátit říši Inků. Do kategorie světových supervelmocí lze v současně době zařadit patrně jen Spojené státy.

Regionální zaměření teorie bezpečnostních komplexů vyrůstá právě z geografického omezení. Přestože světové supervelmoci mohou napadnout a porazit významné protivníky i na druhém konci světa (což byl případ britského obsazení Indie v 18. století, útoky Spojených států v obou světových válkách a také války v Perském zálivu), vztahy ve vojenském sektoru se obvykle řídí pravidlem, že státy se více obávají svých sousedů než vzdálených mocností. Z hlediska netradičního typu vojenských vztahů se toto pravidlo neuplatňuje tak rovnoměrně. V platnosti zůstává pro případy lokální kriminality, zločinosti ve městech a stavu anarchie po zhroutení státního aparátu, ovšem teroristické a mafianské organizace si se vzdáleností hlavu přiliš nelámou. Úvahy o válce v kyberprostoru pak odkazují k formám konfliktů, v nichž nemusí hrát pojem zeměpisné vzdálenosti významnější roli (Der Derian 1992).

Terén se podobá vzdálenosti v tendenci znásobovat nebo naopak snižovat zranitelnost vůči hrozbám vojenského typu. Polsko nebo Ukrajina se rozkládají v převážně rovinných oblastech, jež pohybu ozbrojených sil téměř nebrání. Naproti tomu země jako Velká Británie nebo Japonsko vždy těžily z logistického oříšku, který pro invazní síly představovalo okolní moře. Jen těžko si lze představit

Tchaj-wan jako suverénní stát, nebytí ochrany, jež mu poskytuje tchajwanská úžina. Švýcarsko se spoléhalo na neprostupná pohoří, Rusko na obrovské vzdálenosti a proměnlivé podnebí. Naopak Izrael či Kuvajť strategickou rozlohou ani přírodními bariérami proti invazním vojskům nedisponují.

Dějinný kontext se projevuje především v podobě minulých zkušeností a jejich vlivu na aktuální vnímání bezpečnosti. Historicky dané vztahy nepřátelství a opakované vojenské konflikty budou pravděpodobně přispívat k silnějšímu vnímání hrozeb. Francie se po první světové válce obávala Německa, přestože Německo coby poražená mocnost muselo přistoupit na odzbrojení. Polsko tradičně chová nedůvěru vůči Německu a Rusku, Korea a Čína vůči Japonsku, Řecko a Arménie vůči Turecku a Irák s Íránem vůči sobě navzájem. Tyto historické resentimenty mohou sahát hluboko do minulosti (Vietnam a Čína, Irák a Írán – obzvláště chápeme-li tento spor jako střet Arabů a Peršanů), ale mohou mít také poměrně nedávný původ (Francie a Německo). Některé resentimenty se mohou zdát neřešitelné (Řecko a Turecko), zatímco jiné buď ztratily na vojenském významu, nebo byly překryty novějšími událostmi (Velká Británie a Francie, Dánsko a Švédsko). Díky studené válce se ukázalo, že historické zkušenosti nejsou nutnou podmínkou silného vnímání vojenských hrozeb. Spojené státy neměly před začátkem studené války se Sovětským svazem/Ruskem žádné spory závažného rázu. Přítomnost hořkých vzpomínek na minulé konflikty však proces sekuritizace usnadňuje. O tom, že takové dějinné zkušenosti mohou podtrýtn proces desekuritizace, přestože aktuální politická a vojenská realita zdánlivě nedává žádný objektivní důvod k bezpečnostním obavám, se mohly přesvědčit například Japonsko a Německo.

Politické faktory působí na vojenské hrozby dvěma způsoby: jednak jde o význam, který si zainteresovaní aktéři vzájemně přikládají (*degree of recognition*), a také o soulad nebo konflikt v jejich ideologickém vymezení. Ve studené válce se historicky vzniklé vzorce nepřátelství projevovaly jen málo, ovšem obě strany – Spojené státy a Rusko – se zapletly do ideologického konfliktu s nulovým součtem, jenž procesy sekuritizace stimuloval neméně úspěšně. Podobný charakter mělo i soupeření demokratických, fašistických a komunistických velmocí před druhou světovou válkou. Stejnou dynamiku pak lze vypozorovat, pokud se vojenské hrozby propojí s náboženskými spory – jak se stalo v případě Izraele a arabských zemí, Indie a Pákistánu, Arménie a Ažerbájdžánu a také v Bosně.

Ideologické rozpory se mohou projevovat i v mezinárodním systému, v němž politické jednotky nadále navzájem uznávají svoji rovnoprávnost. Stačí však nahlídnout do nedávné historie (anebo i do blízké budoucnosti), aby bylo zřejmé, že vzájemné chápání států a národů v pojmech hierarchie, neboli nadřazenosti a podřazenosti, je spíše všeobecně přijímaným standardem než výjimkou. Z historické perspektivy představují desetiletí od konce druhé světové války příkrý rozchod s dříve platnými zvyklostmi. Kvůli dekolonizaci bylo alespoň dočasně nutné ak-

ceptovat všechny státy jako rovnoprávné subjekty a všechny národy jako nositele stejného lidství. Proszazení konceptu lidských práv bude patrně znamenat, že tento druhý typ rovnoprávnění přetrvá i do budoucnosti. Otázkou však zůstává, zdali se řada postkoloniálních států dokáže vyrovnat s nezávislostí narolik době, aby si zachovala svůj status rovnoprávných členů mezinárodní společnosti. Některé země – jako například Haiti, Somálsko, Libérie, Bangladěš a Kambodža – se již mohou dostávat do postavení jakýchsi mandátních území. Neslávají se z nich tradiční kolonie, nýbrž území závislá na mezinárodním společenství.

Rozdíly v mezinárodním postavení mají svůj dopad i na vnímání vojenských hrozeb. Pokud nějaká jednotka systému nevnímá jinou jednotku jako sobě rovnou, či ještě hůře, jestliže vůbec neuznává její politický status, ztrácí význam řada překážek, které by jinak bránily užití ozbrojené síly. Odpovídajícím způsobem se zjednodušuje i proces sekuritizace, neboť jednání druhé strany – s nímž by se akter sekuritizace musel smířit, přiznával-li by jí rovnocenné postavení – lze snadněji kritizovat jako nepřijatelnou hrozbu pro zásobování životně důležitým zbožím, bezpečnost svých občanů žijících mimo hranice státu a podobně. Gerrit Gong (1984) ve své knize skvěle ukazuje, že v devatenáctém století měly takto nerovný charakter vztahy mezi Evropou a mnoha asijskými zeměmi.

Tento koncept „civilizačních standardů“ se v nedávné době v Evropě opět vynořil; některým státům bývalého sovětského bloku nebylo přiznáno rovnocenné postavení, dokud nespĺnily určité podmínky týkající se demokracie, lidských práv a ekonomické legislativy. Nemí-li politická jednotka ostatními uznávána, její sociální a politické instituce nejsou považovány za nositele legitimacy, a dané území je tudíž chápáno jako politicky neobsazené a otevřené okupaci. A pokud kromě toho nejsou ani místní občané považováni za plnoprávné nositele lidství, hrozí jim, že s nimi bude zacházeno jako s domácími zvířaty a dostanou se do otroctví, nebo jako s obtížným hmyzem a jako takové je čeká vyhubení. Evropská expanze do Severní a Jižní Ameriky, Afriky a Austrálie se těmto krajnostem někdy přiblížovala, stejně jako nacistická politika vůči Židům a Slovanům během druhé světové války. Mezi vyvražďovaným domorodým obyvatel v Tasmanii a některých částech Afriky a obou amerických kontinentů a na druhé straně nerovnými smlouvami podmínkami ve vztahu evropských a asijských zemí jako Japonsko, Čína, Thajsko a Turecko se nachází pestrá škála různých způsobů nerovného zacházení. Uznání politické a společenské rovnoprávnosti sice k odvrácení vojenských hrozeb nestáčí, ovšem zaujmou-li ostatní přehliživý postoj, pravděpodobnost úspěšné sekuritizace vojenských hrozeb se výrazně zvyšuje (Buzan 1996).

Regionalizační dynamika?

Konec studené války vyvolal ve vojenském sektoru nápadný posun od globálních bezpečnostních úvah a starostí k otázkám regionálního a lokálního charakteru. Lze tvrdit, že mezinárodní systém překonává dlouhé období, v němž byla regionální úroveň vojenské bezpečnosti odsunuta do pozadí. Tato marginalizace na sebe vzala podobu nejprve evropského a následně japonského a amerického imperialis-
mu. Obzvláště v případě oficiální imperialistické politiky (v protikladu s imperialis-
mem coby vedlejšího důsledkem) byla regionální bezpečnostní dynamika z větší části vytlačena systémovými vzorci vztahů mezi supervelmocemi.

Významnou roli sehrála ve sthnutí formálního imperiálního rámce studená válka. Bývalé kolonie ve třetím světě mohly díky nově nabyté svobodě začít utvářet svébytné regionální vzorce vojenských bezpečnostních vztahů. Součástí dekolonizačního procesu bylo i šíření moderních zbraní do rukou těchto nově vzniklých států. Extrémní bipolarita studené války však zároveň v některých regionech způsobila překrytí (*overlap*) a mnohé další se musely vyrovnávat s intenzivními vnějšími tlaky či přímou intervencí vnějších mocností. Dynamika bezpečnostních vztahů v různých regionech se během studené války nemožila vyvíjet z úzkého napojení na rivalitu dvou velmocenských bloků. Konec studené války lze tudíž chápat i jako výrazný posun v osamostatňování regionální bezpečnostní dynamiky, jež bylo zahájeno společně s dekolonizací.

V zásadě lze vyjmenovat tři typy procesů, které mohou ve vojenském sektoru převažovat misky vah na stranu globální roviny a na úkor přirozeného primátu úrovně regionální. Za prvé, vojenské hrozby mohou ztratit v mezinárodních vztazích svoji důležitost, a v takovém případě ustupuje celý vojenský sektor do pozadí a relativní důraz se přesouvá na ostatní sektory, z nichž jsou některé (zejména pak ekonomický sektor) globální rovině otevřenější. Druhá situace může nastat, pokud se vojenská technologie dostane do takového stadia pokročilosti a finanční rentability, že vzdálenost a terénní překážky přestávají hrát při realizaci vojenských hrozeb roli; distinktivní logika fungování regionálních bezpečnostních komplexů by se pak rozplynula. Třetí možností je koncentrace moci v mezinárodním systému v takovém měřítku a intenzitě, že regionální úroveň buď přestává existovat (neboť všechny státy jsou globálně operujícími supervelmocemi nebo součástí globálně operujících regionů), nebo ztrácí svůj význam (neboť působení supervelmoci přetrvává dynamiku regionálních bezpečnostních komplexů).

V období po skončení studené války lze tvrdit, že ve vztazích mezi vyspělými průmyslovými demokraciemi přestávají hrát vojenské hrozby roli. Značná část mezinárodního systému, včetně převážně většiny hlavních mocenských center, nyní utváří pluralistická bezpečnostní společenství, mezi jehož členy se užití ozbrojené síly neočekává a nechystá. Odborníci se liší v názorech, zdali

tato situace potvrzuje hypotézu o příznivém vztahu demokracie a míru, případně vzájemné závislosti a míru, nebo zdali je jednoduše dějinným důsledkem únavy z neustálého válčení a jaderného odstrašení. Ať už má pravdu kdokoliv, je zřejmé, že sekuritizace vojenských vztahů mezi těmito státy je mnohem obtížnější, než-li nemožná.

V některých regionech, zejména pak v západní a střední Evropě a v Severní Americe, tento proces znamená, že logika vzájemných vojenských hrozeb v podstatě vymizela a nahradil ji společný závazek řešit konflikty politickou cestou a rozpusťt bezpečnostní úvahy a vzájemnou rivalitu v ostatních sektorech. V nejléším případě se apeluje na minulé události jako na základ, který může do budoucna zavazovat státy k zachování desekuritizovaného prostředí. S výjimkou několika kvaziglobálních režimů omezujících šíření zbraní hromadného ničení a jejich nosičů však nepozorujeme žádné známky toho, že by se tento vývojový trend měl rozšířit po celém systému. Jeho hlavní účinky se projevují spíše ve vztahu velmocí na globální úrovni než v rámci jednotlivých regionů. Někteří autoři (Goldgeier a McFaul 1992; Singer a Wildavsky 1993) hovoří o existenci dvou světů: v jednom byl vojenský faktor z mezistátních vztahů z větší části vypuštěn, zatímco ve druhém stále funguje tak, jak si představoval klasický realismus – ačkoliv s jistým omezením v podobě režimů kontroly zbraní.

Lze také argumentovat, že se význam vzdálenosti a charakteru terénu ve vztazích mezi jednotlivými státy snížil. Pokud se na věc podíváme z ekonomického hlediska, zjistíme, že dopravní náklady klesly prakticky na nulu. Zboží proto může být – při zachování konkurenceschopnosti – vyráběno téměř kdekoli, aby pak bylo spotřebováno třeba na druhém konci světa. Ještě před několika staletími existovaly jednotlivé civilizace v podstatě izolované, bez vzájemných politických, společenských a vojenských kontaktů, neboť překážky kladené vzdáleností a neprostupností terénu byly obtížně překonatelné.

Pro větší státní však současný stav žádné zásadní změny v oblasti vojenské bezpečnosti nepřináší. Hrstka velmocí může během nepřítis dlouhé doby udeřit ozbrojenou silou kdekoli na světě, přičemž kombinace jaderných zbraní a raket s dlouhým doletem skutečně znamená, že vzdálenost a charakter terénu svoje omezující postavení ztrácejí. Šíření zbraňových technologií hromadného ničení (jaderných, chemických a biologických) a jejich nosičů (raket) sice může indikovat obecnější posun směrem ke globálnímu dosahu vojenských kapabilit, avšak je-li tomu tak, jedná se o posun velmi pomalý a silně nerovnoměrný. Většina současných i potenciálních jaderných velmocí (Velká Británie, Francie, Čína, Jižní Korea, Japonsko, Tchaj-wan, Indie, Pákistán, Izrael, Irán a Irák) disponuje převážně nosiči s regionálním doletem, což dále posiluje regionální dynamiku vojenských bezpečnostních vztahů. Mnohem počtenější skupina států však svoje současné postavení ani své plány s jadernými zbraňami spojovat nemůže. Pro ně

zůstává skutečností, že konvenční zbraně jsou výrazně limitovány zeměpisnou vzdáleností, a regionální logika vojenské bezpečnosti je pro ně proto prioritní.

Co se týče koncentrace moci, nedávné události ukazují na pokračující odklon od jakýchkoli globalizačních trendů a naopak svědčí o pokračujícím rozptylování moci a regionalizaci vojenských vztahů. Časy evropského imperialismu a studená válka představovaly opacné procesy soustředování moci do několika mála center, jimž podléhala i regionální logika vojenské bezpečnosti. Obě tato období jsou však minulostí a jejich konec naopak povzbudil šíření vojenské síly. Většina hlavních mocenských center se nyní soustředí spíše na své interní problémy a představava využít ozbrojené síly buď k územní expanzi, nebo k větší vojenské angažovanosti mimo vlastní hranice (s výjimkou lokálně omezených mírových misí) se u nich setkává s nevolí. Jak ukázala válka v Iráku, v případě ohrožení jejich zájmů jim přimhodnotně nasazení vojenské síly problémy nečiní. Obecně je ovšem patrné, že vzájemná rivalita hlavních velmocí nebo vnitřní tlaky, s nimiž se musejí potýkat, pro ně dostatečný důvod k užití síly mimo vlastní hranice nepředstavují. Výzvam k sekuritizaci vojenských témat se naučily odolávat.

Dalo by se namítnout, že Spojené státy si unipolárně udržují takový náskok v technologické vyspělosti a ve výdajích na zbrojení, že v centralizačním trendu úspěšně pokračují. To sice může být pravda v úzce technickém smyslu, ovšem hluboká neochota Spojených států nést náklady či rizika spojená s nasazením této ozbrojené síly (s výjimkou jistých mimořádných situací) tuto skutečnost kompenzuje. Je faktem, že Spojené státy se nacházejí v pozici jisté techniko-vojenské nadřazenosti, ovšem zmiňovaná neochota pouštět se do válečných dobrodružství a počítat následné oběti její případně negativní vliv na procesy regionalizace minimalizuje. Intervence v Somálsku jasně ukázala, že většina států, a dokonce i některých nestátních jednotek dokáže snahám o vojenskou okupaci úspěšně vzdorovat. Rada z nich je kromě toho schopná vážně ohrožovat sousedící země. Ačkoliv by se dalo usuzovat, že díky zbrojní síly ve výsledku povede k multipolárnímu rozložení moci mezi několik hlavních velmocí, taková situace ještě dlouho nenastane. V krátkodobém a střednědobém horizontu se současně vývojové trendy odklánějí od globalizace vojenské bezpečnosti a ukazují spíše ve směru její regionalizace. Některé mezinárodní režimy sice mají za cíl omezit šíření zbraní hromadného ničení, ovšem žádný z nich není dokonalejší, obecně lze prohlásit, že bezpečnostní dynamice v jednotlivých regionech se otevírá mnohem více prostoru, než bylo po dlouhou dobu zvykem.

Skutečnost, že velmoci obracejí pozornost ke svým vnitřním problémům, jde ruku v ruce s rozšiřováním vojenského potenciálu u států s regionálním dosahem, které při sekuritizaci svých vztahů s okolními zeměmi nenarážejí na překážky zásadnějšího rázu. To pravděpodobně přispěje k posilování významu regionální bezpečnostní dynamiky ve srovnání s vlivem světových velmocí, jak už bylo řečeno, tento proces byl uveden do chodu díky dekolonizaci. S rozptylováním vojenské

sfly napříč mezinárodním systémem se větší mocnosti potýkají s rostoucími náklady na intervenci do regionálních konfliktů a s mnoha dalšími obtížemi. Dobře si to můžeme ilustrovat na první irácké válce. Vojenská nadřazenost Spojených států se zde sice potvrdila, ovšem dávno pryč jsou doby, kdy pro úspěšnou invazi postačovalo vyslat jeden dělový člun a pár desítek vojáků. Stejně ponaučení si lze vzít i z americké zkušenosti ve Vietnamu a ze sovětského angažmá v Afghánistánu. Vymizení bipolárního konfliktu a erodující koncentraci moci v jednom centru by v současné situaci měla odpovídat nižší míra velmocenského zasahování do záležitosti regionální bezpečnosti. Pak záleží na konkrétních okolnostech, které v různých regionech sekuritizaci doprovázejí, zdali tento pokles významu vnějších intervencí regionální konflikty utlumí nebo naopak povzbudí.

Studená válka nahrávala častějišším intervencím supervelmocí do vnitrostátních i regionálních vojenských konfliktů ve třetím světě. Lokální vlády se snažily včle- nit své vlastní bezpečnostní problémy do kontextu supervelmocenské rivality, což jim mělo zajistit podporu jedné nebo druhé strany. Oba hlavní rivalové, Spojené státy a Sovětský svaz, na oplátku deňhovali *svou* bezpečnost v globálním měřítku. Prostředí studené války tak všeobecně posilovalo procesy vojenské sekuritizace. Z pohledu supervelmocí ztělesňovala řada lokálních konfliktů jejich vlastní soupe- ření či jeho extenzi do dalších částí světa, zejména pak v oblasti Blízkého východu a jihovýchodní Asie. Výsledky těchto periferních střetů pak supervelmocí pova- žovaly za nikoliv nevýznamné ukazatele (ne)úspěchu ve vzájemném soupeření. Proto byly ochotny dodávat válčícím stranám zbraně a jiné druhy pomoci, nežád- ka v reakci na své obavy, že protivník tak již učinil. Tímto způsobem napumpova- ly obě supervelmocí do konfliktů ve třetím světě obrovské množství zdrojů, a na mnoha místech tak zvýšily rozsah, intenzitu i dobu trvání ozbrojených střetů.

Jen obtížně bychom dokazovali, že studená válka byla přímou příčinou rozho- ření mnoha konfliktů ve třetím světě, s výjimkou několika málo případů jako bylo rozdělení Korey. Poměrně snadno však lze popsat způsob, jakým se obě super- velmocí nechávaly zatáhnout do místních konfliktů, což ve svém důsledku vedlo k vzájemnému posilování globální a regionální bezpečnostní dynamiky. Spojené státy štedře zásobovaly zbraněmi Pákistán, Jižní Vietnam, Izrael a Írán, zatímco Sovětský svaz podporoval Indii, Severní Vietnam, Sýrii, Egypt (do roku 1972) a Irák. Společným cílem dodávek pak bylo Somálsko, Angola, Nikaragua a Af- ghanistán. Ve světě po skončení studené války představuje vojenská sekuritizace na globální úrovni mnohem tvrdší oříšek; z toho plyne, že podobný typ vojenské a politické pomoci nebude tak snadný. Nabídka zbraní zůstane dostatečně široká, neboť spektrum výrobců se stále rozrůstá, ovšem nebudou zadarmo. A vzhledem k absenci ideologických či strategických pohnutí je nepravděpodobné, že by se hlavní mocnosti nechaly jakkoliv snadno přesvědčit k přímé intervenci v konflik- tech odehrávajících se ve třetím světě – na rozdíl od dřívějších akcí ve Vietnamu

či Afghánistánu. EU ani Japonsko jakožto další velmocí schopné výrazněji se vojensky angažovat vůli k takovému jednání nedisponují a ani jejich ústavní pravidla jim to neumožňují. Obě jednotky jsou obráceny samy do sebe, jsou soustředěné na řešení svých vnitřních problémů a krajně nerozhodné, pokud jde o nasazení ozbrojených sil.

Z výše uvedených důvodů je pravděpodobné, že s koncem studené války se bezpečnostní dynamika lokálních vztahů zintenzivní. Nejpátrnější jsou tyto účinky na evropském kontinentu, kde několik desetiletí ostře vyhraně- ho překrytí supervelmocenskou rivalitou prakticky zadusilo přirozené (a historic- ky velmi intenzivní) fungování evropského bezpečnostního komplexu. S koncem studené války, implozi sovětské moci a oslabováním americké vojenské angažo- vanosti stojí evropské státy opět před nutností vzájemné vzáhy nové uspořádat. Mohou se však opřít o zavedené instituce jako EU či NATO, které ohrupují poten- ciální rivalitu společnými vzorci vojenské integrace a politické kooperace, a také Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE) či Partnerství pro mír, z nichž vyrůstají bezpečnostní režimy jakožto první obranná linie postavená do cesty procesům sekuritizace. V porovnání s obdobím před rokem 1945, kdy žádné takové překážky neexistovaly, se jedná o vsaknutí přelomový rozdíli.

Ve východní Evropě nyní počemá skupina nových nebo nově nezávislých států nejisté hledá cestu k modelu bezpečnostních vztahů, jenž postádá jakýkoliv dějin- ný precedens. V některých částech tohoto obrovského regionu (Kavkaz, Balkán, okolí Maďarska, hranice Ruska a Ukrajiny, Střední Asie) se dynamika vojenských konfliktů buď aktivně projevuje, nebo se její přehod rýsuje na obzoru (Buzan a kol. 1990; Wæver a kol. 1993, kapitola 1.). Usazující se „prach z ruin sovětského bloku“ může odhalit utrvání několika nových bezpečnostních komplexů. Tento proces bude rozhodujícím způsobem záviset na tom, s jakým úspěchem bude EU zvládat napětí, vyplývající z její integračně-dezintegrací dynamiky. Důležitý bude také výsledek ruské snahy potvrdit své postavení hegemonního hráče v rám- ci Společenství nezávislých států (SNS) a směr, jímž se budou ubírat vztahy EU a SNS – zdali utvoří jeden integrovaný bezpečnostní region nebo dva na sobě nezávislé regiony (Wæver 1996a). Zůstává nadále otevřen, zdali EU a Rusko dokážou pokračovat v desekuritizaci svých vztahů, jež znamenala konec studené války, nebo zdali naopak nabude na síle proces resekuritizace.

Konec studené války bude mít s největší pravděpodobností pronikavý dopad na regionální bezpečnost ve východní Asii. Po kolapsu Sovětského svazu a stažení číste amerických vojsk jsou státy východosasijského regionu poprvé ve své mo- derní historii konfrontovány s nutností uspořádat vzájemné vztahy nezávisle na cizích mocnostech, které v této oblasti od poloviny osmáctého století uplatňovaly svůj dominantní vliv. Nemí vyloučené, že se východní Asie promění v regionální bezpečnostní systém založený na rovnováze moci (Buzan 1994b; Buzan a Se-

gal 1994; Dibb 1995; Buzan 1997). Tento region v mnoha ohledech připomíná Evropu devatenáctého století; několik významných mocností je zde seskupeno na poměrně malém prostoru. Řada z nich je stále ve fázi industrializace, což s sebou nese intenzivní nacionalismus a nestabilní rozložení moci. Jedna velká, prudce se rozvíjející mocnost s centrální polohou představuje hrozbu pro většímu ostatních, a to v kontextu, kdy téměř všechny státy tohoto regionu řeší územní, statusové a historické spory se svými sousedy. Kooperativní zvládnání problémů zde dosud nezapustilo kořeny; historické zkušenosti naopak sahají daleko do minulosti, jsou stále živé a z větší části negativní; regionální instituce pak kromě ASEAN típi nerozvinnosti. Zato modernizace zbraňových technologií nabrala ve východoevropském regionu ostré tempo, a pokud by se taková potřeba objevila, řada států by mohla poměrně rychle přejít do postavení jaderných velmocí.

Aktní sekuritizace již dnes doprovází vojenské vztahy mezi Severní a Jižní Koreou a Čínou a Tchaj-wanem. V takových podmínkách nemají k sekuritizačním krokům daleko ani ostatní země. Jedinými překážkami tohoto procesu jsou silný vnitrostátní odpor Japonska vůči sekuritizaci (což by paradoxně mohlo u ostatních států posílit vnímání čínské hrozby), několik málo nepřilíh stábních transregio-nálních institucí (Regionální fórum ASEAN a Asijsko-pacifická hospodářská spolupráce, APEC) a společný zájem na udržení hospodářského růstu. Bezpečnostní diskurz v regionu vykazuje zvláštní ambivalenci. Na jedné straně se často a nahlas ozývají fráze o bezpečnostní spolupráci čili desekuritizaci (někdy s reálným výsledkem, jako je například ASEAN), ovšem do toho pravděpodobně zasahují nevybíravé projevy strachu a nenávisť, jako když političtí lídři Číny a Severní Korey společně a na veřejnosti připomínají japonská válečná zvěrstva.

Evropa a východní Asie představují zvláštní případy kvůli mimořádným účinkům, které na jejich regionální bezpečnostní dynamiku mělo překrytí studenou válkou. Vymizení tohoto překrytí se na uspořádání místních vztahů nevyhnutelně podepsalo. Ve třetím světě měl konec studené války obecně méně dramatické dopady než v Evropě a východní Asii, ovšem princip zůstal stejný: oslabující angažovanost supervelmocí ponechává větší prostor profílaci lokální bezpečnostní dynamiky a do hry se dostávají místní zájmy, témata a náhledy. V různých regionech se však důsledky této narůstající regionální autonomie liší. Někde došlo po odchodu supervelmocí k desekuritizačním posunům, jinde naopak tato nová situace sekuritizaci vojenského sektoru výrazně usnadnila.

Z nově nabyté autonomie patrně nejvíce těží jihovýchodní Asie, Blízký východ a jižní Afrika. Ve všech těchto regionech přinesl konec studené války výrazný desekuritizační posun a snahu utvořit bezpečnostní problémy, z nichž pramenily dřívější konflikty. Na Blízkém východě přivedla ztráta či oslabení podpory ze strany supervelmocí Izrael a arabské země k vyjednávacímu stolu. Zhroucení centrální ideologické konfrontace utlumilo paralelní lokální konflikty v perifer-

ních oblastech jižní Afriky a jihovýchodní Asie, a usnadnilo tak dialog a řešení třenic na místní úrovni. Antikomunistická profílace jihoafrické vlády a naopak komunistické vazby Afrického národního kongresu (ANC) ztratily po rozpadu Sovětského svazu původní význam. Bezpečnostní situace se začala zlepšovat v Namibii a Mosambiku, a přestože mírový stav v Angole nepřestál střety lokálních bojůvek, zdejší konflikt již není živlen ideologicky motivovanými dodávkami zbraní a ustaly také přímé vojenské intervence velmocí. Podobně i Vietnam se po ztrátě sovětské ideologické a vojenské podpory přiblížil členství v ASEAN. Tato organizace si uvědomuje slábnoucí význam svých vztahů se Spojenými státy, a je si proto dobře vědoma potřeby vybudovat soudržnější regionální režim, jenž by vyvažoval rozrůstající se vojenskou sílu Číny.

Aktivaci regionální bezpečnostní dynamiky po konci studené války ve světě naopak nejvíce utrpěl Kavkaz, Balkán a Střední Asie. Kollaps sovětského impéria ve všech těchto oblastech vyvolal prudkou sekuritizaci vojenských témat a řadu ozbrojených sporů o území, populaci i status. Rozhořely se války mezistátní (Chorvatsko a Srbsko, Arménie a Ázerbájdžán) i občanské (Bosna a Hercegovina, Gruzie, Tadžikistán, Rusko). A přestože v některých oblastech události až k válečnému konfliktu nedospěly, stále zde přetrvávají silná bezpečnostní dilemata a existující vojensko-politické napětí by mohlo velmi snadno překročit hranici ozbrojeného střetnutí. Všechny tři regiony se potýkají s problematikou etnických a jiných menšin a také s mnoha nedořešenými spory o státní hranice. Ve Střední Asii se potenciálním kamennem úrazu může stát otázka vlastnictví vodních zdrojů, zejména s ohledem na říční systémy okolo Aralského jezera. Na Balkáně se některým nově vzniklým státům – především Bosně a Hercegovině a Makedonii – dosud nedostalo plného uznání od jejich sousedů, a ani vztahy mezi Srbskem na jedné straně a Albánii a Chorvatskem na straně druhé nejsou zdaleka normalizované. Od východní Evropy po Kavkaz hrozí, že vypukne soupetení mezi Ruskem a Ukrajinou. Snahy o úspěšnou sekuritizaci se mohou opírat o nadbytek zdrojů a prostředků, aniž by jim v cestě stálo přesvědčivší omezující překážek.

Dopad, který bude mít uvolnění dynamiky regionálních bezpečnostních vztahů v ostatních regionech třetího světa, lze zatím předvídat jen obtížně. V jižní Asii i v oblasti Perského zálivu zůstávají dlouhodobé vzorce vojenské sekuritizace víceméně v zajetí kolejí. Indii ani Pákistán již supervelmocí nepodporují, a jestliže Pákistán nedokáže tyto kontakty nahradit posílením svých vazeb na islámský svět nebo na Čínu, přirozeně větší vojenská síla Indie by se měla postupem času projevit. Pokud k takovému scénáři skutečně dojde, mnohem pravděpodobnější bude i uclýlení se k politice jaderného odstrašení. Válka v Perském zálivu ukázala, že větší intervence zde ještě neztratila svůj význam. Kvůli zájmu cizích mocností o zdejší zásoby ropy můžeme v tomto regionu i do budoucna počítat s angažovaností hlavních velmocí. Navzdory tomu se zdá, že základní dynamika

bezpečnostních vztahů mezi Irákem, Íránem a Saúdskou Arábií bude fungovat i nadále; i zde se přitom objevuje hrozba nuklearizace vojenských vztahů, přestože nikoliv tak aktuálně jako v případě jižní Asie.

S výjimkou Kubu nezanechala studená válka v mezistátních vztazích v Latinské Americe výraznou stopu a ani její konec nepřispěl k větší změně. Přestože vojenské rivality a napětí jsou poměrně běžnou součástí místního dění, stejně jako užití síly k řešení vnitrostátních problémů, do skutečných válek se latinskoamerické země pouštěly jen vzácně. Pokud přistoupíme na tvrzení, že současnou vlnu demokratické v regionu vyvolal právě konec studené války (neboť tak ztratilo na síle i ospravedlnění autoritativních režimů jako nutných součástí boje proti komunismu), pak můžeme Latinskou Ameriku prohlásit za region, který z odumření supervelmocenského soupeření těží, a to v podobě výrazné a trvalé desekuritizace vojenských vztahů. Z dlouhodobé perspektivy však není úplně jasné, jaký model mezistátních vztahů v tomto regionu převáží. Na jedné straně můžeme pozorovat zřejmé důkazy posunu k regionálnímu bezpečnostnímu režimu, což dokládá mimo jiné existence beziaderní regionální zóny a nepřehlédnutelné desekuritizační kroky ve vztahu Brazílie a Argentiny. Na straně druhé si však právě Brazílie stále hýčká představu sebe sama coby velmoci a v okolním regionu je živá celá řada teritoriálních sporů a konkurenčních bojů o privilegovaný status, jež v pravicových intervalech přikládají pod proces sekuritizace nová polníka. V mezinárodním prostředí, které je nakloněno regionálně ohraničené dynamice bezpečnostních vztahů, jsou představitelem obě alternativy.

Afrika – vyjma jižního subregionu – pocítila přímé důsledky konce studené války jen velice vlažně a dlouhodobé efekty nelze prakticky dohlédnout. V případě znovuzrozené Jihoafrické republiky a jejich sousedů šel proces desekuritizace do podobné hloubky jako v Evropě, a z bývalé zóny vojenské konfrontace se tak rychle a úspěšně stává jihoafrický regionální bezpečnostní režim. Ostatní africké státy jsou však většinou slabé a některé se patrně blíží rozpadu. Bezpečnostní problémy mají spíše vnitrostátní než mezistátní charakter a častěji dochází k přelíní (*spillover*) těchto vnitřních konfliktů do sousedních zemí než k plnohodnotným mezistátním válkám. S výjimkou Afrického rohu nevznikly žádné pevné regionální modely vzájemné bezpečnosti závislosti. Jisté zárodky lze spatřovat v intervenci Hospodářského společenství západoafrických států (Economic Community of West African States, ECOWAS) v Libérii, ve vojenské přítomnosti Lanzanie v sousední Ugandě a ve vzájemné souhře nestabilní vnitrostátní situace ve Rwandě, Burundi, Zairu (Demokratické republiky Kongo) a Ugandě; postupem času by se mohly rozvinout v regionální bezpečnostní komplexy. Ve většině oblastí Afriky, podobně jako v Latinské Americe, však průběh i konec studené války ovlivnily hlavně vnitrostátní události, zatímco mezinárodní politiku zasáhly jen okrajově.

V konfliktech mezi africkými zeměmi se hlavní velmoci – až na výjimky – nikdy příliš neangažovaly. S koncem studené války svoji aktivitu v tomto regionu patrně ještě více utlumí, jak dokládá stahování sovětských a v menší míře francouzských vojsk. Bezpečet vnitrostátních konfliktů, jež vypukly v afrických státech v průběhu studené války, nevzbudil prakticky žádný zájem mezinárodního společenství, a pokud můžeme soudit na základě nedávných tragédií v Libérii, Sieře Leone, Rwandě a Somálsku, ani do budoucna se na tomto postojí mnoho pravděpodobně nezmění. Regionální dynamika mezistátních bezpečnostních vztahů je na africkém kontinentu nevyrazná, neboť nasadí ozbrojené síly mimo své vlastní hranice je schopno pouze několik málo zemí. Výhledově představuje Afrika semenitě územních a populačních sporů. Můžeme ji přirovnat k bývalé Jugoslávii v mnohem rozsáhlejší měřítku. Charakter sporných témat a mocenské limity jednotlivých aktérů ukazují spíše na vznik početných bezpečnostních mikrokomplexů než na ustavení rozsáhlejších regionálních modelů vojenskobezpečnostních vztahů, k nimž je potřeba přítomnosti vojensky silnějších států.

Kombinace místních kulturních vzorců a evropských koloniálních zvyklostí zanechala Afričany ve věku zvláštního sociopolitického dědictví a vojenská bezpečnost tohoto kontinentu bude velice záviset právě na tom, jak se s ním dokážou vyrovnávat (Buzan 1994a). S podobnými podmínkami, v jakých se nyní nachází větší část Afriky, se setkáváme pouze na Balkáně, na Kavkaze a možná ve Střední Asii. Hlavní nebezpečí pro africké regiony nepředstavuje případná intervence vnějších mocností, nýbrž přehlížený postoj mezinárodního společenství. Nepodařené humanitární intervence v Somálsku, Rwandě a patrně i v Bosně budou v očích ostatních států působit jako odstrašující příklady, které je odradí od možného angažmá i v dalších případech hroujícího se politického a společenského řádu.

V podobně postižených oblastech, kde se slabé státy potácejí až ke svému rozpadu, existuje silná pravděpodobnost, že se dříve vojenské bezpečnosti z globální roviny nezastaví v regionů, nýbrž bude pokračovat až na nejnižší lokální úrovni. Již dnes můžeme tento scénář, nejpřesvědčivěji začaly ceny a popsany Robertem Kaplanem (1994), pozorovat v oblastech jako jsou Bosna a Hercegovina, Somálsko, Libérie, Kolumbie, Afghánistán, Tádžikistán, Súdán a Sierra Leone. Zde všude se po zhroutení státních aparátů otevírají dveře zločineckým gangům, klánovým strukturám a mafianským organizacím. Pro obyčejné lidi takový vývoj znamená, že pocit (ne)jistoty ve vztahu k ozbrojenému násilí se stává prvořadou součástí jejich každodenních životů, což v mnoha ohledech připomíná hobbessovský přitrožený stav. Zvnějšku se tyto případy politického ztroskotání napravují velice obtížně a za cenu obrovských nákladů, nehledě na skutečnost, že z neexistence efektivního státního aparátu mohou velmi výhodně těžit mezinárodně organizovaná zločinecká sdružení. Tato odvrácená strana zrychlující se ekonomické liberalizace má pak na zachování stavu anarchie nepopominutelný zájem.

Tuto lokalizační dynamiku lze chápat také jako součást mnohem rozsáhlejšího procesu, v jehož rámci nahodává postupující liberalizace integritu státních struktur a nutí jednotlivce k vytváření asociací, jež budou mít výrazněji „kmenové“ kořeny (Horsman a Marshall 1995). V případě silných států a rozvinutých a relativně soudržných společností lze tyto oslabující trendy úspěšně zvládat. Charaktere fungující státy s nerozvinutými a roztržitými společnostmi jsou ovšem vystaveny nebezpečí, že lokalizační dynamika vojenské bezpečnosti z větší části rozleptá společenského řádu. Tento neblahý konec může teoreticky potkat rozsáhlé oblasti Afriky (včetně tak významných zemí, jako jsou Nigérie nebo Demokratická republika Kongo) a Blízkého východu, stejně jako některé části Asie a Latinské Ameriky. Pokud by se zmiňované tendence skutečně projevil v plné míře, vedly by k nestabilním mikrokomplexům ovládaným jakousi předstátní anarchií.

Shrnutí

Primárním referenčním objektem vojenské bezpečnosti vždy byly – a z větší části stále jsou – státy a rádobstáty. Vojenská bezpečnost se již tradičně zaměřuje na obranu územní integrity státu a většina úvah se točí okolo dvou bezprostředně sousedících úrovní – regionální a vnitrostátní. Subsystémy, s nimiž se v tomto sektoru setkáváme, jsou v převážném měřítku geograficky jednolité, a vytvářejí proto svébytné bezpečnostní komplexy. Statusu referenčních objektů dosahují i některé mezistátní aliance a regionální organizace, případně jisté obecné principy mezinárodního společenství. Pokud se státy hroubí, úlohu nositelů vojenské bezpečnosti (či hrozby) přebírají menší jednotky. V otázce určení aktérů sekuritizace zpravidla panují jen minimální rozpory. Relativní ani absolutní vojenský potenciál o výsledku sekuritizace nerozhoduje, může ovšem její postup usnadnit či naopak zbrzdít. Proces sekuritizace ovlivňují i geografické, historické a politické faktory. Pokud se sekuritizační kroky úspěšně ujmou, bezpečnostní vztahy v oblasti vojenství a ozbrojených sil mohou být rychle uzamčeny v dobře známé logice akce a reakce.

Po dlouhém období dominance globální úrovně se nyní ve vojenském sektoru zcela jednoznačně dostává do popředí regionálně definovaná dynamika bezpečnostních vztahů. V některých oblastech tento vývoj přispěl k utlumení regionálních konfliktů, jinde došlo naopak k jejich roznicení. V několika málo regionech vedl proces desekuritizace k praktické eliminaci vojenských bezpečnostních dilemat. Kvůli slabosti či neexistenci státních aparátů se v některých regionech přesouvá důraz na lokální úroveň a sekuritizačními kroky se zde utvářejí bezpečnostní mikroregiony. K seznamu těchto mikrooblastí bychom mohli připočítat i centra některých světových velkoměst, v nichž převládá zmiňovaná

hobbesovská anarchie. Jedním z důsledků zhroutení politické autority je mimojiné splývání hranic mezi policejní a vojenskou ozbrojenou silou.

Naše hlavní zjištění tedy zní: ve vojenském sektoru stále převládá regionální dynamika bezpečnostních vztahů, ovšem státy s oslabenou či neexistující politickou strukturou jsou otevřeny dynamice lokální. V popředí zájmu tedy stojí regionální bezpečnostní komplexy a mikrokomplexy. Další výzkum by se mohl zaměřit na otázku, zdali tyto jednotlivé mikrokomplexy dokážou jako celek zapřičinit zásadní přelom ve fungování mezinárodního systému – neboli zdali způsobí tihliny ve struktuře mezinárodního společenství (Kaplan 1994; de Wilde 1995). Obecně však lze tvrdit, že funkční logika klasické teorie bezpečnostních komplexů zůstává pro vojenský sektor z velké části platná.

Environmentální sektor

Agenda environmentální bezpečnosti

Někteří autoři považují environmentální bezpečnost [čili bezpečnost životního prostředí – pozn. překl.] za „nejvyšší formu bezpečnosti“ (Myers 1993a), jiní ho-voří o zanášení pojmu bezpečnost nepatřičným obsahem (Deudney 1990). Většina se ovšem pohybuje mezi těmito dvěma krajními póly.¹⁵ Někteří badatelé nahližejí na environmentální bezpečnost vojensko-politickou optikou (Homer-Dixon 1991), jiní ji zařazují do kategorie socioekonomických problémů (toto pojetí je velkmu například do Článku 130R Smlouvy o Evropské unii). Ve výzkumu mezinárodní politiky se navíc životní prostředí projevuje jako vítané laboratorní prostředí pro případové studie v rámci teorie mezinárodních režimů (Haas, Keohane a Levy 1993). Ve srovnání s ostatními čyřmi sektory však mají snahy o sekuritizaci environmentálních hodnot velmi krátkou historii. Soupeřící diskurz, mocenské boje a bezpečnostní kroky se v těchto dalších sektorech postupem času promítly do konkrétních typů organizací – zejména států (slovy Charlese Tillyho [1990] výsledku působení meče a kaptálu), národů (čili konfigurací identit) a Organizace spojených národů. V současné době stále není jasné, jaké druhy politických struktur se budou utvářet okolo problémových témat v sektoru životního prostředí. V environmentálním diskurzu se neaktivněji projevují epistemická společenství, sociální hnutí, vládní resorty a mezinárodní organizace. Nejen kvůli proměnlivému vnímání bezpečnostních hrozeb lze však jen obtížně činit závěry, zdali tyto skupiny představují teprve začátek, nebo již vyvrcholení celého vývoje.

Environmentální diskurz se začal veřejně prosazovat až od Konference OSN o životním prostředí, která se konala v roce 1972. O více než dvacet let později se už tento diskurz rozběhl natolik, že životní prostředí může sloužit jako vzor pro

hodnocení politiky. Pravidelně vychází dokonce i nový odborný časopis s názvem *Environment and Security* (Životní prostředí a bezpečnost). Neobhajujeme zde názor, že životní prostředí (či kterýkoliv jiný sektor) by se mělo stát objektem sekuritizace; pouze chceme upozornit, že alespoň někteří aktéři k takovému cíli směřují.

Environmentální sektor je možná nejpozoruhodnější díky existenci dvou světových agentů: vědecké a politické. Přestože se zčásti překrývají a ovlivňují, vědecká agenda obvykle vyrůstá z přírodovědeckých oborů a aktivity nevládních organizací. Podílejí se na ní především vědci a výzkumné ústavy; tedy osoby a instituce stojící mimo hlavní proud politiky. Vědecká agenda předkládá seznam environmentálních problémů, které aktuálně brzdi nebo vyhledově zbrzdí vývoj naší civilizace. Politická agenda je naproti tomu především záležitostí vlády a mezivládních jednání. Sestává z veřejného rozhodovacího procesu a politických strategií k řešení environmentálních problémů a starostí. Jako taková vyjadřuje celkovou míru politizace a sekuritizace (v kontrastu s nevěřejnými sekuritizačními a desekuritizačními kroky). K překrývání obou agend dochází v médiích a veřejných debatách. Vědecká agenda v konečném důsledku podporuje sekuritizační kroky, zatímco politická agenda se týká třech oblastí: (1) vlnavosti k vědecké agendě ze strany státu a veřejnosti (neboli do jaké míry jí věnují pozornost zákonodárci, jejich voličstvo a také zprostředkující sféra – tedy tisk a média); (2) přijetí politické odpovědnosti za řešení těchto problémů a (3) aktuálních otázek politického řízení a rozhodování, jako je například problém spolupráce a institucionalizace v mezinárodním měřítku – což se týká zejména ustavení mezinárodních režimů, efektivitu unilaterálních národních iniciativ, distribuce nákladů a zisků, dilemat spojených s „černým pasažérstvím“, problémů s vynucováním stanovených pravidel a podobně.

Vědecká agenda – stejně jako politická – je bezpečby sociálním konstrukttem, přestože poněkud jiného ražení. Jejím smyslem je autoritativní vyhodnocení hrozby pro účely sekuritizačních či desekuritizačních kroků, kdežto politická agenda se zabývá utvářením veřejného povědomí o bezpečnostních aktivitách a alokací společných prostředků, jež mají napomoci k (vy)řešení daných témat.

Naše rozdělení environmentální agendy na vědeckou a politickou můžeme podepřít velmi praktickým argumentem. Pokud se politik nebo občan dozví od nějakého odborníka nebo od skupiny uznávaných vědců, že se v oceánech přemnožily ryby, že se kvůli ozonové díře na mnoha místech světa rozšíří rakovina kůže a že nárust obyvatelstva na Zemi převyšuje únosnou kapacitu planety, nemá jedinci opět takové zprávy zpochybňovat (vyjma určité zdravé dávky skepticizmu). Pokud po dvou letech nové výzkumy povedou k opačným závěrům, danému jedinci opět nezbývá, než se tímto novým výsledkem podřítit (nebo je na základě druhotných důvodů odmítnout). Široká veřejnost má jedinou možnost: buď svým odborníkům věřit, nebo jim nevěřit a na tomto intuitivním základě činit politická rozhodnutí.

Tyto úvahy platí pro všechny sektory, jimiž se zde zabýváme, ovšem v diskusích o bezpečnosti životního prostředí hrají vědecké argumenty výjimečně důležitou roli. Tato zvláštní forma závislosti na vědecké autoritě je hlavně důsledkem obtíží, na něž narážíme při zvládnání kumulativních globálních dopadů původně lokálních vývojových trendů, stejně jako nutnosti vyhodnocovat řadu environmentálních hrozeb s ohledem na příští generace. Podle Jamese Rosenana se popptávka po vědeckých důkazech stává charakteristickým znakem mezinárodního systému: „Problém vědecky podložených důkazů se stal ústředním motivem globálních sporů“ (1989: 36; viz také Rosenan 1990: 425–429). Vzhledem k tomu, že životní prostředí se jakožto zpolitizovaný soubor hodnot objevilo na veřejné scéně poměrně nedávno, lze se domnívat, že tento proces zde bude v porovnání s ostatními sektory velmi silný. To se shoduje s přístupem vyzdvihujícím epistemické komunity, který vychází z předpokladu, že státní aktéři neustíjí pouze o moc a bohatství, ale staví se také do role „zmiřovatelů nejistoty“ (*uncertainty reducers*) (Haas 1992). Tváří v tvář komplexnosti mezinárodního systému, kde řada procesů probíhá mimo kontrolu jednotlivých vlád, se stále naléhavěji projevuje potřeba zmírnit nejistotu stran efektivnosti politických opatření. Za této situace posílila prestiž a intelektuální vliv epistemických komunit, zejména proto, že většina z nich působí transnacionálně, a jsou tudíž schopné shromážďovat znalosti, k nimž se vládní úřady dostávají jen s velkými obtížemi.

Navzdory zřejmému překrývání a vzájemné závislosti procházejí obě agendy odlišnými životními cykly. Vědecká agenda musí odpovídat akademickým standardům (jakkoliv arbitrární mohou být). Politickou agendu ovlivňují vládní, mediální a veřejné standardy, které jsou v mnohem větší míře závislé na aktuálním, krátkodobém dění. Pro politickou agendu není ústřední otázkou, zdali konkrétní hrozby životnímu prostředí mají reálný základ nebo zdali se jedná o prostou spekulaci, nýbrž jestli jejich předpokládaná naléhavost vytváří politické téma. Sekuritizační pohyb pak bude veden především okamžitými environmentálními hrozbami – exemplárním příkladem je havárie elektrárny v Černobylu (de Wilde 1994). Politická agenda dále zahrnuje i významné části vědecké agendy, což bylo patrné během Konference OSN o životním prostředí a rozvoji (UN Conference on Environment and Development, UNCED), která proběhla v roce 1992. Dopad vědecké agendy často není tolik patrný, neboť úvahy o bezpečnosti životního prostředí se staly součástí mnoha mezivládních jednání a vnitrostátních politických sítí. Kupříkladu v raných obdobích rozvoje mezinárodních režimů hráli aktéři z řad vědecké komunity mimořádně významnou roli ve fázi tzv. nastolování témat (*agenda setting*). Tito aktéři nezářka zasahují do obou světů – do vědy i politiky. Například se jedná o vědce, kteří chápou logiku politického jednání – jsou si vědomi mimo jiné nutnosti vystupovat jednotně jako vědecká komunita – ale již zároveň musejí dbát na možnost vědeckého obhájení svých postojů. Tito vědeckí aktéři

budou nejčastěji spolupracovat s politickými aktéry, kteří se dlouhodobě zaměřují na vztahy s vědeckou sférou; vzniká tak těžec vztahů mezi vědou a politikou, aniž by se oba světy musely čelně střetávat (Skodvin 1994).

Je však nutné zdůraznit, že politická agenda nezahrnuje pouze ta atraktivnější, emocionálně nabitá environmentální témata; sama se stala součástí každodenní politiky. Politické strany, vládní úřady a mnohé firmy jsou v rámci svých běžných aktivit nuceny zaujmout jisté postoje k environmentálním tématům, bez ohledu na to, jestli jsou o jejich správnosti skutečně přesvědčeny. Taková situace vede spíše k politizaci než sekuritizaci problému. Dokud konkrétní environmentální témata spadají mimo zorný úhel zavadených ekonomických a politických zvyklostí a postupů, jejich zastánci mívají sklon – a nic jiného jim pravděpodobně nezbyvá – radikálně nadsazovat skutečný význam jimi hájených hodnot a témat. Řadu sekuritizačních kroků lze objevit v dokumentech, které se politikou a vědeckou agendou snaží propojit, od zpráv Římského klubu k závěrům komise Gro Harlem Brundlandové. Tyto zprávy působí po vzoru proslulé knihy *Silent Spring* (de Wilde 1994; Carson 1962): sekuritizaci neodstartuje reálné vzniklá katastrofa, nýbrž předpověď, že k ní dojde. Pojmy jako *omezené zdroje* a *udržitelný rozvoj* dokázaly veřejně mluvit úspěšně mobilizovat. Pokud po nich sáhnu vlády nebo firmy, dochází obvykle pouze k jejich politizaci; zařazují se mezi standardní agendu v rámci širšího politického kontextu. Více než v kterémkoliv jiném sektoru se právě na příkladu životního prostředí ukazuje, že náchylnost k dramatické sekuritizační rétorice může být doprovázena poměrně nevyřáznými úspěchy v dosahování stanovených cílů (tedy v prosazení mimořádných opatření). Toto zjištění nepřímou ukazuje na dosud nepevné zakotvení environmentálního diskursu v rámci veřejných diskusí.

Priority obou dvou agend nejsou vždy zcela zřejmé. Panují spory o tom, které druhy bezpečnostních obav stačí politizovat a které naopak vyžadují okamžitý a mimořádný zásah. Skutečná proběhla nešťastí (jako v Černobylu a Bhópálu) pochopitelně k sekuritizaci vybízejí, aby se podobným událostem do budoucna předešlo. Rozhodující roli při určování hierarchie témat v obou agendách obecně hraje geografická poloha a socioekonomická úroveň společnosti. Vlády chudších zemí většinou vnímají průmyslově-environmentální politiku jako nadměrný luxus, jako doplňkový rozměr běžné ekonomické politiky, který pro ně v jejich situaci nemůže být prioritou (MacNeill, Winsemius a Yakushiji 1991). Kontrola nad kvantitou a kvalitou vodních zdrojů může pro sídlící na horním toku řeky představovat nový zdroj politické moci ve vztahu ke společenostem na dolním toku. To je případ Turecka, na jehož území leží počáteční úseky řeky Eufrat, a které tak může potenciálně zneprůjemnit život Iráku a Sýrii (Schulz 1995). Jiné státy si mohou uvědomit a následně přijmout jako fakti svoji vzájemnou závislost na společném vodním zdroji, což například v minulosti učinili členové Římského spolku a Du-

nejší komise. Podobně i uvnitř jednotlivých společností se náklady na prosazení vědecké agendy liší. Například vědecké argumenty týkající se správy rybolovu pravděpodobně neovlivní tradiční evropské rybářské komunity tolik jako bílé límečky v Bruselu.

Komplikovanost sektoru životního prostředí pramení z velké pestrosti relevantních témat. V literatuře zabývající se vědeckou agendou se stále opakuje několik částečně se překrývajících klíčových tematických oblastí (de Wilde 1994: 161, srov. také agendu vyloženou v MacNeill, Winsemius a Yakushiji 1991: 131; a Böge 1992). Jedná se o nejširší možné vymezení environmentální agendy, a proto zahrnuje i témata, jímž se v této knize věnujeme v ostatních kapitolách.

- *Narušení ekosystémů* zahrnuje změnu klimatu; úbytek biodiverzity; odlesňování, desertifikaci (rozšiřování pouští) a další formy eroze; ztenčování ozonové vrstvy a nejrůznější formy znečišťování.
- *Energetické problémy* se týkají vyčerpání přírodních zdrojů, například palivového dřeva, nejrůznějších forem znečištění, včetně katastrof vzniklých kvůli chybnému řízení (*management disasters*) (zejména v oblastech jaderné energie, přepravy ropy a chemického průmyslu), a energetických nedostatků a nerovné distribuce energetických zdrojů.
- *Populační problémy* zahrnují nárůst obyvatelstva a spotřebu přesahující únosnou kapacitu planety Země; epidemie a obecně špatné zdravotní podmínky; upadající míru gramotnosti; politicky a sociálně nekontrolovatelnou migraci osob a počátek nezvladatelné urbanizace.
- *Potravinové problémy*, které se týkají chudoby, hladomoru, nadměrné spotřeby a různých chorob, jež se k těmto krajním případům vážou; úbytku úrodné půdy a zdrojů pitné vody; epidemií a obecně špatných zdravotních podmínek; potravinových nedostatků a nerovné distribuce potravin.
- *Ekonomické problémy* zahrnují ochranu dlouhodobě neudržitelných způsobů výroby, společenskou nestabilitu způsobovanou imperativem růstu (jež vede k cyklickým a hegemonickým zlomům) a strukturální asymetrii a nerovnosti.
- *Občanské spory* se týkají na jedné straně poškození životního prostředí jako důsledku válečných konfliktů a na straně druhé násilných aktů, jež vyplývají právě z degradace životního prostředí.

Pochopitelně ne každá kniha nebo článek o environmentální bezpečnosti se zabývá všemi těmito tématy, stejně jako neplatí, že všechna zmíněná témata jsou předmětem neustálé sekuritizace. Není také úplně jasné, jestli by o tomto vyčerpávajícím seznamu panovala všeobecná shoda. Čistě environmentální tematické oblasti se nejvíce blíží „narušení ekosystémů“. Zabývající položky našeho seznamu

se překrývají s agendou ostatních sektorů, ovšem zde na ně pohlížíme optikou životního prostředí. „Západně“ orientovaná agenda klade větší důraz na význam populačních otázek, „jižně“ orientovaná agenda zase upřednostňuje ekonomická témata. Gareth Porter a Janet Brown (1995) mají zřejmě pravdu, když tvrdí, že populační růst a ekonomická aktivita představují základní východiska celé environmentální agendy.

Akteři bezpečnosti a referenční objekty

Referenčním objektem environmentální bezpečnosti je při zběžném pohledu právě životní prostředí jako takové, případně některá z jeho strategických složek. Takto na danou problematiku pohlíží značná část zelených, což je patrné ze seznamu jimi zdůrazňovaných naléhavých témat, jež by měla být prosazena do sféry vysoké politiky (Lodgaard 1992; Myers 1993a). V mnoha diskusích však lze vysledovat ještě jeden typ úvah: totiž starost o zachování současně civilizační úrovně. Podle tohoto názoru je rozhodujícím referenčním objektem environmentální bezpečnosti *hrozba, že lidstvo přijde o dosaženou civilizační úroveň* – a vrátí se do česů primitivních společenských vztahů –, *přestože je zcela zřejmé, že je takovému vývoji schopno zabránit*.

Tyto obavy, jež se týkají zhroutení civilizace, si problematika bezpečnosti životního prostředí přisvojila na úkor protijaderné lobby, což se ve filmovém světě odrazilo v posunu od obrazů barbarismu v postnukleárním světě (*Šílený Max*) k postenvironmentální apokalypse (*Voňní svět*). Reálné diskuse ovšem tento hollywoodský obraz vzniklý v představách příslušníků středních tříd Severu daleko překračují. Zmíněný referenční objekt zasahuje všechny civilizační roviny a úrovně, ať už se jedná o elity Severu, střední třídu nebo amazonské indiány. Ve všech případech jde o to, jestli jsou ekosystémy, které hrají při zachování (případně v dalším rozvoji) již dosažené civilizační úrovně rozhodující roli, trvale udržitelné. Tyto obavy jsou implicitně přítomny v motivačním zázemi mnoha environmentálních debat, ačkoliiv ne úplně ve všech. V sázce je zachování dosažené civilizační úrovně včetně takové rozvojové perspektivy, která nebude zatížena hrozbou environmentálních katastrof. Jinak řečeno, bezpečnost životního prostředí „se týká zachování lokální i celoplanetární biosféry jakožto základního podpůrného systému, na němž závisí veškeré lidské konání“ (Buzan 1991: 19–20).

Právě ve vztahu k tomuto konečnému referenčnímu objektu (existence lidstva) vzniká paradox ne nepodobný tomu, který je vlastní klasickému bezpečnostnímu dilematu v anarchickém mezinárodním systému: jediným způsobem, jak ochránit společnost před environmentálními hrozbami, je fundamentální změna ve fungování těchto společností. Ve dvacátém století dosáhla civilizace

– pojímaná jednoduše jako proces neustálého pokroku od doby kamenné p dnešek – potenciálně sebedestructivních forem. Toto tvrzení platí pro civilizace v globálním měřítku, a zejména pak pro nejrizičnější lokální komunity ve vztah k jejich bezprostřednímu okolí.

Nemělo by nám uniknout, že v tomto chápání environmentální bezpečnost *nejsou* potenciální hrozby namířeny proti přírodě nebo „Matce Zemi“ jako takové. Z pohledu geologa dokonce žádný skutečný problém neexistuje: Země krouží okolo Slunce už několik miliard let, a to, co se na jejím obahu událo třeba od dob průmyslové revoluce, není až tak důležité. Pro sám povrch Země představují jevy jako nukleární zima, globální oteplování, ozonová díra, vymření dinosaurů nebo budoucí marginalizace lidského druhu relativně bezvýznamné události.

Dva různé druhy referenčních objektů – životní prostředí jako takové a propletenec lidské civilizace a životního prostředí – jsou tudíž v rámci environmentálního sektoru zastoupeny dvěma křídly environmentálního hnutí. Obě křídla dosud tvořila koalici. Stačí si ale uvědomit, že tato koalice již ze své podstaty nemůže fungovat harmonicky a bezproblémově. Jedním ze vzorových případů, kdy se ochránci životního prostředí jako hodnoty o sobě střetávají s těmi, kteří kladou důraz na bezpečnost lidstva, je ochrana ohrožených druhů – slonů, velryb, nosorožců a podobně.

O skutečnosti, že lidské konání není na životním prostředí pouze závislé, ale že je v nejrůznějších směrech samo podmiňuje, pannaie nicméně všeobecná shoda. Tento fakt pronikl do širokého povědomí poměrně nedávno. Místo jednosměrného lineárního kauzálního vztahu mezi strukturálními podmínkami životního prostředí a politickými alternativami (tedy místo klasicé geopolitiky), které jim odpovídají, chápeme dnes vztah životního prostředí a politiky v pojmech vzájemné závislosti. Lidská civilizace je částečně odpovědná za strukturální stav životního prostředí, jež zpětně omezuje či rozšiřuje rozvojové alternativy a ovlivňuje motivaci ke kooperativnímu či konfliktivnímu jednání.

Environmentální témata vyvolávají množství sporů a kontroverzí. Kromě samotných aktérů sekuritizace se objevují opozičně naladěni aktéři, kteří svují nesouhlas se sekuritizačními kroky vyjadřují buď protichůdnými argumenty, nebo prosíe tím, že snahu o sekuritizaci dané hrozby ignorují. Totéž lze pochopitelně prohlásit i o vojenském sektoru, kde se mírová hnutí pokoušejí buď usvědčit sekuritizační kroky státu z vyprázdněnosti a nepodloženosti (odmítáním relevance hrozby), nebo „obrátit“ stát proti sobě samému (poukazováním na kontraproduktivní účinky sekuritizace – například v podobě nastartování závodu ve zbrojení nebo zryšřování rizika války). Tématům v environmentálním sektoru však byl přisouzen bezpečnostní status teprve poměrně nedávno, a jelikož tento status nelze opřít o hlubší zapuštění ve společenské struktúře, je větší podobným protisekuritizačním krokům mnohem zranitelnější. Porter a Brown (1991) vystihli tento

koncept prostřednictvím kategorií *vůdčích aktérů*, *opozičních aktérů* a *opozičních koalic* (autoři hovoří konkrétně o *opozičních státech*, ovšem daný termín používají také pro firmy a další funkcionální aktéry). Do těchto kategorií spadá politizační i sekuritizační úsilí, přesto nám však poskytnují užitečný náhled na aktéry bezpečnosti pohybující se v environmentálním sektoru.

Vůdčí aktéři ve vztahu ke konkrétním environmentálním tématům rozhodně usilují o podnícení efektivních kroků mezinárodního společenství. Mohou jimi být státy, například Austrálie se ujala vedoucí role při zavádění mezinárodních režimů v antarktické oblasti, Švédsko a Norsko se aktivně angažovaly v mezinárodním řešení problému znečišťování ovzduší na území sousedních států, především v souvislosti s kyselými dešti. S ohledem na vědeckou agendu však vedoucím aktérem není stát, nýbrž globální, environmentální epistemická komunita (Haas 1992), která analyzuje naléhavost širokého spektra environmentálních témat, utváří vědeckou agendu a předává výsledky své práce médiím a politickým elitám. Určité není od věci považovat v environmentálním sektoru toto volně provázané „společenství“ za nezávislou politickou sílu, neboť jeho členové již několikrát dokázali poměrně zásadně uplatnit svůj politický vliv. Vůdčími aktéry politické agendy pak jsou aktivistické a lobbistické nevládní organizace (Non-Governmental Organizations, NGOs), mezi nimiž se vyjímají zejména Greenpeace a World Wildlife Fund. Sekuritizace živníhoho prostředí je jejich „demim chlebočkem“.

Porter a Brown (1991: 36–37) rozlišují několik strategií, jež jsou vůdčím aktérům, a z nich obzvláště státům, k dispozici. Pozornost k tématu mohou obrátit prostřednictvím financování výzkumného programu a šíření získaných poznatků ve veřejnosti cílových států (neboli mobilizační vědecké agendy). Pro tyto účely mohou aktivizovat environmentální epistemickou komunitu, která bude jejich pozici v ostatních zemích podporovat. Ke svým cílům mohou tyto aktéři vykročit cestou unilaterálního jednání (tedy jít ostatním příkladem), nebo mohou využít diplomatických pák a prosadit aktuální téma do agendy mezinárodních organizací, případně vytlačit opoziční aktéry do izolace. Ve většině případů však tyto aktivity nelze prohlásit za sekuritizační kroky; představují pouze politizační tématu. Utváření environmentálních režimů v mezinárodním systému je ve svém celku tímto charakteristické.

Opoziční aktéři na sebe mohou vzít také podobu nevládních organizací, což dokumentují průmyslové a zemědělské lobby (například Global Climate Coalition sídlící ve Spojených státech amerických), jež zpochybňují význam environmentálních témat. Opoziční však tvoří hlavně státy a firmy. Liší se pochopitelně v síle své nesoulhlasné pozice, neboť firmám nenáleží formální suverenity a jí odpovídající práva. Ve skutečnosti však právem veta disponovat mohou, a to na základě monopolu či kvazimonopolu na technologické znalosti a také díky efektivnímu lobbyingu, čímž na svou stranu získávají řadu států.

Rozdíl mezi vůdčí a opoziční roli obvykle závisí na konkrétním tématu. Politiku živníhoho prostředí proto neurčují neméně hegemonické mocenské struktury nebo struktury generované rovnováhou moci. Pozice jednotlivých aktérů vycházejí ze strategického uvažování: Japonsko stojí v čele koalice, která blokuje omezení týkající se lovu velryb, Brazílie, Indie a Čína mohou poškodit mezinárodní dohodu o změnách klimatu tím, že nepřistoupí na redukci využití fosilních paliv pro své vlastní rozvojové programy“ (Porter a Brown 1991: 17). V padesátých a šedesátých letech 20. století se koalice lodních dopravců – sdružených v Mezinárodní komoře lodních dopravců (International Chamber of Shipping) a v Mezinárodním námořním fóru (International Marine Forum) – a organizaci ropných společností Sedm Sester podařilo nejdříve zablokovat ustavení environmentálních režimů, které regulují (ropné) znečištění moří a oceánů, a následně tyto režimy naplnit jim přijatelným obsahem. Během sedmdesátých a osmdesátých let minulého století zablokovalo 19 výrobců freonů – především Du Pont (25% veškeré světové produkce), Allied Chemical, Imperial Chemical Industries (ICI) a Great Lakes Chemical – mezinárodní snahy o ochranu ozonové vrstvy (Porter a Brown 1991: 65–66; Benedick 1991). Opoziční aktéry lze podobným způsobem identifikovat i ve vztahu k biodiverzitě (například státy a firmy angažující se v kácení tropických deštných pralesů), kyselým deštěm (průmyslová odvětví, jež produkují velké množství emisí oxidu siřičitého a oxidů dusíku), zamoření řek (státy a firmy ležící na jejich horních tocích), a dokonce i k populačnímu růstu, neboť nastavení populační politiky určitých států (Číny, Indonésie a především Indie) může mít na živníhoho prostředí velký dopad.

Z geopolitického hlediska lze očekávat, že opoziční aktéři budou operovat ve fyzickém okolí zdrojů environmentálních problémů. Lze je dehnovat v zeměpisné i funkcionální perspektivě, ať už se jedná o mateřské přístavy nebo rybářské flotily, polohu nebezpečných jaderných reaktorů nebo pracovní prostředí firem kácejících deštné pralesy. Vůdčí aktéři se obvykle pohybují přímo v postižených oblastech nebo v jejich okolí – tedy v oblastech zasazených environmentální degradací. Přímé oběti této degradace budou pravděpodobně v čele opozičního hnutí (jako Švédsko a Norsko v případě kyselých dešťů) – za předpokladu, že nemusejí své úsilí zaměřit proti jiným, existenciálně závažnějším hrozbám.

Pokud se postížené subjekty kvůli nedostatečným zdrojům nemohou samy ujmout vedoucí role, což platí pro většinu rozvojových zemí, často se z nich stávají *podpůrní aktéři*. Z logiky věci nutně nepochybně, že vůdčí aktéři – a ještě více to platí pro aktéry podpůrné – se musejí nacházet poblíž ohrožených oblastí. Mohou se nacházet kdekoliv, obzvláště jedná-li se o téma globální (zrenčování ozonové vrstvy), ekonomické (otázka poplatky stimulující kácení tropických deštných pralesů) nebo morální (lov velryb) – ačkoliv se tím obecně myslí země, jež si mohou dovolit investovat energii do problémů ve vzdálených částech světa a jejichž

obyvatelé se k takovému jednání mohou svobodně rozhodnout. Právě proto, že postavení aktérů se mění v závislosti na daném tématu, nedošlo (dosud) ke kumulaci a upevnění mecenických pozic. Stejně tak se environmentální hodnoty (zlatn) neprosadily coby vědomě využívané nástroj organizace společnosti jako celku podle určitých pravidel, jak se již stalo v případě vojenských a ekonomických zájmů či zájmů, jež byly určovány identitou.

V environmentálním sektoru, stejně jako ve vojenském, se pohybuje velké množství funkcionálních aktérů. Rozsáhlou skupinu tvoří ekonomičtí aktéři (nadhárodní korporace, státní podniky, zemědělský, chemický a jaderný průmysl, rybolov, hornictví a podobně), na jejichž aktivitě je kvalita životního prostředí přímo závislá. Jedná se o funkcionální aktéry, jejichž konání má na ekosystémy zřejmý dopad, ale kteří svoje působení nehodlají politizovat, natož pak je podřobovat sekuritizaci. Společně mají to, že jde o velké ekonomické subjekty, souhrnně motivované úsilím o zisk. Ekosystémy jim slouží jako zdroj při budování nebo udržování civilizačních výdobytků. Diskuse o životním prostředí se z velké části stáčí k otázce, jakým způsobem tyto aktéři fungují. Jak definovat přijatelnou míru těžby a dalších druhů využívání přírodních zdrojů a kde stanovit jejich hranice? Lze nalézt trvale udržitelné způsoby lidské existence, na jejichž pokrytí budou stačit „úroky“ generované přírodou (a které budou zisk z těchto úroků pokud možno dále zvyšovat) a přírodní „kapitál“ přitom zůstane nedotčen? Podobné úvahy posouvají funkcionální aktéry – nezřídka s negativními konotacemi – do samého centra diskusí o bezpečnosti životního prostředí.

Další skupinu funkcionálních aktérů tvoří vlády a vládní agentury, společně s některými mezivládními organizacemi. Vlády stanovují ekonomickým aktérům pravidla jednání ve vztahu k životnímu prostředí a rozhodují o tom, jak důkladně (nebo lhanavě) bude dodržování těchto pravidel vynucováno. Vytvářením ministerstev a (pod)odborů životního prostředí, ustavováním mezivládních organizací, jako je například Program OSN pro životní prostředí (UN Environment Program, UNEP), rozvojem mezinárodního práva a rozšiřováním aktivit již existujících nevládních organizací (kupříkladu FAO a Světové banky) podporují jistou institucionální environmentálně-bezpečnostní úvah (White 1996, kapitola 10.). Na vlády a vládní agentury však dopadá také určitý díl odpovědnosti, kterou nesou ekonomičtí aktéři. Ti totiž využívají životní prostředí ke svým účelům i ve spojitosti se svými vojenskými a obrannými funkcemi; jedná se o takové aktivity jako testování jaderných zbraní, vojenská cvičení, výroba jaderných, chemických a biologických zbraní, likvidace přebytečných zbraňových systémů a vyřazených námořních plavidel a tak dále.

Logika hrozeb a zranitelnosti

Možné univerzum environmentální bezpečnosti je v principu vymezeno třemi typy vztahů.

1. Hrozby lidské civilizaci, které vzešly z přírodního prostředí a jež nebyly způsobeny lidskou aktivitou. Patří mezi ně zemětřesení a sopečné výbuchy (ačkoliv i v jejich případě se vedou diskuse o možném lidském zavlnění), ovšem nejzřejmějšími příklady jsou obavy ze střetu s velkými meteority a znepokojení z přirozeného cyklického návratu doby ledové.
2. Hrozby zapříčiněné lidskou aktivitou a postihující přírodní systémy či planetární struktury, přičemž pozorované změny patrně *znamennají* existenci ohrožení lidské civilizace nebo jejích částí. Zřejmé příklady zahrnují na globální úrovni emise skleníkových plynů a působení freonů a dalších průmyslově emitovaných látek na ozonovou vrstvu. Na regionální a lokální úrovni se tyto hrozby vztahují k nadměrnému zatěžování přírody (těžbou, skladováním odpadu či náhodným poškozením) nad rámec únosné kapacity menších ekosystémů, což vede v postižených sátech k narušení hospodářské základny a společenské struktury.
3. Hrozby vzešlé z lidské aktivity a postihující přírodním systémy či planetární struktury, přičemž pozorované změny patrně *neznamennají* existenci ohrožení lidské civilizace. Příkladem by mohlo být vyčerpávání nejirůznějších nerostných zdrojů, které sice představuje jistou komplikaci, ale téměř jistě se ním lze díky technologickému pokroku do budoucna vypořádat (jmenujme například nahrazení mědi silikonem v elektronickém průmyslu a potenciálně přechod od kovů ke keramice v některých strojírenských odvětvích).

Poslednímu z těchto vztahů je v environmentálně-bezpečnostním diskursu věnována minimální pozornost, s jedinou podstatnou výjimkou, již je vymíraní živočišných druhů (především ptáků a velkých savců). První vztah se v diskursu objevuje, leč pouze okrajově. Na významu by mohl nabýt tehdy, poskytl-li by vědecká agenda přesvědčivější důvody k obavám tohoto typu, nebo v okamžiku, kdy by zainteresovaní aktéři (například lobbistické skupiny zaangażované v programu Strategické obranné iniciativy neboli „Hvězdných válek“) posílili svůj vliv.

Diskuse o environmentální bezpečnosti se točí především okolo druhého typu. Jedná se o kruhový vztah hrozeb mezi civilizací a okolním prostředím, kde civilizací procesy znamenají takové zásahy do přírody, jež v některých ohledech dosahují až sebedestruktivních rozměrů. Z globální perspektivy je tento kruhový vztah výsledkem především dvou vývojových trendů: celosvětové populační exploze a raketové expanze hospodářských aktivit ve druhé polovině 20. století.

V průběhu posledních 2000 let se obyvatelstvo Země rozrostlo odhadem z jednoho sta milionu na přibližně 6 miliard. Celých 10 000 let přitom trvalo, než se počet obyvatel dostal z pouhých 4 milionů na těchto 100 milionů (Ponting 1991: 90, 92, 241; Porter a Brown 1991: 4). V letech 1960 až 1990 se odhadovaný hrubý světový produkt téměř zexponentnásobil – z přibližně 6 bilionů dolarů na bezmála 20 bilionů (Porter a Brown 1991: 5). Idea začlenění environmentálních záležitostí do ekonomického účtenictví je poměrně nová (van Dieren 1987), ovšem vlivem nárůstu v ukazatelích znečištění životního prostředí se na konci dvacátého století dostala do popředí zájmu.

Představa, že je v lidských silách tyto negativní procesy zastavit či zcela zadržet, hraje při chápání podstaty environmentální bezpečnosti zcela zásadní roli. Lidsvo ve skutečnosti nezápasí s přírodou, ale s dynamikou rozvoje své vlastní kultury – jsme tedy svědky civilizáčního problému, jenž se projevuje převážně v ekonomické a demografické dimenzi, a ve svých důsledcích může významně ovlivnit řád a stabilitu mezinárodního systému i jeho subsystémů.

Tento základní princip zhušťování populace a koncentrace hospodářských aktivit, jež únosnou kapacitu ekosystému naplní až k samým limitům nebo ji překračují, představuje východisko environmentální bezpečnosti na všech analytických rovinách, nikoliv pouze na té globální. Například urbanizace typicky souvisí s otázkou lokálního přelidnění, znečištění obvykle vyplývá z problémů místního průmyslu a eroze půdy bývá způsobena kombinací geograficky omezených hospodářských a populačních tlaků.

Na první pohled by se mohlo zdát, že přírodní rizika, která vyplývají z prvního typu vztahů, dostávají v rámci environmentálního diskurzu větší prostor: příroda ohrožuje lidskou civilizaci, a tento fakt je tedy předním sekuritizace. Řada společností je díky své geografické poloze vystavena opakujícím se přírodním pohromám, jako jsou zemětřesení, sopečné erupce, ničivé vichřice, povodně, období sucha a epidemie.¹⁶ Zranitelnost těchto společností vůči přírodním událostem znamená, že jejich dějiny jsou nikdy nekončícím bojem proti silám přírody. Související rizika jsou nezdítka předním formální sekuritizace a institucionální zace. V Nizozemí je například jedním z klíčových národních zájmů ochrana před mořskými i říčními povodněmi, totéž lze konstatovat i v případě Japonska a systému ochrany proti zemětřesení.

Jakmile však dojde k určité formě sekuritizace či politizace – tedy jakmile místo osudu či Boha zaujme úvahy o lidské odpovědnosti –, nevyhne se ani tato kategorie konfliktů svému zespoledenění (tedy „sklouznutí“ ke druhému typu hrozeb). Říční povodně, které v roce 1995 zasáhly některé nizozemské regiony, nakonec vyústily v diskusi o politické odpovědnosti za fungování systému povodňových hrází: kdo byl na vině a co by se mělo dál podniknout? Po zemětřesení v japonském Kóbe v roce 1995 se terčem kritické palby stali projektanti

seismologických systémů věsného varování a konstrukčného řešení postižených staveb, stejně jako vládní plány pro případ civilních krizových situací. Pokud jsou prostředky k předcházení či odvrácení přírodních hrozeb podle všeobecného přesvědčení k dispozici, logika bezpečnosti se obrací spíše proti selhání údajně odpovědných lidských institucí a systémů než proti přírodě jako takové. Kvůli podezření ze spojitosti mezi lidským konáním a „přírodními“ katastrofami se krozně toho rozmazává hranice mezi přírodními a umělými (lidstvem způsobenými) riziky. Tvzení, že logika environmentální bezpečnosti odpovídá situaci, v níž „k existujícím hrozbám nelze přidat nepřátele“ (Prins 1993), je proto s výjimkou nepopochybnitelných případů čisté přírodních hrozeb nezdítka zavádějící.

Základní logika environmentální bezpečnosti spočívá v přesvědčení, že z hlediska planety Země překračuje lidstvo svými aktivitami její únosnou kapacitu. V lokálním a regionálním měřítku se tato skutečnost často projevuje výrazněji než na globální úrovni. O přesném významu konceptu *únosné kapacity* (*carrying capacity*) se vedou spory, pro naše účely ji však můžeme definovat jako souhrn všech vzorců spotřeby, které mohou být pokryty přírodními systémy planety Země, aniž by došlo k znehodnocení těchto soustav (stov. Ehrlich 1994). Do těchto vzorců spotřeby spadá několik proměnných veličin, jako například celková populace, modely výroby a hrubá úroveň spotřeby na hlavu. Stručně řečeno, únosná kapacita závisí na počtu, technologii a životním stylu. Připomeňme si v této souvislosti také proslulou rovnici E=PAT (environmentální degradace = populace × blahobyt [*affluence*] × druh technologie), která stále výstižně zachycuje tři ústřední prvky agendy environmentální bezpečnosti, navzdory kritice napadající její praktické využití. K vychylení stability systému stačí jedna miliarda obyvatel Západu; působením skoro čtyř miliard lidí v rozvojových zemích bude kvalitativně rovnocenné.¹⁷ Autoři a autorky scénářů, v nichž jsou popisovány limity civilizace, mnohdy rásu (Meadows, Meadows a Randers 1992; Meadows a kol. 1972), se snažili pro každou z kombinací vývojových trendů těchto veličin odhalit zlomové body, signalizující přetvoření únosné kapacity Země.

Bezpečnostní debata se zaměřuje na společlivost podobných předpovědí (například Meadowsova kniha je přednětém vášnivých sporů), možnost předcházení zlomovým bodům a na opatření pro zmiňování zranitelnosti, nebude-li prevence účinná. Rozhodující přitom bude odpověď na otázku, zdá máme k dispozici civilizované způsoby, jak překonat problémy, jež si civilizace sama přivodila. Jak se lidé dokážou přizpůsobit novým omezením, jež jim klade okolní prostředí? Doud se rozvinuly dvě debaty reagující na tyto hrozby a zranitelnosti. Jejich účastníci však jen málo rozumějí skutečnému charakteru a pravděpodobnosti hrozeb, a racionalní a přijatelná protiopatření jim unikají.

První debatu rozpoutal názor některých liberálních ekonomů, kteří zpochybnili samo přesvědčení o nutnosti jednat. Časopis *The Economist* (v týdnu 1.–7. dubna

1995) se vyslovil pro potlačení starostí o budoucnost, neboť jen tak se z hlediska přítomnosti vyvineme obrovským a z hospodářského hlediska možná zbytečně paralyzujícím výdajům. Argumentuje se tím, že budoucnost, spojovaná s větším množstvím využitelných zdrojů a lepšími znalostmi a vědomostmi, se o sebe nejlépe postará sama. Tuto nekonečnou víru ve schopnost příštích generací řešit námi způsobené problémy nazývají někteří kritici „mýtem všemohoucí technologie“ (*myth of the techno-fix*) (Smith, Okoyo, de Wilde a Deshingkar 1994).

Druhá debata na sebe bere podobu mohutné agendy, kterou světové periferie mohou uplavit větší centru (Západu) a řada studií ji tímto způsobem také chápe (např. WCED 1987; Adams 1990; MacNeill, Winesius a Yakushiji 1991; Myers 1993a, 1993b [1984]; Williams 1993; Smith, Okoyo, de Wilde a Deshingkar 1994). Zdá se, že uzrál čas pro obnovení debaty mezi Severem a Jihem o Novém mezinárodním ekonomickém řádu (New International Economic Order; NIEO). V asymetriích a nerovnostech ekonomického, politického a vojenského sektoru – legitimizovaných globální dominancí hodnot Západu – se zrcadlí strukturální podmínky chudoby a bohatství, jež z různých důvodů vedou k progresivnímu úpadku životního prostředí. Na lokální úrovni se tato debata obrací k vnitrostátní rovnováze zájmů mezi elitami, střední třídou a chudými vrstvami a k míře, v jaké kašhá z těchto skupin zatěžuje životní prostředí.

Povšimněme si zásadního rozdílu mezi oběma debatami – jedna se zabývá příčinami a druhá důsledky. Environmentální lobby ze své podstaty zdůrazňuje příčiny a koordinovaným úsilím se snaží změnit fungování společnosti dřív, než tak na základě nějaké pohromy učiní sama příroda. Přestože do této strategie patří řada sekuritizačních kroků, v převážně většině dochází pouze k politizaci témat. V tomto směru je sice agenda přehnatá, ovšem většina hrozeb zní příliš vzdáleně, než aby je bylo možné úspěšně sekuritizovat. Environmentální témata nezřídka odkazují k bližší neurčené a poměrně vzdálené budoucnosti, a proto nedávají důvod k politické panice. Podle tohoto názoru je v podstatě jedno, jestli začneme jednat dnes nebo až za rok; pojem „naléhavosti“ se tak stává součástí „standardní politiky“. Právě tato skutečnost je terčem radikálně environmentalistické kritiky. Environmentalisté jsou přesvědčeni, že prohlásíme-li situaci za naléhavou, musíme toto označení chápat doslovně, a jejich slovník proto beze vší pochybnosti splňuje parametry sekuritizace: brzy už bude pozdě, a proto *musíme* jednat, přestože to znamená přikročení k nepřijemným opatřením, jež by za normálních okolností přijatelná nebyla. Charakter hrozby si takové jednání jednoduše žádá.

Obecně však návrhy „mimořádných opatření“ nepřeshahují rámec běžných politických procesů. Zejména zaměříme-li se na ustavování mezinárodních režimů (na globální i regionální rovině) nebo na fungování ministerstev a odborů životního prostředí (na rovině lokální), jen obtížně bychom mohli jejich aktivitu označit za sekuritizaci. Environmentalní nevládní NGOs jako Greenpeace se bezpochyby sna-

ží sekuritizovat příčiny i důsledky hrozeb. Organizace jako World Watch Institute směřují ke stejnému cíli poněkud kultivovanějším způsobem. Nejzřetelnější důvody pro chápání environmentálních témat v pojmech existenčních hrozeb mají obzvláště mezivládní organizace, jako je Aliance malých ostrovních států (Alliance of Small Island States, AOSIS), ačkoliv na víc než na politizaci některých témat se dosud nezmožily.

Jakmile krize skutečně nastane a dojde-li k posunu těžší debaty od příčin k následkům, ohnisko sekuritizace se obvykle přemísťuje do ostatních sektorů. Ve chvíli, kdy státy sdržené v AOSIS skutečně pohlíží stoupající hladina moří a oceánů, nebude mít dále žádný smysl sekuritizovat environmentální aspekt jejich situace. Hlavním problémem se stává společenská a politická dezintegrace, migrace a nalezání nebo dobytí nových území, na nichž lze začít nový život. Evidentně se nejedná o témata, jež by měla spadat do oblasti bezpečnosti životního prostředí.

Rozlišujeme dva druhy důsledků environmentálních rizik, z nichž každý stimuluje odlišné sekuritizační postupy. První kategorií tvoří náhlé pohromy. V jejich raných fázích se sekuritizace důsledků projevuje ve formě okamžitého krizového řízení. Vymýšlení nouzových plánů pro případ nepředvídatelných událostí nutně nepředsťavuje formu sekuritizace, ovšem realizace takových plánů už ano. Přípravná fáze by se dala přirovnat ke sporům o početní velikost hasičského sboru, policie či armády a o prostředí, jež jim budou přiděleny: dokud není sekuritizace jedinou cestou, jak efektivně rozdělovat zdroje, zůstávají tato témata součástí běžného politického procesu. Jakmile však vypukne požár, pouliční bouře nebo válečný konflikt, dostává nouzový plán přednost před každodenní politikou.

Do druhé kategorie patří plíživé pohromy, tedy pomalé, avšak vytrvalé zhoršování životních podmínek. Většina jejich důsledků je otevřena sekuritizaci především mimo sektor životního prostředí. V mnoha případech nelze plíživě environmentální katastrofy stavět do jedné řady s požáry, vytržnostmi a válkami, ale spíše s pomalým rozkladem. Například eroze půdy a přelidnění planety naruší životní podmínky lidstva přes noc. K dosažení jistých prahů či nevratných bodů její předběžně nouzové plány smysl. V oblastech, kde eroze nebo nadměrná zátěž půdy zjevně přispěly k rozhoření konfliktů, k žádným vážným pokusům o sekuritizaci konkrétních environmentálních problémů nedošlo (války v Súdánu jsou jen jedním z mnoha příkladů). Ve většině případů se sekuritizační snahy soustředily na konflikty v ostatních sektorech. Znehodnocení životního prostředí může vyvolat války mezi státy, etnické konflikty, rozpad politických struktur či občanské nepokoje a také ekonomickou deprivaci (hlad a chudobu). Hylke Tomp (1996) prosazuje názor, že environmentální spory se budou projevovat podél tradičních konfliktních linií, jejichž prostřednictvím dané společnosti hledají vlnky svých problémů. Tento argument zní přesvědčivě, jsou-li splněny dva předpoklady: se-

kurizační kroky představují reakci na pomalu působící účinky environmentálních rizik a krizové řízení není připravené, není možné nebo je na něj příliš pozdě. A to není vše: vzhledem k dosud nepřilís dlouhé tradici veřejných diskusí nad environmentálními tématy a s vědomím faktu, že bezpečnostní konstelace zainteresovaných aktérů se většinou téma od tématu mění, pevně zakotvené a sdílené představy environmentálních nepřátel nejsou prakticky k dispozici.

Jinými slovy, environmentální sektor představuje zveřšovací sklo, s jehož pomocí můžeme poukázat na prvotní příčiny existenciálních hrozeb, které se plně projevují v ostatních sektorech. V tom se podobá sektoru ekonomickému. Setkáváme se tedy se zdeformovaným vnímáním reality nebo s praxí předhazování obětních beránek (např. stavění Židů do pozice viníků hospodářské krize třicátých let 20. století) a jindy s přeléváním (*overspill*) témat z jednoho sektoru do druhého (ku příkladu neschopnost zajistit přísůly nedostatkové plně vody ohrožuje naplnění základních lidských potřeb, a vyvolává tak extrémistické politické postoje ve stylu „kdo nekrade, okrádá rodinu“). Pokud budeme bezpečnost životního prostředí definovat v pojmech trvalé udržitelnosti ekosystémů, jež jsou pro zachování již dosažené civilizizační úrovně nezbytné, plyne z toho, že při selhání environmentální bezpečnosti se konflikty, které vypuknou, soustředí na hrozby postihující právě tuto civilizizační úroveň – tedy existenciální hodnoty neenvironmentálního charakteru. Životní prostředí formované lidskými zásahy vytváří podmínky pro existenci společensko-politicko-ekonomické existence lidstva. Špatné podmínky pak znemají život v bídě.

Regionalizační dynamika?

Současné environmentální agendě byl původně přisuzován globální dosah. Neutvářela se v návaznosti na globalizaci lokálních vývojových trendů, nýbrž na základě odhalení globálních důsledků na první pohled neškodných individuálních či lokálně ohraničených činností a zvyklostí. To ji odlišuje od vývoje bezpečnostních agend v ostatních sektorech, jež se utvářely na základě postupně globalizace zpočátku lokálně dělnovaných problémů – například v oblasti vojenské bezpečnosti trvalo dlouhá staletí, než byly vyvinuty zbraňové systémy s celoplanetárním dosahem. Politický slovník environmentální agendy v nás proto vzbuzuje dojem, že máme co do činit s charakteristicky globalizovaným sektorem. Slovy Andrewa Hurrella a Benedicta Kingsburyho (1992: 2), většina dostupné literatury se shoduje na tom, že:

„Lidstvo nyní čelí spektru environmentálních problémů, jež jsou v silném slova smyslu globální, neboť postihují každého člověka a lze je účinně

zvládat pouze na základě široké spolupráce když ne všech, tak alespoň velmi vysokého procenta všech států světa. Mezi nejpřednější příklady patří kontrola klimatických změn a emisí skleníkových plynů, ochrana ozonové vrstvy, uchování biologické diverzity, ochrana vyjimečných regionů, jakými jsou Antarktida nebo Amazonie, péče o dna moří a ochrana oceánů.“

To všechno zní lákavě, ale není to tak úplně pravda. Bezpečnostní úvahy se sice týkají globální úrovně, ovšem většina obtíží způsobených znečištěním vyžaduje v prvé řadě společnou aktivitu pouze vysoce průmyslově vyspělých zemí; ochrana Antarktidy by – s výjimkou ozonové díry – mohla být v zásadě ponechána v kompetenci sedmi států, které si nad tímto světadílem rozdělily právní nároky. Nejlepší ochranou amazonského regionu (a v nemalé míře tedy biodiverzity jako takové) by bylo nechat ho na pokoji, a takové rozhodnutí je principiálně záležitostí brazilské vlády a několika velkých firem. Globální rozměr environmentální bezpečnosti se tedy projevuje, ale nikoliv tak jednoznačně, jak je mnoha autory naznačováno.

Hrozby a zranitelnosti se v environmentálním sektoru proměňují v závislosti na konkrétním tématu a jen zřídka mají univerzální charakter. Příčiny a důsledky se navíc mohou nacházet na různých úrovních a v různých regionech. Události a procesy s globálním dosahem jen málokdy dosahují absolutních rozměrů, jako například hrozba nukleární zimy. Většinu těchto případů, včetně klimatických změn a masivních migračních vln, lze přirovnat k takovým událostem, jako byly dvě světové války a Velká deprese: zasažen je jimi každičký kout na Zemi, nikoli však se stejnou intenzitou. V první světové válce například padlo víc Australanů než Nizozemců, přestože Nizozemní leželo pouhých 200 kilometrů od hlavní fronty. Také u většiny globálních environmentálních krizí pozorujeme nestejné dopady na životní prostředí a na aktivitu zainteresovaných aktérů. V zájmu jejich správného vyhodnocení je proto nezbytné v každém konkrétním případě identifikovat příčinně-důsledkový řetězec vztahů a jednotlivé aktéry pak na této ose umísťovat podle bezprostřednosti a charakteru ohrožení, jemuž jsou vystaveni.

Jako užitečný východní bod pro identifikaci bezpečnostních komplexů v sektoru životního prostředí se jeví katastrofické scénáře. Co když se ozonová díra zvětší, hladiny moří a oceánů stoupnou, přijdou vlny masových migrací nebo si prožijeme další Černoby? Kdo ponese bezprostřední následky? Bude poškození trvalé? Jak dlouho tyto následky ponese? Jaké konsekvence to bude mít pro regionální politiku – a lze hovořit o globálních dopadech? Jinými slovy, na kterou úroveň účinky přírodních pohrom dosáhnou?

Následující otázka zní: na jaké rovině máme hledat jejich příčiny? Co a kdo způsobuje ozonovou díru, stoupání hladin a podobně? Někdy lze tyto oblasti ztotožnit se souvislými regiony; například kyselé deště, které trápí skandinávské země, přicházejí z Velké Británie a ze střední Evropy. Jindy tvoří příčiny

a důsledky environmentálních hrozeb méně koherentní celek: ozonové díry (důsledek) lze lokalizovat regionálně, zatímco příčin jejího vzniku je více a jsou rozptýlené po celém světě.

Jelikož příčina a důsledek do sebe nezapadají vždy hladce, potřebujeme ještě třetí kategorii otázek, jež adresuje konkrétní sekuritizační kroky. Jaké se nabízejí možnosti k zastavení či obrácení daných procesů? Jak vysoké budou okamžité náklady? Jak změřit případný úspěch? Kdo to nakonec zaplatí? Kde hledat vlnky? Ve světle skutečnosti, že příčiny a důsledky se nemusejí nacházet na stejné rovině a že zainteresovaní aktéři se mohou v obou případech lišit, nabývají poslední dvě otázky zvláštní důležitosti. Předcházení podobným haváriím, jaká se udála například v Černobylu, vyžaduje náležitý dohled nad tou kterou jadernou elektrárnou – což je výsostně lokální problém. Škody způsobené přírodními závažnými chybami se však projevují v mezinárodním, v našem případě celoevropském měřítku. Zdá se tedy, že přinejmenším regionální režim upravující správu nad jadernými elektrárnami bude nevyhnutelný. Jinak řečeno, je velký rozdíl v tom, stanou-li se předmětem sekuritizace příčiny (například místní bezpečnostní předpisy), nebo důsledky (například mezinárodní režimy s regionální působností).

Tato třetí řada otázek má rozhodující pozici, neboť právě zde se vzájemně pro-
vázané bezpečnostní úvahy a starosti formují ve specifickou politickou konstelaci. Kdo se cítí být ohrožen? S kým musejí tyto aktéři navázat spolupráci, pokud má být jejich reakce účinná? Charakter příčin a důsledků významně podmiňuje, kteří aktéři budou spolupracovat a jak, ale konečně výsledky na nich plně nezávisí. V rámci sekuritizace vždy přichází ke slovu volba mezi politickými alternativami; zainteresovaní aktéři se proto můžou z pragmatických nebo politických důvodů kdykoliv rozhodnout, že některé důležité příčiny hrozeb nechají stranou. Vzniklá bezpečnostní konstelace se proto může v mnohém lišit od očekávání, jež bychom formovali na základě předchozích znalostí příčin a důsledků.

Pragmatické úvahy mohou přiležitostně navádět k jednání s globálním dopadem, ovšem i tehdy je nutné globální témata dále rozlišovat podle kontextu jejich příčin a důsledků. Například s příčinami globálního oteplování se nelze vypořádat, aniž by byl vzat v úvahu globální kontext. Emise oxidu uhličitého (CO₂), jež vznikají spalováním fosilních zdrojů a podléhají se na utváření skleníkového efektu, prosputují celý svět, a představují proto globální problém, přestože bychom neměli ignorovat významné rozdíly mezi jednotlivými regiony.¹⁸ Řešení příčin globálního oteplování bude nalehavě vyžadovat globální režim, což pochopili účastníci UNCED, kteří přijali dohodu o změnách klimatu platnou od března 1994. Skutečnost, že na následující konferenci v Berlíně (28. března–7. dubna 1995) se jednalo především o obrané cíli deklarovaných UNCED, je však více než výmluvná. Přijímání dalších rozhodnutí a jednání o mezinárodních režimech bylo odsunuto na třetí summit o klimatu, jež se bude konat v roce 1997 v Tokiu

[originální knihy pochází z roku 1998 – pozn. překl.]. Částečně byl tento odklad způsoben právě faktem, že země, které nesou náklady na prevenci, nejsou těmi zeměmi, na něž dopadne případné environmentální selhání.

Důsledky globálního oteplování sice splňují kritéria globálního problému z hlediska morálního a také z hlediska svých druhových dopadů, ovšem jejich bezprostřední „existenční“ dopady jsou geograficky mnohem ohraničenější. Některé přímořské oblasti mohou být ohroženy zvednutím hladiny o pár desítek centimetrů. Pokud by hladiny oceánů stouply o metr, nemálo těchto oblastí by zmizelo ze zemského povrchu nebo by se kvůli přílivovým vlnám a náhlým převratům vodní masy stalo neobvyklejšími. Rusku a Kanadě může být ale globální oteplování ku prospěchu, protože rozsáhlé trvale zaledněné oblasti mohou začít roztávat. Lokální rozdíly v dopadech globálních hrozeb mají pochopitelně značný vliv na ustavování fungujících mezinárodních režimů. Dosažení konsenzu není snadným úkolem a jen málokoho pak překvapí, že 35 potenciálně nejzranitelnějších států spojilo své síly v rámci AOSIS.

Tento soubor otázek, které jsou vztaženy ke konkrétním environmentálním tématům a jež mají analytický propojit (potenciální) katastrofu s jejími příčinami a případnou sekuritizací, není úplnou novinkou. Podobný způsob uvažování je vlastní funkcionalistické tradici v teorii mezinárodních vztahů.¹⁹ Odrážejí se v něm také zkušenosti s ustavováním řady regionálních režimů, které regulují environmentální otázky. Názorně to dokládá například 13 regionálních dohod o spolupráci v boji proti znečištění moří. Už pouhá skutečnost, že tato opatření se nebudou téměř lišit, nás vede k závěru, že jde o stejnou kategorii problémů. Stává se z nich ale tím pádem problém globálního rázu? Ano a ne. Ne, protože i na regionální úrovni je účinné řešení možné. Vyčištění Baltského moře nezávisí na vyčištění Středozemního a naopak. Chybí zde stimuly podněcující jednání o komplexním plánu, jež by zahrnoval obě moře. Jedná se totiž o dva na sobě nezávislé regionální bezpečnostní komplexity uvnitř konkrétního sektoru. Na druhou stranu se však v každém z nich uplatní stejně znalosti, postupy a výsledky výzkumu a vývoje (V&V), investice, politická spolupráce, právní principy a podobně. Jinak řečeno, v rámci vědecké agendy bude znečištění moří vystupovat jako globální problém, zatímco politická agenda vyzdvihne specificky regionální aspekty tohoto environmentálního tématu.

Zajisté ne všechny druhy environmentálně orientovaného jednání s regionálním a globálním dosahem si zaslouží označení *bezpečnostní politika*. Například v osmdesátých letech 20. století byla podepsána Úmluva o ochraně mořského života v Antarktidě (Convention on Conservation of Antarctic Marine Living Resources, CCAMLR), na níž v roce 1991 navázal Madridský protokol o ochraně životního prostředí na Antarktidě; oba tyto procesy však vyjadřovaly politizační, a nikoliv sekuritizační záměry. Možná bychom je mohli nejlépe pochopit dokonce jako kro-

ky, které měly sekuritizaci předejít. Včasným řešením potenciálních problémů lze odvrátit nebezpečí „politicky panky“. Madridský protokol kupříkladu zapověděl těžební práce na 50 let dopředu a cílem CCAMLR je stanovení pravidel pro výlov křilu (tedy hlavního člunku potravinového řetězce).

Populární heslo „Mysli globálně, jednej lokálně“ se pro sektor životního prostředí hodí přímo ideálně. Všechny katastrofické scénáře i způsoby, jak jim předejít, se nějak týkají lokálních podmínek. Ty mají vždy několik aspektů. Za prvé, bezpečnostní diskurz se obvykle zaměřá na vybrané skupiny (jistě druhy profesí a průmyslových odvětví), které budou muset ustoupit více než ostatní. Nepředpokládá se, že každý člen dané společnosti by měl přispět stejnými náklady, a ke slovu budou muset zřejmě přijít vynucená opatření, jež zasahují jen některé vrstvy obyvatelstva. Tím by se mohla vysvětlit skutečnost, že mezi příznivce environmentálních aktivistů patří jen nemnoho současných „kapitánů průmyslu“ (samozřejmě s výjimkou těch, kteří už odešli do důchodu). Lze tak pochopit, proč galicijští rybáři neakceptují nutnost přerušení lovu platýsů ve vodách okolo Newfoundlandu. V sázce je totiž ztráta 7000 pracovních míst.²⁰

První způsob, kterým se v environmentálním sektoru projevuje lokalizační dynamika, vypadá tedy právě takto: pokud jsou konkrétní zájmové skupiny kvůli dosažení nějakého všeobecného dobra nuceny vzdát se svých zájmů a cílů, lze očekávat tvrdou opozici. Většinou se v ní sejdou místní zájmové skupiny či firmy. Záleží pak na tom, zdali může být obecné veřejné dobro dostatečně realizováno i přes lokální odpor. Často půjde o konflikty napříč sektory. Lokální opozice vůči globální politice životního prostředí totiž může vyvolat nebo zosilovat konflikty v ostatních sektorech bezpečnosti, a projevít se zejména v rústu politického (v sázce je legitimita politického režimu), ekonomického (v sázce je blahobyt konkrétní skupiny) a společenského napětí (jsou-li postižené skupiny vyhraněné v chápání své etnické či kulturní identity).

Samá environmentální kritéria o úspěšnosti takové lokalizační dynamiky nerozhodují. Jako významnější faktor se jeví vnitřní pevnost či odolnost zainteresovaných států: čím je stát silnější (v Buzanově smyslu), tím nepravděpodobněji se v důsledku environmentálních problémů projeví na lokální (substátní) úrovni pocit politické nejistoty. Dalším faktorem, který napomáhá v předcházení lokálních konfliktů vzniklých na základě environmentálních problémů, je aktivita nevládních a mezivládních organizací. Role globálních a subsystémových aktérů je obzvláště nenahraditelná v regionech, jež sestávají ze slabých států (například v subsaharské Africe) – vyplňují totiž jimi uvolněný prostor na úrovni jednotky.

Odkaz k obecnému dobru má svůj zřejmý význam; plyne z něj, že místní spory jsou výsledkem úvah zasazených do širšího kontextu. Snaha řešit přičiny hrozeb vede k preventivním konfliktům nízké intenzity, aby se tak předešlo rozsáhlé pohromě. Ve vztahu k tomuto typu environmentální politiky sice může být lokální

úroveň hlavním dějištěm implementace i konfliktů, ovšem těžší je environmentální bezpečnosti se nachází jinde. Lokálně orientovanou politiku motivují obavy z kumulujících se negativních účinků na regionální a globální rovině.

Není pochyb o tom, že environmentální problémy s místním dopadem si také žádají aktivní jednání; z pragmatického hlediska je však jejich reálný vliv na přerování environmentálních pohrom či naopak jejich příspěvek k trvalé udržitelnosti životního prostředí spíše zanedbatelný. Logika vědecké agendy se jimi neřídí nikdy a s výjimkou několika málo případů nehrají větší úlohu ani v rámci politické agendy. Pouze tehdy, jsou-li přítomny televizní kamery, může místní dramatická situace plnit důležitou symbolickou či mytologickou funkci. Pokud navíc podobné situace existují ve více částech světa (vzpomene si například na problém znečištění urbanizovaných oblastí), mohou se negativní i pozitivní zkušenosti stát jakýmsi kapitolami v procesu sociálního učení. Předpokladem jsou však přítomnost většího pozorovatele (médií, terénního výzkumníka, zahraničního diplomata) a existence širokého publika. Z hlediska politické agendy je tedy kontext většího lokálních environmentálních katastrof závažný na fungování regionálních a globálních komunikačních sítí. Nejsou-li přítomné, jen minimum lokálních událostí (a i tehdy pouze ty negativní) bude skutečně mít regionální či globální dopady na životní prostředí. Kdo kromě Kuvajťanů si dnes vzpomene na 300 ropných jezer a obrovské požáry, které postihly pouštní oblasti během první války v Zálivu?

Existuje jedna významná výjimka, která tento obecný argument nepotvrzuje: Riziko, že lokální události se nahromadí nebo vystupňují a stanou se z nich rozsáhlejší problémy (několik menších ohňů se může spojit v jeden velký nebo se samostatný ohně může rychle rozšířit). Závažným příkladem jsou problémy spojené s urbanizací. Jak se s nimi hodlá svět vypořádat, když v roce 2000 žilo ve městech 50 % veškerého obyvatelstva?²¹ Dalším příkladem je odumírání aralského a kaspického regionu, kde bezpočet projektů odvádí vodu z přítoků, a dohromady tak zapříčiňuje vysychání obou jezer. Zmínit bychom měli také lokální havárie způsobené jaderným odpadem, což je případ jaderných ponorek odstavených na dně Barentsova moře. Oceánskými proudy se může znečištění rozšířit i do dalších oblastí, čímž se z něj stává problém regionálního charakteru.

Abychom dokázali přesněji vystihnout podstatu této lokalizační, regionalizační a globalizační dynamiky, potřebovali bychom pro každou tematickou oblast podobný empirický výzkum. V zájmu vyhodnocení konkrétní bezpečnostní dynamiky v sektoru životního prostředí by bylo nutné zodpovědět následující řadu otázek:

1. (a) Jak vypadá případný katastrofický scénář? Jak se projevuje v prostoru a čase? Zde se pohybujeme především uvnitř vědecké agendy a ptáme se na strukturální (fyzikální) charakteristiku problémové oblasti.

(b) Podléhá katastrofický scénář politizaci a sekuritizaci, nebo se takový vývoj očekává? Jinými slovy, od jakého okamžiku hovoříme v souvislosti s danou tematickou oblastí o environmentální bezpečnosti? To už je záležitost politické agendy.

2. Kteří aktéři mají v této oblasti právo véta a kdo jsou další funkcionální aktéři? Neboli kdo je příčinou problému? Takto opět zjišťujeme strukturální charakteristiku oblasti.

(b) Kdo jsou potenciální či skuteční vůdci a podřímní aktéři? Odpověď na tuto otázku odhaluje politický charakter uspořádání tematické oblasti. Výsledná typologie zainteresovaných aktérů velmi zřetelně naznačuje lokalizující, regionalizující a globalizující dynamiku politické agendy. Pokud se ve vztahu k daným bezpečnostním tématům ustaví politická konstelace vzájemně provázaných aktérů, vzniká bezpečnostní komplex.

3. Jaká je míra nezávislosti naší tematické oblasti?

(a) Existuje nějaké strukturální propojení mezi tématy? Například v případech desertifikace (rozšiřování pouští) týkajících se obdobie je problematika eroze půdy úzce propojena s tématy populačního růstu a asymetrických hospodářských vztahů uvnitř postižených zemí a mezi „Severem“ a „Jihem“. To je opět záležitost především vědecké agendy.

(b) Existuje nějaké politické propojení mezi tématy? Strukturálně izolovaná témata mohou být vzájemně provázána díky aktivně vůdčích i opozičních aktérů; například problémem biodiverzity v deštných pralesích takto propouje vyjednávání o zaplacení či odpuštění mezinárodních dluhů. Tyto druhy propojení vznikají v rámci politické agendy.

Předpokládáme, že na tomto základě je možné nakreslit mapy klíčových regionů, v nichž se koncentrují environmentální – a leckdy sekuritizované – problémy. O jedné takové „mapě“ jsme se už zmiňovali; týkala se potenciálních obětí vzestupu hladin moří a oceánů. Tento soubor ohrožených oblastí pochopitelně netvoří jednotný region v rámci mezinárodního systému. V oblasti vody a vodních zdrojů můžeme narazit na řadu dalších příkladů. V polovině devadesátých let 20. století čekal na svoje řešení bezpečet sporů o vodní zdroje či plochy. Nejvíce se hovoří o Blízkém východě: Irák, Sýrie a Turecko tvoří kvůli vzájemným sporům o využití řek Eufrat a Tigris „vodní“ bezpečnostní komplex. Jejich vzájemná bezpečnostní závislost zahrnuje otázky přehrad a nádrží, sníženého průtoků řek, salinizace a hydroelektřáren. Řeky Jordán, Yarmuk, Litani a Západní břeh, jakožto vodní zdroje, proti sobě v dalším takovém bezpečnostním komplexu staví Izrael, Jordánsko, Sýrie, Libanon a Palestince obývající západní břeh Jordánu; spory se zde vedou o podíl na vodních zdrojích (Ohlsson 1995). O mnohém vypovídá skutečnost, že některé mapy a náčrtky vodního kolektoru

na řece Jordán prohlásila izraelská armáda za přísně tajné (Warner 1996). Mezi další rodící se „vodní“ bezpečnostní komplexy patří vztahy Egypta, Etiopie a Súdánu (kvůli Nilu); Indie a Pákistánu (řeky Indus, Jhelum, Chenab, Ravi, Beas a Sutlej); Barmy a Číny (řeka Salween); Kambodže, Laosu, Thajska a Vietnamu (ohledně povodní, zavlažování a hydroelektřáren na Mekongu) a mnoha dalších zemí (Ohlsson 1995: 21).

Podobné mapy lze přiřadit prakticky všem aspektům environmentální degradace. Mapa zachycující erozi půdy a desertifikaci ukazuje na 14 „ožehavých oblastí“ (Myers 1993b), jež generují regionální bezpečnostní subsystémy – od úpatí Himálaje přes země Sahelu po některé části Spojených států amerických. Patrně nejučinnějším nástrojem pro utlumení těchto procesů jsou regionální režimy. V Himálaji se problém nazývá deforestace (odlesňování), v zemích Sahelu je jím větrná eroze a ve Spojených státech zase trvale neudržitelné nadsušování půdy úrodné na obilí. Stimuly k ustavení takových regionálních režimů jsou ovšem bezpečoby globální, a to na základě dlouhodobých účinků kumulativních ztrát. Jiný způsob, jak zanášet do mapy regionální bezpečnostní komplexy v sektoru životního prostředí, spočívá v propojování témat; někteří autoři tak učinili v případě bývalého Sovětského svazu (Feshbach a Friendly 1992).

Střední Asii podle nich čeká „největší človeckem způsobená ekologická katastrofa v dějinách“ (Feshbach a Friendly 1992: 88). Vysychání Aralského jezera spustí „ekologický domino-efekt“, jenž ve svém důsledku povede k „mohutné ekologické degradaci sahající od Skandinávie po Černé moře“ (Wolfson a Spetter 1991, citováno v Does a Gerrits 1994: 409). René Does a André Gerrits (1994) popisují tři druhy konfliktů, jež mohou kvůli environmentálním problémům v tomto regionu nastat: (1) mezinárodní spory o rozdělení vodních zdrojů a území ve Střední Asii, o znečištění a hospodářské zneužívání Kaspického a Černého moře, o jaderné elektrárny v Arménii a o Semipalatsinsk;²² (2) meziregionální konflikty mezi bývalými členskými zeměmi Společenství nezávislých států (zejména na Krymu, v kalmycké oblasti, Dagestánu a Karakalpakii); a (3) „etnocida“ Karakalpaků a dalších menších etnik v severní části regionu.

S pomocí zmiňovaných výzkumných otázek a geofyzikálních map „ožehavých oblastí“ lze přesněji vymezit a specifikovat regionální bezpečnostní komplexy, jež vznikají v sektoru životního prostředí. Mnohdy narazíme na vzájemnou souhru globálních motivů (vedených politikací geograficky vzdálených účinků environmentálních procesů) a lokálních, relativně izolovaných postižených oblastí či znepokojivých faktů; jindy bude intenzivní snaha o sekuritizaci lokálních problémů zcela soběstačná. V řadě dalších případů se v daných regionech setkáme s postupným hromaděním environmentálních problémů, a tudíž se státy, jež jsou tváří v tvář nutnosti zachovat – doslova – svou vlastní existenci mohou být spoutány vzájemnou bezpečnostní závislostí.

Shrnutí

V sektoru životního prostředí se systémová rovina jeví jako ústředí všeho dění, neboť v důsledku existence mezinárodní epistemické komunity, jež vytváří a sekuritizuje environmentální agendu, se většina sekuritizačních kroků odehrává právě na této úrovni. Politický vliv této komunity je nicméně omezený, což nás vede k rozlišení dvou agend: vědecké agendy, již utváří mezinárodní epistemická komunita, a politické agendy, v jejímž rámci se rozhoduje o tom, zdali a jak budou vědecké výstupy přijaty veřejností a transnacionálními organizacemi a korporacemi jako záležitosti „vysoké“ politiky. Proto vedle systémové roviny zaujímá významné postavení také úroveň jednotek systému, a tudíž lokalizační dynamika sektoru. Výstupy environmentální bezpečnosti závisěji především na tom, zdali státy – jako hlavní aktéři hospodářských vztahů – a místní komunity přijmou prosazovanou vědeckou agendu za svou. Jinak řečeno, ačkoliv bezpečnostní úvahy mohou mít globální charakter, o jejich politické relevanci se rozhoduje na místní úrovni.

Globální sekuritizační kroky vyústily v poměrně výraznou politizaci environmentálních témat; ovšem k úspěšné sekuritizaci mají většinou daleko. Sekuritizace se podařilo dosáhnout především na lokální úrovni, v oblastech, které jsou přímo zasazeny environmentálními pohromami a zde jsou prahy trvalé udržitelnosti výrazně překročeny. Ani tehdy však nemusí dojít přímo k sekuritizaci životního prostředí: environmentální konflikt se obvykle skrývá pod pláštěm politické nestability či etnických třenic.

Vzhledem k silné lokalizační dynamice jsou regionální environmentální režimy pouze částečným odrazem globálních struktur. Úvahy, starosti a znalosti, které dávají těmto regionům vzniknout, sice mají globální původ – kognitivní dimenze bezpečnosti životního prostředí je globální –, ovšem rozsáhlost bezpečnostních komplexů je určována decentralizovaně, „zezdola nahoru“ (*bottom-up*). Tyto komplexy pokrývají nejmenší možné oblasti, v jejichž rámci se lze zabývat konkrétními environmentálními tématy – neboli představují nejrozsáhlejší možné vyjádření vzájemné lokální bezpečnosti závislosti. V současné době například funguje více než 10 regionálních režimů, jež upravují spolupráci v boji proti znečištění moří – a nikoliv kvůli globálnímu soupeření nebo neschopnosti dohodnout se na komplexních globálních opatřeních, nýbrž proto, že regionální řešení problému se ukázalo jako efektivnější.

Tour de globe po regionálních subsystémech je obtížným úkolem, ne však proto, že by snad tyto regiony ve skutečnosti neexistovaly. Vyrůstají pouze z nepřehledného množství tematických oblastí. Můžeme se setkat s mapami světa dělenými podle regionálních problémů s vodními zdroji, územím, znečištěním, deforestací, populačními tlaky a tak dále.

Další komplikace při analýze regionálně deňované bezpečnosti životního prostředí spočívá v tom, že příčiny a důsledky environmentálních témat se nezřídka týkají odlišných regionů a nestejných souborů aktérů – tedy že původci a strůjci environmentálních škod nejsou těmi subjekty, které se musejí vyrovnávat s jejich dopady. V jednom regionu tak můžeme vymezit soubor aktérů, jejichž vzájemná bezpečnostní závislost je vysoká tehdy, zatímco se o příčiny specifického ekologického problému (například zemědělské politiky v polovypřahlych regionech), zatímco pro případ selhání environmentální bezpečnosti způsobeného přelíhým negativních vývojových trendů do sousedních oblastí (například problém „environmentálních“ uprchlíků, kteří odcházejí před hladem způsobeným velmi špatnou úrodou) musíme obrátit pozornost k jinému souboru aktérů v odlišném regionu. Dostáváme pak rozsáhlejší a mnohem komplexnější vzorce bezpečnostních vztahů.

Jaké typy bezpečnostních komplexů se v tomto sektoru utvářejí? Příčiny globálního oteplování jsou taktéž globální, nikoliv však jeho pravděpodobné negativní dopady. A naopak, výsostně lokální či regionální otázky, týkající se kupříkladu ochrany ohrožených zvířecích druhů, podléhají sekuritizaci v rámci globální debaty o biodiverzitě. Totéž platí i pro ekologické katastrofy lokálních rozměrů, jako byla havárie tankeru *Exxon Valdez*, výbuch elektrárny v Černobylu nebo francouzské jaderné testy na atolů Mururoa. Aktivivy nevládních organizací společně s rozsáhlou pozorností, již těmto událostem věnují světová média, posunují tyto lokální problémy do pozice témat s globálním dosahem. Mnoho těchto zřejmých existenčních hrozeb se nicméně projevuje poněkud v lokálním kontextu, a postížené společnosti proto obvykle nemusejí s bezpečnostními kroky vyčkávat až do doby, kdy globální debaty vyústí v nějaké globální řešení.

Shrnutí a podřízeno, snahy o sekuritizaci probíhají na všech úrovních, nejvíce však na té globální. S úspěšnou sekuritizací se však setkáváme především na lokální rovině. V některých případech vznikají i tematicky provázaná subsystémová uskupení, a to jak regionálního, tak teritoriálně heterogenního charakteru.

Ekonomický sektor

Agenda ekonomické bezpečnosti

Idea ekonomické (hospodářské) bezpečnosti je jako celek mimořádně kontroverzním a vysoce zpolitizovaným tématem. V kapitalistickém hospodářství už sám koncept ekonomické bezpečnosti třeptí vnitřními kontradikcemi a naráží na řadu komplikací. Problém tkví mimo jiné v tom, že u aktérů, pohybujících se na trhu, se *předpokládá* pocit nejistoty – pokud by tomu tak nebylo, trh by ztratil svoji výkonnost (Buzan 1991, kapitola 6.; Cable 1995; Luciani 1989). V této kapitole představíme nejvýznamnější myšlenkové zdroje a pozice, které se v diskusích o ekonomické bezpečnosti objevují. S využitím definic, jež jsme představili ve druhé kapitole, se zde pokusíme odlišit skutečné problémy ekonomické bezpečnosti na jedné straně a na straně druhé jednak případy pouhé politiky hospodářství a jednak důsledky „přelévání“ (*spillover*) bezpečnostních témat z ekonomického sektoru do sektorů jiných.

Jádrum ekonomické bezpečnosti jsou dosud nevyřešené a vysoce zpolitizované diskuse o mezinárodní politické ekonomii, které se týkají charakteru vztahu mezi politickou strukturou anarchického mezinárodního systému a ekonomickou strukturou trhu (Buzan 1991: 230). Hlavní soupeřící skupiny reflektují odlišné odpovědi na otázku, zdali má být přednostní postavení přířknuto státům a jejich společnostem nebo trhu, a také zda soukromí ekonomičtí aktéři disponují nezávislými nároky na svoji bezpečnost, jež je nutné porovnávat s výstupy tržní interakce. Tyto pozice můžeme s jistým zjednodušením vymezit následovně:

Merkantilisté a *neomerkantilisté* stavějí na první místo politickou oblast, neboť považují stát za jednotku, která ztělesňuje sociální a politický smysl produkce bohatství a zároveň zajišťuje nezbytný bezpečnostní rámec pro fungování firem

a tihů. Z jejich pohledu je tedy pojem ekonomické bezpečnosti jednoduše současnými státní či „národní“ bezpečnosti, již je přisouzena přednost, a hospodářský úspěch je chápán jako hra s nulovým součtem.

Pro *liberály* je nejdůležitější ekonomická oblast. Představitelé této skupiny tvrdí, že hospodářství by mělo tvořit základ společenské struktury a fungování tihů by mělo zůstat co nejstvobodnější a bez státních zásahů. Státní aparát je nenahraditelný pro zajištění právní a politicko-vojenské bezpečnosti a pro uchování společenské struktury v oblastech, kde toho tih není schopen. Z této perspektivy by se měla ekonomická bezpečnost zaměřit na vytváření pravidel, která podpoří mobilitu faktorů mezi národními ekonomikami, přestože by se dalo také argumentovat tím, že liberalismu jde v prvé řadě o ochranu mocenských pozic kapitalistické elity. Liberálové si cení hospodářské výkonnosti a na ekonomické vztahy pohlízejí jako na hru s pozitivním součtem, ve které mohou získat všichni.

Socialisty lze zařadit do nejasného prostoru mezi dvě předchozí pozice. Tvrdí totiž, že strukturu společnosti formuje ekonomika, ale že státy do té míry, do jaké jsou schopné této logice uniknout, mají za úkol hospodářské síly zkrátit ve jménu sociálních a politických cílů, jakými jsou spravedlnost a rovnost. V otázkách bezpečnosti se pak socialisté stavějí na stranu ekonomicky slabých aktérů v konfrontaci s aktéry silnými.

V jistém velmi širokém smyslu můžeme socialisty i merkantilisty považovat za vyslance ekonomického nacionalismu, kteří – ač z odlišných důvodů – chtějí ekonomiku podřídit státu. Většina zemí, jež se prohlašují za členy socialistického tábora, uskutečňuje politiku ekonomického nacionalismu; zejména to platilo pro komunistické státy, kde přísný centrální dohled nad hospodářstvím sloužil jako nezbytný nástroj pro realizaci projektu přeměny společnosti. Jedná se o protichůdné ideologické pozice, které generují odlišnou logiku a odlišné priority ekonomické bezpečnosti (McKinlay a Little 1986). Existenci robustního bezpečnostního diskursu v ekonomickém sektoru nelze zpochybnit, přestože sekuritizace argumenty její naplňují několika odlišnými směry. Objektům sekuritizace se někdy stávají jednotlivci, jindy státy a v některých případech celá mezinárodní ekonomika.

Drtivý triumf Západu ve studené válce vedl k marginalizaci socialistického proudu v rámci ideologické debaty a k oslabení ekonomického nacionalismu, byť v žádném případě k jeho úplné likvidaci. Z hlediska rétorického boje znamenalo toto vítězství (pravděpodobně dočasně) odsunutí značné části ideologické debaty do pozadí zájmu, přičemž v ekonomicko-bezpečnostním diskursu převládla liberální perspektiva a důsledky zavádění liberálních pravidel do fungování mezinárodní politické ekonomie. Druh liberalismu, který je nyní populární, má navíc obzvláště ryzi rodokmen. Mnohem méně než jeho předchůdce z 19. století je svázán s národními ekonomikami a z velké části dokázal na okraj zájmu vytlačit proud „zapuštěného liberalismu“ (*embedded liberalism*) (Ruggie 1982), jak ho po

skončení druhé světové války vyjadřoval Brettonwoodský systém. Ve svých útočnejších formách nemá tento liberalismus daleko k znovuzrození noční můry, jež dšila Karla Polanyiho (1957 [1944]), totiž o naprostém podřízení společenských hodnot hodnotám tihů.

V praxi si však ekonomický nacionalismus svůj význam z velké části udržel, když využil prostor, který mu nabídl nejasnost liberální pozice v otázce přípustného rozsahu státního vlivu a míry, do jaké by mělo fungování tihů dosávat přednost před otázkami národní a individuální bezpečnosti. Mezinárodní obchod nepřestává vyvolávat urputné střety mezi liberálním a protekcionistickým táborem, ovšem globálně-transnacionální podoba výrobních sil, a zejména finančního kapitálu, naráží na stále menší počet překážek. Liberální ideál nakonec spočívá v rozpuštění jednotlivých národních ekonomik, včetně jejich vylučných měn a bariér omezujících mobilitu faktorů, v globální ekonomice, která bude volný pohyb zboží, kapitálu, služeb a (s jistými výhradami) osob omezovat co nejméně. Problémy se pak týkají zachování politické a hospodářské stability a řešení rozevírající se mezery mezi extrémně bohatými a extrémně chudými vrstvami, již mají neregulované tihy sklon generovat, při současném omezení existujících pravomocí a funkcí státu. Tím se vysvětluje pozornost, kterou mezinárodní politická ekonomie (MPE) jako vědní disciplína věnuje otázkám zachování řádu a stability v liberální mezinárodní politické ekonomii, přičemž důraz je kladen v prvé řadě na hegemony (Kindleberger 1973, 1981; Gilpin 1987), a následně na režimy a instituce (Keohane 1980, 1984).

Z tohoto vývoje plyne, že diskurz v sektoru ekonomické bezpečnosti je v současné době určován především dominantní liberální agendou a následnými snahami o implementaci této agendy v oblastech obchodu, výroby a finančních toků. Konkrétní okolnosti vzestupu liberálních hodnot znamenají, že současný ekonomicko-bezpečnostní diskurz se primárně zaměřuje na problémy nestability a nerovnosti. Úvahy o nestabilitě vedou k otázkám, které se týkají relativního hospodářského úpadku Spojených států jakožto světového hegemonu a také problémů vnitrostátního a mezinárodního politického řízení, jež pramení z rostoucí liberality a integrace světové ekonomiky. Téma nerovnosti podněcuje na vnitrostátní rovině diskuse o úloze státu v ekonomice a na mezinárodní rovině debaty o znevýhodněném hospodářském postavení větší země třetího světa.

Relativní ústup Spojených států z pozice hegemonu byl nevyhnutelným důsledkem jejich nestandardního postavení globálně dominantní mocnosti, které zaujaly v roce 1944. Tento post začala atakovat Evropa i Japonsko v důsledku svého zotavování po druhé světové válce, stejně jako některé nově dekolonizované země, které se vydaly úspěšnou cestou modernizace. Počátkem sedmdesátých let 20. století již některé krutry ve Spojených státech začaly pociťovat ohrožení své země kvůli závislosti na dovážené ropě, deficitu zahraničního obchodu a tlakům na americký dolar. Náchylnost k sekuritizaci tohoto procesu vznikla zčásti jako důsledek

naprosté neobeznamenosti Spojených států s komplikacemi, jež s sebou přináší vzájemná ekonomická závislost, ovšem hlavní roli hrály obavy ze ztráty hegemonického postavení USA a z dopadů, které by to mohlo mít na globální řád.

Ústup Spojených států z dřívějších pozic doprovázela rostoucí integrace a liberalizace globální ekonomiky, nejdříve v oblasti volného obchodu a od sedmdesátých let minulého století také v oblasti finančního kapitálu. Tento vývoj měl dvojnásledky. Za prvé, národní ekonomiky byly v rostoucí míře vystaveny konkurenčním tlakům ze strany ostatních producentů na globálním trhu a také ještě mocnějším vlivu nadnárodních korporací a finančních trhů. Ty země, které z fungování globální ekonomiky neprofitovaly, začaly chápat její dopady v podobě zvyšování nezaměstnanosti a deindustrializace jako hrozbu pro životní úroveň svých občanů i státní suverenitu. Někteří autoři v globální ekonomice spatřovali také ohrožení samotného státu, či přinejmenším většiny rolí, jež by měl podle tradiční koncepce států plnit (Cerny 1995). Nová situace za druhé znamenala, že všechny národní ekonomiky, které se přizpůsobily otevřenému globálnímu obchodu a finančním trhům, byly nyní závislé na jejich pokračující stabilitě a hladkém fungování. Všechny tyto ekonomiky byly tudíž ohroženy případnými systémovými krizemi, jež by mohly narušit celosvětové toky zboží a kapitálu.

Neutěšená situace zemí třetího světa vyplývala z jejich hospodářské závislosti jakožto dodavatelů primárních statků, kterou řada z nich zdědila ještě z koloniální éry. Tyto země byly uvřezány do nevýhodných obchodních podmínek, jež podle některých hlasů znemožnily hospodářský, společenský a politický vývoj států. Z jiného úhlu pohledu tyto státy sice na jednu stranu získaly politickou nezávislost, ale zároveň byly jednak hluboce penetrovány tržními a politickými zájmy zvnějšku a jednak se potýkaly s břemenem společenských a vůdcovských struktur, jejichž tradice, prostředky a vnitřní rozporů nezhůdka poskytovaly jen chatrné základy pro rozvoj moderní politické ekonomie (Galting 1971).

Tyto obecné podmínky daly vzniknout pestré agendě specifických témat, jež byly vyjadřovány v pojmech ekonomické bezpečnosti:

1. Schopnost států uchovávat si na globálním trhu nezávislou vojenskou výrobní kapacitu, neboli – v širším smyslu – vztah ekonomiky a schopnosti států realizovat vojenskou mobilizaci.
2. Možnost, že jisté druhy hospodářské závislosti na globálním trhu (zejména v případě ropy) budou využity k politickým cílům, neboli – v širším smyslu – otázky bezpečnosti dodávek v prostředí, ve kterém státy opustily ekonomicky neefektivní „jistotu soběstačnosti“ ve prospěch ekonomicky efektivní „nejistoty závislosti“ na vnějších zdrojích.
3. Obavy, že globální trh vyprodukuje větší počet „poražených“ než „vítězů“, a tudíž se rozevrou náklady existujících nerovností (projevující se

na mezinárodní rovině z jedné strany v obavách Spojených států ze ztráty hegemonického postavení a ze strany druhé v obavách rozvojových zemí z nespřavedlivých hospodářských vztahů, dluhových krizí a marginalizace; na vnitrostátní rovině pak ve strachu z permanentní nezaměstnanosti a z narůstající polarizace společnosti).

4. Obavy: (a) z odvrácené strany kapitalismu a volného mezinárodního obchodu, již představuje obchod s ilegálním zbožím – především s drogami, na nichž bohatou a silí zločinecká uskupení, a s lehkými zbraněmi; (b) z obchodu s určitými druhy vojensky významných technologií (zejména technologií týkajícími se výroby zbraní hromadného ničení a jejich nosičů) a (c) z tlaku, kterému šířící se industrializace a masový konzum vystaví globální životní prostředí (viz kapitola 4).

5. Obavy z toho, že mezinárodní ekonomiku jako celek zachvátí krize v důsledku určitě kombinace faktorů, jako jsou slabnoucí politické vůdcovství, narůstající protekcionismus a strukturální nestabilita globálního finančního systému.

Ekonomická bezpečnost v liberálním pojetí má jednu příznačnou charakteristiku: jde v ní o vytvoření stabilních podmínek, v jejichž rámci bude probíhat neohlídech podobá vojenské bezpečnosti v Evropě za vlády absolutismu a v devatenáctém století. Tehdejší panovníci si uvědomovali nutnost pravidel pro vedení války, aby válečné konflikty udrželi v určitých mezích, ale nikoliv aby se jim vyhýbali. Podobně i Evropský koncert mocností měl předcházet konfliktům pouze určitěho typu (válkám mezi velmocemi přímo na kontinentu). Použití vojenské síly jako legitimního nástroje diplomacie, když už ne přímo jako zavření úspěšné diplomacie, bylo v Evropě zakázáno teprve po „Evropské občanské válce“ z let 1914–1945.

Ekonomický liberalismus tak předurčuje povahu diskurzu o ekonomické bezpečnosti, který je z velké části inspirován napětím mezi zranitelností a výkonností (Buzan 1991: 236–237). Dokud se světová ekonomika nebude moci opřít o globální systém sociálního zabezpečení – a lze předpokládat, že k takové strukturní změně ještě dlouho nedojde – státy a jednotlivci upřednostní výkonnost pouze tehdy, očekávají-li, že z tohoto jejich rozhodnutí pro ně poplyne zisk. To je jeden z důvodů, proč hegemonní mocnosti upřednostňují spíše volný obchod.

Ve vztahu k dominantní mocnosti či obecně k existujícím mocenským pozicím čelí státy dilematu ekonomické bezpečnosti: mocenské postavení jednotlivých zemí v daném systému je velmi významně determinováno relativním hospodářským růstem (Kennedy 1989, Gilpin 1987). V kontrastu s vojenskou bezpečností však poměrný hospodářský růst obvykle nepředstavuje hru s nulovým součtem; rozmach Japonska například neznamenal úpadek ostatních členů OECD. Pokud by

se japonské hospodářství zitra zhroutilo, výsledná ztráta kapitálu a tržních odbytišť by s sebou stáhla i ekonomiky ostatních zemí OECD. Jinými slovy, pokud chceme hovořit o vztažích přátelství a nepřítelství, vzájemná hospodářská závislost je mnohem méně jednoznačný faktor než vzájemná vojenská závislost; v důsledku toho je i ekonomická bezpečnost konceptem mnohem zamříženějším než bezpečnost vojenská. Jak dokládají obchodní vztahy Spojených států a Japonska, v liberálním systému se výhled na společné zisky střetává s možností zisků individuálních.

Často není jednoduše oddělit snahy o sekuritizaci ekonomických témat od obecného politického soupeření liberálního a nacionalistického pohledu na hospodářskou politiku. V průběhu studené války byly protekcionistické hlasy umlčeny rivalitou supervelmocí, vzhledem k prvoročadosti společných vojenských a politických bezpečnostních starostí, jež kapitalistické mocnosti sdílely tvář v tvář Sovětskému svazu. Dokud existovala sovětská hrozba, dělala kapitalistickým státům na čele mnohem víc vrásek než jejich vzájemná obchodní rivalita. Od roku 1989 je však tato ideologická konfrontace věci minulosti a společný zájem, který navzdory potenciálním neshodám udržoval kapitalistické ekonomiky v jedné linii, ztratili mnohé ze svého významu.

Jedna z ústředních otázek, na něž chce tato kapitola odpovědět, zní: co z toho, co bývá označováno za záležitosti ekonomické bezpečnosti, patří skutečně do této kategorie? Zaměříme se přitom na zodpovězení tohoto dotazu z pohledu převládajícího, čistě liberálního přístupu. Chceme dokázat, že v důsledku výsostně konkurenčního charakteru tržních vztahů zůstává značná část témat ve své podstatě pouze na úrovni politizace. Řada témat, která se dostanou i nad tuto úroveň, pak za sekuritizaci vděčí svému dopadu v ostatních sektorech. Z pohledu radikálních forem liberalisnu lze jen minimum témat zařadit výhradně do kategorie ekonomické bezpečnosti.

Aktéři bezpečnosti a referenční objekty

Při analýze ekonomického sektoru je nutné mít na paměti, že ačkoliv každý sektor bezpečnosti vytváří své vlastní specifické jednotky, mohou se tyto jednotky následně uplatnit jako klíčoví aktéři v sektorech ostatních. Pozoruhodný je v tomto ohledu stát, který zasahuje do všech sektorů; přestože jeho kořeny můžeme hledat v politickém a vojenském sektoru, v ekonomickém sektoru hraje zásadní úlohu.

Tento sektor oplývá množstvím referenčních objektů, od jednotlivců přes společenské třídy a státy až k abstraktnímu a vysoce komplexnímu systému samotného světového trhu. Tyto objekty se často překrývají. Sekuritizace témat spojených s globální ekonomikou může probíhat na globální úrovni, ovšem stejně tak dobře může dojít k jejich sekuritizaci s odkazem na národní hospodářství nebo na skupi-

ny jednotlivců, které v rámci národního hospodářství působí (například vzhledem k nezaměstnaným dělníkům). Ekonomický sektor je na první pohled neobvyklý v tom, že podle liberální logiky má nejvýraznější jednotka sektoru, tedy firma, poměrně slabý nárok na postavení referenčního objektu bezpečnosti – a to kvůli rozporu mezi nevyhnutelně instrumentální, pomíjivou podstatou firmy a logikou existenčních hrozeb, která stojí v základech bezpečnosti. Firmy představují v liberální perspektivě především účelová uskupení. Mohou sice narůst do obrovských rozměrů a zachovat si svoji existenci po dlouhou dobu, avšak i ty největší a nejdelší fungující firmy podléhají pravidlům trhu a v okamžiku, kdy přestanou generovat zisk nebo produkovat požadované statky a služby, zanikají a nahrazují je nové organizace. Firmy neustále bojují o přežití. Pokud „těžké váhy“ jednotlivých odvětví, jako jsou například Pan Am, Austin nebo Triumph, zkrachují, znamená to možná velký šok a lítost nad jejich ztrátou, nicméně jen málokdo takový vývoj považuje za nepřirozený či nesprávný. Apple a IBM mohou být nahrazeny novými výrobci počítačové techniky, aniž by to vzbudilo větší rozruch.

Do postavení referenčních objektů bezpečnosti mohou firmy povýšit jediné prostřednictvím dvou druhů sekuritizační logiky. První je lokálního charakteru a týká se bezprostředních dopadů krachu firmy na jednotlivé osoby a obce. Jednotlivci, odboj, vedení měst a místní představitelé celostátní vlády se mohou všichni snažit o záchranu krachující společnosti, a to tak, že hrozbu jejího zániku zarámují v pojmech bezpečnosti. Druhý takový typ sekuritizační logiky má národní (celostátní) charakter a souvisí s náhledem vlády na postavení dané firmy v průmyslové základně státu. Pokud vláda například považuje za svoji prioritu udržení vysoké míry soběstačnosti pro případ vojenské mobilizace, může tento druh sekuritizačního argumentu pokrývat velmi široké spektrum firem – od výrobců obuvi přes loděnice k výrobcům elektronických systémů. Sekuritizačním aktérem zde může být sama firma (žádající o dotace nebo o vládní zakázku), odborový svaz či místní volený zástupce státního aparátu (jejichž obavy se týkají ztráty pracovních míst), nebo se do této role může postavit stát, který jedná preemptivně podle vlastní představy vojenské bezpečnosti. K podobným argumentům se uchylují vlády, jež prosazují politiku ekonomického nacionalismu, zatímco liberální vlády se jim brání. Právděpodobně nejvýznamnější výjimku i pro liberální vlády představují průmysloví a výrobní giganti, a především banky, jejichž kolaps by ohrozil stabilitu celého hospodářství a v případě bankovních domů možná i stabilitu mezinárodního finančního systému.

Rétorika ekonomické bezpečnosti může být v některých obtížně rozpoznatelných případech „zneužitá“ při dosahování čistě politických cílů, jakými jsou zameštrnanost, regionální rozvoj nebo soukromé politické kampaně (zneužitá v tom smyslu, že se ve skutečnosti nejedná o sekuritizační snahu, neboť nedochází k plnému rozvinutí sekvence, která začíná existenčními hrozbami a končí mimo-

řádnými opatřeními na jejich odvrácení; spíše se jedná o vágni použití *slova* bezpečnost). V liberálním hospodářství obvykle první (lokální) druh argumentu selhává, pokud není zřejmá jeho souvislost s druhým typem. „Národní“ sekuritizační logika si udržuje svoji přesvědčivost do té míry, do jaké se státy obávají vážného válečného konfliktu – obzvláště pokud by v něm měly zůstat bez spojení. Avšak pokud se státy mohou spoolehnot na své členství v liberálních bezpečnostních společenstvích – jak je nyní skutečnost v Evropě a v Severní Americe –, imperativ vojenské soběstačnosti ztrácí na síle a naopak roste ochota států podřídit dodávky zbraní a dalšího vojenského materiálu určitě závislosti na vnějších zdrojích. I tradičně soběstačné evropské velmoci jsou v otázce zbraňových a vojenských dodávek stále více závislé na sobě navzájem a na Spojených státech. Úspěšná sekuritizace firm v liberálním ekonomickém systému proto může proběhnout jediné za velmi speciálních podmínek, kdy je jejich podíl na udržení stability samotného trhu chápán jako klíčový.

Marxistickou logiku třídního „boje“ lze interpretovat i tak, že povyšuje společenské třídy do postavení referenčních objektů, přičemž volba konkrétní třídy závisí na ideologickém vyhranění. Přestože na vnitrostátní rovine je tato rétorika politicky efektivní již po několik generací, v otázce mezinárodní bezpečnosti si mnoho přívrženců najít nedokázala, jak nejlépe dokazuje nezájem dělníků i intelektuálů o socialistickou internacionálu z roku 1914 a ochoa většiny z nich naslouchat bezpečnostní symbolice státu a národa. Je-li faktem, že otevřená snaha o sekuritizaci dělnické třídy neuspěla, dalo by se argumentovat, že liberální rétorika na téma ekonomické výkonnosti a stability z velké části zakrývá implicitní snahu sekuritizovat zájmy transnacionálně provázané třídy kapitalistů. Většina zastánců ekonomického nacionalismu by s takovým tvrzením souhlasila, ovšem liberálové by její odmítní se slovy, že výkonný trh slouží zájmům celé společnosti, a nikoliv jen úzké elitě. Společenské třídy tedy nelze předem vyloučit z pozice referenčních objektů ekonomické bezpečnosti, ovšem úspěšné pokusy o jejich sekuritizaci byly dosud spíše náhodné a neměly dlouhého trvání. Stojí za povšimnutí, že v nemonetárních ekonomikách (zejména v samozásobitelských hospodářstvích) představuje základní jednotku rodina nebo rozšířená rodina. Přestože tento princip funguje na území celých regionů (obzvláště v subsaharské Africe), k základní politizaci ani sekuritizaci hospodářských aktivit tohoto druhu nedochází, s výjimkou části literatury, která se zabývá rozvojem malých společenství.

Státy coby usíředení referenční objekty ekonomické bezpečnosti daleko zasílňují firmy a třídy, a to i v liberálním pohledu. Pokud má bezpečnostní diskurz legitimovat například přestoupení Všeobecné dohody o clech a obchodu (General Agreement on Tariffs and Trade, GATT), stojí v jeho základu bezpečnostní logika vztažená k zájmům státu, a nikoliv k firmám. Hlavní příčiny této situace se mohou nacházet mimo ekonomický sektor, buď v obavách o zachování vojenské kapa-

bility země (především v případě velmoci), ve znepokojení z hrozeb narušujících politický status země (upadající hegemon, marginalizované rozvojové země), či v nebezpečí „politických pák“ (zneužití postavení ze strany dodavatelů strategických statků či surovin – například ropy, potravin nebo zbraní). V příští části se budeme věnovat zajímavé otázce, zdali kritéria úspěšné sekuritizace může splňovat samo národní hospodářství.

V podstatě identická otázka vystupuje do popředí i v souvislosti s referenčními objekty ekonomické bezpečnosti na úrovni subsystémů a systému. Může se jednat o poměrně jasné vymezené referenční objekty v podobě mezivládních organizací (IGOs) – pod tímto označením zde rozumíme všechny druhy institucí počínaje mezinárodními režimy (doložky nejvyšších výhod) přes dohody a pakty (GATT, NAFTA) až ke stálým organizacím (Světová obchodní organizace [World Trade Organization, WTO], Světová banka nebo EU) – nebo o poměrně abstraktní referenční objekty, jako je v prvé řadě liberální mezinárodní ekonomický řád (Liberal International Economic Order, LIEO) – který zahrnuje kompletní soubor pravidel a norem, jež upravují volný obchod a fungování finančních toků. Tyto referenční objekty vyššího řádu obvykle podléhají sekuritizaci ze strany zástupců IGOs či představitelů států, průmyslu nebo kapitálu, kteří mají zájem na jejich zachování.

Kde se však primárně berou důvody pro realizaci bezpečnostní rétoriky – v ekonomickém sektoru nebo v sektorech ostatních? Opět zde narážíme na silný vliv vojensko-politických úvah. Třicátá léta minulého století jsou dódnes využívána jako varovný příklad, jenž má odradit od uzavírání národních ekonomik, jež by mohlo ohrozit LIEO. Toto srovnání se zčásti opírá o úrovně prosperity a obavy z opakování Velké deprese, ale odráží se v něm také úvaha, kterou ve svém slavném výroku shrnul Cordell Hull: „Neotevřou-li se hranice pro zboží, překročí je vojáci“ (Buzan 1984). Nemí přitom jasné, jestli je zde hlavním zdrojem obav sám ekonomický chaos, nebo dopady, jež by mělo uzavření hospodářských hranic na politicko-vojenské vztahy.

Nejsilnější snahy o sekuritizaci ekonomiky dávají jasné najevo, že ačkoliv se takový krok vlastně týká hospodářských ztrát, a tudíž nevybočuje ze standardního koloběhu hospodářského života, nejde ve skutečnosti jen o míru ztráty, nýbž o případný kolaps celé ekonomiky. Jako referenční objekt může být v tomto argumentu využito LIEO, konkrétní stát nebo skupina jednotlivců. Pokud například nezachytíme další rozvoj informačních technologií, upadneme ve vztahu ke globální ekonomice do sestupné spirály a nebude v naší moci udržet současnou úroveň prosperity; v konečném účtování může takový vývoj vést ke společenské nestabilitě, narušení řádu a pořádku, či dokonce k revoluci. Tyto sekuritizační snahy mohou být formulovány mimo ekonomický sektor v pojmech politických hrozeb, nebo mohou zůstat uvnitř tohoto sektoru coby sekuritizace společenské třídy. Podobné

argumenty jsou často jen průhlednou záستěrkou pro tvrzení o potenciálním politicko-ekonomickém ohrožení *našeho* postavení.

Podobným způsobem lze hovořit i o regionálních institucích, mezi nimiž vyniká Evropská unie. Součástí funkční logiky, jež stála u zrodu formálního procesu evropské integrace, byla snaha propojit základní průmyslové oblasti evropských zemí (železo, ocel, uhlí a jaderné technologie) takovým způsobem, který by omezil schopnost jednotlivých států samostatně vojensky mobilizovat. Tato vazba mezi hospodářskou strukturou a vojensko-politickou bezpečností se navrací k debatě mezi liberály a merkantilisty o povaze mezinárodní politické ekonomie. Liberálové z větší části dávali najevo svoji nadřazenost, když poukazovali na vztah mezi neomekantilistickou hospodářskou politikou třicátých let 20. století a vypuknutím světové války; úspěšně přitom odstavili na vedlejší kolej argument, že lavinu ozbrojeného násilí ve skutečnosti spustili kolaps nestabilního liberálního systému (Polanyi 1957 [1944]).

Shrneme-li předchozí odstavce, pak se v ekonomickém sektoru setkáváme s celou řadou referenčních objektů na úrovni jednotek, subsystémů i systému, přičemž jako nejvýznamnější referenční objekty se jeví stát a LIEO. Aktéři sekuritizace existují na všech úrovních, přestože lze říci, že neúspěšnější jsou v dosahování svých cílů zástupci států, IGOs a někdy i firem – ti však měně nápadným způsobem. Abstraktní celky jako LIEO nemají možnost samostatného jednání, a proto zůstávají pouze v pozici referenčních objektů. Nejvýraznější jednotka ekonomického sektoru – firma – se v liberálním řádu projevuje zejména v roli funkcionálního aktéra bezpečnosti, který ovlivňuje bezpečnostní dynamiku sektoru obzvláště jakožto hrozba pro méně rozvinuté národní ekonomiky nebo naopak jako jejich spasiel. V této úloze se objevuje i stát a IGOs. Základní podmínky pro fungování IGOs a mezinárodní politické ekonomie jako celku určuje stát ve své funkci „strážce brány“ (*gatekeeper*), jež se týká prostupnosti státních hranic pro ekonomické transakce. Dosud jsme nezodpověděli otázku, zdali motivy pro sekuritizaci vycházejí primárně z ekonomického sektoru, nebo ze sektorů jiných, a právě na tento problém nyní soustředíme naši pozornost.

Logika hrozeb a zranitelnosti

Jak úspěšně naplňují hrozby a zranitelnosti v ekonomickém sektoru kritéria sekuritizace, obzvláště pak kritérium existenčních hrozeb? Jak je patrné z předchozí části, existují zřejmé vazby ekonomických témat k ostatním sektorům bezpečnosti (a stojí za povšimnutí, že tyto vztahy fungují opačným směrem, neboť války – skutečné i studené – a environmentální krize dokážou značně poškodit místní, národní i světové hospodářství). Kde však hledat hranici mezi politikací a sekuritizací v tak

obřížném a v kontradikcemi stíhaném terénu, jakým je ekonomický sektor? Pokud vezmeme v úvahu, že nejistota je konstitutivním prvkem tržního hospodářství, jak se mohou ekonomická témata dostat z kategorie prostých problémů technického rázu do kategorie politizovaných, a nakonec i sekuritizovaných problémů?

Charakter existenční hrozby ekonomického typu závisí na referenčním objektu. Z hlediska jednotlivců lze ekonomickou bezpečnost nejlépe chápat jako otázku naplnění základních lidských potřeb. Lidé žijí nebo umírají (nebo je – v případě dětské podvýživy – jejich rozvoj coby lidských bytostí silně ohrožen) v závislosti na zajištění potřeb nezbytných pro zachování lidského života: na dostatek potravy, pitné vody, oblečení, přístřeší a vzdělání. Takzvaná potravinová bezpečnost a hlasy požadující vynícení hladomorn, stejně jako humanitární pomoc, bezpochyby náležejí do sféry základních lidských potřeb. Vyjma těchto nezbytných podmínek však není úplně jasné, zdali mohou být jednotlivé osoby v ekonomickém sektoru legitimním objektem sekuritizace. Záležitosti jako relativní úroveň blahobytu, nesejný přístup k luxusnějším zdrojům, a dokonce i nezaměstnanost sice mohou pro jednotlivé osoby, a nakonec i pro společnost jako takovou představovat mimofádně významná témata, ovšem nahliženo ekonomicky nejde v nich o přežití či o zachování existence. Jelikož postrádají tento „existenční“ charakter, zůstávají v kategorii běžných ekonomických nebo politických (případně také společenských či environmentálních), nikoliv bezpečnostních problémů.

Již jsme si ukázali, že firmy v liberální perspektivě tímto existenčním charakterem nutným pro úspěšnou ekonomickou sekuritizaci obecně nedisponují, s výjimkou situace, kdy jejich zanik (například kraich velkých bankovních domů) ohrožuje hospodářství jako celek. Slovo *bezpečnost* je v ekonomických vztazích hojně používáno, obzvláště ve vztahu k investicím. Investiční aktivity se potýkají s ekonomickými i politickými riziky. Druhá skupina rizik dnes souvisí spíše s hrozbou vnitrostátních občanských konfliktů – kde operuje kritérium slabého/silného státu (Buzan 1991: 96–107) – než s ideologickým vyhraněním státu. Další politické riziko spočívá v kolektivním bojkotu. Kvůli mezinárodní hospodářské blokádě Ligy a hráku přišli investoři v těchto zemích o spoustu peněz. V současné době podle všeho neexistuje žádný zřejmý trend ohledně vyloučení států z mezinárodní spolupráce. Navíc se nedá očekávat, že by byl tímto tendencím ponechán takový prostor, aby ohrozily fungování světové ekonomiky jako takové. Riziku jsou však vystaveny regionální hospodářské subsystémy; v minulosti členské země OSN tomuto riziku neuhýbaly v případě jhoafického regionu. „Bezpečnost“ investic a mezinárodní bezpečnost nicméně nejsou na stejné kvalitativní úrovni.

Státy, na rozdíl od firem, vlastnostmi a nástroji nezbytnými pro sekuritizaci disponují. Předpokládá se, že se jedná o nepřetržitě existující struktury (přestože tomu tak není vždy). Právě skutečnost, že na státy je pohlíženo jako na permanentní celky, komplikuje jejich působení v roli aktérů globální ekonomiky. Zatímco u fi-

rem coby ekonomických aktérů se počítá se zánikem, pokud svoji ekonomickou hru hrají neúspěšně a zkrachují, státy zaniknout nemohou. Technicky vzato sice mohou zbankrotovat (jak se stalo v případě Mexika během dluhové krize a v roce 1995 téměř znovu), ovšem nelze je rozpuštit a jejich obyvatelstvo propustit – ačkoliv mnoho občanů se může pokusit o emigraci. Jen zřídka a velmi obtížně dochází k převzetí kontroly nad územím, a jak se irácké vedení přesvědčilo v Kuvajtu, nepřátelské převzetí moci je dnes všeobecně považováno za ilegální čin. Zánik Německé demokratické republiky (NDR) představuje v poslední době izolovaný případ úspěšného převzetí moci v jednom státě sítatem jiným. Snahy nadnárodních korporací o získání kontroly nad lokální politikou a vojenskou bezpečností narážejí na stejnou logiku vysokých nákladů, která podnítila proces dekolonizace. Náklady nutné k převzetí vládní odpovědnosti jsou z pohledu firem vyšší než riziko znárodnění jejich majetku drženého v cizí zemi. Klíčová liberální představa o dělbě práce mezi státy a firmami se nakonec může opřít o přesvědčivou a mocnou funkční logiku: ani jedna strana nedokáže účinně převzít kompletní funkce té druhé.

Z tohoto důvodu jsou státy obzvláště odolné vůči některým existenčním hrozbám, které postihují ostatní aktéry v ekonomickém sektoru. Státní bankrot sice může ohrozit politickou (neboť Mezinárodní měnový fond [IMF] a Světová banka v takovém případě naruší jeho suverenitu) nebo vojenskou bezpečnost státu (neboť vzniká nebezpečí násilného vymáhání dluhů, jako v případě „diplomacie dělových člunů“ z koloniální éry – což jsou dnes již nepřijatelné praktiky), ovšem jen zřídka kdy se odráží v ekonomické bezpečnosti státu.

Z pohledu státu se logika ekonomické bezpečnosti podobá perspektivě lidského jedince, s tou výjimkou, že státy mohou v principu (ačkoliv v praxi k tomu dochází jen vzácně) vytvářet dokonalé soběstačné ekonomické systémy. Koncept základních lidských potřeb má takto na úrovni státu svůj ekvivalent. Pokud stát není soběstačný v oblasti zdrojů nezbytných k užití obyvatelstva a průmyslu, vzniká potřeba přístupu ke zdrojům vnějším. Jestliže je naplnění této potřeby ohroženo, jednoznačně a legitimní sekuritizaci národního hospodářství nestojí nic v cestě.

Mimo tuto základní rovinu však zřejmě nastávají liberálům s ekonomickou bezpečností velké obtíže. Zatímco stoupenci ekonomického nacionalismu nemají s formulací ekonomické bezpečnosti v pojmech státního zájmu sebedešší problémy, liberály v takovém postupu omezuje (a měl by omezovat) jejich důraz na hospodářskou výkonnost, a tudíž na otevřenost navenek a konkurenční boj. Věrnost těmto hodnotám by principiálně měla z dosahu sekuritizace vylučovat rozsáhlé spektrum záležitostí, které lze považovat za zásadní ekonomická nebo politická témata: jak dobře, či špatně si státy vedou v kritériích industrializace a rozvoje, jak jsou úspěšné v boji o podíl na trhu, zdali jsou jimi stanovené podmínky obchodu a přístupu k půjčkám a investicím vnímány jako spravodlivé, či nespravodlivé, zdali je přítomnost přímých a nepřímých zahraničních investic ekonomicky vy-

hodná, jestli globální konkurenční boj přispívá k hospodářskému rozvoji, zda jsou absolutní ekonomické zisky důležitější než zisky relativní a tak dále.

Nutnost pokračování v reformních programech, jež udržují národní ekonomiku konkurenceschopnou v mezinárodním měřítku, je možná to jediné, co mohou liberálové prohlásit za problém ekonomické bezpečnosti. Bez reformem se státy vystavují riziku marginalizace, či přímo zpusošení vlastního hospodářství, a to na základě neschopnosti splácet dluhy, kvůli odlivu investic nebo ménové nestabilitě. Taková situace však jen sotva dosáhne existenčních rozměrů a jen zřídka kdy na sebe bere podobu dostatečně náhlé a dramatické události, aby ji to vydělilo z rámce běžných politických problémů. Podobně jako v případě výše zmiňovaných témat je i tady pravděpodobnější, že problém bude spočívat spíše ve srovnání absolutní a relativní hospodářské výkonnosti státu než v zachování samotné existence státu nebo jeho ekonomiky. Pokud na základě těchto ekonomických témat vznikají jednoznačné existenční hrozby, je tomu tak kvůli jejich dopadu na ostatní sektory, a nikoliv přímo na sektor ekonomický. Ve snaze sekuritizovat ekonomiku se bude aktér často zaštitovat logikou bezpečnosti, což zdůrazňuje jistý kritický zlom: ano, hovoříme zde o úrovni blahobytu, ale nikoliv ve smyslu dovolného či postupného vývoje. Pokud se dostaneme do sestupné spirály, čekají na nás na jejím konci skutečné existenční hrozby.

Témata, která v ekonomickém sektoru zůstávají na úrovni běžných ekonomických či politických otázek, mohou mít v ostatních sektorech významné bezpečnostní dopady. Dokáže společnost se svou nepoměrně širší škálou hodnot přestát nápor rozrůstajícího se mezinárodního trhu? Způsobí krize mezinárodní ekonomiky válčebný konflikt? Představuje šíření tržní ekonomiky založené na nánosové spotřebě hrozbu planetárnímu ekosystému? Vnitřní kontradikce liberálního pohledu, vyplývající z faktu, že ekonomická nejistota se chápe jako přijatelná cena za výkonnost trhu, komplikují snahy o sekuritizaci témat v rámci ekonomického sektoru. Nebrání jim zcela, ovšem zastánci ekonomického nacionalismu mají v tomto ohledu mnohem snadnější pozici než liberálové. Ti se nemohou bez dalšího dovolávat ekonomické bezpečnosti, aniž by jejich argumenty trpěly myšlenkovou inkoherenci.

Ekonomický sektor je zajímavý mimo jiné proto, že za objekty bezpečnosti jsou zcela běžně prohlašovány hospodářské struktury na systémové úrovni (trh, systém volného obchodu, finanční systém) a s nimi spojené instituce. V tomto se bezpečnostní diskurz v ekonomickém sektoru podstatně liší od diskurzu v sektoru politickém, kde se sice nejhrůznější režimy a instituce, a dokonce i mezinárodní společnost mohou objevit v pozici referenčních objektů, ovšem sama anarchická struktura mezinárodního systému téměř nikdy (i přesto, že dominantní postavení konceptu suverenity logicky vede k podpoře anarchické struktury). Pokud se za referenční objekty bezpečnosti prohlásí hospodářské systémy – ať už v podobě

abstraktní představy thů nebo naopak konkrétních IGOs –. Ize charakter existenčních hrozeb vysvětlit a obhájit pouze z hlediska principů, kolem nichž jsou tyto systémy organizovány. Pro LIEO představuje existenční hrozbu jakýkoliv vývoj, který by mohl zpochybnit ústřední liberální hodnotu volného pohybu zboží, služeb a kapitálu přes státní hranice. Při detailnějším pohledu představuje riziko i rozvoj monopolů, jež podývají základní systémové principy tržní konkurence a výkonnosti. LIEO se tudíž neustále střetává s impulzy, které hospodářskou politiku posunují k protekcionismu a monopolním praktikám. Do té míry, do jaké tyto protichůdné směry získají navrch, LIEO ztrácí půdu pod nohama a v konečném důsledku zaniká. Stejná logika platí i pro IGOs. V rámci ekonomického sektoru může být organizace jako EU existenčně ohrožena čímkoliv, co by mohlo rozklížit pravidla a čehody, na nichž stojí její jednotný trh (srov. kapitola 8.).

Ačkoliv v principu je kritérium sekuritizace jasné, v praxi nastávají komplikace. Vynořují se nejméně dvě otázky: ve kterém okamžiku se hrozba stane natolik závažnou, aby ji bylo možné považovat za legitimní bezpečnostní problém, a jakým způsobem lze řešit celosystémové krize a jejich dopady na jednotky systémů?

Otázce stupně závažnosti se v úvahách o logice bezpečnosti prakticky nemůžeme vyhnout. Teoreticky je možné za vojenskou bezpečnostní hrozbu diskurzivně označit armádu ktereokoliv ze sousedních zemí, ovšem v praxi lze takovou hrozbu věrohodně obhájit a prosadit pouze tehdy, jsou-li tyto ozbrojené síly schopné napadnout okolní země a způsobit jim výrazné škody. V liberálním hospodářském systému lze za bezpečnostní problém považovat jakýkoliv posun směrem k protekcionistickým nebo monopolním praktikám, ale stejně jako v případě nepřítisť rozsáhlých armád hranici takové uvažování se stihomamenem. V rámci ohromné komplexity mezinárodních trhů budou základní organizační principy vždy podléhat značným fluktuacím. Pro některé státy mohou být dočasná protekcionistická opatření skutečně nezbytná, aby si tak usnadnily přízpůsobování se širší mezinárodní struktuře. Tuto potřebu lze přijmout a institucionalizovat uvnitř překlenovacích liberálního rámce, aniž by se tím vyprovokovaly sekuritizační reakce. Poválečné režimy vycházející ze „zpuštěného liberalismu“ obsahovaly i zvláštní únikové klauzule, jež otevíraly cestu ke změněm v systému a přitom neohrožovaly jeho základní organizační principy (Ruggie 1982).

Studentá válka kromě toho názorně ukázala, že „světová“ ekonomika může prosperovat i za neúčasti mnoha významných oblastí tohoto světa (konkrétně bloku komunistických zemí). Podobně jako lidé, firmy a státy mohou i systémy přijít o některý ze svých orgánů, aniž by to pro ně znamenalo smrtelné ohrožení. Bezpečnostní hrozby z hlediska těchto systémů vyvstávají, pokud jejich nejvýznamnější aktéři nebo rozsáhlé skupiny členů začnou buď zpochybňovat konstitutivní principy systému, nebo porušovat pravidla a zvyklosti, které jeho fungování zajišťují (nebo jim odepřou podporu).

Sekuritizace někdy reaguje i na méně významné hrozby. Podobné snahy obvykle selhávají, v určitých případech však mohou legitimizovat zásah proti aktérům, kteří globální liberální ekonomický řád odmítají. Částečně je tato skutečnost patrná z politiky Spojených států vůči Kubě a také ze zpřísňujícího se postoje mezinárodního společenství vůči zvyklostem švýcarských bankovních domů.

Systémové krize mohou být vyvolány právě takovým nelogickým chováním jednotlivců, ale stejně tak se na nich může podepsat i funkční selhání nebo cyklický vývoj samotného systému. Máme považovat trhliny a zlomy ve struktuře (větších částí) systému za bezpečnostní problémy, a pokud ano, koho nebo co lze označit za objekt existenční hrozby? V této perspektivě nemusejí mít individuální aktéři (např. nadnárodní korporace) nebo konkrétní obchodní vztahy žádný význam, naopak klíčový problém představuje stabilita globálního toku zboží, peněz, služeb a osob. „Stabilita“ znamená, že ke změnám bude docházet jen v rámci jistých předem stanovených mantinelů – tedy že neúspěch nebo smůla jednotlivých aktérů nespustí ničivé řetězové reakce, jež by ohrozily celý systém. Slovním spojením „předem stanovené mantinely“ lze rozumět ve smyslu společensky přijímaných rizik ekonomické aktivity nebo jako předvídanému riziku. Modelovým příkladem řetězové reakce, která rozmetala celou strukturu daleko za rámce předvídaného rizika, je Velká deprese. Černé pondělí (říjen 1987) nicméně dokládá, že v současné době lze už krize podobného typu zvládat – ačkoliv ne úplně zadarmo. Mezinárodní dluhová krize, odehrávající se na počátku osmdesátých let 20. století, je dalším příkladem pohromy, která se bleskově šíří mezinárodním ekonomickým systémem a prověřuje jeho odolnost a stabilitu.

Pokud tyto řetězové reakce dokážou způsobit kolaps systému, jak se stalo ve třicátých letech minulého století, bezpochyby splňují nároky bezpečnostní logiky definované na základě existenčních hrozeb. Tato eventualita z velké části podepřítá a ospravedlňuje pozici ekonomického nacionalismu, který zdůrazňuje rizika otevření se liberálnímu systému. Rovněž je tak podpořena řada liberálních snah o sekuritizaci protekcionistické politiky jakožto předpokládané příčiny systémových krizí. Podobně je možné ospravedlnit i sekuritizační reakce na jevy a události, jež sice neohrožují systém jako celek, ovšem mohou spustit řetězovou reakci.

V tomto okamžiku však vystupují do popředí některé rozpory, jež jsou liberálnímu pohledu na ekonomickou bezpečnost vlastní a které celý obraz značně zatemňují. Jak se liberální bezpečnostní logika vypořádá se systémy, jejichž organizační principy jsou samy o sobě detektní v tom smyslu, že vysoká pravděpodobnost systémových krizí je jejich přímým důsledkem (Polanyi 1957 [1944])? Co vlastně znamená ochrana stability systému, je-li systém sám sobě hrozbou? Tato otázka nás přivádí zpět k fundamentální ideologické debatě, již tvoří samo jádro mezinárodní politické ekonomie jako společenskovední disciplíny. Lze například argumentovat tím, že právě LIEO v sobě nese zárodky takového selhání. Neúnavné prosazování

volného obchodu může v konečném důsledku vystavit státy takovému tlaku k způsobení a vyvolat takové hospodářské ztráty a polarizaci společnosti, že vyprovokuje reakci útočící na základní principy fungování systému. Nebo může finanční deregulace jistým druhům ekonomických aktérů poskytnout takovou svobodu ve sledování vlastních zájmů, že svou aktivitou přetíží únosnou kapacitu systému a způsobí jeho zhroutení (ironicky vzato jsou v současnosti horkými kandidáty na tuto roli obchodníci s termínovými cennými papíry [*securities*]). Typicky by se jednalo o řetězový kolaps úvěrového systému, jenž by mohl být vyvolán deštním obrovským objemem spekulací s tzv. *futures* a s deriváty. Jen těžko lze odhadovat v jakém smyslu, pokud vůbec v nějakém, tyto představy naplňují kritérium existenciho ohrožení systému, i když jednou z cest by mohl být důraz na nejistou budoucnost společných zisků generovaných LIEO.

Za druhé můžeme v uvažování o bezpečnostních hrozbách spojit systémové krize s ohrožením konstitutivních jednotek systému (států, firem, IGOs). V tomto případě lze argumentovat, že nejdůležitější proměnnou je rychlost a rozsah fundamentálních změn – tedy jejich šoková hodnota. Pokud by Japonsko ze dne na den zničilo ze světového hospodářství (například v důsledku hypotetické přírodní katastrofy takových rozměrů, jaká měla poshlout Atlantidu), systém by se přiblížil kolapsu. Jesliže ale úpadek hospodářské moci jako Japonsko probíhá pomalu a postupně – řekněme během jedné nebo dvou generací, jak se stalo ve Velké Británii (i když nikoliv bez přispění dvou světových válek) –, systém se tomuto procesu dokáže přizpůsobit.

Náhla a mohutná strukturální změna tudíž může v ekonomickém sektoru představovat stejně závažný kolaps jako v sektorech ostatních. Být na hodinu propuštěn z práce znamená velkou živou nejistotu, podobně jako když vám shodí dům; pokud ovšem s propuštěním počítáte rok dopředu, můžete se podle toho vás zařídit. Existuje řada mechanismů, které jednotkám systému poskytují zabezpečení proti dopadům neočekávaných systémových zlomů. Klasickým příkladem jsou pojišťovací společnosti, přestože obvykle nepokrývají škody z katastrof, jež by vedly k masovému nárokům na odškodnění – například zemětřesení, hurikány a válečných konfliktů. Systémy sociálního zabezpečení zmiňují dopady nezměnitelnosti a zabírají také přelévání ekonomických konfliktů do oblasti konfliktů politických. Podobnou roli ve vztahu k firmám mohou hrát banky. Všechny předechozí příklady se ovšem týkají opatření, o něž se mohou opřít individuální jednotky procházející krizí. Pokud se zhroutí systém jako takový, většina z nich přestává fungovat nebo je smetena událostmi.

Rostoucí internacionalizace světové ekonomiky a obavy z dalšího podobného kolapsu, jaký nastal ve dvacátých letech minulého století, vyústily v širší a pevnější institucionalizaci organizací, jež zajišťují bezpečnost LIEO na systémové úrovni. MMF a Světová banka asistují státům, které se dostaly do hospodářských

potíží, a GATT-WTO podporuje odolnost vůči krizím tím, že stanovuje pravidla obchodu a urovnává spory. Centrální banky získávají na svých vládách stále větší nezávislost a na fórech, jako jsou Banka pro vyrovnání mezinárodních plateb (Bank of International Settlements, BIS) a Mezinárodní organizace komisí pro cenné papíry (International Organization of Securities Commissions, IOSC), se pravidelně setkávají, aby zde diskutovaly a koordinovaly svoji politiku (Underhill 1995). Největší banky zemí OECD jsou navíc spojeny horkými telefonními linkami, které v případě krizového vývoje umožňují bezprostřední komunikaci a koordinaci aktivit. Tato opatření naznačují, že systémové ohrožení ekonomické bezpečnosti vyvolalo seriózní a vytrvalou protireakci. Jeden všímavý pozorovatel dokonce přirovnal skupinu zainteresovaných osob k „mafii jaderných strategií“, jež dříve okupovala svět vojenské bezpečnosti (Healey 1989: 413).

Sekuritizace systémových krizí nepodporuje naše dřívější argumenty, že v rámci ekonomického sektoru lze o existenciálních hrozbách hovořit jen za velmi úzce vymezených podmínek. Vzhledem ke zvláštnímu charakteru LIEO jakožto referenčního objektu ekonomické bezpečnosti by se systémová úroveň zdála být v tomto sektoru nejsilnějším legitimním kandidátem pro sekuritizaci (a navíc ovlivňuje i dění v ostatních sektorech). Přestože je možné sekuritizovat také jiné oblasti ekonomického sektoru, je jich poměrně málo a představují extrémní případy. Řada témat, která by jinak bylo možné považovat za problémy ekonomické bezpečnosti, spadá kvůli charakteru liberálního hospodářství do kategorie standardních nebo politizovaných ekonomických vztahů. Bezpečnost v ekonomickém sektoru má mimo jiné tu vlastnost, že ačkoliv ryze ekonomické bezpečnosti problémy se zde vyskytnou poměrně zřídka, běžná i politizovaná hospodářská aktivita často zasahuje ostatní sektory a ovlivňuje jejich vlastní bezpečnostní diskurz. Ekonomická bezpečnost je dále svébytná v tom, že navzdory četným snahám o sekuritizaci celé škály referenčních objektů se jen málokdy podaří dosáhnout široké podpory. Tyto sekuritizační diskurzy jsou součástí ideologických sporů o správné politice pro politickou ekonomii. Dokud je liberalismus ve své čisté podobě na vzestupu, jen málokteré hlasy požadující sekuritizaci ekonomiky dokážou překonat bariéru v podobě přesvědčení, že nejistota je nutnou daní za možnost participovat v globálním tržním řádu. V této logice je neúspěch současných a snahy neúspěšných jednotek o sekuritizaci vlastní situace narážejí na odmítnutí coby snahy o změnu pravidel hry.

Regionalizační dynamika?

Jaké jsou hlavní trendy bezpečnostní dynamiky v ekonomickém sektoru – lokalizační, regionalizační, nebo globalizační? Při zodpovídání této otázky narážíme

mimo jiné na problém, který se týká obtíží při aplikaci bezpečnostní logiky na oblast konkurenčních ekonomických vztahů. Další problém, jak jsme poznali v dřívějších částech této kapitoly, spočívá v tom, že zatímco striktně ekonomická logika bezpečnosti je vymezena poměrně úzce, dynamika hospodářských vztahů může mít výrazné bezpečnostní dopady v jiných sektorech. Právě tyto vazby propůjčují mezinárodní politické ekonomii multisektorový charakter. Oddělovat agendu ekonomické bezpečnosti od ostatních sektorů není snadné a obecně vzato ani správné.

Globalizační trendy

Na první pohled bychom očekávali, že dynamiku ekonomické bezpečnosti v současném světě budou nejvíce určovat silné globalizační tendence, které jsou vlastní LIEO jako celku. Ekonomické vztahy nejsou na rozdíl od vojenských a politických významnější poznamenány zeměpisnou polohou ani geografickou vzdáleností. Náklady na dopravu a komunikaci v celosvětovém měřítku jsou dnes minimální a bezpečet velkých firem působících v LIEO je schopný globální mobility. Řada a trhů (obzvláště finančních) funguje globálně, bez ohledu na státní hranice, a sloví „globální hospodářský systém“ již lze používat zcela bez nadázků. Někteří autoři (např. Cerny 1995) již považují dělnou práci v globálním měřítku za natolik rozvinutou pro to, aby dokázala postupně vytlačit národní státy na okraj dění.

Vznik a prohlubování globální tržní ekonomiky představuje jeden z nejvýznamnějších vývojových trendů současnosti; s ním související bezpečnostní problém se týká stability celé této komplexní sítě konkurenčních a kooperativních vztahů. Již několik desetiletí se v akademickém prostředí vede diskuse o blížící se destabilizaci liberálního mezinárodního ekonomického řádu, která bude následovat po úpadku (podle některých názorů rozkladu) Spojených států jakožto světového hegemonu (Hirsch a Doyle 1977; Keohane 1980, 1984; Strange 1984; Gilpin 1987; Kindleberger 1981). S koncem studené války nabrala tato debata ironicky leninistický obrat, vycházející z představy, že kvůli vymizení sdílených obav z komunismu a moci Sovětského svazu upadnou kapitalistické mocnosti do zrychlujícího se kolotoče vzájemného konkurenčního boje. Módní argumenty, které zdůrazňují problém konkurenčního boje o podíl na trhu (Strange 1984), se natolik blíží Leninovým představám o imperialismu a konfliktům o přerozdělení nasyceného globálního trhu, aby dokázaly vyvolat hluboký pocit úzkosti a nadejícího kojení. Svými způsobem také podávají – samu o sobě již velmi křehkou – naději politicko-ekonomických institucionalistů, že sdílené hodnoty a ideologie společně se souborem mezinárodních režimů a institucí (skupina G7, Světová banka, WTO, IMF) by mohly být na základě kolektivní hegemonie schopné udržet v chodu liberální mezinárodní ekonomický řád (Keohane 1984).

Na obzoru se tedy rýsuje eventuality zásadní krize globální politické ekonomie, včetně zhroutení liberalizačního režimu, který se rozvinul během studené války. Na tento slábnoucí ekonomický řád podle všeho souběžně působí dvě sblíhající se skupiny tlaků. Jednou z nich je zesílení konkurence ve volném obchodu, jež vyplývá z narůstajícího objemu nabídkové strany téměř ve všech oblastech výroby (Paye 1994). Úspěšný proces industrializace rozvojových zemí znásobil velikost dostupných trhů. V ještě větší míře však v mnoha průmyslových oblastech vygeneroval nadprodukcí kapacitu. Ty prohlubují a zesilují konkurenci. Ve chvíli, kdy již existující producenti neumějí udržet krok s konkurencí, pak vedou k deindustrializaci.

Z globalizace hospodářské výkonnosti teží spotřebitelé, ovšem státy a společnosti se ocitají pod nesmírnými adaptačními tlaky, jejichž důsledkem je neustálá rekonfigurace vzorců jejich hospodářského fungování. Liberální ekonomové patrně příliš snadno zapomínají, že spotřebitel může být spotřebitelem jediné tehdy, dokáže-li sám nabídnout obchodovatelný nebo prodejný produkt. V tradičně rozvinutých oblastech, jako je Evropa, vystávají kvůli zostrující se obchodní konkurenci otázky nad sociálními a politickými hodnotami. Co dělat například s narůstajícím segmentem obyvatel, pro něž je v důsledku automatizace výroby a přesunu nekváifikovaných zemědělských a průmyslových pracovních míst do levnějších zemí vídina pracovního místa stále nepravděpodobnější? Vleklá sága uruguayského kola GATT představuje vůdčí příklad této kumulující se krize, v níž homba za hospodářskou výkonností způsobuje sociální a politické náklady, jež jsou v kontextu demokratické společnosti stále obtížněji udržitelné. Uzavření uruguayského kola v prosinci 1993, v jehož souvislosti se dá o úspěchu hovořit jen s velkou rezervou, odraželo zoufalou naději, že pokračující liberalizace světového obchodu podnutí dostatečně silný celkový hospodářský růst, a hromadí se sociální a politické problémy tak bude možné zvládnout. Pozornosti se vůbec nedostalo skrytému napětí mezi ekonomickou sférou na jedné straně a politickou a sociální sférou na straně druhé ani prohlubujícím se tlakům ve směru většího protekcionismu, jež jsou tímto napětím živeny.

Druhý soubor tlaků se týká finanční liberalizace, která začala již v sedmdesátých letech 20. století. Progressivní odstraňování státní kontroly nad finančními tokky podkopalo původní poválečnou architekturu mezinárodní politické ekonomie, jež se zrodila na konferenci v Bretton Woods. Stát blahobytnu měl být podle této představy konsolidován prostřednictvím ochrany před nestabilitou deregulovaných finančních toků, která urychlila velký krach ve dvacátých letech 20. století. Obchod měl podléhat regulaci, zatímco finance nikoliv, a systém stabilních měnových kurzů měl zároveň obchodu napomáhat.

Finanční deregulace jednak podkopala stát blahobytnu (v některých zemích, jako například ve Velké Británii, záměrně) a jednak odsunula do říše snů jakoukoliv naději ve stabilní měnové kurzy. Mocná globální síť finančních trhů může podle li-

hostí zruťoiti na národní měny a zruinovat projekty typu evropského Mechanismu směnných kurzů (Exchange Rate Mechanism, ERM), který by v případě svého úspěšného zavedení zásadně omezil zisk, jenž plyne z rozdílných kurzů měn a finančních spekulací. Kvůli deregulaci se státním také vzdálila z dosahu řada nástrojů finančního managementu a v ruce jim zůstala pouze úroková míra a fiskální politika – přičemž komplikace při využití těchto nástrojů jsou dobře známy, neboť mají na domácí hospodářství okamžité a bolestivé dopady a vzhledem k odlišným rytmům ekonomických cyklů národních ekonomik se velmi špatně koordinují (Cox 1994; Helleiner 1994a; Webb 1994; Stubbs a Underhill 1994). Tento vývoj dále prohlubuje krizi mezinárodního obchodu, a to dvěma způsoby. Podlannuje schopnost státu blahobytu vypořádat se s důsledky, které intenzivní konkurenční boj přináší domácímu hospodářství. Dále se destabilizací směnných kurzů komplikuje mezinárodní obchod a průmyslová politika. Kromě toho tyto vývojové trendy otevírají dveře hrozbě případného přetřetí úvěrového systému (*overextensions of credit*) a z něj vyplývající finanční krizi. Tato krize se podobá té, která spustila Velkou depresi třicátých let minulého století.

Právě kombinace těchto tří faktorů – oslabené vedoucí pozice USA, nadbytky výrobních kapacit a finanční nestabilita – vysvětluje zdánlivě podivnou směsici na jedné straně vše prostupující úzkosti z osudu světové ekonomiky a na straně druhé liberální euforie z konce dějin a porážky komunismu. Podle některých autorů nás v blízké budoucnosti čekají neveselé, „problémové časy“ (Wallerstein 1993; Huntington 1993, 1996; Spence 1994: 4; Kaplan 1994). Tato krize může a nemusí přijít, ovšem vědomí její hrozby poskytuje základ, na němž mohou stavět snahy o sekuritizaci systémových režimů, konzultativních mechanismů a řady organizací, které dohromady udržují LIEO v chodu. Zásadní hospodářský zlom by nezasažil pouze ekonomický sektor, ale odrazil by se i v otázkách politické a vojenské bezpečnosti. Snaha předejít takovému zlomu a přitom udržet všeobecně uznávanou produkční výkonnost liberálního mezinárodního ekonomického řádu představuje hlavní směr globalizační dynamiky v oblasti ekonomické bezpečnosti.

Regionální dynamika

Mezi globálními úvahami o bezpečnosti LIEO a sekuritizaci dynamikou na regionální úrovni existuje pozoruhodná souvislost. V důsledku rozšiřování a prohlubování evropské integrace v druhé polovině osmdesátých let 20. století a také díky ustavení Severoatlantické zóny volného obchodu (NAFTA) se opět dostal do módy hospodářský regionalismus (Helleiner 1994b; Anderson a Blackhurst 1993; Fawcett a Hurrell 1995). EU jako nejambicióznější z těchto projektů navzdory všem problémům kráčí kupředu a beze vší pochybnosti se v evrop-

ském prostředí stala ohniskem zájmu bezpečnostních úvah (Buzan a kol. 1990; Wæver a kol. 1993). Oba dva regionální projekty, jež tvoří jádro globální politické ekonomie, inspirovaly řadu následovníků (Zóna volného obchodu ASEAN [AFTA] v jihovýchodní Asii, Asijsko-pacifická hospodářská spolupráce [APEC] propojující Australasii a Severní Ameriku, Společný jihoamerický trh [Mercado Común del Sur, MERCOSUR] sdružující některé země Jižní Ameriky, tzv. Jižní kužel) a vzbudily také čilé diskuse o vzniku dalších regionálních hospodářských zón (ECOWAS v západní Africe, Jihosijská asociace pro regionální spolupráci [SAARC] v jižní Asii, Jihoadrická rozvojová komunita [SADC] v jižní Africe, Společensví nezávislých států na území bývalého Sovětského svazu). Poněkud zřehadou se pak zdá být východní Asie. Podle tvrzení jedněch postrádá formální znaky hospodářského regionalismu (a tudíž je zranitelná), jiní autoři zde spatřují svébytný neformální, transnacionální model regionální integrace.

Regionalizace na sebe může brát bezpečet integračních podob o nejrůznější míře společné identity, hloubky integrace a její institucionelizace. Patrně nejvýznamnější rozdíli existuje mezi jejími formálními, oficiálními pravidly vymezujícími a institucionizovanými variantami (například EU) a neformálními verzemi, které jsou vedeny ideou „nikým neřezaných procesů sociální a ekonomické interakce“, jako to funguje třeba ve východní Asii (Hurrell 1995: 333–338). Stejně jako globální úroveň může se i ta regionální stát předmětem sekuritizace, nebo se může přetřívati se sekuritizačními kroky na úrovni státu a lidského jedince. Takový „přetřívající se“ charakter mají právě diskuse o Evropské měnové unii.

Nezpochybnitelné nadšení pro hospodářský regionalismus může ve světě nízkých nákladů na dopravu a komunikaci v globálním měřítku vypadat na první pohled zvláštně. Vzhledem k přirozené mobilitě velké části ekonomických faktorů by pro Velkou Británii mělo z čisté hospodářského hlediska členství v EU stejný význam a smysl jako podobně úzká spolupráce se Severní Amerikou nebo s Japonskem.

Proč jsme tedy svědky hospodářské regionalizace v době, kdy zde zároveň působí mocné síly globální ekonomiky? Odpověď se nabízí téměř okamžitě – hospodářský regionalismus je reakcí na globalizaci. S jeho pomocí se mohou státy snadněji vyrovnat nejenom s úspěchem nebo selháním LIEO jako celku, ale také s každodenními důsledky jeho fungování. Do té míry, do jaké se státy obávají rozpadu LIEO, představuje pro ně ustavení regionálních bloků jakožto nouzových mechanismů racionální a rozváznou volbu. I tato strategie s sebou nese mnohá nebezpečí, zejména tehdy, dostane-li takové „pojišťovací opatření“ podtón ekonomického nacionalismu; příčinou obávaného kolapsu se pak totiž může stát tento obranný mechanismus sám. Jen málokdo si ale přeje rozpad liberálního mezinárodního ekonomického řádu v takovém rozsahu, že po něm zůstanou jen samostatné státy, a regiony jsou jako záchranový bod poměrně zřejmou volbou.

Pokud žádná krize nenastane a LIEO bude fungovat úspěšně a bez problémů, regionální uskupení mohou nabídnout dodatečnou výhodu v podobě silnější výchozí platformy pro účast v konkurenčním prostředí globální ekonomiky (ačkoli i zde hrozí sklouznutí k merkantilismu). Andrew Hurrell (1995: 346, 356) v tomto smyslu tvrdí, že regiony jednak poskytují dostupnější institucionální základnu pro kolektivní zvládnání problémů globálního liberalismu a jednak umožňují zachovat tradici (partikulární) formy politické ekonomie (například keynesiánský stát blahobytu v rámci EU). Dále se prosřednictvím regionálních sražení mohou rozumným způsobem uspořádat ekonomické vztahy mezi dominantními hospodářskými mocnostmi dané oblasti (Německo, Spojené státy, Indie, Jihoafrická republika, Japonsko a podobně) a jejich slabšími sousedy. Regionalizační trendy, které působí navzdory existenci mocných globalizačních sil, se dají vysvětlit i za pomoci „technických“ argumentů. V některých oblastech se mohou díky charakteru lokálních znalostí a sociokulturním podmínkám více prosazovat regionální modely obchodu a investic. Jinde může mít dominantní pozici otázka nákladů na dopravu. Takzvané „trojúhelníky růstu“ (*growth triangles*) v jihovýchodní Asii usilují o integraci výroby např. kompatibilními, blízko sebe se nacházejícími zdroji kapitálu, práce a materiálu (Arif 1996: 4).

Ekonomickou logiku regionalismu tudíž můžeme chápat jako odpověď na centralizované (*top-down*) hrozby, které jsou generovány v dominantním strukturálním rámci globalizace, přestože se – jako v případě EU – může opřít i o nikoliv nevyznamnou decentralizovanou (*bottom-up*) logiku. Oba dva vývojové trendy mohou působit zároveň a bez konfliktů za předpokladu, že hospodářský regionalismus zůstane svým charakterem liberální. Oproti krizové situaci ve třicátých letech 20. století nalézáme dnes u většiny regionálních obchodních bloků poměrně liberální vnitřní strukturu a také velkou míru otevřenosti vůči světovým trhům. Smyslem jejich existence je tlumení tlaků vyplyvajících z otevřené globální ekonomiky, aniž by přitom ekonomiky jednotlivých států trahly na své možnosti a výkonnosti, a prostřednictvím přesunu na důvěrněji známou regionální úroveň je to také snaha redukovat nadměrné požadavky, které neregulovaná globální ekonomika klade na státní řízení. Z ekonomického hlediska jsou tyto obchodní struktury pokusem o vybudování pevnějšího operačního rázání, jež usnadní účast ve stále intenzivnější obchodní a finanční soutěži na globálním trhu. A představují také novou obchodní mechanismy pro případ, že globální liberální ekonomika podlehne negativním důsledkům špatného politického řízení, turbulenci na finančních trzích nebo zosťující se obchodní konkurence. Částečně se tato obranná funkce týká ryze ekonomické bezpečnosti; zbytek souvisí s usilováním o výhodnější pozici v politicko-ekonomické logice konkurenčního boje na globálním trhu.

Regionalizace by se mohla stát určujícím trendem v hospodářských vztazích, ovšem takový vývoj by vyžadoval posun od liberálního pojetí politické ekono-

mie k ekonomickému nacionalismu, a v důsledku i redefinici toho, co vlastně tvoří náplň ekonomické bezpečnosti. V současné době představuje regionalizace spíše fenomén odvozený od LIEO než velkou hrozbu tomuto řádu. Geografická ohraničenost, s níž se u hospodářského regionalismu setkáváme, nicméně nedává liberálům spát, protože podle všeho odporuje logice výkonnosti globálního trhu; znepokojuje i strategické analytiky, neboť připomíná neomerkantilistické bloky zemí ze třicátých let 20. století, jejichž existence byla předzvěstí druhé světové války. Tato paralela je však s největší pravděpodobností nesprávná. Současná hospodářská uskupení se v mnoha ohledech zásadním způsobem liší od svých předchůdců v meziválečném období, a stejně tak nelze srovnávat ani případné zisky, které podněcují imperialismus a válečný konflikt (Buzan 1991: 258–261).

Dnešní hospodářské bloky sice nesignalizují svou existenci přípravy na válku, jak tomu bylo ve třicátých letech 20. století, nicméně i v ostatních sektorech bezpečnosti hrají jistou úlohu. Mohou například sloužit jako politicko-kulturní obranné mechanismy, namířené proti mocným homogenním dopadům otevřeného globálního trhu. Liberálové si globální trh představují nejlépe jako síť, kde platí jednotná pravidla a univerzální logika chování. Jeden z aspektů hospodářského regionalismu však může mít kulturně definované zdroje. Eric Helleiner (1994b) upozornil, že tři nejvýznamnější hospodářská uskupení se od sebe svým charakterem podstatně liší. V Evropě funguje hustá institucionální síť a převládají zde sociálně-demokratické hodnoty. V Severní Americe je institucí mnohem méně a silnější pozavení mají liberální hodnoty. Východní Asie se opírá převážně o transnacionální vazby a pozornosti se zde dostává především hodnotám národního rozvoje.

Není také vyloučeno, že hospodářský regionalismus současně doby zčásti pramení z touhy chránit společenskou bezpečnost. V této optice by bylo možné počítat ekonomiky islámských zemí za svěbynou kategorii s regionalizačními tendencemi, přestože bychom nejdříve museli vyčkat, k jakému výsledku nakonec dospěje konflikt integrační a fragmentační dynamiky, zmiňované v kapitolách 3., 6. a 7. Přinejmenším v bankovníctví se islámské normy a principy částečně liší od kapitalistických zvyklostí (v islámských zemích je například zakázáno vyměřovat si úroky za půjčky). Vztah islámských a kapitalistických ekonomik pak může připomínat situaci, v níž se nacházejí počítačové systémy IBM a Macintosh: oba dva jsou spíše kompatibilní než zcela zásadně nesouměřitelné, ovšem převážení dat z jednoho systému do druhého vyžaduje neustálé dodatečné náklady. Právě tento typ rozdílu by mohl dále přispívat k procesu regionalizace (na základě vyšší ekonomické závislosti mezi „uživateli“ stejného systému).

Některé zastánce realismu v mezinárodních vztazích se obrací k tradičnějšímu vojensko-politickému pojmosloví a na proces regionalizace pohlízejí jako na snahu (vy)budovat supervelmoci. Takto například chápu Evropskou unii jak radikální federalisté (ve vztahu k další integraci EU), tak jejich případní rivalové ve

Spojených státech a v Rusku. V dobách studené války byla tato argumentační linie převládivější – podle hesla „co je velké, to je hezké“ – a s rozpadem Sovětského svazu a s přetrvávajícím odporem vůči prohlubování evropské integrace poněkud ustoupila do pozadí.

Lokalizační dynamika

Vzhledem k mohutným silám globalizace a odpovídajícím regionalizačním reakcím zbývá pro relevantní dynamiku bezpečnostních vztahů na lokální úrovni velmi málo prostoru. I stát, který by ještě poměrně nedávno do této roviny významně zasahoval, již z větší části ustoupil liberalizačním imperativům, a vnitrostátním diskusím nyní dominují problémy týkající se systémové úrovně. Z pohledu ekonomické bezpečnosti však liberalizace přináší určité důsledky, které se na lokální úrovni zcela jednoznačně projevují. Zde by naši pozornost poutala témata, jako jsou zhroutení systémů zabezpečení základních lidských potřeb (např. hladomor), lokální dopady deindustrializace či krize finančních trhů (Mexiko, Rusko) nebo propad některých ekonomik, v nichž hrubý národní produkt (HNP) neroste, nýbrž klesá (např. v některých afrických zemích). Logika bezpečnosti říká, že tyto situace je možné legitimně prohlásit za bezpečnostní problémy, pokud ohrožují zajištění základních lidských potřeb nebo existenci státu. Oslabování státu zapříčiněné deregulováním globálním ekonomickým řádem navíc může akterům na lokální úrovni přinést větší prostor pro samostatné jednání.

Shrnutí

Charakter hospodářských vztahů v převládajícím liberálním modelu číni z ekonomické bezpečnosti nezvykle komplikovaný předmet výzkumu. Tyto obtíže zčásti souvisejí s instrumentální povahou ekonomických jednotek a s přirozenou nejistotou, která panuje v tízních vztazích, a zčásti také se vše prostupujícími a nikoliv nevyznamyými dopady hospodářských aktivit na ostatní sektory bezpečnosti. S výjimkou té nejzákladnější roviny lze v rámci samotného ekonomického sektoru jen obtížně hovořit o logice přežití. Snahy sekuritizovat ekonomická témata spadají ve své podstatě do politicko-ideologických diskusí v rámci mezinárodní politické ekonomie jako společenskovo vědního oboru. V tomto kontextu představuje sekuritizační diskurz jeden ze způsobů, jak v debatách o hospodářské politice zaujmout pozici ekonomického nacionalismu, aniž by přitom bylo nutné zřít se povrchních závazků vůči liberálnímu konsenzu. Na zřejmě nejdůležitější výjimku z této situace naznačme u referenčních objektů na systémové úrovni – tedy u institucí a organizací libe-

rálního mezinárodního světového řádu. Zde se logika přežití projevuje jednoznačně a nese s sebou očividné a drastické dopady. Liberální řád se může zhroutit. Stejně jako v případě politických režimů a institucí (viz kapitola 4, část „Logika hrozeb a zranitelnosti“) je i liberální řád jako takový vystaven hrozbě odmítnutí, porušování pravidel a konkurenčních výzev a také logice dominových kostek. Nikdo si nemůže být jistý, zdali kterýkoliv daný případ porušení pravidel, odpadnutí od systému, zhroutení nebo krize důvěry nebude právě tím zlomovým okamžikem, který nastartuje spirálu, jež končí v kompletním rozkladu systému. V takovém kontextu můžeme i v souvislosti s regionalismem hovořit o prvcích bezpečnostní logiky.

Ačkoliv v rámci liberalismu se s agendou přísně vzato ekonomické bezpečnosti lze setkat jen výjimečně, hospodářská aktivita dosi snadno vyvolává bezpečnostní problémy v jiných sektorech – někdy jsou tímto spouštěcím mechanismem ekonomická selhání (hladomor, absolutní pokles HNP), jindy zase úspěchy (kulturní homogenizace, ztráta soběstačnosti v oblasti zbrojní výroby, znečištění životního prostředí, vyprazdňování funkcí a pravomocí státu). Tato schopnost ekonomických témat „přelévat se“ do ostatních sektorů znamená, že diskutse o „ekonomické bezpečnosti“ ve skutečnosti velmi často vycházejí z logiky přežití v těchto jiných sektorech, a nikoliv z logiky ekonomického sektoru samého. Tento efekt přeliví vyjde zřetelně najevo, pokud si znovu projedeme navrhovaný obsah současné agendy ekonomické bezpečnosti (viz část „Agenda ekonomické bezpečnosti“).

1. Schopnost států uchovat si nezávislou mobilizační kapabilitu je zasažena procesem globalizace výroby. Ten dává státům možnost volby. Budi se rozhodnou pro méně kvalitní a dražší zbraňové systémy vlastní výroby, nebo nakoupí kvalitnější a levnější výrobky z zahraničí. V LIEO se bezpečnost dodávek neopírá o vnitrostátní kontrolu zbrojní výroby, nýbrž o existenci nadprodukcí kapacity globální převis nabídky.
2. Velmi podobná logika platí i pro bezpečnost dodávek. Hrozba, že jisté druhy hospodářské závislosti na globálním trhu (zejména v případě ropy) budou využity k politickým cílům, je tlumena právě existencí nadprodukcí kapacit prakticky u všech obohodovatelných komodit a také faktem globálního převisu nabídky.
3. Obavy, že globální trh vyprodukuje větší počet „porazených“ než „vítězů“, a nůžky nerovnosti se tudíž dále rozevrou, nepatří do kategorie bezpečnostních témat (nejde v nich o přežití) – s výjimkou situace, kdy není zajištěno naplnění základních lidských potřeb. Jedná se o politické důsledky ekonomického systému, který ke svému fungování vyžaduje existenci vítězů a poražených.
4. Obavy z obchodu s drogami a se zbrání hromadného ničení spadají spíše do oblasti sociopolitické a vojenské bezpečnosti; podobně i obavy ze znečiš-

tění životního prostředí nejsou nakonec ekonomickým, nýbrž environmentálním tématem.

5. Pouze obavy, že mezinárodní ekonomiku jako celek zachvátí krize, předstávají jednoduše problémy ekonomické bezpečnosti.

Tvrzení, že ekonomická bezpečnost je obtížnou a zamlženou výzkumnou oblastí, sice může být samo o sobě pravdivé, ale jeho užitečnost je minimální. V nejlépeším případě nás dopředu varuje a nutí k velké opatrnosti při prosazování a vnitřní sekuritizačních kroků v ekonomickém sektoru. Vzhledem k liberálnímu ideálu oddělených sfér ekonomiky a politiky však není vůbec nepodstatným zjištěním, že větší bezpečnostní důsledků ekonomického liberalismu se projevuje v jiných sektorech. Pouze díky této striktní separaci obou světů si může liberální hospodářství uchovat svoji zdánlivou nevinost; teprve když její zásadíme do širšího kontextu, vyplavou všechny jeho bezpečnostní důsledky na povrch. Tímto závěrem odkazujeme k deváté kapitole, kde myšlenku přelévání bezpečnostních témat rozšiřujeme do podoby interpretačního nástroje, jenž nám umožní porozumět skutečným pohybkům v pozadí celkového fenoménu širší bezpečnostní agendy.

Společenský sektor

Agenda společenské bezpečnosti

Celá oblast bezpečnostních vztahů si dlouho vystačila s jedním zavedeným klíčovým konceptem – národní bezpečností –, zatímco národu samotnému coby jednotce bezpečnosti bylo paradoxně věnováno minimum pozornosti. Ta se soustředila na politickou, institucionalizovanou jednotku – stát –, čemuž odpovídal důraz kladený na dění v politickém a vojenském sektoru. Pokud se však podrobněji zastavíme u národa, ukáže se nám v zorném úhlu další sektor, konkrétně tedy sektor společenský. Společenská bezpečnost je ve velice úzkém vztahu s bezpečností politickou, ovšem jedná se o dvě svěbytné sféry. Politická bezpečnost pokrývá organizační stabilitu států, systémů vlády a politických ideologií, ze kterých vlády a státy čerpají svoji legitimitu.

Hranice státu a bezpečnosti se překrývají jen velmi vzácně. To je první důvod, proč se společenskou bezpečností vážně zabývat (například uvažujeme-li o bezpečnosti kurdského etnika). Ovšem i kdyby tomu tak bylo, jednalo by se o dvě odlišné věci (jejich logika by v pozici referenčních objektů fungovala odlišně). Podstatou státu je pevně vymezené teritorium a formální členství, zatímco společenská integrace představuje mnohem různorodější fenomén – může k ní docházet v malém i velkém měřítku a někdy tato prostorová dimenze svůj význam doocela ztrácí. Z hlediska analýzy mezinárodní bezpečnosti jsou klíčem k porozumění společnosti ty ideje a zvyklosti, jejichž prostřednictvím se jednotlivci identifikují jako členové určité sociální skupiny. Podstatou společností je identita nebojí sebe-pojetí komunit a jedinců, kteří se chápou jako členové daných společností. Tyto identity zdaleka nejsou totožné s explicitně politickými organizacemi způsobilými vládnout, přestože jsou s nimi často velmi úzce provázány.

Identita je konceptem, kolem něhož se organizuje fungování celého společenského sektoru. Pociť společenské nejistoty či společenského nebezpečí (*social insecurity*) vzniká, jestliže společenský jakéhokoli druhu označí jistý vývoj či možnost určitého vývoje za hrozbu pro svou další existenci. Navzdory dojmům, kterého čtenář mohl dosud při četbě této knihy nabývat – a pro dříve publikovaná díla to platí dvojnásob – nepracuje *definice* společenské bezpečnosti s pojmem „národ“. Do sféry společenské bezpečnosti definčně patří velké, soběstačné skupiny se společnou identitou; které jednotky této definice odpovídají v reálném světě, je časově i místně proměnlivá záležitost. V současné Evropě, pro níž byl tento koncept původně navržen a rozvinut (viz Wæver a kol. 1993), jsou těmito skupinami zejména národy, ovšem v jiných regionech mohou mít důležitější postavení skupiny vymezené nábožensky nebo rasově a etnicky. Koncept společenské bezpečnosti bychom proto mohli chápat také ve smyslu „identitární bezpečnosti“ čili bezpečnosti identity (*identity security*).

Již na počátku bychom se měli vyvarovat dvou nedorozumnění, k nimž může pojem *společenský (social)* svádět. Za prvé, společenská bezpečnost (*social security*) neodpovídá termínu sociální zabezpečení (*social security*). Sociální zabezpečení se týká jednotlivců a má převážně ekonomický charakter. Společenská bezpečnost se naopak vztahuje ke kolektivům a jejich identitě. Nežádá se v praxi setkat s tím, že sociální podmínky individuálních životů budou ovlivňovat proces kolektivní identifikace (rov. Wæver a kol. 1993, kapitola 2.). Koncept *společenské bezpečnosti* nicméně neodkazuje k této rovině individuálních a převážně ekonomických témat, nýbrž k rovině kolektivních identit a kroků, které vedou k ochranně těchto společných identit („we identities“). (V kapitolách 2., 5. a 7. se zabýváme otázkou, jak a v jakém rozsahu se může individuální bezpečnost v našem širším obrazu projevit.)

Druhý problém související s termínem *společenský* je ten, že příbuzný pojem *společnost* se často používá pro označení širšího a vágnější vymezeného *obvyvatelstva státu*; to přitom může být i skupina bez společné identity. V tomto významu zastupuje výraz „súdánská společnost“ obyvatelstvo uvnitř hranic Súdánu, jež se ovšem skládá z mnoha společenských jednotek (Arabové, Afričané čemé pleti a podobně). Tímto způsobem pojem „společenský“ používat nebudeme; vyhrazeneme jej pro společenský, s nímž se jedinci identifikují.²³

Se stejnou dvojnásobností se lze setkat i u pojmu *národ*, neboť reálně existující národy fungují odlišným způsobem: některé definují sebe sama jakožto soubor osob, žijících v jednom státě a projevujících mu svoji loajalitu; jiné se definují jako etnická, organická společenství se sdíleným jazykem, pokrevní „příbuzností“ a kulturou. V prvním případě se emocionální závazek vztahuje k neorganické a spíše politické entitě, zatímco v jiných případech – a někdy také mezi soupeřícími skupinami v rámci jednoho státu – je etnické společenství „skutečného lidu X“ stavěno do protikladu s amorfější skupinou všech osob, které obývají dané území.

Tyto terminologické komplikace v posledku pramení i z charakteru identitárně založených společenství, jež jsou ve skutečnosti sebeutvářenými *imagined communities* (Anderson 1983). Národnost není jakousi abstraktní analytickou kategorií, které různé případy odpovídají tu více a tu méně. Představa národní identity sice může zahrnovat objektivní faktory, jako jsou jazyk nebo geografické vymezení, ovšem identifikace jedince s určitým společenstvím prostřednictvím zdůraznění jistých rysů a vlastností, a nikoliv jiných dějinných či současných vazeb, jež jsou zároveň k dispozici, zůstává politickou a individuální volbou. Ohrožení identity je tudíž vždy a bez výjimky otázkou *konstrukce* něčeho, co ohrožuje „nás“ – a často tímto způsobem přispívá i ke konstrukci nebo reprodukci tohoto „my“. Společnou identitu lze utvářet mnoha různými způsoby; vznik bezpečnostních konfliktů často závisí právě na tom, která ze soupeřících sebedefinic tohoto „my“ získá ve společnosti navrch. Pokud by ruskou identitu utvářeli slavjanofilové nebo euroasianisté, bezpečnostní problémy by se vyrojovaly mimo jiné v souvislosti s několika tématy, která by za jiných okolností byla považována za neškodná – například pokud by se Rusko definovalo po způsobu zemi Západu. Snaha o redefinici vlastní identity může leckdy představovat důležitou bezpečnostní strategii, zatímco v jiných případech je existující identita natolik silná a stabilní, že nejlepší bezpečnostní strategií pro ostatní aktéry je vzít tyto bezpečnostní úvahy na vědomí (rov. Buzan a Wæver 1997).

V různých dobách a regionech určovaly agendu společenské bezpečnosti různé akteři. Zde si v hlavních rysech nastíníme nejběžnější témata, která byla spojována s jejím ohrožením:

1. *Migrace* – svazek osob X je přetřžen nebo nalepříván přílivem osob Y; společenství X už nebude to, co bývalo, protože obyvatelstvo bude tvořit někdo jiný; identita X se kvůli posunu ve složení obyvatelstva mění (např. migrace Číňanů do Tibetu nebo Rusů do Estonska).
2. *Horizontální soupeření* – přestože na daném území stále žijí osoby X, kvůli převážajícímu kulturnímu a jazykovému vlivu sousedního společenství Y jsou nuceny měnit svůj způsob života (např. obavy Quebecanů z anglofonní Kanady a obecněji vzato kanadské znepokojení z hrozby amerikanizace).
3. *Vertikální soupeření* – lidé se přestanou vnímat jako komunita X buď v důsledku určitého integračního politického projektu (jugoslávě, EU), nebo naopak vlivem separatistického „regionalistického“ projektu (např. Quebec, Katalánsko, Kurdistan), který je nutí buď k inkluzivnějšímu, nebo exkluzivnějšímu pojetí své identity. Ačkoliv první z těchto projektů má centripetální (dostředivý) a druhý centrifugální (odstředivý) charakter, oba jsou příklady vertikálního soupeření v tom smyslu, že jádrem sporu je velikost identitárních sfér, či spíše – jelikož identita je vždy rozprostřena mezi několika soupeřícími sférami – otázka, na kterou z těchto sfér položit důraz.

Čtvrtým tématem by eventuelně mohl být úbytek obyvatelstva, ať už v důsledku epidemie, války, hladomoru, přírodní katastrofy nebo řízené genocidy. Úbytek obyvatelstva ohrožuje identitu prostřednictvím existenciálního ohrožení nositelů této identity, ovšem nutnou součástí logiky identity ve společenském sektoru ve své podstatě není – snad s výjimkou případů, kdy je politika řízené genocidy motivována snahou zlikvidovat danou identitu jako takovou, a také v extrémních případech – jako je epidemie AIDS v Ugandě –, kdy se z kvantitativního problému stává problém kvalitativní. Stejně jako nezaměnitelnost a kriminalita však i tyto hrozby mří v prvé řadě na individuální osoby (jde tedy o hrozby *vnitř* společnosti); tématem společenské bezpečnosti se stávají teprve v okamžiku, kdy ohrožují stabilitu společnosti jako celku.

Přestože z analytického hlediska se jedná o tři odlišné typy hrozeb, v praxi se mohou velmi snadno doplňovat a kombinovat. Lze je také zařadit do spektra, jež sahá od záměrných, programových a politických hrozeb k hrozbám nezanýšleným a strukturálním. Například migrace provází lidstvo od samých počátků jeho existence. Lidé se mohou individuálně rozhodnout pro odchod na základě nejružnějších důvodů, od ekonomických příležitostí přes environmentální tlaky po hledání náboženské svobody. Mohou se ale stěhovat také v důsledku nějakého politického programu, který prosazuje homogenizaci obyvatelstva státu, jako se to dělo například při počínání Tibetu a rusifikaci Střední Asie a pobaltských zemí. V horizontálním soupeření se mohou jednoduše odtrázet nezamýšlené dopady interakce mezi velkými a dynamickými kulturami na jedné straně a malými, anachronistickými komunitami na straně druhé. Horizontální soupeření však také může získat charakter záměrných aktivit, jak se děje při restauraci okupovaných území (například amerikanizace Japonska a Německa) a v kulturních aspektech současné obchodní politiky. Vertikální soupeření bychom očekávali spíše v té části spektra, kde se nacházejí záměrné činy a aktivity.

Demokratické i imperiální integrační projekty, které usilují o utváření společné kultury v souladu se zájmy státu, se mohou pokusit o získání kontroly nad některou ze součástí aparátu kulturní reprodukce (školy, církev, jazyková práva a podobně), nebo přímo nad celou tourou masmérií. V případech represivnějších projektů mohou být menšími přípravami o schopnost vlastní kulturní reprodukce, jelikož společenská většina formuje prostřednictvím státního aparátu vzdělávací systém a mediální krajinu ve prospěch většinové kultury. Některé druhy identitářního soupeření v sektoru společenské bezpečnosti se proto odehrávají v srdcích a myslích zainteresovaných jedinců, zatímco jiné se soustřeďují na hmatatelnější záležitosti. V prvním případě je hrozbou konverze – lidé se začínou považovat za někoho jiného. Ve druhém případě bude identita závislá na politických rozhodnutích, například na využití imigrační politiky nebo politických mocenských struktur s cílem zněsnaďnit reprodukci určité kultury, která nemá přístup k institucím ne-

zbytým pro kulturní reprodukci. Společenskobezpečnostní témata se vždy na- konce stočí k otázce identity; v některých případech je zprostředkujícím médiem identita sama (horizontální a vertikální soupeření), jindy však nikoliv (imigrace, infrastruktura reprodukce).

Společnost se může podobným hrozbám bránit dvěma způsoby: jednak prostřednictvím kroků a aktivit, které podniká samo ohrožené společenství, nebo snahou prosadit sporné téma do agendy státu, a tudíž jej přesunout do politického (a potenciálně i vojenského) sektoru. Na úrovni státu může být například hrozba imigrace řešena prostřednictvím legislativních opatření a kontroly hranic. Reakce na ohrožení, které se obrací na stát, jsou poměrně častým jevem, a jelikož takto společenský sektor nezřídka prostupuje sektor politický, stává se jeho analýza poměrně obtížným úkolem.

Někdy si ovšem společnost zvolí první cestu, tedy že se s existenčním ohrožením identity vypořádá bez státních zásahů. Můžeme si například představit menší úřady, které se nepokoušejí odtrhnout od státu a vytvořit stát vlastní, ale očividně mají určitou strategii, jak si uchovat svoji distinktivní kulturní identitu. Obecně lze říci, že minority usilují o jednu ze tří základních alternativ: získat převahu v existujícím vládním systému (Tursové, běloši v dobách apartheidu), vytvořit svoji vlastní vládu (Slovinci, síonisté) nebo dosáhnout toho, aby do jejich vnitřního fungování vlády nezasahovaly (tradice Židů v evropských zemích). Čínské menšinové komunity jsou známé tím, že se drží stranou institucí hostitelské společnosti a upřednostňují svůj vlastní systém práva, pořádku a sociálního zabezpečení.

Rozhodnutí, zda vnímat společenské hrozby jako výzvu pro samu společnost, pro existující státní úřar nebo jako argument pro získání nebo znovuzískání nezávislé státnosti, mohou mít pro dynamiku regionálních vztahů naprosto zásadní význam. Řečeno naší terminologií, tato volba závisí na výběru aktérů, na něž je výhodné se obrátit, a také na dilematu užšího propojení společenského a politického sektoru. V jedné z našich předchozích knih jsme podrobili analýze evropské země a ukázali, proč a jakým způsobem by silná vazba mezi těmito dvěma sektory, a tudíž nová mobilizace státu v oblasti identitářních otázek, zcela zásadně ohrozila proces evropské integrace, zatímco pokud možno oddělený průběh sekuritizace společenských hrozeb by dalším prohlubování integrace překážel mnohem méně – a zároveň by podporoval pokračující diferenciaci společnosti a státu (Wæver a kol. 1993, kapitola 4.).

Aktéři bezpečnosti a referenční objekty

Referenčními objekty ve společenském sektoru jsou jakékoliv větší skupiny, jimž jejich podřízené subjekty prokazují loajalitu a oddanost v takové podobě a v tako-

vé míře, která zakládá společensky přesvědčivý argument, že toto „my“ (společná identita) je ohroženo. Jelikož se pohybujeme ve společenském sektoru, toto „my“ musí být ohroženo právě *na své identitě*. Pohled do historie odhaluje, že referenční objekty tohoto druhu byly vymezeny poměrně úzce. Většina lidí takto chápala své lokální nebo rodinné vazby: vesnici, klan, region (spíše v lokálním než mezinárodním významu) nebo městský stát. V některých dobách byly tyto referenční objekty těsně provázány s politickými strukturami (městské státy, klany a podobně). Jindy se naopak politická loajalita se společenskými identitami nijak nepřekrývala, což byl případ tradičních říší, kde politická loajalita náležela králi nebo císaři a loajalita k „my“ identitě vycházela z rodinných a náboženských vazeb. Komunistické režimy se pokoušely mobilizovat loajalitu na základě třídní příslušnosti, ale v převážně většině neuspěly.

V současném světě jsou nejvýznamnějšími referenčními objekty ve společenském sektoru kmeny, klany, národy (a národu podobné *nation-like*) etnické skupiny, označované jinými autory za menšiny²⁴, civilizace, náboženské systémy a rasy. Způsobu fungování těchto rozmanitých referenčních objektů společenské bezpečnosti se budeme podrobněji věnovat v následujících částech, kde si nastíníme specifické vzorce společenských konfliktů vlastní nejrůznějším světovým regionům.

Vymezení národů se za určitých okolností může velmi těsně shodovat s hranicemi státu a v takových případech se na národ a jeho identitu nezřídka odvolávají osoby v postavení mocenských autorit. Někdy státní představitelé operují s odkazy na stát a jeho suverenitu, jindy na národ a jeho identitu. Už tento rozdíl je sám o sobě zajímavý a stojí za podrobnější prozkoumání. Může se stát, že opoziční politické síly – neboli političtí aktéři tradičního typu, kteří usilují o politickou moc aktuálně drženou někým jiným – se budou opakovaně odvolávat spíše na *národ* než na *stát*. Obrana státu a suverenity obvykle posiluje skupinu, jež je právě u moci. Tvrdit, že vládnoucí garnitura ohrožuje bezpečnost státu, je sice možné, leč velmi složité; logika státní bezpečnosti ze své podstaty staví vládnoucí skupinu do pozice aktéra, který je přirozeně nejlépe uzpůsoben rozhodovat o zajištění bezpečnosti státu. Mnohem snadnější se argumentuje ohrožením národa: jelikož současně politické vedení země nevěnuje této situaci dostatečnou pozornost, měli bychom být k moci vynesení my – což je rétorická strategie, kterou již tradičně využívají nacionalističtí politici. Národ, v nejirůznějších ohledech se státem střídavě provázaný a naopak od něj oddělený, pak představuje ideální nástroj pro podobné opoziční manévrování.

Zatímco v předchozích příkladech sloužily odkazy k národu jako prostředek k získání státní moci, existenciálního ohrožení národa se lze dovolávat, i pokud podobné úmysly v pozadí nečhají. Takto se například profilují rozmanitá sociální hnutí – nacionalistické, kulturní, antiintegrační (ve spojitosti s EU) nebo anti-migrační. Nepřekrývají-li se vymezení státu a národa, stane se menšinový národ

referenčním bodem pro celou škálu aktérů, od menšinové elity usilující o odstranění nebo získání nezávislosti (čímž by se tato skupina stala vládnoucí elitou nového státu) po skupiny hájící menšinovou kulturní identitu.

Ve všech těchto případech hrají při vymezení a hodnocení konfliktní situace významnou roli média. Kdo vlastně jsou ony soupeřící strany a co je předmětem jejich sporů? Média mají slabost pro jednoduché příběhy a jejich zpravodajství je často formulováno v termínech „my“ a „oni“, nebo v případě zpřáv ze zahraničí „muslimů“ a „Srbů“. Etnické a náboženské kategorie jakožto interpretací nástroje pro porozumění určité konfliktní situaci jsou velmi často produktem mediálního zjednodušování.

Náboženská sebeidentifikace obvykle vychází z učení některého oficiálního či polooficiálního – a nezřídka z jiných stran napadaného – náboženského vůdce, který si nárokuje právo hovořit jménem celé náboženské komunity. V mnoha případech ovšem žádná všeobecně uznávaná a pevná hierarchie neexistuje; nejirůznější lokální skupiny – kupříkladu fundamentalisté v Egyptě – proto mohou veřejně hlásat své vlastní apely ve jménu všech muslimů a mobilizovat bezpečnostní kroky namířené proti Západu a jeho místním přísluhovacům. Hlavní světová náboženství se co do stupně formalizace a všeobecného uznání nadřazených stupňů autority velmi liší. Ještě větší variabilitu nacházíme u kmenových komunit, a v obecně rovně lze proto k aktérům sekuritizace v jejich případě říci ještě méně.

Logika hrozeb a zranitelnosti

Různé společnosti jsou existenciálně zranitelné v různých oblastech v závislosti na způsobu, jakým je jejich identita (z)konstruována. Pokud vychází z oddělenosti, tedy z faktu, že daná komunita je vzdálená a relativně izolovaná od ostatního dění, může být i minimální míšení s cizí identitou počítováno jako problém (např. ve Finsku). Národy, které mají státní aparát pod kontrolou jen díky mírné počtení převažce (např. Lotyšsko) nebo na základě represivních opatření vůči většině (např. Srbové v Kosovu), budou citlivé na zvyšující se míru porodnosti uvnitř konkrétní komunity (Rusové, resp. Albánci). Pokud se národní identita vztahuje ke konkrétním kulturním zvyklostem (Bhútán, Írán, Saúdská Arábie), existenciální hrozbu bude představovat homogenizující „globální“ kultura, kupříkladu cocacolizace (v nedávnější době medonaldizace) se svým americkým/západním imperiálním podtextem. Jestliže stojí v centru národní identity jazyk, za problematické bude považováno současné vítězné tažení angličtiny ruku v ruce s prohlubujícím se pronikáním jedné kultury do druhé (např. ve Francii). Pokud je národ postaven na integraci několika etnických skupin se svébytnou historií, o níž lze oprít mobilizační apely, osudným se může stát všeobecné šíření nacionalismu a myš-

lenky národního seburčení (Sovětský svaz, Jugoslávie, Československo, Spojené království Velké Británie a Severního Irsku, Indie, Nigérie, Jihoafrická republika a tak dále). Je-li podstatou národní identity ideologie „tavícího tyglíku“, v němž se z bezpečí odlišných identit slévá jedna nová a společná, může být takovým nebezpečím znovuzobjevení (se) rasové a kulturní specifčnosti a nesouměřitelnosti (problém multikulturalismu ve Spojených státech). Pokud je národ těsně spjat se státem (např. Dánsko, Francie), bude větší procesy politické integrace mnohem citlivější než národy, které jsou již tradičně zvyklé fungovat nezávisle na státu a na několika politických úrovních zároveň (Německo).

V následujících pasážích, kde porovnáваме různé druhy společenských hrozeb, bychom měli mít tuto rozmanitost na paměti. Náš zobecnující argument bude znit tak, že jeden typ hrozby působí na danou vzdálenost obvykle intenzivněji než jiný, ale že konkrétní jednotka se může na základě své svébytné identity cítit ohrožena spíše onou vzdálenější hrozbou.

S vědomím této komplikace můžeme začít srovnávat regionalizační a globalizační dynamiku nejrozličnějších kategorií hrozeb. Budeme se při tom držet předchozího rozlišení mezi třemi druhy společenských hrozeb – migrace, vertikální a horizontální soupeření – v rámci spektra začínajícího záměrnými a končícího strukturálně podněcovanými hrozbami. Migrace nabývá největší intenzitu v době intraregionální dynamiky a vztahu sousedních regionů, jak dokazuje příliv hispanšského obyvatelstva do Spojených států a obavy západoevropských zemí z imigrantů ze severní Afriky a bývalého Sovětského svazu. Existuje však i migrace na delší vzdálenosti a její nárust není vyloučený. Částečně v ní rezonuje bývalé koloniální přektvíř (overlapy), kupříkladu v podobě mezikontinentální migrace do nejdějších koloniálních center (z jižní Asie a z karbské oblasti do Velké Británie, ze severní Afriky do Francie či z Indonésie do Nizozemí). Migrace na větší vzdálenosti však většinou představuje reakci na ekonomické stimuly, jak se děje v případě migrace z jižní a jihovýchodní Asie do oblasti Perského zálivu a migrace z Číny a Latinské Ameriky do Spojených států, kterou doplňuje rozšiřující se proud politických běženců.

Vertikální soupeření se zintenzivňuje v případě projektů politické integrace (EU, bývalý Sovětský svaz a nyní uvnitř mnoha jeho nástupnických států, Súdán, v jistém smyslu také Indie a Pákistán) nebo naopak ve snahách o rozdělení či odtržení (např. bývalá Jugoslávie, Belgie, Sri Lanka). Fragmentace a integrace mohou probíhat zároveň, jak dokládá podpora projektům subsátní identity v západoevropských zemích v kontextu pokračující integrace EU (Katalánsko, Skotsko, Korsika, severní Itálie).

K horizontálnímu soupeření dochází na všech úrovních. Menšiny v rámci národních států jako Velšané či Quebecané se obávají nůčivého vlivu dominantní kultury (anglické, respektive kanadské). Menší či kulturně slabší země (Kanada, Malajsie)

znepekčuje vliv jejich silnějších sousedů (Spojených států a Číny). V globální rovině se hlásí o slovo „střet civilizací“ (Huntington 1993, 1996), projevující se například v obavách islámských a některých východoasijských zemí z pronikání amerických či obecněji západních hodnot. Úvahy o zaměně podněcovaných – zejména následných – hrozbách se obvykle stáčejí k napětí mezi projekty integrace států a zájmy minorit, ovšem vymotují se také při vyjednáváních o pravidlech mezinárodního obchodu, a to v okamžiku, kdy jsou kulturní témata halena do hávu ekonomického protekcionismu (např. ve sporu Spojených států a Francie/Japonska).

Regionalizační dynamika?

Jak jsme již poznali, vojenské hrozby – za jinak stejných okolností – působí snadněji na kratší než na delší zeměpisné vzdálenosti. Podobně i ve společenském sektoru hraje prostorová dimenze podstatnou úlohu. Mnohem snadnější je emigrovat do sousední země než na delší konec světa a také kulturní podněty ztrácejí s rostoucí vzdáleností svoji sílu. Soupěříci představují o tom, co znamená „my“, obvykle zůstávají omezeny daným regionem v tom smyslu, že jeden a tenýž člověk může být zároveň považován za hinduistu, Inda či Jihoašijce, přípatně za Evropana, Brita a Skota, ale už jen s obtížemi za Švéda, Australana a muslima a se skutečně mimální pravděpodobností za Rusa, Latinoameričana a buddhistu. Tato okolnost nicméně nemá nutně regionalizační účinky stejného charakteru, jako tomu bylo v případě vojenské bezpečnosti; i kdyby na jejím základě regiony opravdu vznikaly, nebude se jednat o tytéž regiony. Zde narážíme na původní rébus, který nás vedl k napsání této knihy. Když jsme pracovali na knize o společenské bezpečnosti (Wæver a kol. 1993), nechtěli jsme vynalézat novinku v podobě samostatného společenského bezpečnostního komplexu; stejně tak jsme si ale nemohli být jisti, že existuje jeden komplex protnající všechny sektory, v jehož rámci bychom mohli společenskou bezpečnost studovat. Proto jsme se vydali nejjednodušší cestou: dehnovali jsme bezpečnostní komplex především pro politický a vojenský sektor (přičemž jsme věděli, že obě tato spojení fungují) a takto připravený komplex jsme následně doplnili o problémy společenské bezpečnosti a dynamiku jejího fungování (Wæver a kol. 1993, kapitoly 1. a 10.). Pokud ale vojenský a politický sektor ztrácejí svoji dominantní pozici a ostatní sektory regionalizaci nepodléhají nebo se v charakteru regionalizačních procesů odlišují, stojíme před dvěma alternativami: buď bezpečnostní komplexy ztratí svoji vnitřní soudržnost, nebo můžeme výzkum zaměřit na komplexy pro jednotlivé sektory specifické.

V této části se tedy necháváme vést otázkou, zdali problémy společenské bezpečnosti plodí regionalizační dynamiku, a pokud ano, jaké jsou vzorce této dynamiky a jaké regiony vznikají – stejné jako v ostatních sektorech, nebo odlišné?

Afrika

V Africe jsou hlavní referenční objekty směsíci předmoderních a moderních entit – na jedné straně rozšířené rodiny, vesnice, klanu a kmeny a na straně druhé „státního národa“.²⁵ Pokusy zformovat politickou autoritu berou na sebe většinou podobu budování státu, obvykle následovaného snahami o budování národa. Některé společenství – obzvláště vyšší a vojenské kruhy – chovají k těmto rozsáhlejším celkům jistou loajalitu, neboť se z nich odvíjí jejich přijímání a prosazování. Ostatní vrstvy jsou nádhrybnější k odezdání své loajality etnickým identitám, které procházejí napříč státními hranicemi nebo přinejmenším vnitřně rozdělují jednotlivé státní celky.

Už v kapitole 3. jsme naznačili na skutečnost, že klasické hrozby související s existencí bezpečnostních komplexů, kdy se zainteresované země ohrožují navzájem, vznikají pouze v několika územně ohraničených částech afrického kontinentu (Jihoafrická republika, Africký roh a v jistém smyslu i země Maghrebu). Vojenské hrozby se častěji rodí uvnitř jednotlivých států (v soupeření o politickou moc), spíše než v jejich vzájemné interakci (jelikož jejich kapabilita efektivního ozbrojeného zásahu mimo vlastní hranice je nízká). V jiných souvislostech (kapitola 8. této knihy; Wæver 1995c, kapitola 11.) obhajujeme názor, že ekonomické či společenské téma má šanci stát se bezpečnostním problémem tehdy, vlní-li se původce i adresát hrozby v důsledku předchozích konfliktů v jiných sektorech (například ve vojenském), již předem jako bezpečnostní komplikace. Africké země se proto ve vojenském sektoru nezabývají ani tak hrozbami ze strany ostatních států, jako spíše nebezpečím, které plyne z vertikálního soupeření loajalit (kmeny a další). Takový spor může probíhat ve formě etnicizace vnitřní politiky (kdy jsou politické strany de facto nástrojem etnických skupin) nebo přímo jako konflikt mezi mocenskými ústředními státy a ostatními centry společenské autority (decentralizace či rozpad státní moci, odtužení určitého území a podobně).

V perspektivě druhého typu referenčního objektu – tedy kmene – spočívá přičin na společenské nejistoty buď v jedné či několika kmenů, nebo v aktech státní moci (budování státu a národa). Konkrétní ohrožení ze strany jiných kmenů může mít podobu migrace osob (např. v Jihoafrické republice) nebo soupeření o politickou moc (zde se, jako třeba v Nigerii, dostává do hry i politický sektor) či o kontrolu nad daným územím (Ghana). Stát obvykle ohrožuje kmeny ve vertikální dimenzi. Často se snaží budovat konkurenční závazky loajality, jejichž prostřednictvím odvrací členy kmenových komunit od jejich původní identity a vnucuje jim identitu novou (jedná se tedy o kulturní instrumenty), nebo může využít své donucovací ozbrojené moci k úplnému rozbití kmenového společenství (politické a vojenské prostředky, případ Súdánu).

Podle Roberta Kaplana (1994) se v současné době zformovaly na základě aktivit nesátních skupin konfliktu linie, jejichž fungování se vymyká našim tradič-

ním představám, jak je zachycují politické a zeměpisné mapy. Raketová expanze městských megaglomerací třetího světa a jejich obrovských předměstských slumů produkuje rozsáhlé skupiny obyvatel, jejichž identita nepatří ani klanům či kmenům, ani státům či národům. Někde tvoří tyto masy obyvatel páteř náboženské mobilizace (jako v Íránu, Alžírsku, Egyptě a Turecku), ovšem v mnoha případech zůstává jejich identitární zakotvení stále otevřené. Početné skupiny lidí, soustředěných se na každodenní přežití v podmínkách materiální nejistoty, si mohou někdy v budoucnu náhle osvojit nebo vytvořit určitou identitu, a v sociopolitické sféře se tak zjeví jako žolíci z rukávu.

Dalším důsledkem Kaplanovy anarchie, zejména v podobě začarovaného kruhu negativních fenoménů epidemie-kriminalita-přelidnění-migrace v Africe, je neoficiální vybudování atlantické a středomořské „hradby“, jejímž prostřednictvím Severní Amerika a Evropa vytvářejí kategorii „Afrika a Afričané“ a prohlašují ji za hlavní zónu anarchie, nebezpečí a epidemických onemocnění, která by měla být izolována od „našeho světa“. Dosud se jednalo z větší části o jakousi vnější identitární kategorii (na jejímž základě jsme se „my“ coby „bohateri Severu“ profilovali v protikladu k nebezpečnému a předmodernímu třetímu světu). Ovšem do té míry, do jaké bude tato zeď i z druhé strany vlněná zamýšleným způsobem – tedy jako hradba, na kterou sami Afričané narážejí –, mohla by významně přispět ke zformování odpovídající africké megalidentity.

S výjimkou těchto globálních konfliktů, připomínajících svým charakterem „sítet civilizací“, se bezpečnostní logika generovaná společenskými hrozbami podobá dění ve vojenském sektoru. Většinou vede ke vzniku velmi malých bezpečnostních komplexů – nesetkáváme se tedy s komplexem zahrnujícím celou Afriku, ani s nějakými čtyřmi nebo pěti komplexy v rámci jednoho kontinentu, nýbrž s řadou mikrokomplexů, jež jsou uzavřeny v hranicích jednoho státu, či v případě přeshraničních identit v hranicích několika málo sousedních států.

Latinská Amerika

Také Latinská Amerika představuje v rámci společenského sektoru nestandardní případ. Dynamika vojenské bezpečnosti je zde podobně jako v Africe poměrně slabá, ačkoli v z odlišných důvodů; v jistých ohledech nemá daleko k utváření tradičních bezpečnostních komplexů, ovšem chybí jí jistá vyhraněnost. Kvůli své slabosti nedokáže zesilovat pocit bezpečnosti nejistoty v ostatních sektorech.

Ve společenském sektoru narážíme na dvě hrozby, které jsou vnímány jako nejvýznamnější: některé vrstvy dominantních společností se cítí být meziregionálně ohroženy americkým imperialismem (kulturním i jiným); některé minoritní, nesátní komunity – například domorodí indiáni – jsou pak ohroženy pokračujícím

budováním státu a modernizačními projekty dominantních společností (v nejpřímoňší a nejsurovější podobě jde o ozbrojené útoky na jejich území, životy a přírodní zdroje, méně přímé způsoby se týkají stále obtížnější reprodukce diskontinuitních kulturních forem). Ostatní společenské hrozby se v Latinské Americe vyskytují jen minimálně. Migrace je především vnitrostátním problémem, neboť lidé se stěhují z vesnic do velkých měst. S výjimkou Střední Ameriky – tedy přes Mexiko do Spojených států – téměř neprobíhá migrace mezi státy nebo regiony (většina Latinoameričanů v USA pochází z Mexika a Střední Ameriky, a nikoliv z Jižní Ameriky).

Nexistují zde ani žádné závazné vertikální hrozby společné identitě – tedy žádné programy budování společné latinskoamerické identity ani významné případy separatismu a dalších druhů mikroregionalismu. Pohled do historie odhaluje dlouhý seznam hospodářských projektů regionální spolupráce; z dřívější literatury zabývající se integračními snahami vyznívá optimistické přesvědčení, že Latinská Amerika bude následovat Evropu jako druhý politicky se integrující region. K tomu však nikdy nedošlo. Nevznikl žádný velký integrační projekt a nebylo ani jasné, co by společné „my“ latinskoamerické identity vlastně mělo vyjadřovat. Jistý druh tmele nabízí katolická církev, jenže kulturní krajina je rozdělena kvůli jazykovým neshodám; další velký problém představuje Brazílie, která vnímá sebe samu buď jako hegemonu celého kontinentu, nebo přímo jako světovou velmoc, již je Latinská Amerika malá. V okamžiku, kdy se dá opět do pohybu regionální hospodářská integrace, jednou z cest bude postupné rozšiřování NAFTA – přes Mexiko a Chile až po...? Druhá forma integrace se svými sousředitými kruhy částečně podobá Evropě – eliní jádro bude tvořit MERCOSUR, kolem něhož se budou nabalovat další vrstvy regionální spolupráce (Peña 1995). Zatím je předčasné snažit se předpovědět, jestli tato forma integrace povede také k utváření regionální identity, a pokud ano, zdali bude mít tato identita charakter latinskoamerický, jestli bude omezena na země patřící do tzv. Jižního kuželu (Argentina, Chile, Paraguay, Uruguay) nebo zdali obsáhne všechny jihoamerické země na jihu od rovníku. V případě Latinské Ameriky je tedy obtížné hovořit o regionalizačních tendencích. Existují zde lokální (meziemické konflikty) a meziregionální (kulturní imperialismus, organizovaný zločin a šíření drog) hrozby, ovšem prosřední úroveň je v tomto ohledu velmi chudá.

Severní Amerika

Severní Amerika představuje ve společenském sektoru velmi zajímavý a neobvyklý případ; v analýze regionální bezpečnosti je však neřídka opomíjena. Jelikož v této části světa existuje pouze jeden mocenský pól, běžné mechanismy bezpeč-

nosti, jako jsou bezpečnostní dilema a rovnováha moci, zde většinou nenacházejí uplatnění. Význam vojenské, a dokonce i politické bezpečnosti je v Severní Americe minimální; bezpečnostní agenda je zde určována globálním postavením Spojených států. Ve společenském sektoru se však setkáváme se svěbytnou bezpečnostní dynamikou na národní i regionální úrovni.

Kde hledat v Severní Americe referenční objekty společenské bezpečnosti, neboli, kdo zde tvoří kategorii „my“? Loajální lze být ke Kanadě nebo ke Spojeným státům, ale také ke Quebecu a Texasu. V rostoucí míře se prosazuje etnicko-rasové, multikulturní přesvědčení, že afričtí Američané, hispanští Američané, asijsí Američané, domorodí Američané („první národy“) a další etnicko-rasové skupiny mohou vznášet legitimní požadavky na nezávislou artikulaci vlastní kultury a odpovídajících potřeb a pravidel společenské interakce, to vše v kontrastu vůči všeobecnému souboru společenských hodnot a „univerzálních“ pravidel, které se zdají být pouze zástěrkou pro nadvládu partikulárních bělošských, původem evropských hodnot (*Euro-white particularism*) (srov. Taylor 1992). Zapomenout bychom neměli ani na dřívější koncepcce zdůrazňující regionální odlišnosti, zejména v souvislosti s americkým Jihem. Identita jednotlivých států USA bývá jen vzácně definována veřejně (většinou v negativním užítí, jako obrana proti krokům federální vlády, přičemž důvody pro takový odpor pocházejí z jiných zdrojů), ovšem v případě států, jako jsou Kalifornie, Massachusetts, New York a Texas, jisté vědomí státního patriotismu bezpochyby existuje. Politickou sféru ve Spojených státech tudíž ve stále rostoucí míře tvoří komplexní konstelace překrývajících se a křížících se skupinových identit; aktey sekuritizace typicky budou nevelké skupiny aktivistů, ovšem jejich referenčními objekty naopak budou dosi rozsáhlé kolektivní celky, jako například afričtí Američané a Hispánci, kteří tvoří 12,4% a 9,5% amerického obyvatelstva (Bureau of the Census 1996).

Ve všech těchto ohledech jde přitom o víc než jen o společenskobezpečnostní témata. Jedná se o nejobecnější otázky politické a kulturní agendy, které na sebe ovšem často berou podobu bezpečnostních problémů, protože jsou formulovány v termínech přezítí konkrétních kultur (domorodých Američanů, afričtích Američanů a z druhé strany bělošsky a mužsky definované americké kultury, která pocítuje ohrožení ze strany tohoto nového partikularismu). Diskuse liberálních myslitelů většinou končí u problému, jestli by měl stát poskytovat jednotlivým kulturám uvnitř svých hranic záruky, že jejich existence bude zachována (Taylor 1992). Většina liberálních hlavních proudů by tvrdila – v pozoruhodné analogii s logikou bezpečnosti v ekonomickém sektoru – že „ústavní demokracie respektují široké spektrum kulturních identit, ovšem žádné z nich nezaručují přezítí“ (Gutman 1994: x).

Zatímco klasické dělici linie ve Spojených státech – tedy federální systém nezávislých států – mohly být v určitých vlnách předmětem politizace a depolitizace, sekuritizačním krokům se v poslední době vymykaly. Zato kulturní a ra-

sové kategorie disponují zcela jednoznačným potenciálem eskalace mimo oblast standardní politiky do sféry bezpečnostních úvah. Jak dokazuje pumový útok v Oklahomě a nárůst v počtu a aktivitě místní domobrany, argumenty hájící podobu „pravé Ameriky“ mohou vést k násilným akcím poměrně velkého rozsahu. Za nepřítelé je přitom považována koalice nejirůznějších rasových a sexuálních (tedy úpadkových) menšin a zastánců liberální morálky, kteří omezují svobodu heterosexuálních bílých Američanů žít tím „skutečným“ či „správným“ americkým způsobem života. Novou mobilizaci domobrany lze chápat jako ukazatele významu, který jednotlivé státy (Montana, Michigan) pro své obyvatele mají, ovšem s výjimkou Texasu se leckdy radikální a dramatické činy neospravedlňují zájmem státu a jeho suverenitou, nýbrž ve jménu lidu a jeho životního stylu – tedy ve jménu „skutečných“ Američanů a jejich představ o svobodě. Dohromady pak mají utvářet údajnou americkou národní identitu, která je ochraňována Ústavou a Deklarací nezávislosti, ale v současné době se stala obětí mnoha mylných a nesprávných výkladů.

Jedná se tedy o velmi zvláštní druh obrany proti státní aktivitě: stát (USA) jako takový není považován za nelegitímní; takovým se stává pouze v případě, že překračuje svoje velmi úzce vymezené pravomoci. Tyto reakce tedy nejsou artikulovány ve jménu protoseparatistických lokálních bojůvek, nýbrž jako ryze americká obrana „národa“, v jehož identitě je zakotvena minimální role státu, a který je tudíž svým vlastním státem ohrožován (Wills 1995). K této identitě, již definují pojmy životní styl, svoboda a národ, se potom přimíchá tradičnější reakční rétorika (Hirschman 1991) a vzniklý celek je namířen proti perverzím menšinám a neamerickým rasovým a společenským skupinám. Toto radikální bělošské třídění odlišných komunit se často překrývá se snahami radikálních progresivistů, kteří reprezentují hnutí menšin, multikulturalismu a politické korektnosti a zamýšlejí podtít všeobecný celoaamerický trend ve směru redefinice kulturních a společenských kategorií podél rasových, etnických a genderových linií. Jedna strana požaduje uznání těchto minoritních skupin, aby tak byla zajištěna afirmativní akce ve prospěch znevýhodněných osob; druhá strana těchto kategorií užívá, aby menší vykreslila jako ohrožení vlastní skupiny, a tudíž i celku, neboť coby partikulární skupina zároveň reprezentuje univerzální americkou identitu.

Tato celková strukturální redefinice kulturního univerza v Severní Americe se vzájemně ovlivňuje s druhým ústředním bodem v agendě společenské bezpečnosti, jímž je migrace. Již jednou v dějinách severoamerické společnosti hrála migrace klíčovou roli při její kompletní reorganizaci, a to když imigranti zejména z evropských zemí počemně převážili a ozbrotou silou nakonec i přemohli původní domorodé obyvatelstvo. Dnes tato dominantní skupina čelí pozvolným změnám ve složení obyvatelstva. Narůstá procentuální podíl především španělsky mluvících a asijských etnik, přičemž podle předpovědí klesne v roce 2030 podíl

bělochů nehispánského původu ze 75,2% v roce 1991 na 60,5% (Bureau of the Census 1996). Sekuritizace problému migrace převážně na úrovni jednotlivých států federace probíhá v těch oblastech – především v Kalifornii –, ve kterých se poměr obyvatelstva již stáčil velmi výrazně proměnit kvůli bezprostřednímu sousedství se zemí, odkud imigranti přicházejí – tedy s Mexikem. Obě tato témata (mění se sebedefinice národa a postupná změna ve složení obyvatelstva) se vzájemně ovlivňují různými způsoby, ale snad nejvýznamněji se tato interakce projevuje v reakcích bílých Američanů evropského původu, kteří imigranty vnímají jako existenční hrozbu – ne snad proto, že by se ze Spojených států stala španělsky mluvící země (a běloši by se dostali do postavení menšiny), ale spíše proto, že s rozšiřující se sebejistotou nejirůznějších minorit narůstá i nebezpečí vzniku fragmentovanějších, multikulturnějších, a tím pádem méně univerzalistických Spojených států amerických.

Severní Americe jsme zde věnovali více prostoru, protože jsme nuceni položit si některé zajímavé a nepříliš obvyklé otázky. Můžeme se například ptát, zdali fenomény nedávné doby, jako je multikulturalismus, skutečně patří do oblasti společenské bezpečnosti. Netýkájí se spíše sociálního zabezpečení (*social security*)? Vzhledem k tomu, že se tyto jevy vztahují k různým skupinám v rámci společnosti a evidentně jsou „vnitrostátními“ tématy, náležejí jim zde skutečně naše pozornost? Ano, neboť se jedná o záležitost kolektivních identit – „my černoši“, „my skuteční Američané“ – a nakonec i identit, které pro mnoho lidí v rostoucí míře tvoří základní referenční rámec. Proto tyto fenomény oprávněně řadíme do kategorie společenské bezpečnosti. Jistý pocit nepatříčnosti v souvislosti s tímto zařazením patříne pramení ze dvou nereflakovaných předpokladů, které o jednotkách bezpečnosti panují v disciplíně mezinárodních bezpečnostních studií. Na příkladu Severní Ameriky si proto lze vyjasnit některé důležité konceptuální otázky.

Za prvé, je všeobecně známo, že ústřední rozdíly mezi Evropou a Spojenými státy spočívá v převážně teritoriálním vymezení evropských „národů“, zatímco identitární a politicko-teritoriální skupiny v USA tvoří dva vzájemně se křížící systémy. Ekvivalenty evropských národů – nazývané dnes často rasa – zde žijí promíchaně, nicméně stále se v mnoha ohledech evropským národům podobají, a dokonce někdy samy používají výrazu *národ*, například v souslovích „islámský národ“ a „první národy“ (srov. také Haeker 1992, Rex 1995: 253).²⁶ Naše pojetí jednotek společenské bezpečnosti by nemělo dopředu počítat s kritériem teritoriality; v tomto ohledu Severní Amerika do našeho přehledu bez výhrad patří. Používání termínů jako *triballice* v kontextu evropských i severoamerických vývojových trendů (Horsman a Marshall 1995) dokládá, že možná budeme brzy potřebovat takový konceptuální aparát, který nám umožní rozlišit etnické a další identitární skupiny operující nezávisle na politické mapě Afriky i oblastí, které jsme tradičně analyzovali v pojmech (národních) států.

Druhý zdroj pocitu nepatřičnosti patrně souvisí se skutečností, že dynamika zde prodiskutovávaných fenoménů je zcela očividně „vnitrostátní“, neměla snad být toto kniha o *mezinárodní* bezpečnosti? V této knize přejímáme ústřední význam bezpečnosti – její základní funkci jakožto řečového aktu – jak se vyvinul na mezinárodním poli, a zkoumáme, jak se tento způsob užití uplatňuje v jiných kontextech. Zřetelně jsme dali najevo (viz kapitola 2.), že analýzu neomezujeme pouze na státy, ovšem zároveň se chceme vyvarovat individualizace bezpečnosti; z našeho pohledu je tudíž bezpečnost fenoménem operujícím na nejrušnějších úrovních, a jednotky analyzované v této kapitole proto považujeme za nositele skupinové identity bez ohledu na to, jestli jejich aktivity přesahují hranice států.

Evropa

V Evropě se společenská bezpečnost týká především národů a národu podobných (*nation-like*) etnických skupin – menšin, regionů – a někdy Evropy jako celku, pokud se o ní uvažuje v pojmech budování národa. Tomuto tématu jsme se rozsáhle věnovali v jedné z našich předchozích knih (Wæver a kol. 1993) a její argumenty zde nebudeme zdlouhavě opakovat. Sntučně řečeno, ve společenském sektoru v Evropě funguje silná regionalizační dynamika. Na základě problémů s menšinami, národy a evropskou integrací vznikla komplexní konstelace mnohovrstevnatých identit. Dalo by se dokonce prohlásit, že osud evropské integrace, a tudíž i bezpečnosti je do značné míry determinován právě osudem této konstelace. Rozvinou se různé identity ve směru vzájemné komplementarity, nebo zatímco některé vnímány jako natolik nebezpečné, že vyvolají zkratovitě reakce – tedy že se ve společenském sektoru prosadí sekuritizační kroky a budou přijata mimořádná opatření, která prohlubování interakce zablokují (Wæver a kol. 1993, kapitoly 1., 4. a 10.; Wæver v tisku-a)?

V bezprostřednějším časovém horizontu souvisí řada lokálních sporů s vertikálním soupeřením mezi národy, které ve státech dominují, a s menšinami, jež o získání statusu národa a vlastní státnosti usilují. I zdánlivé konflikty mezi dvěma či více národy-státy obvykle ukryvají některé menšinové, separačisticko-iredentistické prvky coby spouštěče nebo objekty soupeření. Přestože tyto rozmanité formy regionalizační společenské dynamiky mohou teoreticky utvářet regiony odlišné od těch, které vznikají v politickém a vojenském sektoru, v případě Evropy se díky vzájemné interakci jednotlivých sektorů regiony obvykle spíše překrývají. Hrozby působící v jednom sektoru, jimž odpovídají naléhavé obavy v sektoru jiném, bývají považovány za nebezpečnější; odlišné sektory se tudíž ovlivňují dostatečným způsobem, aby vznikl relativně zřetelný region přinejmenším ve vojenském, politickém a společenském smyslu.

Z hlediska meziregionální a globalizační dynamiky jsou pro Evropu nejdůležitější vztahy se zeměmi Blízkého východu, zahrnující proud imigrantů i historicky motivovanou náboženskou nedůvěru. Také imigranti z Afriky budou patrně představovat stálý problém.

Blízký východ

V případě Blízkého východu má společenská bezpečnost některé shodné charakteristiky s Evropou. Figuruje zde uskupení států, které úplně neodpovídá rozložení národních komunit. Existují zde i menšiny bez vlastní státnosti (Kurdové, Palestinci). A nechybí ani zastřešující identity (islámská a arabská), které hrají několik úloh, někdy i obtížně slučitelných: snahy o vybudování národních identit mohou být chápány jako hrozba těmto překlenuvacím identitám, nebo tomu může být naopak. Na mezinárodní úrovni pak mohou sloužit jako užitečné nástroje mobilizace. Na Blízkém východě se tedy setkáváme s podobně rozmanitými druhy vertikálních konfliktů jako v evropském kontextu, přičemž náboženství (spor šíitské a sunnitské věry islámu) zaujímá významnější postavení než v moderní Evropě (ačkoli v dobách mezi reformací a Vestfálským mírem byla i v Evropě jeho role podobná).

Evropské a blízkovýchodní vertikální konflikty identit se liší ve dvou hlavních ohledech, které by si podle všeho měly vzájemně odporovat. Za prvé, nehledě na převládající rétoriku arabismu a islámsmu coby sjednocujících identit je Blízký východ ve skutečnosti mnohem fragmentovanějším a konfliktnějším subsystémem, kde se rovnováha sil uplatňuje daleko výrazněji než v Evropě. Za druhé, v tomto regionu jsou všeobecně silně vnímány externí hrozby – Západem připravovaná spiknutí, mocenské plány ve stylu „rozděl a panuj“, kulturní a hospodářský imperialismus, vyvražďování muslimského obyvatelstva v Perském zálivu a v Bosně atd. Obě tyto charakteristiky do sebe pochopitelně ideálně zapadají, protože v takovém případě by se automaticky též vysvětlovala nejednotnost blízkovýchodních zemí. Blízký východ si tedy můžeme představit jako komplikovanou směsici postsosnanské, Západem nucené územní fragmentace, která jen ve výjimečných případech (Maroko, Egypt, Írán) respektovala historický vývoj a radice států, a přemíry lokálních konfliktů kvůli územní, ideologii (konzervativci proti radikálům), příbuzenským svazkům, náboženství a postoji k Západu. Dostupné důkazy naznačují, že systém států pomalu, leč jistě zapouští kořeny, oslabuje zastřešující arabskou a islámskou identitu a bere na sebe podobu klasického bezpečnostního komplexu (Barnett 1995).

Migrace na Blízkém východě probíhá primárně v rámci regionu (Palestinci, Egypťané, Jemenci a příslušníci dalších národů přicházejí za prací do Perského zá-

livu), ovšem setkáme se i s (dočasnou) ekonomickou migrací z Evropy a jižní a jihovýchodní Asie, také převážně do oblasti Zálivu. V některých státech Perského zálivu tvoří imigranti poměrně významnou část obyvatelstva, což se projevuje ve sporech o zachování kulturní jinakosti a vyloučení z politického života.

Blízký východ se svou hluboce zakořeněnou nejednotností a stále se opakujícími konflikty představuje v mnoha ohledech ideální modelový příklad regionálního bezpečnostního komplexu dneška. Také problémy společenské bezpečnosti zůstávají z větší části omezené na tento region. Zároveň zde ovšem existuje vysoká míra identifikace s převážně náboženskou, panislámsky a částečně panarabsky (a tudíž metanacionalisticky) motivovanou obranou proti nadvládné Západu, kulturnímu imperialismu a vnucování západních standardů fungování mezinárodního společenství.

Jižní Asie

Základní bezpečnostní problémy jižní Asie vyvstaly v politicko-vojenském sektoru v souvislosti s třenicemi mezi Pákistánem a Indií. V tomto konfliktu lze vysledovat jisté společenské prvky, neboť jedna z jeho nejlhubších příčin spočívala v nesmiřitelnosti principů, na jejichž základě se v obou zemích utvářela vazba mezi politikou a identitou (Buzan a kol. 1986). Indie je multietnický a do jisté míry multikonfesionální stát, což z pohledu Pákistánu ukazuje na hrozbu rozšíření její moci po celém subkontinentu a zahrnutí ostatních států (včetně Pákistánu) pod vlastní nadvládu. Pákistán je naproti tomu křesťanské založeným státem a prostiřednictvím této své partikularistické logiky či optiky napadá sekulární federální uspořádání svého souseda.

Dynamiku jednoho dominantního konfliktu, který pod sebe zahrnul řadu bezpečnostních dimenzí, však do budoucna může vystřídát mnohem povšechnější, komplikovanější a chaotičtější síť bezpečnostních vztahů, včetně narůstajícího významu vnitrostátních společenských konfliktů. V Pákistánu sílí napětí mezi parížábským, pašunským, balučským a sindhským etnikem a hlavní ohnisko tohoto sporu – Káráči – sužuje vina etnicky motivovaných politických i kriminálních násilností. V Indii zase aktivně působí široká paleta etnonáboženských separatistických skupení, nejvýrazněji pak sikhové a Kašmířané. Třenice mezi majoritním hinduistickým a minoritním muslimským obyvatelstvem neustále přetřásají do výbuchů místních násilností; sílcí postavení hinduistického nacionalismu coby politické síly by navíc mohlo ohrozit sekulární bázi samotného indického státu. Na Srí Lance již dlouhá léta zuří etnonábožensky motivovaná občanská válka mezi Tamily, kteří mají vazby na početnou komunitu na jihu Indie, a Sinhálci, již jsou buddhistického vyznání.

Na základě těchto trendů a událostí vznikají vertikální konflikty identit mezi státem a společenskými jednotkami uvnitř jeho hranic; obě strany se přitom poměrně často uchýlovaly k použití ozbrojeného násilí a dalších vojenských prostředků. Výsledná dynamika proti sobě staví obháje státu a jeho identitárního projektu (např. v Indii a v Pákistánu) proti pestrému spektru etnonáboženských skupení, která si v rámci státu nedokážou uchovat svoji původní identitu, a to je motivuje k přímému střetu. Tato bezpečnostní dynamika do určité míry ještě pramení z dlouhodobého indicko-pákistánského konfliktu; obě vlády se navzájem pravidelně obviňují z dodávek zbraní a další pomoci rebelujícím skupinám v druhé zemi. Z hlediska společenské bezpečnosti však lze vysledovat svěbytnou funkční dynamiku.

Jihovýchodní Asie

Silné regionalizační trendy v jihovýchodní Asii se institucionálně projevují ve sdružení ASEAN. Agenda společenské bezpečnosti je rozdělena do dvou hlavních proudů – globálního a lokálně transnacionálního. V regionálním měřítku žánré významně indicie, jež by poukázovaly na vzájemně propletené obavy ze společenských hrozeb, nenačítáme. Globální strana mince má co do činění s konfliktem mezinárodní agendy, již diktuji západní standardy, a tzv. „asijských hodnot“, kde se protizápadního ideologického vůdcovství ujal Singapur společně s Malajsií. Hodnotám importovaným ze Západu se většinou dokážou postavit ty nejuspěšnější (a co se týče formy vlády nejautoritativnější) země východní a jihovýchodní Asie, neboť se mohou opřít o věrohodně fungující alternativní model.

Na etnické mapě jihovýchodní Asie můžeme pozorovat celou řadu konfliktů mezi menšinami a centrální mocí, ovšem jako nejzávažnější případ s nejobecnějším dosahem se jeví spor čínské národa a lokálních společenství, který svým způsobem připomíná třenice mezi židovským obyvatelstvem a většinou společností v evropských zemích. Jihovýchodní Asie představuje jednu z částí planety, kde je představa „Velké Číny“ vnímána jak jednoznačně pozitivně (díky silným hospodářským vyhládkám), tak jednoznačně negativně (kvůli obavám z čínské hospodářské dominance a nadměrného politického vlivu – především v Malajsií, Vietnamu a Indonésii). Již v kapitole o vojenské bezpečnosti jsme se vyslovili – z analytického hlediska – pro zahrnutí jihovýchodní Asie pod region východní Asie a především úvahy náš argument dále podporují.

Východní Asie

Ve východní Asii se regionální komplexy budou tvořit především ve vojenském a politickém sektoru (na základě rivality a mocenského vyzábování mezi Čínou, Japonskem, Jižní Koreou a dalšími zeměmi) a trendy ve společenském sektoru ukazují spíše ve směru subregionálních (národotvorných) a meziregionálních-globálních celků – neboli jedná se o případ mimoběžných sektorů, jejichž regionální bezpečnostní mapy se vůbec nepřekrývají. Jednu z velkých neznámých v této oblasti představuje Čína a její vývoj buď k jednotnosti, nebo regionální rozřítkosti (Segal 1994). I kdyby Čína nenásledovala Sovětský svaz a zůstala teritoriálně jednotná, mohly by se stále více prosazovat spory spíše mezi jednotlivými vertikálními „vrstvami“ než horizontální konflikty mezi jednotlivými státy, což je pravděpodobná varianta vývoje ve vojenském a politickém sektoru. Na druhé straně, pokud bude Čína hospodářsky růst očekávaným tempem, může se stát natolik silným aktérem, že navzdory vnitřní decentralizaci zůstane dominantní regionální mocností; v takovém případě se regionální a vnitročínské mocenské hry propojí v jedno komplexní mocenské uspořádání. Jen obtížně lze soudit, do jaké míry je čínský regionalismus výstupem funkční dynamiky ve společenském sektoru – tedy výsledkem vzájemné interakce různých identit – nebo jestli svoji energii bere z kombinace politických (kontrola nad státním aparátem) a ekonomických (různé hospodářské strategie a postoje) prvků, a tudíž se spíše než evropskému národnímu modelu podobá mocenským hrám vojevládů.

Ve východoasijském regionu nechybí ani represivní opatření vůči minoritám, a tedy důvěrně známá dynamika společenské bezpečnosti, především v případě Tibetu. Podobné situace mohou přispět k radikalizaci konfliktů mezi centrem a periferií, které jinak prohlajjí na obecnější rovině a tmitnějšíším způsobem.

V Japonsku vycházejí nejtelevantnější otázky společenské bezpečnosti (navzdory počínajícímu zájmu o vlastní menšiny a regiony, což se týká především Ainů a Okinawců) z protikladu mezi globální/americkou kulturou a japonskou národní identitou. V této kapitole jsme se dosud setkávali především s výměnou mezi politickým a společenským sektorem, ovšem Japonsko by mohlo představovat příklad ekonomicko-společenských vazeb. Japonci svou výlučností a jinakostí argumentují v obchodních sporech zejména se Spojenými státy (s Evropou ovšem také), zatímco představa Spojených států o žádoucí organizaci japonského státu, jež by umožňovala skutečně férový mezinárodní obchod, má pozoruhodně blízko k americkému socioekonomickému a kulturnímu modelu. Po éře, kdy USA zůstávaly v defenzivě a svými argumenty se snažily v prvé řadě hájit vlastní protekcionistickou politiku, se v posledních letech Američané vzhopili a (opět) se pokoušejí pozměnit globální obchodní režim dle svých představ. Tentokrát ovšem Spojené státy ve svém tlaku, kdy ostatní společnosti

přesvědčují o nutnosti multikulturního, radikálně-pluralistického modelu, zacházejí mnohem dále než dříve.

Pro tento postoj mají logické důvody. Dojde-li ke snížení celních tarifů, na významu získají jiné druhy obchodních bariér. Když jsou i netarifní bariéry strženy, náhle se ukáže, že ideál volného obchodu stejně nefunguje. Němci budou dále pít německé pivo, přestože svůj spor o právovářčnou normu *Reinheitsgebot*, na jejímž základě by mohli zakázat dovoz piva z ostatních zemí, prohláší. Bude tomu tak proto, že Němci dají německému pivu přednost kvůli svým chuťovým zvyklostem a národnímu povědomí. Podobně i Japonci – navzdory svému kulturnímu zalbení ve všem americkém – jsou přesvědčeni o nadřazenosti či vyšší kvalitě vlastních výrobků a také o tom, že nakupovat spíše japonské než americké zboží je kolektivně racionální (neboli je v jejich ekonomicko-patriotickém zájmu). Vrozený protekcionismus proto zůstane i nadále skutečností, obzvláště v případě národů, které nejvíce připomínají ideál vysoce homogenního společenství (*Gemeinschaft*) a jež fungují převážně na základě implicitních, nepsaných společenských pravidel – s Japonskem v čele. Osudem Japonska a Spojených států je proto pokračující spor, jenž se pohybuje na rozhraní kulturních a ekonomických hodnot.

Východní Asie proto představuje komplikovanou směsici, která utváří silici bezpečnostní komplex. Tento komplex zahrnuje intraregionální soupeření v ostatních sektorech, možný rozpad společenské jednoty Číny (což by už jen z hlediska její územní velikosti mohlo snadno znamenat vznik nového regionu, srov. de Wilde 1995) a společenský konflikt na globální úrovni.

Bývalý Sovětský svaz

Na tom, že oblast bývalého Sovětského svazu představuje z hlediska analýzy regionální bezpečnosti nejkompaktnější výzkumný případ, se pravděpodobně nic nemění. Není vůbec zřejmé, do jakých regionů by toto území mělo být rozděleno. Kde končí Evropa a kde Asie? Existuje Ruskem ovládaná sféra, zahrnující většinu postsovětských republik (bývalé SNS), a lze hovořit o středoasijském bezpečnostním komplexu?

Společenská, politická a vojenská bezpečnost jsou zde opět úzce provázány. Několik nově vzniklých států stojí na velmi křehkých základech. Zatím není rozhodnuto o jejich charakteru (emokratický, či multietnický) a stejně nejistý je i stupeň jejich autonomie ve vztahu k Rusku. Je tu tedy problém s menšinami – a to jak v geografickém smyslu kvůli spornému vymezení hranic, protože koncentrované ruské menšiny se ocitly prakticky na hranicích Estonska, Ukrajiny, Kazachstánu a dalších zemí, tak z obecnějšího hlediska v podobě určitého procenta ruské populace v každém z nástupnických států. V zemích jako jsou Ukrajina nebo pobaltské

země, představují tyto ruské menšiny jeden z hlavních zdrojů konfliktů mezi jednotlivými složkami národněbudovatelského projektu, neboť ačkoliv stabilitu zde zajistí pouze inkluzivní, členstvím ve státu definovaná identita, budování národa a státu se téměř najisto neobejde bez prvku etnický vymezené identity (Wæver a kol. 1993, kapitola 6.; Poulsen-Hansen a Wæver 1996). Tuto situaci lze konceptuálně pojímat jako boj konkurenčních projektů pro jeden a tenýž stát, nebo jako vertikální soupeření mezi různými sférami identity (např. etnicko-ukrajinské, státně-ukrajinské, neimperiatální ruské).

V bývalém sovětském regionu narazíme i na případy zdánlivě klasičtějších mezistátních – neboli horizontálních – konfliktů mezi dvěma státy nebo národy (nejvýrazněji v arménsko-ázerbájdžánské válce). Stejně jako v Evropě je však spouštěcím mechanismem těchto konfliktů nějaký problém vertikálního rázu – ve zmiňovaném případě status Náhorního Karabachu jako subjednotky. Nejčastější bezpečnostní problém tak má v tomto regionu smíšený společensko-politický charakter: které celky (jednotky) mají vůbec právo na existenci a jak by měly být vymezeny? Mělo by vedle sebe fungovat několik suverénních, rovnoprávných zemí, nebo by se měly stát součástí obnovené ruské říše, na jejímž okraji by možná zůstala některá zbytková území jako západní Ukrajina a jižní Kazachstán?

Jště je stále příliš brzy na předpovědi, jaké druhy bezpečnostních regionů zůstanou po politicko-spoločensko-vojenských konfliktech ve Střední Asii a na Kavkaze. Ve Střední Asii se opět střetává několika dalších regionů. Svůj vliv zde chtějí prosadit Čína, Írán, Turecko a Rusko, ovšem nedá se předpokládat, že by tyto mocnosti dohromady vytvořily jeden bezpečnostní region; každá z nich řeší své primární či přinejmenším stejné významné bezpečnostní problémy v jiných oblastech, než je tato. Otázky menšin, vodních zdrojů a sporných hranic poskytují nově vzniklým státům široký prostor pro vytrváčení klasických lokálních bezpečnostních komplexů. O slovo se hlásí i silná dynamika regionalizace, neboť Rusko představuje potenciální problém pro sebe i pro jiné a směř, kterým se do budoucna vydá, rozhodujícím způsobem ovlivní podobu celého regionu a spoutá množství dosud oddělených bezpečnostních problémů v jeden rozsáhlý komplex.

V pozadí celé řady současných sporů s menšinami stojí dlouhá léta ruské migrace do ostatních republik bývalého SSSR. Navrat těchto osob do samostatného Ruska pak zdejší společenské problémy jen dále zjiřřuje. V jistém rozsahu probíhá i oboustranná meziregionální migrace, ovšem ve srovnání s intraregionální má sekundární význam.

Meziregionální, horizontální vměšování cizích identit je nejpalcivější pocíváno v Rusku, které se obává možné islamizace či turkizace Střední Asie a z globální perspektivy také „světového řádu“ v podobě soustředěných sfér, v němž se Rusko ocme kdesi uvnitř té druhé, tedy nikoliv nejvýznamnější sféry. Role Západu/Spojených států jako globálního hráče představuje pro Rusko důležitou

otázku, a to jak z hlediska fungování společnosti – neboť pochýbný průběh privatizace a „zřřžkování“ hospodářství (*marketization*) vyprovokoval kritiku tohoto Západem vnuceného modelu –, tak na diplomatické úrovni, pomocí níž Rusko stále hledá co nejdůstojnější postavení.

Celkové lze říci, že mocné regionalizační síly ukážou na postupný vznik určitéhó typu bezpečnostního komplexu, který nebude omezen společenským sektorem, nýbrž se rozprostře napříč několika sektory – společenským, politickým a pravděpodobně vojenským. Utváří se komplex, jehož organizačním principem budou problémy Ruska a problémy s Ruskem. Tento komplex po vzoru bývalého Společensví nezávislých států propojí převážnou většinu území bývalého Sovětského svazu, s pravděpodobnou výjimkou Pobaltí. Označily se vznášejí nad vnějšními hranicemi tohoto regionu a nad povahou jeho vztahů se sousedními regiony, zejména s Jihem, ale také se Západem a Východem. Lze cítit přítomnost jisté globalizační bezpečnostní dynamiky, ovšem i ta podléhá základní otázce regionálního uspořádaní. Jaké Rusko by mělo vzniknout, uprosřed jakého regionálního řádu a jaká by měla být jeho globální role?

Na závěr by mohla zazní otázka, zdali jsme vzhledem k našemu metodologickému postupu v této kapitole (region po regionu) neopomenuli některé formy společenské sebeidentifikace. Hlavním světovým náboženstvím jsme se věnovali v regionech, kde jsou aktivní. Takovou výjimkou by mohla být vznikající kosmopolitní-postnacionální elita. Například podle Reicha (1991, 1992 [1991]) a UNRISD (1995) generuje globalizující se hospodářství informačního věku vítěznu třídu symbolických analytiků, kteří se necítí být vázání na konkrétní stát a jeho ekonomiku a jinž není vždy zřejmé, proč by měli vyjadřovat solidaritu s neznáměstnanými lidmi, kteří shodou okolností obývají stejnou zemi. Vliv a důležitost vrstvy průmyslových dělníků klesá, a na hodnotě proto ztrácí i loajalita k národním státu. Jeho hranice nehraní pro tuto globální elitu roli ani z hlediska životního stylu a volného pohybu mezi jednotlivými státy. (Vzpomeneme-li si na Benedicta Andersona [1983] a jeho důraz na kariétní rozvoj jakožto rozhodující moment při vniku nacionalismu a ustavování národních států, můžeme rozvíjející se globální možnosti kariétního růstu chápat jako významný indikátor nové éry.)

Za prvé lze tedy tvrdit, že emocionální vazba této elitní skupiny k národním státu je oslabena. Zdali tyto elity zakotví svoji identitu v jiných hodnotách, však není úplně zřejmé. Zdali těchto případech by roli národného státu mohla zaujmout náhradní korporace, pro níž daná osoba pracuje. Ve většině případů však převzne žezlo nekompromisní individualismus. Existuje celá řada situací – počínaje celkovou zahraničněpolitickou orientací Spojených států po skončení studené války a konče postojem některých zemí severní Evropy k Evropské unii –, v nichž se kosmopolitní, liberální a internacionální složka společnosti střetává s lokálními

orientovaným, komunitaristickým (*communitarian*) odporem. Mnoho problémů společenské bezpečnosti v nejbohatších zemích světa souvisí právě s tímto potenciálně vřezahnujícím konfliktem – neboli ve sporu jsou zde spíše univerzalistické a partikularistické kultury než jednotlivé partikularistické kultury navzájem (Hasner 1996). V chudších oblastech jsou tyto vztahy odlišné, a to buď proto, že z internacionalizace budou pravděpodobně téžít širší vrstvy obyvatelstva (to je případ podpory, kterou z EU dostávají jihoevropské země), nebo proto, že místní elity se z velké části angažují v nacionalistických projektech (zemí bývalé Jugoslávie).

Shrnutí

V našem přehledu jsme postupovali region po regionu, a mohli jsme tak věnovat větší pozornost dynamice regionalizace, ale i přesto jsme narazili na některé globalizační trendy a činitele. Několic nevýznamnou úlohu, především v Evropě, hrála meziregionální migrace. Ve hře byly také kulturní, náboženské a civilizační meziregionální faktory, a to zejména na Blízkém východě, ve východní Asii a čas- tečně také v Evropě.

Hlavními okolnostmi, které v rámci společenského sektoru posunují vývojové trendy na globální úroveň, jsou s největší pravděpodobností (1) kruh chudoby v zemích jihu, migrace, s chudobou spojené choroby šířené migrací a s masovou migrací související organizovaný i neorganizovaný zločin; (2) sítet civilizací, především pak dialektika pozápádňování (*westernizace*) – tedy tendence ke kulturní homogenizaci a obranné reakce na tento trend. Přinejmenším z krátkodobého až střednědobého hlediska je pravděpodobně významnější druhý faktor – mezinárodní politická ekonomie kultury. Někteří autoři tvrdí, že v dlouhodobé perspektivě se prosadí minořádná závaznost prvního okruhu problémů.

Význam obou druhů společenskobezpečnostních otázek bude do budoucna s největší pravděpodobností dále narůstat. Totéž ale platí i pro témata regionálnějšího charakteru, která jsme nastíhli v předchozí části, obzvláště v případě multikulturní fragmentace Spojených států, potenciální regionalizace či přímo rozpadu Indie a Číny, dále se společenskobezpečnostní otázky týkají konfliktů mezi kmenovými komunitami a státním aparátem v některých afrických zemích, nového uspořádání decentralizovaných identit v triádě Evropská unie-národ-národní etnické menšiny. A konečně nelze opomenout problémny státu a budování národa v bývalém sovětském prostoru. Místo závěru, že globalizační dynamika získává ve vztahu k dynamice regionalizace navrch, se proto zdá být rozumnější prohlásit, že ve vztahu k ostatním sektorům bude narůstat důležitost pocitu společenské nejistoty či společenského nebezpečí jako takového, a že se tak bude dít na regionální úrovni neméně než na úrovni globální.

V některých případech vznikají na základě společenské dynamiky regiony ve své podstatě identické s regiony politickými a vojenskými a v každém případě jsou s nimi funkčně úzce provázané (Evropa, jižní Asie, jihovýchodní Asie, bývalý Sovětský svaz, Blízký východ a v rámci své všeobecné bezpečnosti nejspíše i Afrika jako celek). Přinejmenším ve dvou případech (Latinská Amerika a východní Asie) zaostává regionální dynamika společenských vztahů za déním v ostatních sektorech, v jednom případě (Severní Amerika) se pak tento typ dynamiky prosazuje, pokud se oba tradiční bezpečnostní sektory (politický a vojenský) v regionálním měřítku neuplatní a povětšinou fungují globálně. Dosud však není jasné, jestli je dynamika společenských vztahů v Severní Americe spíše regionální, nebo lokálního charakteru.

Politický sektor

Agenda politické bezpečnosti

Politická bezpečnost je založena na organizační stabilitě společenského řádu (či řádů). Jádro politického sektoru bezpečnosti tvoří ohrožení suverenity státu. Jelikož hrozby tohoto druhu mohou přicházet i z vojenských zdrojů a vojenskému sektoru je v této knize věnována samostatná kapitola, do politického sektoru zahr- neme všechny nevojenské hrozby státní suverenity.

Z tohoto základního východiska mří další úvahy o politické bezpečnosti dvěma směry. Za prvé se zabývají analogickými nevojenskými hrozbami, jímž jsou vys- taveny jiné politické celky než jen státy. Za druhé, kromě úrovně jednotek systému lze o politické bezpečnosti uvažovat i ve vztahu k systémovým referenčním objek- tům, jakými jsou mezinárodní společenství nebo mezinárodní právo. Sekuritizovat lze mimo jiné principy, jako jsou lidská práva a další nároky vztahující se k pod- mínkám individuálního lidského života. Proto je možné se domnívat, že přede- vším a právě v politickém sektoru se bezpečnost (na první pohled) individuálních lidských bytostí dostává do popředí bezpečnostní agendy.

Můžeme tvrdit, že každý sektor je sám o sobě nekomplikovanější a nejob- tížněji analyzovatelný. Jednu z našich předchozích knih, věnovanou výlučně společenské bezpečnosti, jsme napsali proto, že společenský sektor byl podle našeho názoru nejvíce zanedbáván. Již definice ekonomické bezpečnosti je problematická a v souvislosti se životním prostředím zase vyvstávají jedinečné a dříve neuštěné otázky. Poté, co jsme si představili problematiku společenského sektoru, však možná dospějeme k závěru, že nejvíce otazníků vyvolává právě sektor politický. Lze ho lehce vnéstnat mezi sektor vojenský a společenský (na- příklad Buzan v několika článcích zhutnil své argumenty tím, že tyto tři sektory

zkombinoval do dvou – vojensko-politického a politicko-sociálního) (Buzan 1994a, 1994b, 1996).

Problém politického sektoru tkví paradoxně v tom, že jako nejšířší sektor představuje také reziduíální (zbytkovou) kategorii: v jistém smyslu má veškerá bezpečnost politický charakter (Jahn, Lemaire a Wæver 1987, Ayoub 1995). Všechny hrozby a reakce na ně vznikají v politické sféře a jsou definovány jejím slovníkem. Politizace hrozby je z povahy věci politickou záležitostí, z čehož plyne, že sekuritizace je rovněž politickým aktem. Ekonomická, environmentální a vojenská bezpečnost proto v určitém smyslu skutečně znamenají spíše bezpečnost „politicko-sociální“, „politicko-ekonomickou“ a tak dále. Pokud je politická hrozba organizační stabilitě státu postavena jako ohrožení jeho společnosti (tedy identity), hovoříme o sociální bezpečnosti. Jestliže dojde k použití vojenských prostředků, jedná se o bezpečnost vojenskou, ačkoli ve své podstatě také politickou, a tak dále. Sám politický sektor je potom tvořen podskupinou těch politických hrozeb, které neuvážejí vojenských, identifikačních, ekonomických nebo environmentálních prostředků masivního rozsahu. Existuje tedy riziko, že kategorie politických hrozeb bude trpět mnohem větší inkohेरencí než kategorie ostatní. Z jednoho úhlu pohledu politický sektor vzniká tím, že nejprve vymezíme a ohraničíme všechny předešlé sektory. A charakter politické bezpečnosti se obvykle nebude příliš lišit od všeobecného charakteru bezpečnosti jako takové, vždyť všechna bezpečnost je ve své podstatě politická. Přesto však lze tvrdit, že existuje sektor, v němž na sebe hrozby berou převážně politickou podobu, což mu konečnou dává jistý koherentní ráz.

Z jiné perspektivy je ústřední organizační princip tohoto sektoru zřejmý. Co je nutnou podmínkou vnitřní stability? Co politická bezpečnost znamená? Jak říká Buzan (1991: 118n.):

„Politické hrozby útočí na organizační stabilitu státu. Jejich účel se může pohybovat od tlaku na vládu, aby prosadila určitou politickou linii, přes rozdmýchávání separatistických nálad po narušování politické struktury státu, a tudíž jeho oslabování před následným vojenským útokem. Standardním cílem politických hrozeb je idea státu, zejména jeho národní identita a vládnoucí ideologie, a také instituce, jejichž prostřednictvím je tato idea vyjadřována. Jelikož stát je svou podstatou politickým celkem, politické hrozby můžou vzbuzovat stejně velké obavy jako hrozby vojenské – obzvláště tehdy, je-li objektem hrozby slabý stát.“

Citovaný odstavec ukazuje, jakým způsobem lze politickou bezpečnost definovat, ale také odhaluje obtíže s jejím přesnějším ohraničením, zejména ve vztahu ke sociální a vojenské bezpečnosti – přičemž první z nich vychází z principu identity a druhá, jmenovaná z premis velmi velmi evidentních.

Politické hrozby se v typických případech týkají udělení či odmítnutí politického uznání, poskytnutí či odeření podpory nebo podobných problémů s politickou legitimitou. Tím se vysvětluje, proč je možné hovořit o čisté politických hrozbách, tedy takových, které nevyužívají prostředků a nástrojů z jiných sektorů – i ve vztahu k uznání a k dalším politickým požadavkům je obsah diskuzu velmi podstatný. Co je však „politika“? Kvůli této kontroverzní otázce již proběhlo mnoho akademických střetů. Stručnou definici, která navíc zahrnuje většinu toho, co se snažili do konceptu „politiky“ vměstnat ostatní, předložil Buzan. Politika je podle něj „ovlivňováním (*shaping*) lidského chování za účelem vládnutí velkým skupinám lidí“ (Buzan, Jones a Little 1993: 35). Stejně jako v případě definice „společnosti“ v naší knize o sociální bezpečnosti (Wæver a kol. 1993, kapitola 2.) není naším cílem originalita nebo kontroverze za každou cenu. Právě naopak, potřebujeme zde nalézt jakousi střední cestu či konsenzuální pohled na to, co se obecně rozumí pod pojmem politická bezpečnost.

Naši definici tedy nelze přiradit ani k jednomu z extrémních postojů ve dvou ze tří dimenzí debaty o smyslu a významu politiky. Tyto tři dimenze můžeme shrnout zhruba takto: Arendt versus Easton, Schmitt versus Habermas a Weber versus Laclau. Co se týče protikladu Hannah Arendt a Davida Eastona, lze říci, že politika není čisté expresivním jednáním. Nejde v ní o jedince a jeho usilování o nesmrtečnost prostřednictvím jednáním. Nejde v ní o jedince a jeho usilování o nesmrtečnost prostřednictvím jakýchsi velkých činů (Arendt, Nietzsche). Není však ani čisté funkcionálním jednáním, při němž daná část společnosti plní specifické úlohy, jež jsou nezbytné pro zachování celku (Easton, Parsons). Pokud jde o protiklad Schmitta a Habermase, politiku nelze redukovat pouze na pojmy přítele a nepřítel (Schmitt) ani ji nelze chápat jako záležitost společensví a konsenzu (Habermas, Rawls). Krajní polohy obou dvou dimenzí jsou pro naše účely příliš omezené a nepoužitelné. Chceme se totiž vydat prostřední cestou ve stopách Buzanovy definice.

U třetí dimenze, Weber versus Laclau, se na chvíli zastavíme. V tomto sporu jde o stabilizující či destabilizující účinky politického jednání. Jedna strana této debaty používá „politické“ jako synonymum pro institucionalizaci panství (*rule*) a stabilizaci autority. Pokud se může panství opřít o relativní stálost, vzniklý celek a vztahy v jeho rámci mají politický charakter (viz např. dílo Maxe Webera). Naproti tomu autoři jako Ernesto Laclau definují politické jako proces, který narušuje zavedené modely – prostřednictvím politizace dochází ke zpochybnění zdánlivé přirozenosti sociálních vztahů.²⁷ Tento rozpor mezi weberovským a laclauovským pojetím politického by mohl vysvětlovat výše zmínovanou komplikaci, že totiž všechny sektory bezpečnosti mají v určitém podstatném smyslu politický náboj. Na Laclaua se odvoláváme, pokud hovoříme o „politizaci“ v rámci poslušnosti politizace-sekuritizace, kde politizace určité tématu otevírá a sekuritizace naopak uzavírá. Ovšem politický sektor bezpečnosti má blíže k významu, ježž politickým přisoudil Weber: relativně stabilní institucionalizaci autority.²⁸

Z této definice vysvítá představa specificky politického druhu jednotek bezpečnosti. Jednu z cest, jak rozumět této oblasti, nabízí Charles Tilly ve své definici států (my raději hovoříme o politických jednotkách či celcích) coby organizací, jež disponují donucovací mocí a které jsou „odlišné od domácnosti a přibuzenských svazků a uvnitř dostatečně rozsáhlého území mají v některých ohledech před všemi ostatními organizacemi nepochybně prioritní postavení. Tento pojem proto zahrnuje městské státy, říše, teokratické režimy a celou řadu dalších forem vlády; ovšem již do něj nepatří kmenný, rodové svazky, firmy a cirkve jako takové“ (1990: 1–2). [Tuto definici bychom mohli rozšířit tak, aby obsáhla i časové a místně definované entity, které nicméně nejsou v klasickém slova smyslu teritoriálně ohraničené, například církev angažující se v politickém dění (tuto možnost Tilly otevírá svým dovětkem „jako takové“). Politický celek je kolektivním tělesem, které svoji existenci ustavilo odděleně od svých podřízených subjektů a nezávisle na nich. Může se jednat o firmu nebo církevní organizaci, nikoliv ale v jejich základní funkci ekonomických či náboženských jednotek, nýbrž pouze do té míry, do jaké jejich jednání odpovídá politické logice vládnutí velkým skupinám osob.

V dějinách na sebe tyto jednotky braly nejružnější podobu. V některých obdobích převládal jeden druh politických celků, jindy jich vedle sebe existovalo několik (Buzan a Little 1994, 1996). Od sedmáctého do dvacátého století se politické jednání soustředilo okolo suverénního „národního státu“, který se stal také ústředním referenčním bodem bezpečnosti. Z toho však nutně neplyne, že bychom s tímto dominantním postavením státu měli počítat navždy nebo ho v tomto smyslu obhajovat – a navzdory mnoha obviněním to neplatí ani pro realisty (Cart 1939; Herz 1959; Morgenthau 1966), ani pro neorealisty (Ruggie 1983; Buzan, Jones a Little 1993; Wæver v tisku-b) v mezinárodních vztazích. V minulosti a s největší pravděpodobností i v budoucnosti se primárně chopily a chopí také jiné typy politických celků.

Kromě politických jednotek se může politika týkat také politických struktur, procesů a institucí sdružujících samostatné jednotky. Těm se budeme věnovat v následující části v rámci diskuse, v níž se vedle politických jednotek coby referenčních objektů zaměříme i na celosystémové referenční objekty.

Politická bezpečnost se od politiky v obecném smyslu liší v tom, že jejím předmětem je ohrožení legitimity nebo uznání (*recognition*) buď samotných politických jednotek, nebo fundamentálních modelů vztahů (struktury, procesy a instituce) mezi nimi. Logicky to plyne z našich dřívějších úvah o podstatě politiky – a „politická“ – jakožto snah o ustavení řádu (řádu), o stabilizaci určitého politického uspořádání s cílem vytvořit rámec pro permanentní politické sítěvání. V klasické myšlenkové tradici, do níž patří Machiavelli i Hannah Arendt, představuje politika nepřetržitý boj o ustavení kvazipermanentní veřejné sféry jako ostrůvku řádu v moři nikdy nekončících změn. Klíčovou proměnou pak je

nepochybně uznání takového uspořádání zevnitř, ze strany ovládaných, i zvnějšku, od ostatních politických celků, které mu přiznává legitimitu, a tudíž zaručuje stabilitu, bez níž by byl tento celek spíše objektem než subjektem politického jednání. Jak prohláší teoretici anglické školy (Manning, Wight, Bull a další) a s nimi současně konstruktivisté v mezinárodních vztazích (Wendt 1992, 1994), identita jednotky v mezinárodním prostředí nepochází z ní a neexistuje jen pro ni; do značné míry závisí na všeobecně přijímaných kategoriích mezinárodní subjektivty, státnosti a dalších forem mezinárodní existence, s nimiž individuální politický celek vstupuje do interakce.

Politické hrozby tedy směřují vůči (1) vnitřní legitimitě politické jednotky, již utvářejí zejména politické ideologie a další ideje a témata, jejichž prostřednictvím se stát definuje; (2) vnějšímu uznání státu neboli jeho externí legitimitě. Vnější hrozby nemusejí být nutně namířeny vůči suverenitě, ale mohou podkopávat ideologickou legitimitu státu – tedy jeho domácí pilíř. Na legitimitu lze zatoučit i zvenčí. Právě tímto způsobem (na základě vzájemné vylučnosti politických forem) byla vnitřní legitimita zpochybňována v konfliktu Indie s Pákistánem a také v dobách studené války, aniž by kdokoli v zpochybňoval existenci politických jednotek jako takových. Z jednoho pádného důvodu se však zaměříme především na externí legitimitu, tedy uznání státu jakožto státu. Typická sekvence obvinění a reakcí na ně (proitobvinění) začíná tehdy, překročí-li politické hrozby státní hranice. Blíže o tom pojednává část „Logika hrozeb a zranitelnosti“ v rámci této kapitoly.

Pouze moderní, teritoriální, suverénní stát se může opírat o jednoznačnou a standardizovanou formu vnějšího uznání, z níž vychází celý mezinárodní systém rovnoprávných a vnitřní strukturou podobných celků. Bez jistého stupně vnějšího uznání (v obecném sociologickém smyslu) se však neobejdou žádné jednotky, které se účastní mezinárodní interakce. Potřebují, aby byly akceptovány jako svéprávní partneři k jednání – pokud možno jako rovnoprávní partneři, případně jako ta „slabší“ strana, ale v žádném případě prostřednictvím svých jednotlivých konstitutivních složek, což by znamenalo, že vnější mocnost existenci politické jednotky přehlídí, a tím jí podtrývá v jejích základech. I v případě nerovného vztahu obě strany přinejmenším požadují, aby byly uznány za „vazala“, respektive za „pána“ tohoto vazala. Pokud chce nějaká jednotka dosáhnout vyššího nebo rovnoprávného statusu a je jí přiznána pouze pozice vazala, jedná se o velice závažnou bezpečnostní hrozbu – ohrožena je totiž vlastní politická identita daného subjektu.

I v rámci moderního systému národních států mají otázky politického uznání charakter „bud'-anebo“: jednoduše řečeno, státy se buď uznávají za rovnoprávné aktéry, nebo ne. (Několik málo případů, kdy jsou „kvazistáty“ *lahnost states*/ mezinárodně téměř uznávány – například Organizace za osvobození Palestiny –, všeobecně proslulo právě díky tomu, že se jedná o výjimky z jinak dost rigidního systému.) V postdekolonizovaném světě se s mezinárodními vztahy, které jsou

založeny na formálním uznání vzájemné nerovnosti, prakticky nesekáme. Až do roku 1945 tomu však po většinu historie bylo naopak a normou byla nerovnost (říše a protektoráty, mandáty a kolonie; lenní páni a jejich vazalové). Kupříkladu ve středověku uzavírali králové smlouvy nejen se sobě rovnými protěhráči, ale také s nadřazenými (císař, papež) a níže postavenými – neboli se svými vlastními poddanými (různé kategorie feudálních pánů, města a kláštery) (Mattingly 1955; Holzgrefer 1989). Pokud bychom analyzovali bezpečnost ve středověku, politický sektor by se kvůli velké rozmanitosti politických aktérů a vlivem rozdílů v jejich statusu zásadně komplikoval, ovšem v mezinárodním systému pozadí modernity, v němž hrají primární úlohu (národní) státy, má politické uznání jednoznačnější charakter. Ohrožení se obvykle bude týkat buď vnějšího, nebo vnitřního pilíře stability – tedy uznání a legitimity. V druhém případě mohou do hry vstupovat nejnřadnější úvahy ideologického rázu, stejně jako faktory, které se vztahují k úloze státu jako poskytovatele jistých socioekonomických služeb. Tímto způsobem je jeho legitimita svázána s úspěchy v ekonomické a společenské oblasti.

Akteři bezpečnosti a referenční objekty

V současném mezinárodním systému je převládající formou politické organizace teritoriálně definovaný stát, který zároveň nepochybně představuje hlavní referenční objekt politického sektoru. Mezi další politické organizace, jež stát nahrazují (*state-like*) nebo fungují paralelně s ním (neboli ostatní referenční objekty na úrovni jednotek systému) a které se mohou jako referenční objekty za určitých okolností skutečně uplatnit, náležejí: (1) vznikající kvazisupersstáty jako Evropská unie; (2) některé samostatně organizované společenské skupiny bez vlastní státnosti, s nimiž jsme se setkali v kapitole o společenské bezpečnosti – kmeny, etnické a národnostní menšiny a klany – a které si dokázaly ustavit silné politické instituce, přestože nikoliv v té podobě, kterou mezinárodní společnoství oficiálně uznává. V této kapitole pak pracujeme pouze s těmi skupinami, jež disponují poměrně vysokým stupněm donucovací moci a dostatečnou mírou institucionalizace. Ostatní zůstávají v kategorii společenských skupin. A konečně sem řadíme (3) transnacionální hnutí, jež mohou v případě potřeby počítat s bezvýhradnou loajalitou svých přívrženců. Do této kategorie příležitostně spadají některá světová náboženství (v dřívějších dobách katolická církev, islám zejména ve chvílích politických apelů podobného typu, ovšem všeobecně uznávaná autorita mezi muslimy chybí), ještě zřetelnějším případem, nicméně nikoliv tak významným, je vnitřní organizace menších náboženských sekt. Také ideologická hnutí mohou operovat transnacionálně, ovšem tuto možnost nezřídka činí nepřehlednou skutečnost, že hnutí, které je dostatečně mocné na to, aby se prosadilo v mezinárodní aréně, se

opírá o mocenskou základnu jednoho nebo více států, v nichž nenachází konkurenci (např. komunismus v Sovětském svazu). Státně motivovaný *raison d'état* v dané kolébe revoluce pak nakonec převáží nad transnacionální logikou revolučního hnutí (Herz 1950; Wright 1978; Der Derian 1987, kapitola 7.; Armstrong 1993).

Díky tomu, že všechny tyto jednotky disponují maximální loajalitou svých členů a nepochybněvanou donucovací moci, nechybí jim ani kapacita k realizaci bezpečnostních kroků. Pokud daná autorita prohlašuje, že politický celek je ohrožen na své existenci, jedná se o velmi silnou a pádnou výzvu.

Akteři sekuritizace, kteří mohou legitimně apelovat na přezíř těchto referenčních objektů, jsou na rozdíl od některých dalších sektorů definováni poměrně jednoznačně. Za stát hovoří jeho politická reprezentace, Evropská unie se také může opřít o formální (ačkoliv obrovsky složitou) institucionální strukturu, lečnice rozpoznatelné vůdce mají i silně společensko-politické skupiny. Stejně tak transnacionální hnutí zastupují za normálních okolností v oficiálním sídle konkrétní osoby. V posledním případě však může docházet ke střetům mezi jednotlivými samozvanými „vůdci“: během studené války spolu takto soupeřila čínská a sovětská komunistická strana, v současné době si můžeme připomenout rivalitu mnoha islámských autorit.

Je-li referenčním objektem sekuritizace stát, akterem sekuritizace bude s největší pravděpodobností jeho vláda. Ta bude zároveň nezřídka čelit pokoušení využít bezpečnostního diskurzu (ve vztahu ke státu), ačkoliv hrozba bude viset pouze nad vládou, a nikoliv nad státem. Takto může reagovat na vnější i vnitřní ohrožení. Interní hrozby jsou typické pro slabé státy (Buzan 1991: 99–103), jejichž průvodním znakem je nedostatečně pevné a stabilní zakotvení státnosti (Ayoob 1995: 4). Ve slabém státě je autorita vlády jako takové napaďána v mnohem větším rozsahu než ve státech silných, kde je základní struktura, a tím pádem i základní legitimita vlády obvykle akceptována. Ve slabých státech se pod velký tlak často dostávají základní instituce a ústřední ideologické hodnoty a rozšířeným jevem je politické násilí. Jestliže se držitelé moci pokusí mobilizovat obyvatelstvo ve jménu státu, jejich autoritativní oprávnění k takovému kroku bude podrobeno ještě systematickéjšímu tlaku. Mnoho lidí bude kroky vlády vnímat spíše jako snahu chránit vlastní vládní zájmy než skutečné zájmy státu.

V silném, a zejména liberálnědemokratickém, státě existuje mnohem silnější veřejné přesvědčení, že jediným legitimním reprezentantem národního státu je vláda a že její kroky a tvrzení podléhají veřejné kontrole a případné kritice. V silném státě se také všeobecně předpokládá, že „národní (státní) bezpečnost je nutně chápát především jako ochranu jednotlivých složek státu před vnějšími vlivy a vměšováním“ (Buzan 1991: 100), k čemuž bychom patrně měli dodat „a před údajně výjimečnými případy vnitrostátních aktivit, jež jsou velkou většinou obyvatelstva považovány za nepřijatelné a ohrožující jejich bezpečnost (kupříkladu terorismus)“.

Přijali stát dobrovolně sebeomezení v podobě vlády práva, dočkal se zároveň kompenzace díky jednoznačnější specifikaci výjimečných případů, v nichž vláda z důvodu bezpečnosti státu za své činy nenesे odpovědnost (Gordon 1991: 33).

Poslední problém, který je v souvislosti s referenčními objekty a akty bezpečnosti nutné vyjasnit, představují systémové referenční objekty. Lze pochopitelně zdůrazňovat přezítí „naší jednotky“, ale bezpečnostně motivované argumenty lze aplikovat také na instituce, struktury či procesy mezinárodního systému. V současné době jsou hlavními kandidáty na tento status instituce a organizace mezinárodního systému vládnutí (*governance*), které jsou obecně ceněny (především ze strany státních i mezinárodních obchodních elit) jako nutné předpoklady pokračující politické stability. Stabilita se může v zásadě týkat buď zainteresovaných jednotek, nebo vztahů mezi nimi, ať už na globální nebo regionální úrovni. Kolektivní instituce tak mohou napomáhat individuální stabilizaci politických jednotek, nebo mohou uchovávat stabilitu něčeho rozsáhlejšího, jako je třeba obecný model vztahů mezi těmito celky.

V praxi se tyto dvě funkce mezinárodních institucí často doplňují, případně se střídají ostře hranice mezi nimi. Například smyslem ASEAN bylo na první pohled omezení konfliktů mezi členskými státy a vybudování určité jednoty tváří v tvář společné komunistické hrozbě. V nemensi míře měla tato organizace přispět k udržení vnitrostátní stability každé z členských zemí (Acharya 1992). V podobném světle se může jevit i EU – tedy na povrchu jako pojistka proti regionálnímu konfliktu, ale s antikomunistickým podtextem dovnitř i navenek (váči Sovětskému svazu). Proti mezinárodním hrozbám jsou neexplicitněji zaměřeny NATO a Režim nešření jaderných zbraní (Nuclear Nonproliferation Regime). Nohledě na zdánlivě internacionální nastavení Rady bezpečnosti je OSN v některých ohledech orientována výrazně vnitrostátně. Rada malých členských států OSN by sotva existovala či fungovala jako skutečné státy nebyť podřídného rámce OSN, a to jak ve smyslu diplomatické podpory, tak základních principů prosazovaných OSN (národní sebeurčení, rasová a etnická rovnost, rovnoprávnost suverénních zemí), bez nichž by jejich přezítí bylo spíše otázkou náhody (Jackson 1990). Určitou šedou zónu tvoří případy politických unii, které se vnitřně rozvíjejí až do bodu, kdy začínou přebírat některé kvalitaivní znaky státu. V tu chvíli lze jen obtížně rozhodnout, zdali se jedná o novou politickou jednotku, nebo stále jen o jednu z forem mezinárodních regionálních institucí. Zřejmým příkladem je Evropská unie.

Tyto prvky mezinárodní společnosti, jak ji někteří nazývají, tradičně ukryvají jistou dvojnásobnost – mají instrumentální charakter jako nástroje pro ochranu států, nebo jsou cílem samy o sobě? Například Smlouva o nešření jaderných zbraní lze chápat jako zjištný tah, který omezuje členství v klubu jaderných mocností, a zároveň jako systémový krok zmiňující riziko jaderné války. V literatuře o mezinárodním společenství nalézáme řadu argumentů, že podobné normy a instituce

ce nejsou ve své podstatě kosmopolitní úmluvou mezi individuálními lidskými bytostmi z celého světa, nýbrž uspořádáním, na němž se dohodly státy – jinými slovy, jedná se o společnost států (Wright 1978; Bull 1977).

V protikladu s původem americkým, utilitárněji zaměřeným a teorií racionální volby ovivněným proudem institucionalismu však jmenovaní autoři upozorňují, že tyto mezinárodní instituce s sebou nesou jistý prvek závaznosti. Vzájemně se proplétají s klasickými tématy a otázkami mezinárodního práva, etiky a světové politiky a stýkají se také s debátami o zvykové morálce a zvykovém právu. Jejich legitimita proto neaprameni pouze z utilitárního kalkulu ve vztahu k určitým státním zájmům, ale také z oficiálních závazků (*obligations*), jež překračují hranice národního státu nebo vyplývají z principů, jež jsou považovány za morálně závazné (Nardin a Mapel 1992; Butterfield 1965; Wright 1978; Hurrell 1993; Wæver v tisku-c).

Abychom mohli v definici systémových referenčních objektů pokročit dále, je nutné si připomenout základní kritérium bezpečnosti. Dané téma musí představovat závažnou a dramatičnou hrozbu, o níž lze prohlásit, že je zdrojem nebezpečí, absolutního zhroucení určitého principu nebo nějakého jiného nenapravitelného důsledku, a na tomto základě je pak možné legitimně podnikat radikální a za normálních okolností nepřijatelné kroky. Jasným příkladem jsou principy mezinárodní společnosti, což se projevilo v ozbrojené intervenci Spojených států a OSN proti Iráku, který okupoval sousední Kuvajit, a porušil tak jeden ze základních mezinárodních principů – suverenitu a teritoriální integritu uznaného suverénního státu.²⁹

V úvahách o systémových referenčních objektech v politickém sektoru nesmíme zapomenat na rozdíl mezi politikací a sekuritizací. Tyto referenční objekty musejí mít jistý stupeň stability, musejí být považovány za pilíře mezinárodního řádu v nejobecnějším smyslu a jejich případné zhroucení musí nést znaky drastičké a extrémní události, nikoliv jen pozvolného či inkrementálního rázu. Obavy o budoucnost EU se mohou do agendy politické bezpečnosti bez větších problémů počítat. Aby bezpečnostní úvaha vedla k sekuritizaci, musí sledovat charakteristickou strukturu argumentu vyloženou ve druhé kapitole. Určitý důležitý princip – a tudíž mezinárodní nebo regionální politický řád – tedy musí čelit existenci hrozbě. Přesně takový scénář vyplývá z tvrzení, že jediné integrace Evropy v podobě EU zabrání její budoucí fragmentaci (Buzan a kol. 1990; Wæver 1993; Wæver a kol. 1993, kapitola 1.) – tento argument hrál přitom v evropské politice po roce 1989 významnou úlohu, podobně jako po skončení druhé světové války. Dodáme-li mu typicky bezpečnostní ráz, celý argument ve prospěch integrace nabere na závažnosti, protože zřejmou alternativou je fragmentace čili rozpad – samohlubný proces, na jehož konci už z podstaty věci nemůže zůstat nic jiného než trosky evropského projektu. Existence či neexistence „Evropy“ se tak zdá být otázkou „bude – anebo“. Z evropské perspektivy se fragmentace stává existenci hrozbou, protože je zde možnost takového vývoje, který překročí jistý nevrtný

bod, a evropský projekt bude v tu chvíli nenařvatě ztracen (Waver 1996b). V kapitole 9, se k případu Evropské unie ještě vrátíme.

OSN zaujímá coby systémový referenční objekt zvláštní postavení, a to proto, že se v ní především koncentrují základní principy mezinárodní společnosti a mezinárodního práva. Ztělesňuje klíčovou ideu, že jakýsi (jakkoliv elementární) mezinárodní řád skutečně existuje, uchovává a prosazuje některé základní mezinárodní principy a normy a zaručuje, že tyto principy a jejich nedotknutelnost mohou být bráněny a vymcňovány, pokud dojde k jejich porušení v takové míře, při níž hrozí, že tyto principy budou závažným způsobem podkopány či oslabeny. Tyto principy procházely postupem času řadou změn. V současné době je již poměrně slušná řada principů (i když nikoliv Charta OSN jako celek) podle všeho považována za základní, dostatečně účinné a těšící se širokému konsenzu, aby legitimovaly aktivní jednání za účelem jejich obrany. Patří mezi ně rovnoprávná suverenity (princip nevmešování do vnitřních záležitostí, *non-intervention*), lidská práva (zákaz genocidy), rovnováha sil (zabránění hegemonii), sebeurčení (nepřipustnost kolonizace) a rasová a etnická rovnost (antiapartheid). Lidská práva v širokém pojetí dosud nenašla dostatečnou konsenzuální podporu, stejně jako větší část environmentální agendy. Na dohled všeobecnému konsenzu se přiblížily principy nešření zbraní hromadného ničení a jejich strategických nosičů a patrně také odmítnutí ideologie fašismu. To pochopitelně neznamená, že výše uvedené principy jsou vždy a bez výjimky hájeny ani že každý pokus odvolat se na ně dosáhne svého. Chceme tím pouze říci, že právě toto jsou principy, na něž se na mezinárodní úrovni může aktér sekuritizace odvolat a mít přitom naději na legitimizaci mimořádných opatření nebo mobilizaci mohutné mezinárodní kolektivní reakce (Mayall 1996; Roberts 1995–1996; Wheeler 1996).

Sekuritizační aktéry, odvolávajícími se na systémové referenční objekty, jsou v první řadě státy, neboť se většinou jedná o principy mezinárodní společnosti – neboli společnosti států –, které jsou zároveň plnohodnotné nebo částečně zakotveny v mezinárodním právu. Nepochybnou roli zde však hrají i vůdčí světová média (takzvané „faktor CNN“) a za jistých okolností i národní a mezinárodní nevládní organizace (NGOs, INGOs). Zatímco reprezentanti většiny jednotek v politickém sektoru jsou ve srovnání s ostatními sektory poměrně jednoznačně identifikovatelní, systémové referenční objekty jsou obvykle otevřeny sekuritizaci z mnoha stran. O právo vymezit obsah bezpečnosti pro širší oblast mezinárodní společnosti soupeří celá řada nejvlivnějších aktérů. Právě tyto snahy definovat bezpečnost skupiny, kterou aktér sekuritizace oficiálně nezastupuje, již tradičně stojí v centru ostrých politických konfliktů.

Existuje jedno kolektivní těleso, jež plní formální úlohu aktéra sekuritizace, podobně jako vláda v případě státu. V Chartě OSN (a v její převládající interpretaci) máme velmi jasný příklad logiky, kterou sleduje funkce bezpečnosti jako řečového

aktu. Pokud Rada bezpečnosti OSN jedná podle ustanovení kapitoly 7. Charty OSN, disponuje některými dalekosáhlymi kompetencemi. Konstatuje-li, že „se jedná o hrozbu mezinárodnímu míru a bezpečnosti“, může prolomit za normálních okolností neporušitelnou suverenitu členských států. Studiem rezolucí a výsledků vyjednávání v případech závažných regionálních válek a krizí (na něž OSN někdy reagovala schválením ozbrojené intervence, a jindy nikoliv) lze vyzorovat zlo- domní. Jakmile jsou tímto konkrétním orgánem vyřčena, problémové téma získává kvalitativně nový rozměr, protože od této chvíle jsou Rada bezpečnosti a případně některé členské státy, které k tomu Rada zmocní, oprávněny jednat způsobem, který by byl za jiných okolností nepřijatelný. Skeptičtější naladění členové Rady si proto dávají velký pozor, kdy a z jakých důvodů tuto dělicí čáru překročí (Mayall 1991, 1996; Krause 1993).

Ve vztahu k systémovému referenčním objektům tvoří tyto formalizované akty Rady bezpečnosti OSN jakési tvrdé jádro, ovšem seznam možných sekuritizačních kroků se jimi na této rovině nevyčerpává. Jsme svědky případů, kdy tento postup není realizován, ale někteří další aktéři dokážou jinými cestami prosadit všeobecné přijetí názoru, že došlo k ohrožení určitého principu nebo konkrétní instituce, a otevřou si tak cestu k jinak zapovězeným způsobům jednání.

Logika hrozeb a zranitelnosti

Nejprve se zaměříme na suverénní stát jakožto převládajícího aktéra v politickém sektoru. K otázce hrozeb a zranitelnosti můžeme přistoupit s podporou argumentu, že stát sestává ze tří složek: ideje státu, fyzické základy a institucí (Buzan 1991, kapitola 2.). Odečteme-li témata, která se týkají jiných sektorů (většina hrozeb namířených přímo vůči fyzické základně státu bude charakteru vojenského, ekonomického nebo environmentálního), zůstávají nám ideje (nikoliv však ty, jež mají co do činění s identitou a jejich závislost na institucích je minimální) a samy instituce. Vše je otázkou idejí, na nichž politické instituce stojí. Tmelící idejí státu je již tradičně nacionalismus (zejména občanský nacionalismus, ale někdy také ethnonacionalismus) a politická ideologie. Ohrožení těchto idejí může znamenat hrozbu stabilitě politického řádu. Tercem takových hrozeb může být existující vládní struktura (zpochybnutím ideologie, která jí zajišťuje legitimitu), územní integrita státu (podporou na státu nezávislých nebo separatistických identit) či přímá existence samotného státu (zpochybnutím jeho práva na autonomii a nezávislost). V části „Agenda politické bezpečnosti“ jsme si ukázali, že politické hrozby na sebe mohou brát podobu podvívání legitimity nebo odepření politického uznání (a to buď absolutního, nebo odepření rovnoprávné suverenity).

Konceptem, jehož optikou stávy většinu těchto otázek vnímají, je suverenity. Existenci ohrožení státu se v konečném důsledku otáčí k problému suverenity, poněvadž právě suverenity dělá stát státem. Ohrožení existence státu proto znamená ohrožení jeho suverenity. Za hrozby lze považovat i méně významná narušení suverenity, neboť se jedná o princip, v jehož základu stojí nárok na bezvýhradnou autonomii. Proto je suverenity ohrožena i tehdy, dojde-li jen k částečnému narušení její celistvosti. Za bezpečnostní problém je pak možné prohlásit cokoliv, co lze věrohodně vykreslit jako porušení suverenity (neboli vmešování).

Již v části „Agenda politické bezpečnosti“ jsme vyslovili názor, že externí akční svými hrozbami pravděpodobně nechtějí útočit přímo na suverenity, ovšem logika sekuritizace, jež se dá mezitím do pohybu, k takovému závěru stejně navede. V dobách studené války nepochybňovaly západní země vnější legitimní Sovětského svazu v rámci mezinárodního systému, nýbrž usilovaly o narušení vnitrostátní legitimacy režimu. Podobně ani ve společenském konfliktu v Jihoafrické republice se nejednalo o změnu v mezinárodněprávním postavení státu (takový nakonec nebyl ani výsledkem), ale o znovuzaložení jeho suverenity v nových politických základech. Neměli bychom však zapomínat na metodologický posup, kterým chceme v této knize analyzovat bezpečnost: kdy je daný druh jednání sekuritizován a za jakých diskurzivních podmínek?

Co vlastně vláda označila za objekt hodný ochrany? Nikoliv pouze své vlastní politické postavení, ale také vnitřní a vnější suverenity státu. Téměř všechny hrozby, jež přicházejí z vnějších zdrojů (nebo o nichž to lze alespoň tvrdit) a které jsou označeny za „hrozby“ a „bezpečnostní problémy“, budou vztaženy k narušení suverenity a k jejímu sesterskému konceptu, nevmešování do vnitřních záležitostí. V některých případech je mezinárodní společenství schopné ozbrojenou intervencí legitimizovat, a to s poukazem na genocidní, agresivní nebo – a to se děje stále častěji – jednoduše na „špatný způsob vládnutí“. Tehdy můžeme hovořit o druhé sekuritizaci. Dotyčná vláda se bude bezpochyby bránit, protože její suverenity byla tímto narušena, přičemž nebude tvrdit, že páchat genocidní je správné, ale bude argumentovat svým právem chovat se ve vnitrostátních záležitostech dle svého rozhodnutí. Mezinárodní společnost bude na druhou stranu jednat s ostatními na určitý princip, jenž měl být vládou přestoupen. Jelikož porušení suverenity a principu nevmešování představuje v moderním systému státní skutečně radikální krok, intervenující aktér bude nucen předložit mimořádně pádné důvody. Často to znamená, že svůj nárok musí prezentovat jako bezpečnostní problém. Kritizovaná vláda se poté v reakci odvolá na jeden konkrétní mezinárodní princip, a to rovnou na ten nejsilnější: suverenity.

Intervenující strana se obvykle nebude snažit zpochybňovat legitimitu daného celku jakožto autonomní jednotky. Invaze Spojených států do Panamy se od invaze do Iráku lišila pouze v tom, že ve druhém případě bylo cílem americké vlády pot-

ložit a zrušit suverenity napadené vlády. Záměry jsou však v takových případech jen zřídka relevantním faktem. Evropská unie se možná nesaží úmyslně podřývat úrodnou identitu svých členských zemí, nicméně proces integrace takové obavy vyvolává (viz kapitola 6.). Podobně ani postižená vláda se nenechá umlíněným slovníkem mezinárodního společenství ukonejšit a svůj protest bude formulovat jako ohrožení vlastní suverenity.

Zde vidíme, že z našeho výzkumného přístupu založeného na řečových aktech vystupuje relativně vyhraněná agenda politické bezpečnosti a charakteristická sekvenec sekuritizace – kontrasekuritizace. To zprvu může znít zvláštně, protože v důsledku rozdílu mezi objektivistickým a našim přístupem se takové chápání zásadně liší od tradičního pojetí politických hrozeb. V objektivistické terminologii (viz např. *People, States and Fear* [Buzan 1991]) bychom řekli, že existence státu spočívá na určitých plitřích, z nichž jeden je daným jednáním narušen, a proto vzniká politicko-bezpečnostní problém. Vycházíme-li z řečových aktů, středem našeho zájmu je bezpečnostní diskurz, a pro stát jako aktéra sekuritizace to bude znamenat odvolání se na princip suverenity.

Zmíněný sled událostí může vést k politicky velice vypjatým situacím. V sázce je více prestižních politických principů a různí aktéři jim přikládají různé pořadí důležitosti, přičemž se zároveň dostávají do vyhraněných sporů o to, co vlastně ohrožuje „jejich“ referenční objekt. Na rozdíl od mnoha jiných případů sekuritizace, o nichž tato kniha pojednává, se tedy v politickém sektoru poprvé setkáváme s čelním střetem dvou bezpečnostních diskurzů. Otázka, kdo že je vlastně oprávněn definovat bezpečnostní hrozby, přitom bude na obou stranách vzbuzovat kontroverze – na mezinárodní úrovni jako logický důsledek skutečnosti, že zde nekristují formální rozhodovací procedury. Proti vládě, která hájí svoji suverenity, budou zase stát opoziční síly (a nezdávka také tichá většina obyvatelstva), které souhlasí s mezinárodně prosazovaným principem (lidská práva, „dobré“ či odpovědné vládnutí [*good governance*], neškrtání jaderných zbraní) a nesouhlasí s obhajovanou předností suverenity. Vláda jakožto zástupce státu na mezinárodní poli však má v rámci moderního systému státní strukturálně danou možnost se suverenity dovolávat.

Vztah mezi státem a jeho vládou bude nevyhnutelně vyvolávat jisté zmatení. Obvyklým, a obvykle legitimním, hlasem státu je právě oficiální vláda. Ta se ale může pokusit o využití bezpečnostní reťoriky ve vztahu ke státu, přestože ve skutečnosti je ohrožena spíše jen její mocenská pozice. Pokud je terčem hrozb vláda (vládnoucí elita a její ideologie), jedná se pouze o ohrožení formy státu, a nikoliv existence státu jako takového. I to ovšem může být považováno za hrozbu pro sám stát, a to tehdy, vyplyývá-li ze zamýšlené intervence zároveň narušení suverenity (sebeurčení). Z principu suverenity plyne právo na autonomní rozhodnutí o formě státu nezávisle na vnějších silách. To znamená, že i kdyby forma státu byla vybrá-

na nedemokratickým způsobem – a tudíž by jen stěží splňovala kritérium lidového sebeurčení –, stále by se jednalo o sebeurčení v negativním smyslu nezávislosti na cizích rozhodnutích. To vše na základě soběstačnosti uvnitř uzavřeného politického prostoru – státu. Cizí mocí ohrožená vláda proto bude za všech okolností disponovat určitým právem odvolávat se na bezpečnost státu, neboť o narušování suverenity lze hovořit i tehdy, má-li být politická forma státu záležitostí rozhodnutí nebo i významného ovlivnění ze strany vnějších sil.

Důležitější je v této souvislosti rozlišení mezi silnými a slabými státy, na němž se dají dobře ilustrovat rozdílné stupně zranitelnosti vůči politickým hrozbám. Silné státy budou v politickém sektoru vystavené hrozbám minimálně, nebude v nich existovat etnické štěpení, a tudíž ani motivace k separatismu. Vláda takového státu nebude ignorovat názory a přesvědčení obyvatelstva a její setrvání ve funkci nebude záviset na potlačování nesouhlasných názorů a cenzuře informací. Proto se nebude prakticky cítit ohrožena vnějšími aktéry a jejich podporou opozičními silami.

Avšak i silné státy mohou nakonec pocítovat politické hrozby. V průběhu studené války vnímaly Spojené státy politické (a také vojenské) ohrožení ze strany Sovětského svazu. Kvůli existenci a výkonnosti komunistického protivníka byla zpochybněna legitimita a výkonnost amerického modelu demokratického kapitalismu. Silné státy se mohou cítit politicky ohroženy také integračními projekty, které nahlodávají jejich suverenitu, a s ní mezinárodní uznání a status. Lze to dobře ilustrovat na podobě politického diskurzu, jenž se rozvinul v některých členských státech EU (Weaver a kol. 1993, kapitola 4.). Jedná se o velmi nestandardní druh hrozby, neboť tuto situaci si členské země z velké části přivodily samy. Státy se zapoí do určitého procesu – z hospodářských nebo regionálněbezpečnostních důvodů (Buzan a kol. 1990) – a tento proces může potenciálně omezit jejich suverenitu.

Obavy státu z vlastní zranitelnosti, a tudíž i rozdílná podoba sekuritizačních opatření budou záviset na charakteru jeho slabých míst. Poměrně jednoznačný je případ etnických menšin. Pokud se hranice státu a národa nepřekrývají – což bývá obecně spíše pravidlem –, potenciál k destabilizaci politického řádu je přitom. Separatistické hnutí může vzniknout tehdy, usiluje-li část obyvatelstva o vytvoření vlastního státu (např. Eritrea, kmen Ibo v Nigérii, Tibet), nebo může dojít k obsazení celého území vnější mocností, podle níž je obyvatelstvo tohoto území součástí jejího národa (Severní a Jižní Korea, Čína a Tchaj-wan), či jsme svědky iredentismu, kdy si část území či obyvatelstva pro sebe nárokuje jiný stát (Kasmit, Kurilské ostrovy, Náhorní Karabach). Ve všech případech se k roli vnějších aktérů pojí dlouhá historie, jejich jednání proto snadno vyvolá pocit, že dochází k politickému ohrožení státu.

Pokud se jedná o vnitrostátní konflikty na ideologickém poli, mohou se objevit obavy z vnější intervence v ideologické nebo politické aréně. Stejně tak se ale může stát jakousi strukturální hrozbou i globální politický řád, případně

mezinárodní společnost, pokud se bude jeho vývoj ubírat směrem k všeobecnému prosazování a bránění jistých univerzálních principů jako demokracie nebo lidská práva, které s existujícím vnitrostátním politickým řádem příliš nekorespondují (např. reakce islámských a asijských zemí proti ideálu lidských práv).

Od konce druhé světové války se mezinárodní společnost vyznačuje poměrně vysokým stupněm homogenity, jež by se dala vyjádřit jako soustředěné kruhy koncentrované okolo dominantního centra, tedy Západu (Bull a Watson 1983, Buzan 1993). Pokud se chce daný stát plnoprávně zapojit do systému, vyžaduje tento v současné době hegemonický soubor pravidel kromě tržní ekonomiky a demokracie také otevření navenek – tedy intenzivnější vzájemné pronikání s ostatními státy, z čehož plyne klesající důraz na absolutní povahu principu suverenity. Trend směřuje k interpretaci suverenity nikoliv jako typického znaku každé jednotlivé země v rámci mezinárodní společnosti, nýbrž spíše jako operativní koncept platný pro kolektivní vztahy mezi členy dané skupiny (mezinárodní společnosti) a také mezi členy a nečleny. Stát se může stát buď členem mezinárodního společenství (*insider*), a v takovém případě se navenek otevře, což znamená, že více záležitostí bude považovat za legitimní interakci a méně za nelegitimní vmešování. Nebo se může tomuto procesu vzepřít a dostane se do postavení nečlena (*outsider*) či semiperiferie, které mu umožňuje fungovat tradičnějším způsobem včetně částečného využívání prázi o nevmešování a suverenitě – a tudíž rozsáhlejšího užívání termínu *bezpečnost* k popisu hrozeb namířených vůči státu (Buzan a Segal 1992, Weaver 1995a, 1996b). Nečlenové čelí dvojnás potížím. Jedním ze všeobecně přijímaných „civilizačních standardů“ poslední doby je představa civilizovaného státu, kde vládní demokratický režim a funguje otevřené tržní hospodářství. Tuto skutečnost musí státy buď přijmout (a otevřít se tak působení centra), nebo odmítnout (a riskovat nejenom vyloučení z elitní kategorie států, ale také oslabení svého rovnoprávného postavení v očích mezinárodní společnosti, což je pro změnu více otevřená intervence z centra) (Buzan 1996).

Politické hrozby mezinárodním referenčním objektům – mezinárodním právu, mezinárodnímu řádu, mezinárodní společnosti – nejsou formulovány jazykem suverenity. Tyto referenční objekty zastupují různé podoby zavedeného řádu. Ohroženy proto mohou být například (např. odmítnutí Smlouvy o nešíření jaderných zbraní [Non-proliferation Treaty, NPT]), porušením (Irák, Severní Korea a NPT) a zpochybněním či konkurencí (Mao Ce-tungova Čína ve vztahu k NPT). Některé z těchto hrozeb, zejména poslední jmenované, byly v literatuře často prodiskutovávány v souvislosti s revolučními státy (Kissinger 1957, Wight 1978, Skopcol 1979, Halliday 1990, Armstrong 1993) – neboli státy, které zpochybnují existující mezinárodní řád, nebo nechťejí přijmout jeho organizační princip. Revolučním státem je taková mocnost, bez jejíž spolupráce nebude existovat stabilní mezinárodní řád. Jedná se o velmoc, která ostatním předkládá odlišnou

vizi systému v podobě svých alternativních principů (nebo čisté síly). Revolučním státem však náš příběh nekončí. Za určitých okolností může být za hrozbu politickému principu či principům považována i méně významná mocnost, která podle všeho není schopná ohrozit systém jako takový. Lze si vzpomenout na Irák (sebeurčení, nešíření jaderných zbraní), Irán (nevnešování, nešíření jaderných zbraní), Srbsko/Srbové (etnická rovnoprávnost a lidská práva) a Jihoafrická republika za apartheidu (řasová rovnost). Odmítnání, porušování a zpochybňování mezinárodních principů často uvádějí do chodu charakteristickou bezpečnostní logiku „dominové teorie“: „Tento zdánlivě omezený a lokální problém je vlastně problémem obecným, protože představuje precedent, jenž bude předurčovat budoucí chování v podobných situacích. Naše selhání v tomto okamžiku proto vzbudí v ostatních státech pokusání agresivně se vymezovat vůči mezinárodnímu řádu.“

Regionalizační dynamika?

Pokud jde o mezinárodní bezpečnost, politický sektor již ze své podstaty nevykazuje silné lokalizační trendy. Rozhodující otázkou zde bude rovnováha mezi dynamikou vzájemných vztahů na jedné straně mezi jednotlivými a na straně druhé jednáním, které se bude odvolávat na systémové referenční objekty – jinými slovy, rozhodující bude výsledek diskuse o možném posílení úlohy OSN, regionálních principů bezpečnosti nebo obojího. Postupná analýza jednotlivých regionů, provedená v případě vojenského a společenského sektoru, proto není v politickém sektoru samozřejmou metodou, podobně jako v sektoru ekonomickém a environmentálním. Za prvé, jednotlivé regiony se v charakteru své bezpečnostní dynamiky nijak systematicky neodlišují, neboť všude se setkáváme s kombinací několika základních typů. Za druhé, regionální úroveň se bezprostředně nenabízí jako nejlepší východní bod pro analýzu, protože silná dynamika bezpečnostních vztahů je přítomna i v ostatních rovinách.

Politická bezpečnost ve své tradiční podobě zahrnuje stát, jenž se odvolává na bezpečnost ve jménu suverenity, a snaží se tak odrazit hrozbu ze strany jiného, obvykle vnějšího aktéra – například jiného státu –, kterou však nezřídka doprovází i určitá vnitropolitická hrozba. V rámci této široké kategorie bude užitečné provést některá další rozlišení, jež nám pomohou ozřejmit, kdy se bezpečnostní kroky zaměřují na které typy hrozeb a jaké bezpečnostní interakce jsou tímto uvedeny do pohybu.

Již dříve jsme argumentovali tím, že státy lze dělit v závislosti na zdroji jejich zranitelnosti (štěpení mezi státem a národem nebo sporná politická ideologie). U některých typů hrozeb můžeme odlišit zaměrné ohrožení od hrozeb, které vznikly neúmyslně na základě jisté konstelace organizačních a legitimizačních

principů různých jednotek (rozlišení mezi silnými a slabými státy neukazuje na distinktivní bezpečnostní jevy a ani v tomto případě nepředstavuje systematicky významnou variantu; pouze nám říká, že slabé státy budou většími politických hrozeb vnímat mnohem dramatičtěji). Konečně posuneme-li se od případů stát v stát výše, můžeme narazit na původce ohrožení v podobě systémových vývojových trendů nebo organizačních principů. Než se však dostaneme k suprasátním entitám (systémovým referenčním objektům a dalším jednotkám), prozkoumáme různé druhy vzájemných vztahů suverénních států. Pokaždé se přitom budeme tázat po regionalizační i neregionalizační dynamice bezpečnosti a po jejím geografickém rozmištnění – fungují pouze v určitých regionech a v ostatních absentují, nebo je najdeme všude?

1. *Mezinárodní hrozby (slabým) státem na základě jejich vnitřního štěpení stát-národ.* Jelikož stát a národ se v těchto případech nepřekrývají, kterýkoliv další aktér – ať už uvnitř státních hranic nebo zvnějšku – může vznést separatistické nebo identitistické nároky. Nabízí se bezpečet příkladů: Maďarsko versus Rumunsko, Rusko a Ukrajina, Somálsko a sousední státy, hrozba Kurdů v Iráku a Turecku. Tento typ hrozby se objevuje prakticky ve všech regionech světa (Prescott 1987). Endemický tyto hrozby postihují východní Evropa, v její západní části bychom mohli jmenovat Belgie a možná Velkou Británii (či Spojené království). Na Blízkém východě tuto hrozbu ztělesňují zejména Palestinci, Kurdové, Arabové v Iránu a šíit v Iráku a v dalších státech okolo Perského zálivu. Afrika je v tomto ohledu bohatá na slabé státy, ovšem výsledkem takové situace jsou většinou vnitrostátní problémy společenského charakteru. Jen vzácně (Ibo, Eritrea) se musí stát pokykat s otevřeným nárokem na změnu státních hranic, ačkoliv do budoucna by se tato situace mohla velmi rychle změnit. V Asii zastupují tento druh hrozeb vztahy mezi Tibetem a Čínou, spory o Kašmír, Tamilové na Srí Lance, nejtrůnější separatistické skupiny v Indii, národy usilující o získání nezávislosti na Číně a naopak jeden korejský národ obývající dva státy. V Severní Americe na mnoho případů nenarazíme; zdaleka nezanedbnější je již zmiňované separatistické hnutí v Québecu.

Většina konkrétních případů politických hrozeb zasahuje také do společenské dimenze a větší pozornost jim věnujeme právě v kapitole o společenské bezpečnosti. V politickém sektoru nás tyto hrozby zajímají primárně kvůli svým dopadům na stabilitu státních struktur a své úloze při podvívání dominantních národních nebo státních ideologií. Z těchto kontroverzí obvykle vznikají dvostranné či třístranné konflikty, jež často vzájemně propojí dění v různých sektorech – ve společenském, politickém a nezřídka i ve vojenském. Pod tímto prvním druhem hrozeb se proto shlučuje velmi podstatná část mezinárodních bezpečnostních problémů.

2. *Mezinárodní hrozby (slabým) státem pramenící z politicko-ideologických záležitostí.* V tomto případě není nosná ideologie daného režimu mezinárodním

společenstvím všeobecně akceptována. Na tomto základě mohou být vůči dotyčným státům vznášeny odpovídající hrozby, které budou vládnoucím režimem prohlášeny za bezpečnostní rizika. Příkladem může být vztah Severní a Jižní Koreje a postoj Spojených států ke Kubě. Zatímco tato kategorie v podstatě vystihuje povahu konfliktu, který po 40 let dominoval mezinárodnímu systému – studenou válku (jež zároveň nesla jisté prvky 4. kategorie hrozeb) –, po skončení studené války podle všeho výrazně ustoupila do pozadí. Aktuální případy se často prolínají s první skupinou (například v Koreji je bezpečný ve hře také národní faktor), se čtvrtou skupinou (studená válka, spor Indie a Pákistánu) nebo se sedmou skupinou hrozeb, kdy se obecná tendence v charakteru systémových legitimizačních principů dostává do sporu s konkrétními vnitrostátními principy. Docházíme tedy k dosti překvapivému zjištění, že ačkoliv vnitřní štěpení a politicko-ideologická zranitelnost často figuruje na předních místech v seznamu bezpečnostních obav post-ženyých režimů, vnější aktéři jen výjimečně přímo zpochybňují legitimitu těchto režimů. Běžnější je pak situace, kdy slabé režimy dávají vnějšímu tlaku vinnu za vyvolání vnitrostátních nepokojů. Takový byl postoj arabských zemí vůči Izraeli, ale i zde se situace začíná měnit. Tento překvapivý stav s největší pravděpodobností potvrzuje přetrvávající silné postavení principu suverenity a nevmešování do vnitřních záležitostí: zpochybnit legitimitu režimu jako takového je stále velice přímého konfliktu, případně se pokusí přesvědčit mezinárodní společnost, že tato země porušila některá fundamentální pravidla (např. že praktikuje apartheid či pácha genocidu), nebo se musí jakéhokoli závaznějšího jednání proti legitimité režimu a státu zdržet.

3. *Neumyšlné hrozby ze strany ostatních jednotek vůči státním zranitelným na základě štěpení stát-národ.* Neumyšlné hrozby bychom měli rozdělit do dvou skupin. Náhodné či jednorázové hrozby nestojí nyní za naši pozornost. K nezanedbatelným, vzájemně provázaným a přitom nezájměným hrozbám však dochází, pokud jsou dva či více států „chyceny“ v bezpečnostním konfliktu, který pramení ze vzájemně se vylučujících organizačních principů. Zde můžeme podrobit zkoušce naši distinkci mezi zranitelností na základě štěpení stát-národ a na základě politicko-ideologických sporů a zkoumat, zdali generuje ze systematického hlediska význané varianty.

Neumyšlné hrozby pramenící z rozporu mezi státem a národem můžeme demontovat na případu Estonska a Ruska. Estonská definice Estonska je vlnmana estonským. Rusy jako ohrožení jejich politické existence (a podobně tedy i na ruské politické scéně). Současně i jistá sebedefinice Ruska je z povahy věci chápána Estonci jako závažná hrozba. Stejně tak lze jen obtížně sladit nároky Chorvatska, jež svou státnost definuje na teritoriálním základě (v hranicích bývalé federální součásti Jugoslávie), a Srbska postaveného na etnickém principu (srbský národ)

(Wiberg 1993). Bezpečnostní dilemata tohoto typu lze dlouhodobě vyřešit pouze v rámci procesu, který povede zainteresované strany sporu ke kritické reflexi své vlastní identity a konceptu státnosti. Jádrem podobných bezpečnostně vyjádřených situací jsou politické spory uvnitř každé ze zainteresovaných společností, jež se týkají správné definice státu a národa.

Tato bezpečnostní dilemata se vyskytují ve stejných regionech jako případy z první kategorie. V zásadě se v nich uplatňují stejné prvky, pouze v mnohem výhronejší a násilnější podobě.

4. *Neumyšlné hrozby státním pramenící z politicko-ideologických sporů.* Jak jsme poznamenali v předchozích odstavcích, tento druh bezpečnostní konstelace byl ztělesňován studenou válkou. Nejvýznamnějším příkladem však zůstává konflikt mezi Indií a Pákistánem, který vyplývá z konkurenčních normativních idejí státu – tedy z odlišných fundamentálních principů politické legitimacy, které se nejen vzájemně vylučují, ale nevyhnutelně pro sebe také představují bezpečnostní hrozbu. Pákistán se opírá o náboženskou exkluzivitu, zatímco Indie jakožto územně rozsáhlý stát s inkluzivním pojetím státnosti dokáže etnické a náboženské odlišnosti akomodovat – a to včetně islámské menšiny. (Abychom však nepřeháněli náš důraz na abstraktní principy: pokud by Indie posunula svoji sebedefinici směrem k hinduistickému nacionalismu, z jistého pohledu by tím svůj problém s Pákistánem vyřešila. Jelikož v praxi by ale taková situace generovala řadu nových lokálních konfliktů mezi náboženskými a etnickými skupinami, regionální bezpečnostní dilema Indie a Pákistánu by na základě tohoto jednání s největší pravděpodobností nezmizelo.) Jiným příkladem byl kontroverzní vztah mezi Izraelem a Organizací za osvobození Palestiny (i když s jistými prvky 3. kategorie hrozeb), kde sebedefinice každé ze stran konfliktu po dlouhou dobu zahrnovala i nepřipustnost existence strany druhé (respektive v té podobě, kterou tato druhá strana pro sebe považovala za nejlepší). Způsob, kterým byla tato bezpečnostní konstelace poznána, může o charakteru tohoto typu konfliktu mnohé prozradit: z patové pozice „kompromis je nemožný“ lze konflikt vyvést pouze s využitím procesů, jež zasahují samo jádro obou politických identit, a vyvolávají tudíž ostré politické sítěy uvnitř každého z obou politických celků.

Ke konfliktům tohoto druhu nedochází příliš často. Pokud se někde objeví, jedná se o hluboké a často ještě po dlouhá desetiletí přetrvávající spory, ovšem typickým druhem bezpečnostního konfliktu nejsou.

5. *Bezpečnostní jednání supracionálního, regionálního integračního celku a redice na toto jednání.* Tato kategorie nemá za cíl odlišit regionální a globální úroveň, ovšem narážíme zde na rozdíly mezi principy a organizací – neboli mezi systémovými politickými principy, o nichž pojednává část „Logika hrozeb a zranitelnosti“ v této kapitole a také 6. a 7. kategorie politických hrozeb, a organizacemi, které se snaží v regionálním měřítku převzít na svá bedra široký rejstřík funkcí

státu. Principy nabývají své relevance především na globální, ale částečně také na regionální úrovni. Význam supranacionální politické organizace se omezuje zejména na regionální rovinu. Evropská unie pak představuje prvotní příklad regionální organizace, která začíná ohrožovat suverenitu členských států. Dále bychom mohli jmenovat ideologii panarabismu v jejím největším rozkvetu a do budoucna možná i Společenství nezávislých států.

Kdykoliv nějaký regionální, supranacionální celek získá takto pevný a jednotný charakter, můžeme hovořit o politické bezpečnosti i v opačném směru: regionální organizace může otevřít svůj vlastní bezpečnostní diskurz, v němž může jako hrozby vytknout členské země a jejich národy, pokud tyto s prohlubováním integrace nesohlasí – například kvůli své obavě z integrujícího se celku. V případě EU se už sám princip integrace (polačení národně motivované fragmentace Evropy) zdá být ekvivalentem státní suverenity, tedy principu, který může být ohrožen. Pokud k tomu v některém konkrétním případě skutečně dojde, může se tak stát samohybným způsobem (fragmentace a mocenské vyvažování), jenž dává vzniknout existenci hrozbě (Wæver 1996b; kapitola 8. této knihy).

6. *Systémové, principální hrozby státním zranitelným na základě štěpení států.* V této souvislosti se můžeme obrátit do historie, k postavení rakouské (rakousko-uherské) říše trvající v tvář nacionalistickým hnutím 19. století. Po dlouhou dobu se zdálo, že tato kategorie zůstane skutečně věcí minulosti. V současné době jsme však znovu svědky všeobecného vzestupu národních sebevědomění, opětovného myšlení ve stylu „jeden národ-jeden stát“ – jakési nové jaro národů – a všechny multinárodní státy a ty, jejichž hranice se nepřekrývají s hranicemi národa, mají dobrý důvod ke znepokojení.

7. *Strukturální (systémové) hrozby (slabým) státním pramenici z politicko-ideologických sporů.* Zde je politický systém státu také zpochybněn, ovšem tentokrát nikoliv jiným státem, nýbrž obecným vývojem mezinárodní společnosti na základě principů, se kterými si konstitutivní principy daného státu vůbec nerozumějí. Klasickým a dnes již vyřešeným příkladem byl režim apartheidu v Jihoafrické republice. Pro nejvýznačnější případy současné doby se můžeme poohlédnout do východní Asie a na Blízký východ – jednak jde o obranu „asijských“ hodnot a státní suverenity proti domnělému univerzalizmu Západu (Čína, Singapur a Malajsie), jednak o podobně postavenou obranu islámských hodnot ohrožených nejen dominancí západní kultury, ale také tím, co blízkovýchodní státy chápou jako snahu Západu organizovat mezinárodní systém podle svých vlastních principů.

Seďm předchozích kategorií zastupuje rozmanité hrozby, jež jsou namířeny vůči státním jakožto hlavní jednotce politického sektoru. Zmínovávali jsme se ještě o dvou dalších významných kategoriích, tvořených za prvé ostatními kandidáty na úrovni jednotky systému a za druhé systémovými politickými principy a institucemi.

8. *Hrozby transnacionálním hnutím, která se mohou opřít o bevyňadnou loajalitu svých členů.* V současné době nejsou žádná velká hnutí tohoto typu příliš úspěšná, o všech bychom tedy mohli prohlásit (do té míry, do jaké je lze v politickém sektoru považovat za referenční objekty), že čelí vážným bezpečnostním problémům, neboť jsou ohroženy ze strany národních států snažících si udržet maximální loajalitu svého obyvatelstva. Komunistické hnutí je už spíše nevyznamnou silou a za relevantního aktéra je nelze považovat již hezkou řádku let – podle některých autorů již od dvacátých či třicátých let 20. století, kdy se toto hnutí stalo de facto Sověty řízenou organizací. Podle jiných byla zásadním zlomem roztržka mezi Sovětským svazem a Čínou. Pokud se však zaměříme na členy komunistických stran v ostatních zemích a jejich pocíťovanou loajalitu k transnacionální organizaci, mohli bychom tvrdit, že s komunistickým hnutím se muselo počítat až do konce osmdesátých let 20. století. Vlivu hnutí se někdy obávaly jednotlivé státy (avšak toto znepokojení bylo ve většině případech překryto obavami ze Sovětského svazu, a nepředstavuje proto svébytnou kategorii) a také samo hnutí jednalo v závislosti na tom, co vnímalo jako hrozbu pro svou existenci. Dnes na transnacionální politické hnutí podobného kalibru nenarázíme, s možnou výjimkou náboženských hnutí, mezi nimiž islám okupuje nejprednější pozici.

9. *Hrozby mezinárodnímu společenství, řádu a právu.* Nejzávažnějším příkladem z poslední doby je pochopitelně irácká okupace Kuvajtu, ovšem ta měla tak zřejmý charakter a byla již tolikrát komentována, že ji nyní většina lidí chápe pravděpodobně jako výjimku z určitého pravidla (v případě Bosny a Rwandy však takto rychle a odhodlaně protiakce jako v Iráku nepřišla), a z hlediska analytického účelu proto příliš k užítiku nebude. Náhradu bychom mohli hledat v historii sporu mezi USA a Severní Koreou o princip nešifření jaderných zbraní. Obecnou logiku takového bezpečnostního jednání jsme objasnili v předchozí části. Spojené státy se jako větší mocnost odvolávají na jisté obecné principy a poukazují na ohrožení mezinárodní stability. Snaží se tak pro své kroky ve vztahu k Severní Koreji mobilizovat podporu ostatních států. V tomto případě (na rozdíl od invaze do Iráku) se USA k sekuritizaci uchylují především za účelem legitimizace svého vlastního jednání. Severní Korea vnímá aktivitu Spojených států jako vmešování do vnitřních záležitostí a porušení principu suverenity, protože přistoupení k dohodě jako je NPT nebo naopak její odmítnutí je věcí suverénního rozhodnutí státu. USA si s odvoláním na vymoňující se mezinárodní principy nešifření jaderných zbraní a otevřenosti navenek nárokuje právo vyvíjet tlak na Severní Koreu, jednak aby se otevřela rozsáhlejším inspekčním jaderných zařízení a jednak aby nevystupovala z mezinárodního režimu postaveného na Smlouvě o nešifření jaderných zbraní. Na základě této sekuritizace mezinárodních principů (přesvědčivé z toho důvodu, že se časově překrývala s konferencí o revizi smlouvy) mohly Spojené státy přistoupit k oficiálním hrozbám (nepříliš relevantních) hospodářských sankcí a neofici-

áním, radikálnějším hrozbám (nebo záměrně vypouštěným fámám) o případných chirurgických vojenských útocích na vybrané cíle.

Jedná se v těchto devíti případech o spíše lokální, regionální, nebo globální hrozby? S lokálními (ve smyslu vnitrostátních hrozeb) se téměř neseškáváme (jak tomu bylo například v environmentálním sektoru). Často ale nejsou ani plně regionální, jako spíše bilaterální. Několik málo hrozeb je skutečně unilaterálních-globálních v tom smyslu, že se jeden stát snaží bránit proti mezinárodnímu trendu nebo principu. Jasně však převládají bezpečnostní vztahy mezi dvěma nebo mezi několika málo státy. Odporné je to naší regionální perspektivě (neboli jedná se o rozsáhlém příštím malé či subregionální procesy)? Nikoliv, protože regiony jsou utvářeny síťmi bilaterálních nebo omezeně multilaterálních vztahů. Rozsahem omezenější bezpečnostní konstelace mohou být první krokem k rozsáhlejšímu uskupením.

Otázka zní tudíž následovně: dochází mezi těmito hrozbami běžně k vzájemnému propojení a k vytváření řetězců a sítí regionálních bezpečnostních konstelací? Ne tolik jako ve vojenském sektoru, kde jsou prostředky (ozbrojená síla) obvykle zaneprázdněnější. Pokud aktér A ohrožuje aktéra B a přitom C – oslabené konfliktem s D – se také obává A, C může podpořit B, pokud vyvolá nějakou dodatečnou hrozbu vůči A, například vyjednáním pomoci od svého spojence E. Taková představa odpovídá realitě, protože vojenskou sílu lze relativně snadno kumulovat, kalkulovat a přesunovat. Síla C může doplnit sílu B, a vyváží tak vojenskou moc A. V politickém sektoru bude takový vývoj velice vzácný. Řetězové reakce se zde nespouštějí na rovině síly, ačkoliv na rovině principů to není vyloučené. Pokud A poruší princip nevmešování, a ohroží tak B (například podporou separatistického hnutí), bude to aktéra C velice zajímat, neboť v jeho hranicích žije také početná minorita, a podpora obranné reakce B proti výpadu A je tak pro něj přirozená.

Hlavní bezpečnostní vazby se v politickém sektoru podle všeho týkají spíše principů než moci. Principy překonávají vzdálenosti relativně snadněji než (vojenská) síla. Někdy však i principy vykazují určité regionální prvky: pro Evropany nepřijatelné chování, africká charta lidských práv, koncept „asijských hodnot“, nepřijatelné zasahování ze strany aktérů z druhé polokoule v obou amerických světadílech a podobně. Současně je na rovině principů přitomna velice silná globální složka – mezinárodní společnost. Rovnováha mezi regionálními a globálními principy se mění v závislosti na konkrétním regionu. Ve všech případech má ale globální rovina v určitém smyslu výsadnější pozici, neboť mezinárodní právo a kvaziprávo OSN jsou určeny pro systém jako celek. Pokud ale jeho klíčové a kontroverzní prvky dostanou vyhraněné regionální zabarvení, může se regionální úroveň za daného politického uspořádání stále držet v postavení nejvýznamnějšího referenčního objektu.

Pro vyjasnění výzkumné otázky tedy vychází najevo, že stručný přehled jednotlivých regionů je nakonec skutečně možný. Existují významné regionální konstelace principů, jejich porušování, obav, podpůrných kampaní a tak dále? V Evropě ano, v Africe rovněž, v Asii nikterak výrazně s výjimkou vynořujících se „asijských hodnot“. V Severní Americe nikoliv, pouze některá pravidla Organizace amerických států (OAS) se podobají vnitřním předpisům OSN, přičemž mají většinou podobu univerzálních pravidel s požadavkem nevmešování pro mocnosti z druhé polokoule. V Latinské Americe nikoliv, se stejnou výjimkou jako v případě Severní Ameriky. Z hlediska celého amerického kontinentu tedy některé zmiňované konstelace existují. Na Blízkém východě také.

V oblastech, kde mají dotyčné principy z velké části regionální charakter, se na regionální úrovni částečně propojí bilaterální, trilaterální a subregionální bezpečnostní uskupení, neboť další aktéři v daném regionu budou mobilizováni k podpoře jedné či druhé strany. Pro ostatní aktéry bude zaujmutí určité pozice věci vlastního zájmu, protože sporné principy mají své relevantní dopady na konflikty, v nichž jsou sami aktivními stranami nebo jichž se obávají.

Shrnutí

Existuje nepřehledná řada politicko-bepečnostních konstelací, které se za určitých okolností spojují v regionální model. Společné principy mohou být stejně tak dobře globální jako regionální. Některé bezpečnostní aktivity – například velké operace OSN – proto vycházejí z teorii dominantního efektu a hledají vazby napříč jednotlivými regiony. Hlavní dynamika politického sektoru však funguje mezi bilaterálními a regionálními úrovněmi a zahrnuje nejrizičnější bezpečnostní uspořádání menšího rozsahu, jež bychom v jiných sektorech – zejména ve vojenském – zařadili mezi subkomplexy. Pokud by existoval pouze politický sektor, bezpečnostní dynamika by si mohla udržet bilaterální charakter, nebo by zůstala uzavřená v rámci bezpečnostních mikrokomplexů. S interakcí jednotlivých sektorů však dochází k utváření větších a rozsáhlejších komplexů. Dynamika různých uspořádání v rámci politického sektoru se však nekříží ani v žádném jiném smyslu nekomplikuje. Sama o sobě tyto rozsáhlejší komplexy nevytváří. Například územní spory (Sabah) mezi Malajsií a Filipíny vyvolaly tichou mobilizaci členských států ASEAN, protože za prvé hrozily oslabením ASEAN jako celku a za druhé se nejednalo o první spor tohoto druhu v jihovýchodní Asii. Ostatní státy tak měly určitou představu, jak malajsko-filipínské neshody řešit.

Obehné lze říci, že typický bilaterální nebo trilaterální témata se stanou tématy regionálními, poněvadž ostatní aktéři operující pod totožným souborem politických principů zaujmou vyhraněné pozice, a to na základě svého zájmu buď o kon-

krtní výsledky sporu, nebo o dopad těchto principů. V případě událostí, které jsou vysoce medializované nebo jež představují precedenční druh jednání (např. Irák–Kuvajť), může dojít ke globalizaci konfliktu a ke vtažení mnoha dalších států do hry. Sítě principů jsou však už na regionální úrovni natolik husté, že do této sféry mohou často pozvednout i navýsost lokální konflikty.

Cesta k syntéze

Kniha *People, States and Fear* (Buzan 1991) uzavíraly jednoznačné závěry o důležitosti regionálních bezpečnostních komplexů ve vojenském a politickém sektoru. Tyto komplexy vykazovaly silnou teritoriální soudržnost. Jinými slovy, zdroje vysvětlení a výsledků bezpečnostní dynamiky v tradičním pojetí je podle těchto zjištění nutné hledat především na regionální úrovni. Vyplyváá ze sekuritizace referenčních objektů v ostatních sektorech také vznik regionálních bezpečnostních komplexů? A pokud ano, překrývají se tyto regiony s regiony vojensko-politickými?

Vyhodnocení celkových bezpečnostních trendů na lokální, regionální i globální rovině je komplikováno nezdědka polemickým charakterem bezpečnostních argumentů. Jakmile někdo začne přespříliš zdůrazňovat lokální, regionální nebo globální kontext, snadno se vystavuje pádným protiaargumentům. Pokud se například někdo zaklíná prohlubující se regionalizaci ekonomiky v podobě teritoriálně uzavřených bloků (EU, NAFTA, APEC), může jeho oponent na oplátku poukazovat na globalizaci v podobě zvyšující se kapacity k vzájemné interakci (mj. nízké náklady na přepravu, mezinárodní kapitál) nebo globálních režimů (pravidla stanovená MME, WTO, Světovou bankou a skupinou G7). Je-li naopak zdůrazňována role globální hospodářské struktury, lze se poměrně snadno odvolat na význam regionálních, či dokonce národních hospodářských celků. V první části této kapitoly se pokusíme z této nepřijemné pasí uniknout, a to tak, že shrme naši analýzu z předchozích kapitol a otázku po celkovém charakteru bezpečnostní dynamiky rozložíme na jednotlivé konstitutivní elementy.

V této knize jsme mimo jiné předpokládali, že mezinárodní systém jakožto předmět naší analýzy je co do svého rozsahu globální. Na první pohled by se dalo očekávat, že směřující se planeta a globalizační argumenty budou mít za důsledek vytváření teritoriálníhoho faktoru z mezinárodní politiky. Revoluce v interakční

kapacitě -- včetně mezikontinentálních balistických raket (ICBM), jumbo jetů, satelitů a rozvoje kyberprostoru -- narušila význam geografické vzdálenosti. Měníci se globální režimy vystihují jednotlivá období procesu, jenž je po právu nazýván *světovou historií*: éry imperialismu, světových válek, dekolonizace, bipolarity a vzájemné globální závislosti.

Navzdory zdánlivému triumfu globalizace však poznatky shromážděné v předchozích kapitolách naznačují, že přiběh bezpečnosti tímto zdaleka nekončí. Možnost cestovat po celém světě neznamená, že tak každý skutečně činí. Rostoucí význam globální úrovně nemá za důsledek marginalizace úrovní ostatních. Tom Nietop (1994, 1995) správně poznamenal, že dokonce i většína ideových otců a tvůrců kyberprostoru stále žije na jednom jediném místě -- v Silicon Valley. Rozdíly mezi jednotlivými regiony jsou navzdory překlenující globální struktuře natolik výrazné, že je nelze podceňovat. V různých subsystémech se uplatňují různá pravidla hry. Neviditelné ruky, rozmanité druhy anarchie a mezinárodní režimy, jež v každém sektoru vymezují hranici mezi kooperací a konfliktem, se region od regionu velmi výrazně liší. Z toho lze usuzovat na jejich relativní nezávislost.

Regionální dynamika bezpečnosti má v postbipolárním systému v mnoha oblastech světa mnohem větší prostor ke svému rozvinutí. S koncem studené války se však také naplno otevřel přístup do takzvaného druhého světa, což zejména v ekonomickém sektoru znamenalo zhrucení překážek, jež omezovaly proces globalizace. Obzvláště ve společenském a environmentálním sektoru se objevily také silné lokalizační trendy -- do jisté míry jako dialektický protiklad globalizace. Rámcový model bezpečnostní analýzy, který tato kniha nabízí, má sloužit právě jako nástroj pro třídění a komparaci těchto nesejtných účinků v jednotlivých sektorech.

V první části této kapitoly se vrátíme ke konceptu analytických rovin, abychom porovnali všech pět sektorů, a mohli tak shrnout předchozí kapitoly do jedné matrice podle významu těchto rovin v procesu sekuritizace hrozeb. V druhé části se zaměříme na bezpečnostní vazby napříč sektory a nabídneme určité závěry o tom, co lze celkově prohlásit o relativním významu různých rovin, a také zdáří se bezpečnostní regiony vznikající v jednotlivých sektorech vzájemně podobají. Ve třetí části bude naše pojetí srovnáno s přístupem, který za výchozí bod analýzy prohlašuje aktéry bezpečnosti, přičemž obě pojetí docházejí k určité syntéze sektorů na základě odlišného vyhodnocení a případné propojování bezpečnostních úvah a starostí. Čtvrtý oddíl nastiňuje, jak toto vnímání bezpečnosti napříč sektory vypadá v případě několika vybraných jednotek (Francie, Japonsko, státi třetího světa, Súdán, LIEO a životního prostředí). Po tomto poněkud zběžném přehledu následuje v páté části empirická případová studie Evropské unie. Vzhledem k rozsahu kapitoly nelze zahrnout vyčerpávající pramennou bázi, ovšem smyslem této případové studie je demonstrovat jednu z možných metod výzkumu sekuritizace. Poslední část se zabývá přednostmi různých způsobů syntézy jednotlivých sektorů

z hlediska různých cílů analýzy -- buď agregované jako v první a druhé části, nebo postupně po jednotkách jako ve třetí, čtvrté a páté části.

Srovnání sektorů prostřednictvím konceptu analytických rovin

V kapitolách, které se zabývají jednotlivými sektory, jsme se snažili v bezpečnostních debatách o referenčních objektech a hrozbách vysledovat globalizační, regionalizační a lokalizační tendence. Na jaké úrovni se v každém ze sektorů setkáváme se sekuritizačními kroky? Utvářejí se na subsystémové rovině -- v geopolitickém smyslu -- koherentní regionální bezpečnostní komplexy, a to v rámci každého ze sektorů i napříč všemi sektory? Ve všech těchto „sektorových“ kapitolách jsme vyhodnotili význam sekuritizace z hlediska různých analytických rovin a naše závěry shrnuje schéma 8.1. Globalizační dynamika funguje na úrovni systému. Na úrovni subsystému se nabízejí dva možné modely: regionalizace tehdy, pokud jsou modely vzájemných vztahů geograficky koherentní, a v opačném případě subsystémový model neregionálního charakteru. Končně na úrovni *podjednotek* se jedná o lokalizační dynamiku.³⁰

Schéma 8.1.: Sekuritizace z pohledu analytických rovin

Dynamika/ Sektor	Vojenský	Environmentální	Ekonomický	Společenský	Politický
Globální	**	****	****	**	***
Neregionální subsystémová	**	**	**	**	*
Regionální	****	***	***	****	****
Lokální	***	****	**	***	**

**** dominantní sekuritizace, *** subdominantní sekuritizace, ** málo významná sekuritizace, * zřídka sekuritizace

Lze tyto výsledky nějak zkombinovat, a dospět tak k celkovému verdiktu, zdali se napříč celým spektrem bezpečnosti vine jistý dominantní trend? Ano a ne. Na jednu stranu říkáme ne, protože různí autoři budou různým sektorům přiřadit různou důležitost. Vzpomeňme si na klasický spor o prvotnost politiky před ekonomikou a naopak. Environmentalisté si budou držet svoji pozici a ozvou se i hlasy,

že otázky identity stojí úplně za vším. V tradičním pojetí má zase vojenský sektor takovou váhu, že je nakonec jediným sektorem, který stojí za to zkoumat.

Pro naše účely by měla relativní důležitost jednotlivých sektorů záležet především na stupni sekuritizace, ovšem v případě souběhu či konfliktu problémů ve více sektorech by měla být vzata v úvahu také relativní důležitost různých kategorií témat. Například v ekonomickém sektoru má sice sekuritizace nejmenší pravděpodobnost úspěchu (to je jeden z hlavních důvodů, proč si regionální úroveň stále nárokuje přednostní postavení: ekonomický sektor je totiž zřejmě nejsilněji globalizován), ovšem nelze se omezit pouze na stupeň sekuritizace. Hovoříme-li o relativní závaznosti, mějme na paměti argument tradičních bezpečnostních studií, který sice není zcela nezvratný, jak jeho zastánci tvrdí, ovšem zčásti se o relevantní postřeh skutečně jedná. Pokud se úvahy týkající se ozbrojeného konfliktu sítou s problémem pramenícím z některého jiného sektoru, vojensko-politické argumenty budou mít největší váhu. Není tomu tak ale naprosto vždy, jelikož velmi silnou pozici si mohou vydobýt i identitární a environmentální motivy. V principu je však náš přístup správný: v případě konfliktu různých bezpečnostních úvah je nutné vyhodnotit, která z nich je aktuálně nejzávažnější. Tento závěr nabude na významu v okamžiku, kdy se intuitivně snažíme porovnat zjištění z jednotlivých sektorů.

Celkově se ukazuje, že regionální bezpečnostní komplexy dominují ve vojenském, politickém a společenském sektoru a dále že v ekonomickém sektoru mají potenciálně silné postavení a nechybí ani v sektoru environmentálním. V ekonomickém sektoru má nejsilnější postavení globální rovina, ovšem sama dynamika globalizace zároveň podněcuje regionalizační tendence. Převaha globální úrovně v environmentálním sektoru se týká zejména bezpečnostního diskursu. Environmentální témata jako taková zasahují všechny analytické roviny, některá pouze lokální struktury, jiné celý mezinárodní systém a další vedou k utváření regionálních souborů vzájemně provázaných témat. Nejuspěšnější snahy o sekuritizaci zde probíhají na lokální úrovni. Připojme-li k tomu zjištění, že v ekonomickém sektoru je úspěšnost sekuritizace relativně nejslabší, hrubý odhad stále ukazuje na ústřední postavení regionální úrovně, a to navzdory rozšíření bezpečnostní agendy.

Vazby napříč sektory

Na základě dosud předložených poznatků však nelze s konečnou platností prohlásit, zdali jsou dané regionální bezpečnostní komplexy v jednotlivých sektorech identické. Teoreticky bychom mohli dojít k závěru, že ve většině sektorů převládá regionální dynamika, ale že vzniklé regiony si podobné nejsou. Je vojenská definice Evropy identická s definicí politikou a společenskou? Odpovídá hospodářský vymezená východní Asie jejímu politickému a environmentálnímu vymezení?

Otázku, zda se tyto sektorové subsystémy překrývají, a utvářejí tudíž koherentní regiony, lze zodpovědět pouze s předběžnou platností a na základě empirické datové báze. Mezi poměrně koherentní regiony patří Blízký východ, Evropa, SNS, jihovýchodní Asie, jižní Afrika a Severní Amerika. Potenciálně můžeme do této kategorie zahrnout východní Afriku, Střední a Latinskou Ameriku, východní Asii a možná oblast Pacifiku. Vždy a všude však lze poukázat na některé výjimky.

Bude nanejvýš důležité, jak na tyto otázky odpovíme, v neposlední řadě i z hlediska teorii mezinárodních vztahů jako vědecké disciplíny. Čím více ukazuje funkční dynamika všech pěti sektorů na totožné regiony, tím větší je pravděpodobnost kongruentních mocenských konfigurací. Explanační potenciál regionální úrovně pak nabývá na významu. Ke kongruenci mezi regionálními subsystémy v jednotlivých sektorech přispívá mimo jiné skutečnost, že (ne)kompatibilitu sekuritizačních kroků ve vztahu k různým hodnotám nakonec vyhodnocují sami aktéři sekuritizace. Následující tři části rozvíjejí právě otázku, jak probíhá syntéza sektorů v podání aktérů sekuritizace.

Problém překrývání regionálních bezpečnostních komplexů v jednotlivých sektorech lze částečně vyřešit, pokud se zaměříme na způsoby vzájemného propojení těchto sektorů. Přestože jsme stále přesvědčeni, že z analytického hlediska dává rozdělení reality na samostatné sektory smysl (neboť odlišné agendy, hodnoty, diskursy a podobně lze do těchto sektorů logicky seskupit), nemělo by se zároveň zapomínat, že sektory představují pouze rozdílnou optiku, již zkoumáme jednu a tutéž realitu. Někoho pak nepřekvapí, že v kapitolách věnovaným jednotlivým sektorům se objevovala řada odkazů k sektorům ostatním.

V kapitole o vojenském sektoru jsme například zaznamenali, že vojenská bezpečnost plní rozmanité funkce i v ostatních sektorech, zatímco válečný stav a zbrojení stabilitu ostatních sektorů často podkopává. Tím se vracíme k již dříve zmíněným bezpečnostním debatám: co vidíme, když se na realitu podíváme optikou, jež přiznává rozhodující postavení záležitostem vojenského charakteru (tedy užiti ozbrojeného násilí či obranu před jeho užítím)? Otázku však lze položit i obráceně. Při bližším pohledu se může ukázat, že bezpečnostní problémy zdánlivě vojenského charakteru ve skutečnosti pramení z bezpečnostních obav v ostatních čtyřech sektorech. Například války o nezávislost mohou být zdánlivě motivované separatismem a pohraničními konflikty, ačkoli je lze lépe pochopit v jazyce obrany identit. Občanské války vedené proti vládnoucí elitě mohou být ve skutečnosti pouze výrazem frustrace ze zhoršování životních podmínek, což bylo zapříčiněno devastací životního prostředí. Tyto vazby mezi sektory se podobají základnímu důsledku, který plyne ze slavného výroku Karla von Clausewitze: „Válka je pokračováním politiky jinými prostředky.“

Tyto vazby lze vymezit pro všech 10 dyadických vztahů mezi pěti danými sektory. Vojenské operace mohou být pokračováním environmentálního konfliktu, nebo

naopak – environmentální překážky mohou jejich rozsah či intenzitu omezovat. Pozvednutí „praporu identity“ může znamenat pokračování ekonomiky jinými prostředky – například v podobě legitimizace hospodářského protekcionismu – nebo také obráceně: argumenty, jež podporují volný obchod, mohou sloužit jako nástroj vzájemného sblížení a otevření se navenek. Znalost způsobů, jak se bezpečnostní problémy z různých sektorů vzájemně ovlivňují, je velmi důležitá. Kdy se posilují a kdy naopak oslabují nebo nějakým jiným způsobem ovlivňují? Kapitoly 3.–7. obsahují řadu příkladů pro každý z dyadických sektorových vztahů. Analytické rozdělení bezpečnosti do samostatných sektorů bylo velmi užitečné z hlediska izolace disjunktivních modelů zranitelnosti a hrozeb, rozdílných týkajících se referenčních objektů a aktérů sekuritizace a také různých vztahů k tendencím teritorializace a deterritorializace v rámci systému. Počet vazeb mezi sektory však představuje více než zřetelné varování před nekritickým chápáním sektorů jako uzavřených systémů.

Bezpečnostní vazby napříč sektory v perspektivě aktérů bezpečnosti

Oblast bezpečnosti jsme v této knize rozdělili do pěti sektorů. Účel naší anatomické lekce spočíval v tom, že nyní můžeme bezpečnost složit dohromady – jak doufáme – v transparentnější podobě. To lze provést dvěma způsoby, které si sice neodporují, ovšem slouží odlišným účelům. V části „Srovnání sektorů prostřednictvím konceptu analytických rovin“ jsme vyhodnotili zjištění ze všech sektorů jak ve smyslu celkového obrazu bezpečnosti, tak ve smyslu všeobecných pouček o bezpečnosti v jejich různých podobách. Tato část se zaměřovala na různé podoby bezpečnosti, vynořující se v jednotlivých sektorech, a na možné způsoby, jak by těchto jejich pět podob bylo možné (z)kombinovat.

Už v první kapitole jsme si nicméně položili otázku, zdali je lepší studovat bezpečnost sektorů po sektoru a následně se pokusit o vzájemné propojení těchto pěti sektorově specifických map světa, nebo jestli není výhodnější pokusit se chápat veškeré bezpečnostní interakce jako jedinou konstelaci vztahů a odpovídajícím způsobem i bezpečnost jako jednotné integrované výzkumné pole. Část „Srovnání sektorů prostřednictvím konceptu analytických rovin“ pojímala všech pět sektorů z vnější analytické perspektivy. Ve zbyvajících částech této kapitoly bude bezpečnost nahližena zevnitř, z perspektivy aktéra samého. V obou případech přitom můžeme těžit z poznatků kapitol 3. až 7., neboť vždy je nutné rozumně zvláštnostem každého z druhů bezpečnosti – ekonomické, vojenské a tak dále.

Důvod pro osvojení si tohoto vnitřního náhledu je následující. Ontologicky vzato nejsou sektory oddělenými sférami, nejsou, stejně jako analytické roviny, samostatnými subsystémy (Buzan, Jones a Little 1993: 30–33). S některými jednotkami, zejména pak se státem, se setkáváme v několika nebo ve všech sektorech, ačkoli v

s různou intenzitou. Sektory chápeme jako čisté analytické nástroje, jako zvětšovací skla různých tvarů, přes něž sledujeme stejné problémy z odlišných perspektiv.

Sektory coby analytické nástroje ovšem neexistují pouze v hlavách akademiků výzkumníků, nýbrž také v hlavách politiků, pro něž sám koncept bezpečnosti představuje jakýsi jednotící element. Aktéři bezpečnosti uvažují v samostatných pojmech ekonomiky, politiky a dalších oblastí, ale hlavní bezpečnostní problémy vyhodnocují z všeobecného hlediska. Jednotky pro ně tudíž nejsou součástí sektorů; naopak, sektory existují v rámci jednotek v podobě rozmanitých druhů bezpečnostních úvah a starostí (politických, ekonomických apod.). Ty jsou následně vyhodnoceny a agregovány *právě* jednotkami.³¹ Určitá jednotka (například Spojené státy) se může cítit ohrožena především vojensky, a bezpečnost tudíž bude formulovat v úzce vojenských termínech (což pro změnu dává této jednotce možnost definovat užité nevojenských prostředků jako „běžnou interakci“, spíše než jako záležitost bezpečnosti, bez ohledu na to, jak tyto nevojenské interakce vnímají ostatní; Weaver 1989b, 1995). Jiná jednotka (například bývalý Sovětský svaz) se velmi zásadně obává sociokulturní penetrace ze strany dynamicky se rozvíjejících sousedních zemí, a trvá proto na názoru, že bezpečnost by měla být chápána v širším smyslu, a měla by tedy zahrnovat i „nevojenské bezpečnostní problémy“. Třetí stát (kupříkladu Lotyšsko) může za existenci hrozbu považovat demografický vývoj, a podnikne sekuritizační kroky zase v tomto směru.

Abychom porozuměli politické dynamice bezpečnosti, musíme se zaměřit na ty nejdynamičtější interakce, smýčky, začarované kruhy – bez ohledu na to, kde se v rámci jednoho sektoru nacházejí. Politická analýza pátrá po specifických konstelacích vzájemně provázaných sekuritizačních kroků a zůstává otevřená k otázce, zdali tyto vazby fungují napříč sektory.³² Sektory by neměly být zobrazovány *zvějšku (projected out)* jako mapa světa rozkrájená do sektorů, z nichž každý je pak zaplněn jednotkami, cíli, hrozbami a dynamikou vzájemných vztahů. Měly by být obráceny *dovnitř (sent in)*, do jednotlivých aktérů v podobě různých druhů bezpečnostních problémů.

Náš základní argument se na tomto místě týká analytické sekvence: bezpečnostní analýza konkrétního případu nezachází rozkrájením reality do sektorů. V této knize jsme tak postupovali, protože bylo nutné vyjasnit mnohá nedorozumění o všeobecné povaze bezpečnosti. V konkrétní analýze je však sekvence následující: (1) sekuritizace jako fenomén, jako svébytný druh jednání; (2) bezpečnostní jednotky, dále jednotky, které se staly legitimními referenčními objekty pro bezpečnostní jednání, a konečně jednotky, jež jsou schopny provádět sekuritizaci – tedy aktéři sekuritizace a (3) model vzájemných vztahů mezi jednotkami – neboli bezpečnostní komplex.

Postupujeme-li sektor po sektoru, hrozí nám, že opomínáme i některá velmi intenzivní bezpečnostní dilemata. Jedná se o případy, kdy hrozba jednotky A vůči

B patří do jednoho sektoru a hrozba ze strany B, na niž A reaguje (a možná ji tak zpětně posiluje) pochází z jiného sektoru. Příkladem může být vztah Estonska a Ruska (obavy z vojenských hrozeb a bezpečnost ve vztahu k menšinám) a Turecka a Sýrie (kurdský separatismus versus kontrola nad vodními zdroji). Měli bychom proto vzít v úvahu všechny druhy bezpečnosti a postupovat při tom jednotku po jednotce, konflikt po konfliktu – a vybudovat tak bezpečnostní komplex jako konstelaci hlavních bezpečnostních úvah a starostí (co je definováno jako „hlavní“, je věcí aktérů).

Proto se v naší knize z roku 1993 neobjevuje výraz „společenský bezpečnostní komplex“ a jen opatrně v ní pracujeme s „dilematem společenské bezpečnosti“ (Wæver a kol. 1993; dále viz Kelstrup 1995). Existuje *jeden* evropský bezpečnostní komplex a společenská bezpečnost hraje v rámci tohoto komplexu určitou roli tehdy, jedná-li nejvýznamnější jednotky podle její logiky a jejich jednání je přitom dostatečně závažné, aby ovlivnilo bezpečnostní politiku ostatních aktérů a stalo se článkem v řetězu vzájemných bezpečnostních závislostí, tvořících regionální bezpečnostní komplex.

Dynamice bezpečnostních vztahů napříč sektory je nutné věnovat důkladnou pozornost také proto, že nám možná pomůže vyřešit problém, zdali pracovat s jednou, nebo více sektorově specifickými mapami bezpečnostních komplexů. Pokud se tyto mapy překrývají (a v předchozí části jsme vyslovili názor, že se tak děje poměrně často), vysvětlíme se bude patrně skrývat v dynamice vztahů napříč sektory. Z funkcionalistické perspektivy by se dalo očekávat, že ekonomické bezpečnostní komplexy budou velice nepodobné vojenským, a ty se zase budou naprosto lišit s environmentálními komplexy. Charakter sporů o životní prostředí se výrazně liší od dění v ekonomickém sektoru, stejně jako se ekonomické problémy nedají příliš srovnávat s vojenskými. Očekávali bychom tedy velké rozdíly ve velikosti i konstelaci jednotlivých komplexů. Je pravda, že v některých případech existují mezi sektory jisté zásadní odlišnosti, ale stejně tak se setkáváme i s komplexy překvapivě konzistentními.

V kapitole o společenské bezpečnosti jsme si například všimli, že tento druh bezpečnosti se silně projevuje v Evropě a do jisté míry na Blízkém východě. Pokud bychom tyto regiony chápali nezávisle na sobě, očekávali bychom vznik menších komplexů (např. orientaci na subregiony, jako jsou Balkán nebo Transylvánie). Kvůli vazbám mezi jednotlivými sektory, zejména se sektorem politickým, se však nejnepříjemnější společenské konflikty propojily a státy své jednání podřídily všeobecné perspektivě ve vztahu ke konfliktům minorit a otázce seburčení, s ohledem na regionální dynamiku a na principy, jež jsou svým charakterem zčásti systémové a zčásti regionální (v tomto případě evropské).

V kapitole o ekonomické bezpečnosti jsme zaznamenali, že zatímco firmu jakožto jednotku bezpečnosti lze sekuritizovat jen obtížně, u státu je tomu naopak

V klasičtém případě se dostává do hry argument, že určitý druh výroby je pro s nepostradatelný s ohledem na požadavky vyplývající z jiných sektorů, tradice také úloha systémových referenčních objektů, především pak liberálního mezirodního ekonomického řádu (LIEO), jejichž prostřednictvím dochází i k sekundární *principu*. V této situaci vzniká interakce a pravděpodobně i synergičtý vztah mezi politickým a ekonomickým sektorem, kdy se interpretace členů a nečlenů určitého společenství v obou sférách vzájemně posilují. Míra nebezpečí spoje s narušením principů v jednom sektoru zčásti závisí na odhadu postavení jiného aktéra v druhém sektoru. Pokud například Japonsko nerespektuje nějaký politický princip, větší vrásky na čele budou mít hlavně Američané, poněvadž ti podezřívají Japonce z obcházení určitých principů v hospodářské hře.

Zůstaneme-li ještě v ekonomickém sektoru, působení politického (a možná i vojenského) sektoru zde napomáhá ve vysvětlení zvláštního fenoménu ekonomické regionalizace. Uvážením ekonomických unitů a bloků je podle všeho ovlivněno politicky motivovanou představou o tom, kdo představuje strategického hospodářského soupeře. To následně vyvrátí další prostor pro politické soustředění podél stejinyčtých bloků se angažují také společenské faktory. „Jedná se o kulturní obranné mechanismy, namířené proti moocyím homogennizacím dopadům otevřeného globálního trhu.“ Zajištění společenské bezpečnosti se neobešlo bez určité regionální odlišnosti v politicko-ekonomických modelech vztahů (rov. Helleiner 1994b).

Významnou příčinou této konzistentnosti je způsob, kterým se vnímání bezpečnosti v jedné oblasti podepisuje na interpretaci bezpečnostních problémů v jiném sektoru. Nesmíme zapomenout, že nekontinuité veškerou interakci v oblasti životního prostředí, nýbrž pouze tu, která se týká environmentální *bezpečnosti* (což platí i pro ostatní sektory). Ve kterém okamžiku se dostáváme od environmentálního problému k environmentálnímu *bezpečnostnímu* problému?

V pozadí faktorů, jež standardně ovlivňují dramatický náboj určitého tématu, nezdíka stojí způsob, jakým daný aktér vnímá svého protivníka. Závislost na do- vzbudit zájem o problém znečištění vodních zdrojů v oné zemi a o jejím plytvání pitnou vodou, ovšem mnohem větší pravděpodobnost sekuritizace „vodního problému“ nastává tehdy, problámá-li již mezi oběma jednotkami nějaký konflikt jiného druhu. Díky označení některých témat za bezpečnostní problémy tedy sektory pronikají jeden do druhého.

Vyplyvá snad z toho všeho návrat k tradiční představě, že vojenský sektor má stejně nakonec dominantní postavení a že nevojenské problémy se z hlediska bezpečnosti stávají relevantními až tehdy, jsou-li nějak napojeny na vojenské hrozby? Možná, ale nikoliv nutně. Neexistuje žádný důvod pro to, aby byl jeden

sektor nitně výchozí a ostatní odvozené, nezbytná je pouze vzájemná propojenost sektorů prostřednictvím bezpečnostní „etiketizace“ (*security labelling*). V tomto pohledu státy přistupují k bezpečnosti jako k celku, nikoliv jako k pěti odděleným oblastem. Bez ohledu na hranice sektorů pak vyhodnocují, které hrozby se jim jeví jako nejzávažnější. Podobně jako v debatě o agregované moci může tento proces v praxi vést převážně k úvahám, jak využít vojenskou sílu v nevojenských záležitostech, ovšem v principu se stejně tak dobře může jednat o využití ekonomické moci v ozbrojeném konfliktu. Ústřední otázka tedy zní, zdali sektory dosáhly dostatečné autonomie a jestli jsou náklady na „přeložení“ problému z jazyka jednoho sektoru do jazyka jiného sektoru natolik vysoké, že daný aktér již nemůže kumulovat bezpečnost nebo moc.

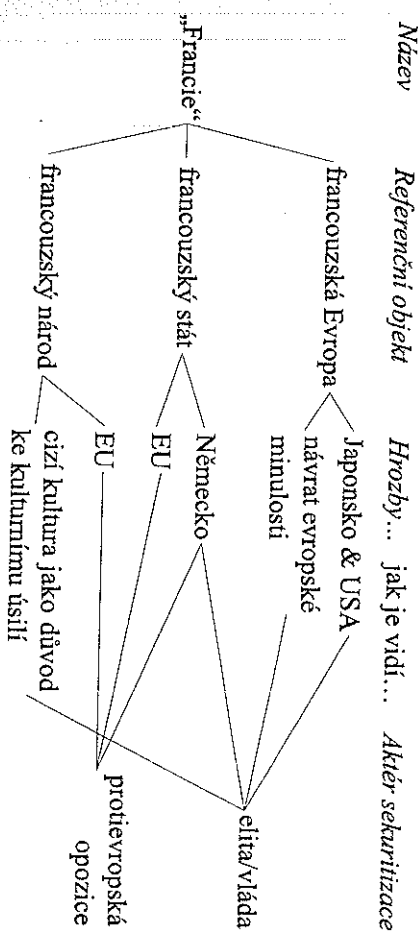
Některé ukázky a modelový příklad empirického výzkumu

Co je z hlediska tohoto typu analýzy relevantní jednotkou? Na konci druhé kapitoly jsme řešili otázku, který z našich tří typů jednotek – referenční objekty, aktéři sekuritizace a funkcionální aktéři – by se měl ocitnout v centru analýzy, iž usiluje o konstrukci bezpečnostních komplexů. Argumentovali jsme, že referenční objekty by měly mít přednost před aktéry sekuritizace, ovšem že pro účely analýzy bezpečnostních komplexů, v jejich rámci bychom měli být schopní odhalit vazby mezi různými uzly bezpečnosti, jsme nuceni pracovat s „jednotkami“ obecnějšího rázu – jako jsou Francie, EU či Pobaltská oblast. V každém z těchto případů se musí několik částečně odlišných, avšak zčásti se překrývajících referenčních objektů (stát, národ, lidé, vláda) a „jejích“ sekuritizačních aktérů. K problému definice bezpečnosti napříč sektory tedy v této části přistupujeme tak, že se nejprve zaměříme na některé vybrané státy, následně přesuneme pozornost k dalším typům jednotek – ekonomickým a environmentálním – a naši pouf zakončíme podrobnější analýzou Evropské unie.

Francie

Francii zde chápeme jako referenční objekt ve třech hlavních podobách: (1) francouzská Evropa (*Europe-France*), (2) francouzský stát a (3) francouzský národ (viz schéma 8.2.).

Schéma 8.2.: Bezpečnost Francie

1. *Francouzská Evropa*: všichni nejdůležitější aktéři sekuritizace, a ze všeho neaktivnější pak státní elity, se zakládají bezpečnosti Francie prostřednictvím rétorického stylu, v němž je osud Francie pevně spjat s osudem Evropy. Evropa v tomto diskurzu představuje jakousi zvěšenou Francii, a obrana Francie tak splyývá v jedno s obranou Evropy. Evropskou Francii je nutné chránit (1a) v globálním soupeření se Spojenými státy a Japonskem a (1b) před znovuoživením její vlastní minulosti v podobě válek a mocenských konfliktů (více k tomuto tématu v další části). Tato druhá skupina obav se projevuje mírovou misí (*peacekeeping*) v Bosně a obecně v úsilí zbavit Evropu hrozby válečných konfliktů. V ideálním případě by tyto snahy měly mít takovou podobu, která by zároveň zdůrazňovala jejích evropský charakter, a přispívala by tak k utváření nezávislé evropské bezpečnostní identity. Po nástupu Jacquesa Chiraca do prezidentské funkce zpočátku jasně převládá argument (1a), zdůrazňující zaměšnanost a stabilitu, přestože odpovídající politická linie by vyžadovala spolupráci dalších evropských zemí.

2. *Francouzský stát*: druhým referenčním objektem je francouzský stát. Odvolává se na něj (2a) v prvé řadě vláda, a to formou opatrných narážek na případný „němectký problém“ a na účel francouzské zahraniční politiky, jímž je řešení tohoto problému v podobě integrace kontinentu a mnohostranného vyvažování s Velkou Británií, Španělskem, Itálií, či dokonce s Ruskem. Opoziční hlasy ve francouzské politice (euroskeptické či obecně více nakloněné unilateralistickým postojům) operují s německou hrozbou ještě aktivněji a (2b) zároveň vykreslují evropskou integraci jako ohrožení francouzské suverenity.

3. *Francouzský národ*. za objekt hrozeb je prohlášován i sám národ. Nejpatričtější je to v kampaních, které tento negativní scénář stavějí na roven ohrožení suverenity ze strany EU – „Evropa jako hrozba francouzské identity“ – kdy se navíc jako hrozba národu a národní identitě jeví i skupiny imigrantů (3a). V oficiálnějších kruzích se však prosadila i svědytná kulturní obrana Francie (3b). Chiracova vláda tento typ obrany dále propagovala, přičemž se zároveň držela celkové pronijní strategie blízké prezidentu Mitterrandovi.

V bezpečnostní rétorice francouzských elit hrají významnou úlohu argumenty ekonomického rázu, které se nejvíce projevují jako (1a), tedy jako interpretace globálního soupeření, v níž Francie a Evropa představují dvě strany jedné mince. Společenská bezpečnost ve francouzském podání ještě výrazněji odráží všeobecný definiční model odvozený z politické sféry. Prakticky jeden a tentýž argument může ve svém důsledku mířit opačnými směry v závislosti na politickém účelu, kterému slouží. V politické aréně existují dva hlavní proudy, snažící se prosadit bezpečnost Francie. První z nich v zásadě vychází ze synonymizace EU a Francie, jež je dědicstvím Mitterrandovy éry a bezpečnost definuje jako primárně systémovou záležitost (globální soupeření) a jako obecnou strategii (s cílem vyhnout se válce a udržet Německo pod kontrolou), jež je pro Evropu nejvhodnější. Nově se objevily snahy kombinovat tento celoevropský program s partikularistější obranou francouzské kultury, pravděpodobně s cílem vzít výt z plachet konkurenčnímu proudu, jenž mnohem zřetelněji separuje „Francii“ od ostatní Evropy (a tudíž od Německa).³³ Oba tyto hlavní programy poukazují na paralelní hrozby v několika sektorech a prostřednictvím narativních příběhů je integrují. Původně oddělené hrozby se tudíž vzájemně silně ovlivňují (tato interpretace Francie a jejího pojetí bezpečnosti z velké části vychází z Holm 1993; a Wæver, Holm a Larsen v tisku).

Japonsko

Japonsko je v oblasti bezpečnostních studií notoricky známé díky svému konceptu komplexní (*comprehensive*) bezpečnosti. Ten formálně odkazuje zejména k pře- svědčení, podle něhož má bezpečnostní politika obsahovat tři roviny: pozitivní ovlivňování celkového mezinárodního prostředí, unilaterální řešení hrozeb a so- lidární jednání se „zeměmi, které sdílejí stejné ideály a zájmy“ (Barnett 1984: 1; Tanaka 1994: 34). Podrobnější pohled na skutečnou podobu kalkulací a uvažování Japonska o bezpečnostních hrozbách a jejich řešení odhaluje, že tento koncept má především vyzdvihnout vzájemnou propojenost bezpečnostních problémů, a to tak, aby Japonsko nemuselo přímo řešit jisté bolestivé problémy (obvykle histo- rického rázu) nebo se uchýlovat k jednání, které je pro Japonsko obtížně přijatelné (obvykle záležitosti politicko-vojenského charakteru). Japonsku vyhovuje, že

téměř pokaždé může nastat problémy interpretovat – přinejmenším zčásti – otázky hospodářského rozvoje, a v tomto smyslu poukázat na svůj přisp k bezpečnostní politice v podobě hospodářské pomoci (např. Tanaka 1994: 4 Japonsko představuje mimořádně zajímavý příklad země, jež dokáže konstru agregovaný a komplexní koncept bezpečnosti jakožto obecnou kategorii, čím rozšiřuje prostor pro aktivní jednání ve svém preferovaném sektoru bez ohled skutečnost, ze kterého sektoru daná hrozba vlastně přichází.

„Státy třetího světa“

Obecná charakteristika zemí, jež bývají někdy příliš překojně označovány *státy třetího světa*, obvykle zní tak, že vnější hrozby bývají vyhodnocovány tlakou domácích politických problémů – „ačkoliv to neznamená, že vnější hroz- neexistují, říkáme tím, že tyto hrozby nabývají na významu především v sou- losti s vnitřními konflikty ve státech třetího světa“ (Ayooob 1995: 7). Moham- né politický charakter, protože ostatní sféry „je nutné filtrovat přes oblast poh- ky“ (Ayooob 1995: 8). Vzhledem ke všeobecné zranitelnosti těchto států a režim- budou politické obavy nezdědká tím kritériem, skrz které budou vyhodnocová- ostatní hrozby a zranitelnosti – ekonomické či ekologické – jež v realitě nep- chybně existují. Vztah mezi vnitřními a vnějšími faktory je tedy vztahem sym- ózy (Ayooob 1995: 51), ovšem vnitřní zranitelnost, kterou v Ayooobově podání d- finují politické elity, má natolik ústřední postavení, že dokonce i kolektivní úval- stánů třetího světa týkající se jejich pozice v mezinárodním systému do znač- míry pouze odážíjí vnitřní bezpečnostní situaci, tak jak ji vnímají politické eli- těchto zemí (Ayooob 1995: 191).

Pro konkrétní příklad můžeme nahlédnout do studie Françoise Dengy o *Súd- dánu* a jeho komplexní analýzu zkratkovitě shrnout následujícím způsobem: Súdánskému konfliktu je všeobecně přiznáván identitární charakter. Jedná s- ríkonfikt jak mezi jednotlivými identitami (arabsko-muslimskou na severu a ar- ríkonfikt křesťansko-animistickou na jihu), tak v jejich rámci – zejména v případě- sporné podstaty dominantního severosúdánského identitárního projektu (srov- např. Deng 1995: 3n, 135n, 348). Jih, o jehož asimilaci Sever usiluje, paradoxn- představuje ono jiné, vůči němuž se identita Severu vymezuje a z této opozic- čerpá svoji stabilitu. V opačném směru to funguje stejným způsobem (Deng 1995- 402). Celá situace beze vši pochybnosti podléhá intenzivní sekuritizaci, která- zdánlivě zůstává uzavřena v mezích společenského sektoru. Jádrem konfliktu- samého – a často i jeho spouštěcím mechanismem – je však kontrola nad státními- strukturami (Deng 1995: VIII, 135n, 484n.).

Nikoliv nevýznamnou roli hrají v tomto konfliktu externí faktory. Jak Deng citlivě postřehl:

„Musíme rozlišovat mezi cizí intervencí v konfliktu a vnějšími systémy, které fungují jako vzory pro chápání soudánské identity. Zatímco přímé intervence cizích mocností měly dosud na konflikt jen nepatrné dopady, vnější identitární vzory stojí v samém centru rasového, etnického, kulturního a náboženského uspořádání v Súdánu“ (1995: 347).

Vnitřní a vnější faktory se nám tedy sblíhají v symbiotické výměně, avšak ústřední postavení mají vnitrostátní záležitosti a mezi nimi drží primát politické hrozby a obavy – což v obou případech potvrzuje správnost Ayooobových obecných argumentů. Súdánský konflikt se z větší části soustředí ke okolo identitářních témat (tedy témat společenské bezpečnosti), ovšem ta jsou sama strukturována převážně domácím politickým sektorem. Pokud by tomu bylo jinak, očekávali bychom jednoduše znásobení konfliktu uvnitř soudánských hranic i navenek a jeho šíření v podobě klanových, kmenových a náboženských třenic. Relativní uzavřenost soudánských konfliktů dokládá význam boje o získání moci ve státě a její následné využití, a tudíž také ústřední roli politického sektoru při strukturaaci rozsáhlejších problémů společenské bezpečnosti, v tomto případě seskupených kolem lokálního – neboli vnitrostátního – konfliktu.

Státy se obvykle angažují ve všech sektorech, přestože jejich postavení je v různých sektorech proměnlivé. Můžeme předpokládat, že také Evropská unie bude zasahovat do všech sektorů a v několika z nich bude patrně podnikat sekuritizační kroky, neboť EU z funkcionálního hlediska zahrnuje všechny oblasti a vykazuje důležité znaky státu. V případech, jako jsou LIEO nebo environmentální organizace typu Greenpeace, bychom zpočátku očekávali aktivitu v domovském sektoru, ovšem i zde se setkáváme se zapojením více sektorů, bez ohledu na to, že důraz na východní sektor je nepochybný nebo formálně prvotní.

Liberální mezinárodní ekonomický řád

Od státu se nyní přesuneme k dalším typům jednotek. Na liberální mezinárodní ekonomický řád (jakožto referenční objekt, a nikoliv coby aktéra sekuritizace, snad s výjimkou deníku *Wall Street Journal*) jsme narazili už dříve. Odvolávají se na něj především vůdčí kapitalistické státy, a to jak ve vzájemných sporrech kvůli údajnému porušování pravidel stanovených GATT-WTO, tak ve vztahu vůči nečlenům a kandidátům na členství v tomto řádu, kteří jsou nuceni přizpůsobit se stanoveným způsobům chování a do jisté míry i formám své vnitřní organizace. A jak

jsme již dříve také argumentovali, tyto aktivity splyývají s politikou mezinárodní společnosti – neboli s jejím důrazem na principy regulující politický sektor –, přičemž hlavním spojovacím článkem mezi oběma sektory je zejména definice členů a nečlenů daného společenství. V dialektickém vztahu mezi regionalismem a liberální globalizační tendencí se vynořuje také dynamika společenské bezpečnosti, a to v podobě ospravedlnění hospodářského regionalismu, jenž má ochraňovat regionální kulturní odlišnost.

Životní prostředí

V environmentálním sektoru existují myriády vazeb napříč sektory a pro účely analýzy bezpečnostních komplexů se zdá být nejvhodnější, zaměříme-li se na hustě provázané soubory referenčních objektů a aktérů sekuritizace. Typičtí aktéři razíují hrozby, jež jsou ve své podstatě společenské, ekonomické nebo vojenské. V kapitole 4. jsme poznamenali, že rétorika environmentalistů na první pohled adresuje „životní prostředí“, je-li posluchačstvo naladěno skeptičtěji, reformulují své argumenty v jazyku ohrožení společenské stability, dlouhodobě udržitelného hospodářského rozvoje, či dokonce nebezpečí války o omezené zdroje. Úspěchy environmentálních aktivistů z velké části pramení právě z tohoto protínání environmentálních problémů a hrozeb pocházejících z ostatních sektorů.

Co z toho plyne? I v rámci soutěživějších sektorů zjišťujeme, že aktéři bezpečnosti nezůstávají uzavřeni ve svém sektoru. Státy se angažují ve všech sektorech, a přestože některé referenční objekty a někteří aktéři sekuritizace jsou svým charakterem jednoznačně spojeny s konkrétním sektorem, určité vazby je pojí i s ostatními. Toto zjištění přímo nedokazuje dalekosáhlou tezi, vyslovenou v části „Bezpečnostní vazby napříč sektory v perspektivě aktérů bezpečnosti“, totiž že bezpečnost je z hlediska aktérů především agregovanou bezpečností, a že jsou to tudíž *oni* (aktéři), kdo vzájemně porovnává závažnost hrozeb v jednotlivých sektorech – ačkoliv toto tvrzení podporuje. My z pozice analytiků proto nemusíme zpětně kombinovat kompletní, uzavřené a vzájemně oddělené sektory – k jejich propojování dochází už během procesu sekuritizace. Důvěryhodnost této teorie musí být ještě potvrzena podrobnými empirickými studii způsobů, kterými různé jednotky skutečně sekuritizují vnímané hrozby. Do jaké míry ovlivňují jejich sekuritizační kroky v jednom sektoru obdobné aktivity v sektorech ostatních a naopak? Pouze pokud takové vazby mezi sektory existují, přichází ke slovu agregovaná bezpečnost. Jelikož jsme omezení rozsahem knihy, nemůžeme zde nabídnout jakkoliv široké spektrum případových studií. Spokojíme se proto s jed-

ním poměrně systematicky zpracovaným příkladem, doloženým a zdůvodněným poněkud podrobněji, než tomu v této knize bylo doposud.

Prosřednictvím této případové studie chceme také ověřit, zdali provázanost témat napříč sektory vždy předpokládá dominantní postavení jednoho konkrétního sektoru (vojenského, jak tvrdí zastánci tradičního pojetí, či politického, jak jsme jej vymezili v kapitole 7. a jak argumentují například Jahn, Lemaitre a Wæver 1987 a Ayoob 1995), nebo zdali je tato vazba charakterizována vzájemným ovlivňováním – neboli jestli je na všechny sektory pohlíženo pod zorným úhlem naddeterminace jakožto obecného bezpečnostního problému. Otázka priority agrogované či sektorové specifické bezpečnosti částečně závisí na byrokraticko-institucionálním uspořádání: soustředí se rozhodování o bezpečnosti v konkrétním orgánu (rada národní bezpečnosti apod.), nebo je spíše decentralizované – a do jaké míry? Agregovaná bezpečnost po aktérech nevyžaduje, aby na všechny bezpečnostní problémy nahlíželi optikou jakési všezahrnující koncepce, jež by danou bezpečnostní situaci zahrнула v celé její totalitě. Jde pouze o to, aby existovala jistá hierarchie, skrze níž by aktéři sekuritizace vnímali určité téma (či témata) jako typický bezpečnostní problém prvořadého významu. S tím, co víme o podstatě bezpečnosti, bychom měli přesně takový vývoj očekávat: jelikož synonymem bezpečnosti je prioritizace, nejvýznamnější aspiranti na tento status budou zcela logicky svádět tuhé (politické) boje. Nedokáže-li dané téma získat ve srovnání s ostatními zřejmou prioritu, nelze hovořit o dokonané sekuritizaci. Ze samé podstaty bezpečnosti, jak ji v této knize chápeme (totiž jako proces sekuritizace), tedy plyne, že pět analytických sektorů nemůže zůstat ve skutečnosti odděleno a musí mezi sebou bojovat o prvenství.

Nyní musíme naše zkoumání zaměřit na otázku, zdali tento mechanismus interpretační hrozeb napříč sektory doopravdy funguje – a pokud ano, jakým způsobem (kрупříkladu jestli je vojenský sektor ve vztahu k ostatním jasně dominantní, nebo jestli na sebe jednotlivé sektory nějakým komplexnějším způsobem vzájemně působí). Musíme také prozkoumat možnosti analýzy bezpečnostních komplexů nikoliv sektor po sektoru, nýbrž najednou, z celkové perspektivy. K odpovědím nás může dovést pouze empirická studie některých jednotek, které definují obsah bezpečnosti, a v ideálním případě také bezpečnostních interakcí mezi jednotkami. Vyplyvají z toho tři konkrétní problémy: (1) volba analyzovaných jednotek, (2) volba metody a (3) výběr relevantního materiálu a zdrojů.

1. *Zvolenou jednotkou je Evropská unie.* Radu dalších jednotek jsme dosud komentovali poměrně zběžným způsobem, ovšem alespoň jeden případ chceme prozkoumat podrobně a systematicky. Jedním z našich cílů je v této knize ukázat, že referenčními objekty a aktéry bezpečnosti mohou být i jiné jednotky než státy,

a proto nevolíme žádný ze států jako příklad. V některých zvlášť radikálních případech zase příliš výrazně vystupuje do popředí jeden konkrétní sektor, a věnovat jim celou studii by bylo spíše zbytečné (viz například již zmínované sdružení Greenpeace). EU je sice nesáhlým akterem, avšak některé charakteristický státy u ní nalezáme. Kromě toho je zajímavá také díky svému komplexnímu, mnohovrstevnatému procesu politického rozhodování.

2. *Jak máme ke zvolené jednotce přistupovat?* Na první pohled se nabízí analýza bezpečnostního diskurzu, neboť nás především zajímá, kdy, jak a na základě či aktivity se nějaké téma stává bezpečnostní hrozbou. Definíční kritérium bezpečnosti má tedy textuální charakter: jedná se o specifickou rétorickou strukturu, kterou je nutné hledat v diskurzivní praxi.

Pro naše účely nebudeme využívat přehnaně komplikovaných lingvistických či kvantitativních technik. Pod diskurzivní analýzou máme na mysli pouze tu skutečnost, že bezpečnostní diskurz zde představuje svedbýtný předmět výzkumu, a nikoli pouze ukazatel nějakých jiných a významnějších veličin. Touto metodou se k fundamentálnímu motivům, skrytým agendám či podobným záležitostem skutečně nedostaneme. Mohou pochopitelně existovat důvěrné zdroje, které by nám poodhalily záměry a taktiku zainteresovaných aktérů, ovšem účelem diskurzivní analýzy taková zjištění nejsou. Jednou ze slabín zvolené metody je právě fakt, že při hledání reálných motivů sekuritizace nám jako výzkumná strategie příliš nepomůže. Pokud však naše teorie mluví primárně na jinou úroveň, než je ta, na níž se odhalují záměry a motivy jednatelů, pozbývá tato kritika účel. Analýza diskurzu může rozkrýt pouze a jediné diskurz sám. Smysl má všude tam, kde diskurz a jeho struktury slibují zajímavé výsledky. To platí tehdy, máme-li důvod se domnívat, že struktury daného diskurzu jsou dostatečně stabilní na to, aby mohly ovlivňovat prosazované politické limy (Wæver 1994; Wæver, Holm a Larsen v tisku), nebo tehdy, chceme-li přesněji určit status jevu, který je definován typickým diskurzivním manévrem (např. v této knize). Výzkumný postup je přitom prosý: analyzovat texty a prohlášení a hledat v nich argumenty, jež na sebe berou typickou rétorickou a logickou podobu vymezenou zde konceptem bezpečnosti.

Analýza diskurzu není jedinou a exkluzivní metodou studia bezpečnosti. Ucelený výzkum bude zahrnovat také tradičnější politickou analýzu interakce jednotek, usnadňujících podminek a mnoha dalších dimenzí teorie bezpečnostních komplexů. Chceme-li však zjistit, jestli sekuritizace v odlišných sektorech probíhá nezávisle na sobě, nebo jestli se jednotlivé sektory vzájemně ovlivňují, analýza diskurzivního ospravedlnění sekuritizačních kroků se zdá být plně na místě. Účel naší případové studie navíc sahá dále než jen ke zodpovězení základní otázky položené v této kapitole 8.: hodláme se přesvědčit, zdali jsou naše definice základních pojmů a konceptů (viz kapitola 2.) skutečně použitelné v praxi. Dokážeme správně označit případy sekuritizace ve chvíli, kdy se s nimi

setkáme? Najsou naše kritéria přesnější vágni, vedoucí k sekuritizační přesycenosti, takže celý výzkumný podnik je vlastně zbytečný a nesmyslný? Či naopak – co když jsou naše požadavky příliš vysoké, a splňovala by je tedy pouze hrstka případů? Studium bezpečnostních diskurzů v Evropské unii by mělo ukázat, jestli je rétorická struktura sekuritizace natolik svěbytná, abychom prostřednictvím podrobné textuální interpretace dospěli k relativně nespornému seznamu sekuritizačních snah.

3. *Analýza by se měla soustředit na texty ústředního významu* v tom smyslu, že pokud bezpečnostní rozprava v dané komunitě probíhá, měla by v takovém textu najít své vyjádření, neboť samo vyjádření představuje dostatečně významnou událost (srov. Wæver 1989a: 190n.). Funkční logika je zde následující: Nachází-li sekuritizace v dané komunitě společenskou podporu (tedy vznikne-li aktér „a“ argumentu, že referenční objekt A jako celek je ohrožen ze strany B, je tento argument všeobecně akceptován jako správný a přesvědčivý, a „a“ tudíž získává legitimitu k podniknutí kroku x), předpokládáme, že „a“ využije svého argumentu, kdykoli mu bezpečnostní debata bude připadat dostatečně významná. Jelikož bezpečnostní argument představuje velice mocný nástroj, bylo by kontraproduktivní držet ho pod pokličkou. Pokud se tedy soustředíme na klíčové bezpečnostní debaty, měli bychom narazit na nejdůležitější sekuritizační snahy, svádějící mezi sebou tvrdé bitvy o výsadní postavení. Nemí tedy nutné analyzovat úplně všechny textuální zdroje, obzvláště pak dokumenty pochybného původu.

Pro naši případovou studii jsme vybírali texty převážně všeobecného charakteru.³⁴ Ačkoli volba spíše obecných debat než konkrétních sporů o konkrétních opatřeních má tu výhodu, že kritérium důležitosti zahrnuje v samotné struktuře debat – aktéři musejí už v obecné „otevřené“ rozpravě přisoudit některým tématům argumentům přednostní postavení –, na druhé straně nedokáže už dostatečně přesně zachytit podstatu prosazovaných či prosazených bezpečnostních opatření. Proto se nám bude častěji odhalovat první část sekuritizačních snah – argumentace existenčními hrozbami a jejich naléhavostí –, zatímco realizace konkrétních krizových opatření, a tudíž přestoupení standardního politického procesu a zavedených pravidel již tolik zřejmě nebudou. Naše závěry proto zpětně ověřujeme, a to tak, že analyzujeme širokou škálu textů, které pojednávají o konkrétních sektorových problémech a aktérech.³⁵ K vůli omezenému prostoru se o těchto podrobných zdrojích zmíníme pouze tehdy, odlišují-li se výrazným způsobem od našich obecných závěrů. Omezili jsme se na jediný rok 1995, abychom tak maximalizovali možnost vzájemného mezisektorového působení a zároveň minimalizovali riziko arbitrarности při výběru sekuritizačních pokusů. Je lepší mít k dispozici soubor ztený soubor textů a kompletní seznam případů sekuritizace než rozsáhlý soubor zdrojů, z nichž bychom tahali sekuritizační pokusy jako z klobouku. V každém dokumentu hledáme disjunktivní bezpečnostní argumenty a každý z našich náleží

dále analyzujeme ve vztahu k jeho kontextu, referenčnímu objektu, hrozbě a v poslední řadě také z hlediska propojenosti s ostatními sektory – neboli zkoumáme, zdali bezpečnostní povaha daného tématu vyplývá z faktu, že zdroj hrozby byl již dříve sekuritizován v nějakém jiném sektoru.³⁶

Pokud by se jednalo o případovou studii určitého regionu nebo bezpečnostního komplexu, museli bychom vzít v úvahu více referenčních objektů, rozmanité případy jejich sekuritizace a – v neposlední řadě – interakce mezi nimi. Po přechtění naší případové studie může leckdo nabyt dojmu, že pro všechny jednotky bezpečnostního komplexu je takové řešení nemožným úkolem. Skutečně je nezbytné, aby si analýza bezpečnostního komplexu požádala takto rozsáhlou analýzu bezpečnostního diskurzu, takto extenzivní a podrobnou interpretaci textů? Nikoliv! Odpověď je jednoduchá – vždy se jedná o míru detailnosti, již se rozhodneme zkoumatý případ analyzovat.

V klasické teorii bezpečnostních komplexů tvořily obavy a náhledy zainteresovaných aktérů součást bezpečnostního komplexu, ovšem jeho analýza jen zřídka zahrnovala také formální, empirický výzkum těchto proměnných (Buzan a Ruzvi a kol. 1986 se tomu blíží patrně nejvíce). Většina analýz regionální bezpečnosti se zaměřovala na agregaci, na jakési shromažďování o regionální bezpečnosti, přičemž se – v osvědčené tradici bezpečnostních studií – jen velmi zřídka zabývala přesnějším vymezením jednotlivých aktérů. Bezpečnostní experti a expertky obvykle pracují s různorodým repertoárem zdrojů, novinových článků, osobních rozhovorů, teorií bezpečnosti a dalších akademických publikací na dané téma, a z tohoto souboru informací pak na základě svých zkušeností a dovedností usuzují na podstatu bezpečnostních obav Ruska nebo na ústřední problémy indické národní bezpečnosti. Jen vzácně se těmto dokumentům dostane byt' jen minimálního formálního rozřazení (úspěch bezpečnostních expertů či expertek – přicházející na řadu v okamžiku, kdy se již nedostává formálních důkazů – je považován za relevantní právě proto, že se jedná o odborné vzdělanou osobu a dostupné důkazy nejsou samy o sobě příkazné. V tomto smyslu připomíná náš expert/ka spíše poradce/poradkyni ve věcech managementu, který/á má vyhodnotit ne zcela jednoznačnou situaci, než tradičního vědce či vědkyni, jehož/jejíž argument se počítá pouze do té míry, do jaké je podložen přesvědčivými důkazy).

Následující poměrně podrobná studie funkční mikrologiky v jednom z uzlových bodů bezpečnostního komplexu tedy představuje doplněk k jiným studiím zainteresovaných aktérů, jež by v klasické teorii bezpečnostních komplexů měly dostávat podobu rozsáhlejších analýz celých komplexů. V rámci stručnějších studií, které se soustředí na typické stránky analýzy bezpečnostních komplexů – tedy pojetí regionu jako celku –, by pak tyto podrobnosti byly vynechány a nahrazeny by je kvalifikovaný úsudek expertních skupin. I s tímto pozněním pojetím analýzy bezpečnostních komplexů se můžeme pokusit o analýzu konkrétních regionů, aniž

bychom se přitom museli zaobírat analýzou diskurzu každého jednotlivého aktéra. V zájmu lepšího pochopení mikrodynamiky regionální bezpečnosti však bude s největší pravděpodobností užitečnější, pokud si tuto podrobnou interpretaci na několika příkladech přiblížíme.

Evropská unie: případová studie

Při svém posledním kroku k předsednickému postu v *Evropské komisi* použil Jacques Santer v projevu ze 17. ledna 1995 (Santer 1995a: 14) bezpečnostních argumentů hned v několika kontextech. Za prvé:

„V posledních pěti letech byla Evropa svědkem mimořádných událostí. Německo dosáhlo sjednocení a komunismus padl. Jak ale řekl Václav Havel, možné je všechno, ovšem jisté už není nic. Opět kolem sebe pozorujeme vzestup fanatického nacionalismu, který v některých případech propuká až v krvavý konflikt, jak se stalo v bývalé Jugoslávii. Z této tragédie si odnášíme jedno zásadní poučení. Více než kdy jindy je důležité, aby Evropská unie zůstala osou míru a prosperity na evropském kontinentu. Za prvé, musíme uchovat a dále rozvíjet dědicství posledních padesátí let. Můžeme považovat skoro za zázrak, že ozbrojený konflikt mezi národy Unie se stal nemyslitelnou věcí. Spáchali bychom zločin na sobě samých, kdybychom tento mírový odkaz promarnili. Za druhé, Unie nemůže být pouhou oázu míru uprostřed bouřících víchur násilí. Proto má budoucí rozšiřování Unie takový význam. A proto je také nanejvýš důležité, abychom rozvinuli autentickou společnou zahraniční a bezpečnostní politiku.“

Skutečnost, že mírové dědictví by mohlo být eventuelně „promháno“, vede k závěru, že záračný úspěch západoevropského bezpečnostního společenství není zaručen navzdory a že kvůli zachování míru je třeba bránit sám projekt evropské integrace.³⁷ Obecný závěr tedy zní, že integrační proces je nutně aktivně chránit a udržovat; na konkrétnější rovině se pak vyvozuje, že další rozšiřování EU a spo- lečná zahraniční a bezpečnostní politika jsou v podstatě povinnými úkoly.

Za druhé, náš projekt zkrachuje, pokud účast v něm zůstane „privilegiem hurský současných členů (*insiders*)“ (Santer 1995a). Řadová Evropané se chtějí tohoto projektu aktivně účastnit a žádají si jasné signály, že záležitostem z jejich hlediska důležitým se bude EU věnovat. Zatím můžeme spíše jen odhadovat, jaké konkrétní závěry z tohoto argumentu – který je slyšet na veřejných fórech čím dál víc – plynou, přestože je často formulován velmi dramaticky a vyhraněně. V této chvíli tedy nelze hovořit o jednoznačném případě sekundizace.

Pres práh sekundizace se nedostanou ani podobně oslabené apely na zaoctávání Evropy oproti některým jiným aktérům (Spojeným státním a Japonsku) v rozvoji nových technologií – „na globální informační superdálnici musí jezdit evropská vozidla“ – a také odkazy na témata jako je zachování evropského sociálního modelu, environmentální problémy potenciálně „ohrožující naději budoucích generací, že jejich potřeby budou naplněny“ a ochrana „venkovských oblastí a menších měst.“ Přestože za těchto okolností nejsou tato témata formulována v jednoznačně bezpečnostním duchu, každý z výše jmenovaných problémů se v jiných kontextech opět vrací na scénu a diskurzivní krok směrem k sekundizaci je pak mnohem výraznější.

Slovo *bezpečnost* je součástí zavedeného pojmu „společná zahraniční a bezpečnostní politika“³⁸ a kromě toho se – v konkrétnějším významu – používá také v kontextu vnitřní bezpečnosti, právní a policejní spolupráce v boji proti zločinu, drogám a ilegálnímu přístěhovalectví. Podobný odkaz k vnitřní bezpečnosti se objevuje i v pracovním programu (e 4), kde se dokonce říká, že „zločinecké organizace již ukázaly, že dokážou zneužít slabých míst v obraně Evropské unie a že tak budou činit i nadále“. Proto, pokračuje tato argumentační linie, bude Komise v maximální možné míře využívat svých pravomocí (European Commission 1995: část 4.; Santer 1995a: 16, 1995b: 107), přičemž zde přinejmenším mezi řádky čteme, že „k takovému opatření přistupujeme v zájmu bezpečnosti“, případně „musíte pochopit, že nic jiného nám v tuto chvíli nezbyvá“.

Ostatní dokumenty Komise či přímo J. Santera předchozí argumenty v obměněné formě opakují, přestože se někdy liší v radikálnosti vyjádření na adresu environmentální bezpečnosti nebo vnitřní bezpečnosti. Nyní se podíváme na produkci dalších dvou institucí EU – Evropské rady a Parlamentu – a následně naše zjištění shrneme a podrobíme analýze.

Deklarace z Cannes (z června 1995) sestavená *Evropskou radou* – což je setkání hlav států a předsedů vlád – postarádá téměř jakoukoliv bezpečnostní rétoriku (Evropská rada 1995a). Jisté náznaky lze vysledovat v pasážích o měnové krizi, stabilitě (ve vztahu k Rusku) a v největší míře patrně v části zabývající se kooperací policejních složek (v příloze o evropsko-středomořské spolupráci). Madridská deklarace (z prosince 1995) neobsahuje bezpečnostní argumenty ani v náznačku (Evropská rada 1995b). Vzhledem ke složení Rady (vedoucí představitelé členských států) je pochopitelné, že se toto těleso tolik nezajímá o sekundizaci evropských bezpečnostních problémů, neboli že není příliš nakloněno přiznat „Evropě“ mimořádné pravomoci. Jiné dokumenty Evropské rady se o sekundizaci zmiňují o něco málo více.

Evropská rada se v našich materiálech objevuje ještě v podobě projevů jejího předsedy (hlava nebo předseda vlády států, který Unii dány pútrok předsedá). Jedná se o komplikovanější případy, neboť předseda španělské vlády zastupuje

jak Španělsko, tak Radu jako celek. Jinak by vypadal projev německého kancléře a stejně tak by i sám španělský premiér hovořil jinak, pokud by Radě předsedala jiná země (za těchto okolností je například otevřenější k rozšiřování EU směrem na východ). V zásadě reprezentuje Radu, přestože kolektivní „dohled“ nad obsahem jeho vystoupení je spíše slabší než naopak. Existují nicméně jisté mantinely vyplyvajících z předsednické role, a zejména při událostech, jako jsou ty, jež zde analyzuji. Jáme má prezident nebo předseda vlády stále na paměti, že jeho řeč musí být příjatečná pro všechny zainteresované státy. Do této kategorie spadá například velkolepý rozlučkový projev Françoise Mitterranda z 15. března 1995 nebo vystoupení Felipea Gonzálese Márqueze v rámci debaty o stavu Unie v listopadu téhož roku.

Mitterrandova řeč sestávala ze dvou částí – jednak standardního představení programu francouzského předsednictví v Radě a za druhé z osobně laděné části, jakési Mitterrandovy evropské závěti. V první polovině se nejdramatičtější vyjadřoval k vnitřní bezpečnosti jako oblasti, v níž je podle něj nutné, aby občané členských zemí počítávali konkrétní užitečnost EU.

„Především mám na mysli... úmluvu o Europolu... všeobecné pravidlo, které říká, že musíme společně směřovat vpřed – a obzvláště to platí pro oblast vnitřní bezpečnosti. Co se týče práva na azyl a imigrační politiky, zbývá nám ještě obrovský kus práce... Evropa bude Evropou lidí pouze tehdy, budou-li se zde naši občané cítit bezpečně, a to díky společnému evropskému úsilí... Stejně tak bych mohl hovořit... o spolupráci v oblasti soudnictví nebo o koordinovaném postupu v boji proti terorismu a organizovanému zločinu“ (Mitterrand 1995: 48).

Tato část Mitterrandova projevu byla pozoruhodná ještě jednou věcí, na niž se nejvíce odvolávali poslanci EP – totiž jeho slovy o Evropě, která potřebuje „duši, aby tak mohla dát vyjádření – a použijme zde skromnějšího jazyka – své kultuře“ (Mitterrand 1995: 48). Plyne z toho argument podporující specificky francouzský postoj, který se nicméně stal společnou politikou celé EU – jmenovitě status kulturní vyjimečnosti v rámci GATT. „Princip kulturní vyjimečnosti] pramení z předsedání, že kulturní identita našich národů, toto právo každého lidu rozvíjet svoji vlastní kulturu, se ocitá v ohrožení. Ztělesňuje přitom odhodlání bránit svobodu a jedinečnost každé země, ztělesňuje vůli odmítnout jakékoli postoupení práva na politickou reprezentaci – neboli prosředků k artikulaci vlastní identity – někomu jinému“ (čti: Spojeným státům) (Mitterrand 1995: 48). Tyto argumenty odkazují k poměrně neškodným politickým opatřením, jakými jsou větší prostor ve školních osnovách věnovaný Evropě, multilingvální výuka a podobně. Mnohem více kontroverzí vzbuzuje Francii definovaná politika v audiovizuální oblasti, prezentovaná řečníkem jako „věc nejvyšší naléhavosti“ (Mitterrand 1995: 49). To vše

směřuje k závěrečnému argumentu, jenž odmítá „logiku slepého trhu – případně slepou logiku tržních sil“, a podporuje tudíž úsilí o zachování vyjimek v rámci GATT-WTO a pokračující odpor vůči všeobecnému liberálnímu trendu otevírání hranic a deregulace.

V osobně laděné části projevu (1995: 51) Mitterrand vzpomíná na svůj vztah ke dvěma světovým válkám a na úkol, který stál před jeho generací: předat dáti zkušenosti a vzpomínky, a tím pádem i motivaci k dalšímu prohlubování mírových (*peace-building*) a usmírovacích funkcí EU. Nakonec se jedná o stejný argument spojující mír a integraci, jako v případě Jacquesa Santera, pouze v dramatičtějších vydání:

„Žádám vás v podstatě o nemožné, protože to znamená překonání naší minulosti. Avšak pokud nedokážeme nad vlastní minulostí zvítězit, není žádných pochyb, co bude následovat: dámy a pánové, nacionalismus znamená válku! [hlasitý potlesk] Válka není pouze věcí naší minulosti, může se stát také naší budoucností! A jsme to právě my, jste to vy, dámy a pánové, poslankyně a poslanci Evropského parlamentu, kdo bude od nynějška chránit náš mír, naši bezpečnost a naši budoucnost“ (Mitterrand 1995: 51)!

Některé z těchto argumentů ve svém proslovu použil i Felipe Gonzáles, zejména v souvislosti s nestabilitou evropského kontinentu po skončení studené války a s euroskepticismem, který hrozí opětovným rozdrobením Evropy. Hned po nezaměstnanosti jako primárním problému (ačkoliv ne bezpečnostního charakteru) „spocívá druhá zásadní výzva v bezpečnostní politice – musíme podniknout takové kroky, jež nám umožní potírat mezinárodní organizovaný zločin, pašování drog, terorismus a tak dále – což naši občané bezprostředně cítí a požadují“ (Gonzáles 1995: 155). Silněji než v kterémkoliv jiném dokumentu se tak vyslovuje pro nutnost obdářit EU dalšími politickými a bezpečnostními nástroji (Gonzáles 1995: 142).

Ohledně oblasti vnitřní bezpečnosti lze namítnout, že se jedná o odlišný druh bezpečnosti a že rétorika vnitřní bezpečnosti by měla být jednoznačně oddělena od konceptuálního vymezení bezpečnosti mezinárodní. Didier Bigo (1996) ovšem ukázal, že vnitřní a vnější bezpečnost se v nedávné době navzájem propojují: Obzvláště v oblasti europeanizace vnitřní bezpečnosti propojuje tento obecný koncept širokou škálu témat (terorismus, drogy, organizovaný zločin, mezinárodní či nadnárodní zločinecké skupiny či ilegální přístěhovalectví) a s odkazem na nově vzniklou politickou jednotku získávají na jeho základe některé bezpečnostní útvary právo volně operovat na celém území EU. Nemělo by nám uniknout, že tyto argumenty se ve skutečnosti strukturálně podobají spíše logice mezinárodní bezpečnosti než logice bezpečnosti vnitřní, jež bývá formulována ve

stylu „právo a pořádek v zájmu individuální bezpečnosti“. Adresují disfunkční hrozby, cizorodé a zhoubné aktéry a procesy – terorismus, organizovaný zločin, pašeráky drog a podobně.

Konečně lze narazit i na známky toho, že sekuritizaci nešel ani projekt Evropské měnové unie (EMU). Jelikož je součástí nestabilního globálního finančního systému, může se stát terčem spekulativních útoků; kromě toho tvoří jeden z fundamentálních pilířů EU. Jeden z Mitterrandových výroků zněl, že „zavedení jednotné měny je jediným způsobem, jak zajistit, aby Evropa zůstala hospodářskou a měnovou velmocí, a zároveň je to nejlepší způsob, jak zaručit dlouhodobý růst našich ekonomik“ (1995: 46). Evropská rada jako celek je však v tomto ohledu opatrnější: na jednu stranu volá po konzistentější politice, jež by umožnila zavedení jednotné měny a přechod ke třetí fázi EMU, na druhou stranu se ovšem zdráhá jednoznačně prohlásit, že kolaps EMU bude znamenat konec veškerým nadějím. Všichni zainteresovaní si jsou vědomi, že cíle v podobě jednotné měny nemusí být dosaženo a že nemá smysl spojovat budoucnost EU s případným (ne)úspěchem EMU.

V diskusích na půdě Evropského parlamentu se objevilo osm světytých argumentů pro sekuritizaci.

1. Řada techniků tvrdí, že největší hrozbou pro EU je komplexní problém nezaměstnanosti, společenské marginalizace a příbuzně i xenofobie. „Chceme-li žít v bezpečné Evropě, musíme se s těmito výzvami vypořádat.“ (Poslankyně EP Lilli Gyldenklide, European Parliament 1995a: 24.) Sama o sobě může tato hrozba implikovat několik protichůdných reakcí, rozhodující je proto její zasazení do širšího argumentačního rámce. Někdy je předkládána jako kritika dominantní představy evropské budoucnosti, která spařuje řešení v hospodářském růstu a rozvoji nových technologií. Podobné argumenty zaznívají iak od dalších poslanců a poslankyň, zastávajících podobně jako Lilli Gyldenklide k evropské integraci skeptický postoj, tak od těch, kteří (kteří) prohlubování integrace podporují – například od poslance EP Alexandra Langera (in European Parliament 1995a: 26). Ten tvrdí, že hospodářský růst a konkurenční boj mají destruktivní dopad na regionální a sociální kořeny, neboli na samy základy identity evropských občanů. Zastánci technologických inovací a hospodářského růstu jsou pochopitelně přesvědčeni, že nejlepší recept na vzniklé hrozby mají právě oni. Mezi těmito dvěma póly se pohybuje nejpčetnější skupina poslanců – socialisté, jejichž lidé kombinují podporu volné soutěže s důrazem na sociální zabezpečení. Například poslankyně Pauline Green (in European Parliament 1995a: 21) argumentovala následujícími posloupnostmi: genderová rovnost => využití veškeré pracovní kvalifikace => globální soutěž => ochrana evropského sociálního modelu. Poslanec Wilfried A. E. Martens pak prohlášoval, že nezbytná je prioritá sociální politiky, životního prostředí, výzkumu

i nových technologií, protože „Unie si musí uchovat svůj model rozvoje a růstu s lidskou tvář a zároveň musí investovat do intelektuálního kapitálu, aby tak do jednadvacátého století vstoupovala v čele světových technologických velmocí“ (European Parliament 1995a: 22).

2. Termín *evropský sociální model* odkazuje k takzvanému státu blahobytu (*welfare state*), jehož reálná podoba se mezi členskými státy EU výrazně liší, a o „evropském modelu“ lze proto hovořit pouze ve srovnání s neevropskými zeměmi – a přesně to se také děje. Evropský sociální model je definován v kontrastu se Spojenými státy a Japonskem, přičemž je údajně nutné chránit ho jak proti pronikání těchto jiných modelů, tak proti jeho „vniřním“ reformátorům, kteří chtějí tento model (jako součást toho, čím je „Evropa“) obětovat na oltář globální hospodářské soutěže. Přednost této rétorické konstrukce je z politického hlediska skutečností, že vztahuje konkrétní sociopolitické téma k budoucnosti „Evropy“ jako takové.

3. Poslanec EP Klaus Hänsch, který si také rád bere za své téma nezaměstnanosti (neboť „pokopává vůči občanů ve spravedlnosti a demokracii, a tím pádem i stabilitu našich evropských společností“; European Parliament 1995c: 135) naopak po Evropě požaduje zvyšování konkurenceschopnosti a zejména aktivní obranu před nebezpečím, že „dominantní roli v oblasti nových technologií převzme jiné hospodářské regiony – Japonsko, USA, celá jihovýchodní Asie. Nesmíme dovoli, aby se naše děti dívaly jediné na americké televizní programy a v ruce měly ovládací vřetadla od japonského televizoru, zatímco my Evropané budeme pouze přihlížet. Takový vývoj nesmíme připustit“ (European Parliament 1995c: 135). V tomto případě je vyslovována podpora hlavnímu politickému proudu prosazujícímu průběžnější hospodářství, reformu systémů sociálního zabezpečení a investice do nových technologií.

4. Poslanci, kteří kladou důraz na otázku nezaměstnanosti, si často pomáhají známým argumentem (srov. také Santer 1995a, citováno dříve), že bez podpory občanů členských zemí integrační proces ztrácí. Jedná se tedy o téma s dramatickým nábojem: jednak proto, že nezaměstnanost se obává každý Evropan, a také proto, že zároveň představuje jednu z nejvážnějších hrozeb celému projektu evropské integrace (např. Green in European Parliament 1995c: 46).

První čtyři argumentační linie – nezaměstnanost, evropský sociální model, nové technologie, lidová podpora projektu EU – a odpovídající bezpečnostní kroky jsou neustále v potenciálním vzájemném napětí, ale zároveň k sobě mají také velice blízko. Politika Evropského parlamentu se proto z velké části točí okolo snah tyto linie přesvědčivě obhájit či interpretovat jeden argument ve světle těch ostatních – rozvoj nových technologií lze například prosazovat jako nezbytnou součást konkurenceschopnosti, ale zároveň také jako lék na nezaměstnanost a v konečném důsledku i jako nástroj k zachování evropského sociálního modelu.

V prvních třech případech má samo ústřední téma argumentace v podstatě charakter bezpečnostního problému – nezaměstnanost na společenské či individuální úrovni, konkurenceschopnost jakožto součást ekonomické bezpečnosti a evropský sociální model jako záležitost společné identity – ovšem v okamžiku, kdy má bezpečnostní diskurz nabýt skutečně existenčních kvalit, je nutné argumentovat jinak – že totiž v sázce je sama evropská integrace. EU proto musí postupovat vpřed v těch oblastech, jež jsou „občanovi nejbliže“, tedy v ekonomice.

Toto vše nicméně představuje pouze první sekuritizační krok. Úspěšně se jim konstruuje existenční hrozba a pravděpodobně je dosaženo i její částečné akceptace ze strany ostatních – můžeme hovořit o konsenzuální pozici v Parlamentu i dalších dvou institucích, které jsme dosud zmiňovali (a nastává tedy chvíle sporu o nejlepší artiklaci dané hrozby, v němž se vyjasní soupečící programy nejrizičnějších politických uskupení). Dosud však nepřišla ke slovu snaha prosadit konkrétní opatření mimořádného charakteru. Pro účely této kapitoly je nicméně zajímavé zjištění, jakým způsobem se projevují vzájemné vazby mezi sektory: bezpečnostní význam hospodářských témat je znásoben za pomoci politických argumentů (o zachování integračního projektu).

5. K souvislosti mezi mírovým stavem a integrací, o níž hovořil Santer, se vrací například argument, že pro úspěch či selhání evropského politického projektu bude rozhodující dialektický vztah prohlubování integrace a rozšiřování EU (Martens in European Parliament 1995a: 22). Poslanec EP Gijls M. de Vries dále prohlašuje (in European Parliament 1995a: 23), že „se bezpečnost stala hlavním úkolem Unie“. European Parliament 1995a: 23), že „se bezpečnost stala hlavním úkolem Unie“. EU se musí stát „hlavním žalobcem nacionalismu a provinciální nedůvěry vůči cizinám“. Oba tyto argumenty vykrešlují obraz možného ochabování integrace – buď na základě rozšiřování EU, nebo kvůli vzrůstajícímu se nacionalistickým náladám –, z čehož vyzvovují, že je nezbytné trvat na jejím prohlubování. Poslanec Langer v dramatictější tónu varoval, že nacionalismus pochoduje Evropou a že k etnickým čistkám dochází v různých podobách. Z tohoto důvodu Evropa „potřebuje vznešené a pozitivní příklady cest vedoucích k integraci, demokracii, míru, sociální spravědnosti a péči o životní prostředí“ (in European Parliament 1995a: 26). Občané si musejí uvědomit, že integrace EU je pro ně lepší alternativou než její rozpad. Německý poslanec EP a předseda Parlamentu Klaus Hänsch při debatě o stavu Unie formuloval tento postoj ještě vyhraněněji:

„V tomto novém názorovém klimatu se rodí nový nacionalismus, jenž na sebe často bere nejrůznější převleky a jazykem politické korektnosti vyhláší, že je sice pro Evropu, ale proti politické unii. Nenechme se oklamat. Nový nacionalismus, který má jen minimální respekt k tomu, co se nám za posledních paděsat let podařilo v Západní Evropě vybudovat, či dokonce chce tuto stavbu zničit, tento nový nacionalismus nás nezavede nikam jinam

než zpátky do předválečné Evropy! [potešek] Již dlouho to nikdo nevyjádřil tak jasně jako François Mitterrand ve svém rozlučkovém projevu v této budově letos v lednu, když prohlásil, že nacionalismus je válka, a v nové [potešek] nerozdělené Evropě, která existuje od roku 1990, stále platí, že žádný stát nesmí znovu získat suverenitu v takovém rozsahu, aby mohl sám rozhodovat o válce a míru a osudu svých sousedů“ (Hänsch 1995: 135).

Nejen nacionalismus, ale také suverenita je tedy hrozbou. Rada nových hrozeb, které Hänsch dále uvádí – hrozba východu a jihu Evropy –, je natolik závažných proto, že mohou členskou zemi EU uvrhnout zpátky do bezohledné rivality.

Bezpečnostní logiku využívá také poslanec EP Eolo Parodi. Podle něj EU prochází mocenskou krizí, a proto se Parodi zdržuje přímého střetu s Komisí, což by byl podle něho za normálních okolností správný přístup. Kvůli krizi a možnému zhroucení EU však nelze takové riziko podstoupit (European Parliament 1995a: 29).

6. V oblasti zahraniční politiky kritizovali poslanci EP ostatní instituce kvůli tomu, že se nedostatečně angažovaly v ochraně lidských práv (European Parliament 1995a: 24, 27, 41). Jedna rovina tohoto argumentu zní tak, že bezpečnost jako celek vyvrstává nakonec i z vnitřní bezpečnosti, tedy že jediným skutečným základem pro robustní bezpečnost je vláda práva a respekt k lidským právům (např. European Parliament 1995a: 23). Na první pohled to připomíná obecnou liberální, „misionářskou“ představu bezpečnosti, ovšem cítime zde specifické zabarvení, neboť „lidská práva“ jsou v ní chápána jako idea evropského původu. Bude-li EU klást ve své zahraniční politice důraz na lidská práva, nejen že tak ochrání práva konkrétních lidských bytostí kdekoli ve světě, ale případně i lidská práva jako všeobecný a univerzální princip. Zároveň tak bude bránit své vlastní hodnoty a svoji výjimečnost. Lidská práva jsou důležitá, protože „navzdory národním a politickým bariérám jsme dokázali nalézt společný jazyk“ (poslanec EP Jannis Sakellariou in European Parliament 1995a: 41).

Tento argument obzvláště jasně vystihuje bezpečnostní logiku Evropského parlamentu. Ohroženo musí být něco „evropského“. Sekuritizace v podání Parlamentu obvykle znamená snahu vymezit daný referenční objekt tak, aby měl zřejmou vazbu s Evropou jako takovou. Stejně jako v případě argumentů varujících před krachem evropského projektu (kategorie 4 a 5) staví i tato názorová linie EU (či dokonce „Evropu“) do středu bezpečnostního dění. Politické a mezinárodněpolitické důvody však v tomto případě uskupují argumentaci na základě společné identity. Podobně prvky můžeme vysledovat i u druhého typu bezpečnostního argumentu (evropský sociální model).

7. Na poli vnitřní bezpečnosti přichází na řadu obecný (a poměrně logický) argumentační postup, kdy na jedné straně Evropská rada a Komise využívají tradičnějších forem sekuritizace, aby dosáhly přiznání širších pravomocí, zajištění

policejní spolupráce (včetně utajovaných skutečností a monitoringu) a europeanizace rozhodovacích kompetencí, zatímco Parlament k tomuto tématu sice také obrací pozornost, ovšem s cílem hlídat hliďače a kontrolovat policejní složky – neboli ve snaze chránit práva občanů ve jménu evropských hodnot (např. Martens in European Parliament 1995b: 111; poslanec EP Alonso José Puerta in European Parliament 1995b: 113; Hänsch in European Parliament 1995c: 136). Poslanci ve své většině usilují o europeanizaci vnitřní bezpečnosti, ovšem nechtějí připsuit nadměrné utajování a ztrátu parlamentní kontroly nad policejními složkami. Politické strany a frakce jsou v této otázce rozděleny zhruba podle svého postavení na pravo-levé ose. Nejhlasitější řečníci, kteří v Parlamentu artikuluji postoje hlavních politických uskupení, jsou si podle všeho více než dobře vědomi svého rozdílného postoje ve srovnání s ostatními institucemi EU. Ze strany Komise, Evropské rady a těch poslanců EP, kteří hodljají obracet pozornost především k otázce vnitřní bezpečnosti, pak tento argument dostává dodatečnou podporu, když vnitřní bezpečnosti přisuzují bezpečnostní význam druhého řádu: „Občané nepochopí přínos otevřených hranic, dokud Unie nedokáže *zaručit jejich bezpečnost* a vést efektivní boj s drogami a organizovaným zločinem“ (Santer 1995b: 107).

8. Objevili se na obzoru závažné hrozby, mezi oblastí mimořádného významu je často řazeno i životní prostředí (více o tomto tématu později).

Dále se lze setkat s celou řadou méně významných, izolovaných náznačků bezpečnostní rétoriky.

Analýza těchto případů sekuritizace ukazuje, že jeden bezpečnostní argument – zachování míru – je rétoricky využíván všemi, bez rozdílu institucionálního zájmu. Jednotliví aktéři pak přidávají své vlastní, speciické sekuritizační argumenty.

Zajímavé je zjištění, že Evropská rada se k sekuritizaci uchyluje jen zřídka. Jeden z důvodů může být ten, že v konečném důsledku se v ní uplatňují představy jednotlivých členských zemí, a Rada proto nemá systematický zájem přenášet na EU pravomoc činit mimořádná opatření (děje se tak pouze v omezené míře, ad hoc způsobem). Kromě toho je Rada nejmocnější institucí EU. Pokud nějaké téma prohlásí za bezpečnostní problém, musí následně podnikat odpovídající kroky, zatímco Parlament v projevech svých členů zejména kritizuje neochotu či nečinnost ostatních.

Širokou škálu bezpečnostních argumentů uplatňovaných v Parlamentu (ve většině případech však spíše v umírněné formě) bychom měli chápat jako součást obecnějšího problému hledání prioritních oblastí, ve kterých by se EP jakožto volený orgán mohl opřít o témata „blízká občanům“ – tedy o konkrétní problémy, na nichž lze občanům EU prokázat význam a užitečnost společného unijního postupu. Páření po těchto tématech se řídí dvěma kritérii. Jednak je to důležitost problému z hlediska běžného občana a jednak by dané téma mělo vyzářovat jakýsi

specifický evropský charakter. Proto se bezpečnostní argumenty obvykle stáčeji ke sloganům jako „evropský sociální model“ a „lidská práva (jakožto evropská idea)“, případně k nutnosti zachování míru: evropská integrace představuje alternativu k válkám mezi evropskými zeměmi a k mocenskému vyvažování mezi nimi. S výjimkou tohoto mírového argumentu však není úplně zřejmé, proč by předkládané bezpečnostní úvahy měly nahradit standardní politický proces nebo jak by se vypořádaly s jistými principálními výhradami. Mírový argument však trvá v tvář národně orientované politiky (v neposlední řadě se to týká Německa) zaujímá zcela ústřední postavení v podpoře prointegrační politiky, a úspěšně tak pollučuje argumenty vzrývající suverenitu a národní identitu. Osobitě rysy vykazuje také argumentace environmentálními hrozbami, jež se dá vysledovat v dokumentech Parlamentu i Komise. V části 1.12. Pracovního programu z roku 1995 se píše: „Na mezinárodní úrovni bude EU dále rozvíjet výsledky summitu v Řím de Janeiro, a to tak, že bude usilovat o vedoucí postavení v globálních otázkách týkajících se životního prostředí a trvale udržitelného rozvoje a bude udávat tempo v řešení vzniklých problémů.“⁹⁹

Markus Jachtenfuchs ve své disertační práci na téma EU a sklenkový efekt (Jachtenfuchs 1994) ukázal, co je zde skutečně ve hře. Koncept vůdčího postavení, který Evropské unii přisuzuje na poli mezinárodní politiky životního prostředí zvláštní roli, původně vznikl v souvislosti s problémem sklenkového efektu, ovšem později byl „přenesen na úroveň environmentální politiky ES (Evropského společenství) jako celku“ (Jachtenfuchs 1994: 245). Především z hlediska Komise znamenalo vůdčí postavení v environmentálních záležitostech spojovací článek se samým procesem integrace a s mezinárodním postavením Evropského společenství.

„Vedoucí úloha v oblasti ochrany životního prostředí ukazuje ES jako nový druh velmoci, který se s aktuálními problémy chce vypořádat jim příměřeným způsobem, a staví tento obraz do protikladu s obrazem Spojených států coby tradicí moci, zanedbávající či ignorující problémy, jež nelze zvládat tradičními nástroji zahraniční politiky. Koncept „vůdčího postavení“ podtrhává ambice ES stát se moderní supervelmocí. Proszovaním tohoto konceptu může Evropská komise posílit svůj vlastní status reprezentativního a mluvčího orgánu Společenství“ (Jachtenfuchs 1994: 275).

Doposud útržkovitá zjištění se tedy v oblasti environmentální politiky skládají v mnohem jasnější obraz: konkrétní téma je formulováno v širším rámci „integrace“ jako takové, čímž obvykle získává specifický bezpečnostní charakter.

Hlavním příkladem této politiky je však oblast, jež v rámci unijního diskurzu představuje nejjednoznačnější sekuritizované téma: mírový argument ve prospěch integrace jakožto bariéry, která Evropu chrání před návratem k mocenským spo-

rům a ozbrojeným konfliktům minulosti. Tento rétorický obrat je v EU široce a pravidelně uplatňován a nese v sobě nejsilnější bezpečnostní náboj. Evropa jako politický projekt, jako historická událost, se nachází na křižovatce a při rozhodování o alternativních modelech integrace nebo fragmentace nacházejí bezpečnostní argumenty svoje nezastupitelné místo (Wæver 1996a, b; de Wilde 1996). Integrace pak představuje cíl sám o sobě (protože její alternativou je fragmentace, rozpad).⁴⁰ Legitimita k bezpečnostním krokům je tudíž získána na základě argumentu, který již dlouhodobě uplatňuje Komise a byrokratický aparát EU: totiž že jakákoliv konkrétní politická otázka by měla být předněm dvojitě vyhodnocení – z hlediska tématu samého a z hlediska pozitivních či negativních dopadů na proces integrace (Jachtenfuchs a Huber 1993). Po zapojení bezpečnostního argumentu získává pokračování evropské integrace na naléhavosti, neboť alternativním scénářem je samolibný proces fragmentace, nevyhnutelně ústící do kolapsu „Evropy“ jako politického projektu. Znovu by tak byla otevřena Pandořina skříňka rovnováhy moci, nacionalismu a válečných konfliktů, jinými slovy, Evropa by se navrátila do stavu bezpečnostní nejistoty minulosti. Gramatika evropské integrace se tak přibližuje funkční logice bezpečnosti. Existence či neexistence „Evropy“ tím dostává charakter „bytí či nebytí“ (pro podrobnější analýzu viz Wæver 1996b).

Z pohledu Evropy či Evropské unie se jedná o jedinečný a ústřední bezpečnostní argument, a z tohoto důvodu se patrně uplatňuje také jako organizující prvek v ostatních, méně propracovaných bezpečnostních otázkách. Jeho fundamentální charakter vyplývá ze skutečnosti, že jeho prostřednictvím je definována a ospravedlněna sama existence EU. V kombinaci s jinými sekuritizačními snahami narativně propojuje společenské, ekonomické, environmentální, politické a vojenské argumenty do konkrétní a srozumitelné osnovy. Odhaluje se nám zde multisektorová dynamika propojující zároven více sektorů? Nebo lze obhájit dominanci jednoho sektoru, protože se v principu jedná o politické úvahy? Tvrdíme, že tento obecný bezpečnostní argument prochází napříč sektory, a dává tak vzniknout „agregované bezpečnosti“, neboť čerpá ze sektorových bezpečnostních diskurzů. Kupříkladu v ekonomickém sektoru je otázka konkurenceschopnosti reformulována v termínech postavení Evropy jakožto globálního aktéra, čímž se do hry dostává i argument její politické „existence“ (neboli mezinárodního významu). Hrozby v podobě nových technologií, nezaměstnanosti a americké a japonské konkurence se v rostoucí míře stávají ústředními motiváčními tématy pro *nezhbytnost* integrace – tedy pro sjednocenou Evropu.

Z této stručné analýzy unijního bezpečnostního diskurzu lze vyvodit určité závěry, a to za prvé ohledně našeho textálně-intepretativního přístupu ke studiu bezpečnosti a za druhé ve vztahu k agregaci sektorů v podání aktérů bezpečnosti. Z metodologického hlediska jsou naše výsledky dosti povzbudivé. Bylo by velmi

ne přijemné, pokud bychom na žádné případy sekuritizace nenarazili, ovšem ještě horší situace by nastala, kdyby těchto argumentů byly v každém dokumentu stovky. Ve skutečnosti jsme identifikovali omezený analyticky zvládnutelný a smysluplný seznam. Čtyřikrát se takto angažovala Komise, přičemž jeden případ měl evidentně prvotádou důležitost, a osmkrát Parlament, přestože se většinou jednalo o ne zcela dotážené sekuritizační pokusy bez jasnějšího vymezení případných mimořádných opatření. Zajímavostí je, že Rada se k sekuritizačním krokům téměř neuchylovala. Plyne z toho jednoznačný závěr, že je skutečně možné na základě sekuritizačních kritérií interpretovat, zdali předkládané argumenty opevní se specificky existenciálními hrozbami (a pokud představují plnohodnotnou sekuritizační rétoriku, zdali z nich také vyplývají konkrétní mimořádná opatření, jež by překračovala standardní politické procedury). Na základě našeho teoretického rámce lze posoudit, které případy splňují kritéria sekuritizace, a které nikoliv. Nejedná se však o natolik formalizovaná kritéria, abychom po příkladu behavioralistů šedesátých let 20. století poslali stovky studentů do kódovacích laboratoří. Určitou roli zde hraje interpretace výsledků, ovšem nezdá se být úplně od věci usuzovat, že výzkumníci s dostatečnými znalostmi teorie sekuritizace by nezávisle na sobě dospěli k podobným, až identickým zjištěním.

Pokud jde o druhý cíl této kapitoly – potvrdit, či vyvrátit představu agregované bezpečnosti –, dospěli jsme ke třem zjištěním.

1. Sekuritizační snahy v různých sektorech jsou navzájem propojeny. Nejvýznamnější případy sekuritizace v narativní formě shrnují bezpečnostní prvky z různých sektorů a vykrešlují syntetické obrazy existenciálních hrozeb a nutnosti bezodkladného jednání – typickým příkladem je pokračující integrace Evropy.
2. Podobně jako v případě národů a států, jejichž organizačním principem a ústředním bezpečnostním tématem je identita, respektive suverenity, se rozmanité sekuritizační snahy v rámci EU sbíhají v konceptu integrace. Ta představuje ekvivalenční obecné měřítko bezpečnosti či ohrožení.⁴¹
3. Odlišná státní či politická příslušnost aktérů sekuritizace vede nejen k rozličným druhům sekuritizace. Proměnlivá institucionální uspořádání se liší také výběrem témat a důrazem, který je na ně kladen. To je přirozené vzhledem k rozdílnému postoji aktérů k dlouhodobé integraci. Konkrétním důvodem je pak nestejná míra odpovědnosti za realizaci a implementaci bezpečnostních opatření. Na aktech sekuritizace záleží, přestože se odvolávají na jeden a týž referenční objekt.

Závěr: Účely analýzy

Cílem našeho dosavadního přehledu různých způsobů agregace sektorů nemá být závěrečné prohlášení, že *ten či onen* druh bezpečnostní analýzy je za všech okolností tím nejvhodnějším. Naším záměrem bylo poukázat na odlišné účely, k nimž může být výzkum bezpečnosti využit. Postupná analýza jednotlivých sektorů zapadá do logiky komplexnosti, jež se v povrchní podobě projevuje jako touha po komplexnosti a v kultivovanější verzi jako makrohistorie. Opačný přístup, který studuje syntézu sektorů v podání jednotek bezpečnosti, má blíže k logice konstelací, jež se orientuje na analýzu aktuálního politického dění.

Pro řadu zastánců širšího pojetí bezpečnosti představuje bezpečnostní analýza důkaz komplexnosti. Zahnutím většího počtu sektorů se dává najevo, že tradiční vojenský přístup k bezpečnosti je nadměrně zjednodušený a jeho perspektiva velmi úzka. Odhalením dalších aktérů se pak vyvažuje exkluzivní důraz na stát. Není přitom důležité, jestli nové pojetí půjde natolik zjednodušit, aby z něho vyplynul nějaký další „příběh“ bezpečnosti; v prvé řadě jde o zpochybnění a odmítnutí přesplněných úzkých koncepcí: „Nezapomínejte na životní prostředí“ a „Tohle není zdaleka vše – bezpečnost znamená také...“ Obráz bezpečnosti v tomto pojetí pak připomíná jakýsi kontrolní seznam, rozsáhlou matici, kde sloupce budou tvořeny jednotlivými sektory a řádky nejrůznějšími aktéry. Poté je možné například prohlásit, že: „Máme zde všechny tyto možnosti – podívejme se, jakou podobu má bezpečnost tady v horním rohu (maximálně 4 políčka), ale ve skutečnosti jich je 25“ (srov. de Wilde 1995).

Oproti tomu orientace na bezpečnostní konstelace a reálnou funkční dynamiku směřuje k redukcí proměnných. V tomto pojetí chceme odhalit kritické body, v nichž se může rozhodovat o budoucím dění, a vlastně se tak věnujeme politické analýze – tedy takové analýze, která by mohla být užitečná při politickém rozhodování. Hlavní rozdíl mezi oběma pojetími spočívá v tom, na jaký druh analýzy se její autor chce zaměřit – buď bude studovat komplexnost situace, nebo dynamické uspořádání aktérů a témat.⁴²

První typ – matrice s množstvím políček – může být pro politické účely využit pouze na celkové, agregované úrovni, poněvadž jen zřídka kdy z takového shrnutí plynou konkrétní analytické závěry o konkrétní bezpečnostní situaci. Lze ho využít pro účely kritiky stávající politiky, která se ukazuje jako příliš zříznutá a omezená. Pokud ale nechceme tvrdit, že každému z 25 políček by měli politici přikládat stejnou čtyřprocentní váhu, o správném politickém postupu nám tato matrice příliš mnoho nevypraví. Tato metoda, stejně jako velká část liberalistických teorií mezinárodních vztahů, tedy naráží na obecný problém: ve snaze podat co nejpodrobnější obraz bezpečnosti (světového uspořádání) celou záležitost pouze komplikuje, místo aby se vydala cestou simplifikace – tedy cestou, po níž, když už

nic jiného, chtějí kráčet i realistické teorie mezinárodních vztahů (někteří autoři to poznamenali, že „chtějí“ je slabé slovo).

Toto „maticové“ pojetí bezpečnosti je užitečné také z hlediska makrohistorie (např. Buzan 1995a; Buzan a Little 1994, 1996; Buzan a Segal 1997), jež se z mětje na globální, teoretickou analýzu vývojových tendí a v rámci této analýzy směřuje k rozložení a následnému zpětnému složení (agregaci) sektorů bezpečnosti; jaký je obecný trend v otázce relativního významu jednotlivých sektorů? Které vazby mezi ekonomickou a politickou bezpečností mohou vysvětlit globální vývojové trendy? V jedné analýze je tak shrnuta celá řada událostí a rozhodnutí přičemž jeden ze závěrů může například znít, že stále více bezpečnostních konfliktů se soustřeďuje okolo environmentálních témat. Takový shrnující závěr se pak může stát součástí velkého příběhu o směřování mezinárodního systému na konci dvacátého století (a na počátku třetího tisíciletí).

Pokud však chceme analyzovat konkrétní oblasti současného politického dění mnohem vhodnější je využít druhého přístupu. V analýze tohoto typu usilujeme o odhalení aktuálních konstelací politických sil, hlavních konfliktních linií, klíčových rozhodnutí, křížících se tlaků působících na hlavní aktéry a pravděpodobných dopadů jejich reakcí. Nemůžeme například zkoumat Evropu sektor po sektoru – jednotky bezpečnosti jsou uzlovými body bezpečnostního dění a způsob, jakým zvládají či navzájem vyvažují hrozby z různých sektorů, se projeví v celkové konstelaci jednotlivých bezpečností. Reálné bezpečnostní problémy zainteresovaných aktérů – jejich sekuritizační snahy – pak představují základní stavební kameny této konstelace.

V této kapitole jsme také ukázali, že aktéři skutečně jednají podle předpokladů agregované bezpečnosti – své bezpečnostní úvahy týkající se jednoho sektoru nechávají ovlivňovat bezpečnostními problémy ze sektorů ostatních, případně všechna aktuální bezpečnostní témata spojí a o své reakci rozhodnou na základě nějaké překlenovací narativní formy, jež strukturuje samo jejich chápání bezpečnosti. Zdali například nějaké ekonomické téma obdrží visáčku bezpečnostního problému, souvisí to s tím, jak zainteresovaní aktéři obecně vnímají své vzájemné vztahy. Poznáme-li Turecko některá svá hospodářská opatření ve vztahu k Sýrii, bude to druhou stranou s největší pravděpodobností považováno za bezpečnostní problém, neboť Turecko ovládá zdroje pitné vody, na nichž je Sýrie závislá. Turecko-syrské vztahy jsou navíc poznamenány problematikou kurdské menšiny, již Sýrie využívá jako protiváhy ke svým zranitelnostem. Pokud ale podobná opatření zavede Polsko ve vztahu k České republice, mnohem pravděpodobněji zůstane celá záležitost v rovině ekonomických sporů – ostré kritice se Polsko sice nevyhne, ovšem jako bezpečnostní problém, hrozba nebo akt agrese takové jednání vnímáno nebude.

Jelikož se nám takto potvrdil předpoklad multisektorové sekuritizace, stejně jako předpověď z části „Vazby napříč sektory“, že regionálně-teritoriální sub-

systémová úroveň stále představuje významnou rovinnou bezpečnostních interakcí, otevírá se nám podle všeho cesta k reformulaci teorie bezpečnostních komplexů v jazyce postsuverenity. Analýza bezpečnostních komplexů byla ve své původní podobě určena pouze pro studium státních jednotek (bezpečnostní komplex sestával výhradně ze států), navíc převážně ve vojenském a politickém sektoru. Přestože jsme z tradiční analýzy bezpečnostních komplexů vycházeli, prostřednictvím našich snah o rozšíření konceptu bezpečnosti (zahnutím nových nestátních aktérů a několika dalších sektorů bezpečnosti) jsme prokázali, že toto tradiční pojetí je nedostatečné. V části zabývající se novými sektory jsme dále došli k závěru, že bude nezbytné a zároveň užitečné posunout celkovou výzkumnou perspektivu směrem ke strukturativistickému chápání bezpečnosti, v němž se tento koncept stává spíše specifickou sociální praktikou než objektivní záležitostí hrozeb nebo psychologických dispozic. Po jistý čas nebylo zcela zřejmé, zdali bude možné koncept bezpečnostních komplexů na těchto rozsáhlejších a různorodějších základech skutečně přebudovat. Z analýz nabídnutých v této kapitole podle všeho vyplývá, že jsme i po tomto obratu schopni identifikovat aktéry sekuritizace a referenční objekty jejich sekuritizačních snah. To znamená, že v našich silách je i kompletní zmapování a analýza vzájemné interakce rozmanitých procesů sekuritizace – jinými slovy, analýza bezpečnostních komplexů.

7 ěry

Bezpečnostní studia: Nový rámec pro analýzu

Nový analytický rámec je výsledkem expanze bezpečnostní agendy, která nyní zahrnuje širší spektrum sektorů než jen vojenský a politický, jak tomu bylo v případě tradičního pojetí bezpečnosti. Rozšíření bezpečnostní agendy není jednoduchým nebo triviálním krokem, a navíc není úplně prosto politických konsekvencí. Nejde jen o to, že se před slovo *bezpečnost* přidá *ekonomická, environmentální* a *společenská*. Širší bezpečnostní agenda vyžaduje velice pečlivé rozvažování nad významem bezpečnosti, a následně uplatnění těchto poznatků na celou řadu případů bezpečnostní dynamiky, které se mohou zcela zásadně lišit od tradičních problémů vojensko-politické bezpečnosti. Již dříve jsme předestlali, že tento širší přístup neznamená úplně opuštění tradičního modelu bezpečnostních studií. Ve skutečnosti věříme, že z větší části ukončí spor mezi tradičními listy a zastánci širší agendy, který nabývá už poněkud scholastických rysů. Co je však důležitéjší, doufáme, že přispěje k rozpuštění umělých a neužitečných hranic mezi bezpečnostními studii a mezinárodní politickou ekonomikou jako společenskovoední disciplínou (*international political economy, IPE*). Značná část bezpečnostní agendy v novém analytickém rámci spadá do výzkumné oblasti IPE, v neposlední řadě kvůli tendenci liberální ekonomiky přelévat (*spill over*) bezpečnostní témata do ostatních sektorů. Proto bude nezbytné, aby bezpečnostní studia využívala expertních poznatků dostupných v rámci IPE. Tato vazba zpětně umožní IPE postavit se čelem k bezpečnostním otázkám vyplývajícím z její vlastní agendy, místo aby je – jako dosud – vytěšňovala do sterilní a spíše nepřátelské hraniční zóny mezi „pásmem míru“ jako předmětu IPE a „pásmem konfliktu“ jako sféry bezpečnostních studií.

V předchozích osmi kapitolách jsme rozpracovali nový analytický rámec pro výzkum bezpečnosti. V kapitole 2. jsme vložili metodologický postup pro porozumění sekuritizačním procesům v kterémkoliv sektoru bezpečnosti. Pokud bychom neměli k dispozici obecnou metodu, na jejímž základě lze odlišit bezpečnostní problémy od běžných politických témat, koherence širšího pojetí bezpečnostních studií by byla pouhou iluzí. Hrozilo by nebezpečí, že všechna problémová témata by byla bezmyšlenkovitě zařazena do kategorie bezpečnostních problémů. V tradičním pojetí bezpečnostních studií byla bezpečnost uzavřena téměř výhradně do vojenského sektoru, čímž se tradicionalistické vyhnuli hlubším úvahám nad tím, co vlastně bezpečnost ve své podstatě znamená. Ve třetí kapitole jsme si navíc všimli, že některé aspekty vojenské politiky mohou spadat mimo oblast bezpečnosti.

V kapitolách 3.–7. jsme tuto výzkumnou metodu aplikovali na pět nejvýznamnějších bezpečnostních sektorů. Ze tří důvodů je sektorový přístup pro nový analytický rámec nenahraditelný. Za prvé, zachovává silnou vazbu k tradičním bezpečnostním studiím. Přestože tradiční přístup zůstává více či méně uzavřen v jednom sektoru, může být na druhou stranu poměrně snadno zakomponován do širšího, multisektorového pojetí. Prostřednictvím sektorů bezpečnosti se tedy udržuje kompatibilita mezi starými a novými výzkumnými přístupy, přičemž poznatky první skupiny mohou být plynule začleněny do výzkumné agendy té druhé.

Za druhé, přidáním slova „bezpečnost“ k sektorovým označujícím (ekonomický, environmentální a podobně) se v sektorovém přístupu odráží reálné používání jazyka. Tyto rétorické obraty tvoří neoddělitelnou součást procesu sekuritizace, a to navzdory skutečnosti, že v rámci bezpečnostního diskursu často vyjadřují spontánní nebo povrchné taktické kroky, jež mají v politických šarvátkách dodat na váze konkrétním tématům. Pokud jsou však tyto diskursivní manévry realizovány úspěšně, mohou vést k mnohem hlubším politickým důsledkům. Sektory pak představují svěbytné diskursivní arény, v nichž mohou rozmanité hodnoty (suverenity, blahobyt, identita, udržitelný rozvoj a tak dále) zaujmout ústřední postavení v mocenských bojích. Diskursivní sektorová rétorika si následně žádá analytickou reflexi, která ožejími možné scénáře dalšího vývoje.

Dostáváme se tak ke třetímu důvodu, proč má sektorový přístup smysl. Jeho prostřednictvím lze porozumět nejrůznějším charakteristikám bezpečnosti, které vyplývají ze širšího pojetí bezpečnosti agendy. Přestože některé tyto charakteristiky jsou všem sektorům společné, v každém z nich se zároveň objevují svěbytní aktéři, referenční objekty, funkční dynamika a rozpory, jež je nutné pochopit ve vztahu ke konkrétnímu sektoru. Tento pět kapitol tedy mělo v první řadě identifikovat nové nebo odlišné charakteristiky bezpečnosti, které budou následně zahrnuty do širší bezpečnosti agendy. Druhý úkol sektorových kapitol spočíval v prozkoumání důsledků, jež by v rámci bezpečnosti analýzy takové rozšíření agendy mělo pro postavení regionálních skupení.

Rozložení bezpečnosti do jednotlivých sektorů na jednu stranu přináší nepoznanou hojnost poznatků a informací, zároveň se však otevírá problém, jak vlastně výzkum bezpečnosti zorganizovat. Dostáváme jednoduše čtyři nové oblasti zkoumání, které zavěsíme na agendu tradičního studia bezpečnosti a budeme je studovat povětšinou ve vzájemné izolaci, nebo lze všech pět sektorů integrovat v rámci jednoho výzkumného pole? V osmé kapitole jsme zaznamenali, že modely bezpečnostních vztahů v různých sektorech se někdy sblíhají v rámci mnohavstevnatých komplexů (například když regionální bezpečnostní vztahy v jednotlivých sektorech zůstávají uzavřeny ve stejném geografickém prostoru). Obecně však platí, že sektory se natolik překrývají a vzájemně na sebe působí, že jejich izolovaná analýza by byla krokem špatným směrem. V osmé kapitole jsme na tomto základě argumentovali, že jednotky bezpečnosti integrují jednotlivé sektory, jednak prostřednictvím svého politického rozhodovacího procesu a jednak ve způsobu, jakým spolu vzájemně interagují. Politicky vzato tedy existuje jedno integrované pole bezpečnosti.

Z nového analytického rámce vyvstává řada otázek: (1) Jaké důsledky můžeme očekávat pro klasickou teorii bezpečnostních komplexů? (2) Na jaké problémy naráží náš sociálně-konstruktivistický metodologický aparát? (3) Jak si tento nový analytický rámec stojí ve srovnání s tradičním přístupem ke studiu bezpečnosti z hlediska svých předností a nedostatků? Odpovědi na tyto otázky budeme hledat v této poslední kapitole.

Důsledky nového pojetí bezpečnostních studií pro klasickou teorii bezpečnostních komplexů

Náš projekt začínal otázkou, jak sloučit regionální zaměření klasické teorie bezpečnostních komplexů (KTBK) s rozšířenou agendou bezpečnostních studií. Jelikož jsme v této knize předložili podle našeho názoru přesvědčivé argumenty ve prospěch nového analytického rámce, nemůžeme se tomuto obecnějšímu úkolu vyhnout. Na první pohled jsme si řádně zkomplikovali život, neboť jsme původně úhlednou a jednoznačně definovanou teorii zatížili bezpečím složitých a leckdy těžkopádných konstrukcí. Klasická teorie bezpečnostních komplexů kopírovala způsob myšlení tradičních bezpečnostních studií – státoцентриčný a soustředěný na bezpečnostní otázky vojensko-politického charakteru. V rámci tohoto vojensko-politického kontextu poskytovala KTBK důvody, proč předpokládat vznik regionálních uskupení, vysvětlovala, jak jsou vnitřně strukturovány a jakým způsobem se v nich zpřiosvědčkovává intervence vnějších mocností, a naznačovala cesty ke konkrétní do jisté míry i predikci možných výsledků. Nezastihl náš útok na tradiční bezpečnostní studia náhodou také klasickou teorii bezpečnostních komplexů?

Odpověď může znít ano i ne. Ve prospěch negativní odpovědi hraje skutečnost, že ačkoliv jsme odmítli výzkumnou metodu tradičního studia bezpečnosti, nevylili jsme s vaničkou i předmět studia, který jsme pouze identifikovali jako součást naší rozsáhlejší představy bezpečnosti. Orientace na sociálně konstruovaný, spíše než objektivní koncept bezpečnosti klasickou teorií bezpečnostních komplexů nijak nenarušuje, protože tento prvek v ní byl již předem zabudován – konkrétně v důrazu kladeném na vztah přátelství a nepřátelství jakožto klíčovou proměnnou strukturující oblast bezpečnosti, z níž vyplývá celé spektrum vznikajících konfliktů, bezpečnostních režimů a bezpečnostních komunit. Představa intersubjektivní konstrukce procesů sekuritizace a desekuritizace bez problémů zapadá do představy vzájemné bezpečnosti závislosti, jež tvoří jádro KITBK. Stačí si vzpomenout, jak skončila studená válka, jak probíhala desekuritizace v Jihoafrické republice nebo jakým způsobem jsou udržovány při životě procesy sekuritizace na Blízkém východě a ve vztazích mezi Indií a Pákistánem – a slučitelnost obou koncepcí bude zřejmá. V této perspektivě zůstává KITBK relevantním výzkumným nástrojem, za předpokladu, že naslanou odpovídající podmínky.

Spokojit se pouze s výše řečeným by však znamenalo velice neinspirativní závěr. Ze zjištění v kapitolách 3.–7. jasně vyplývá, že v každém z nově přidávaných sektorů se lze setkat s pozoruhodnou regionální bezpečnostní dynamikou. V některých případech se sektorové regionalizační dynamiky sblíží a vytvářejí vícevrstevnaté bezpečnostní uskupení, jež lze zkoumat jako samostatný komplex. Přestože analytický postup po jednotlivých sektorech může být díky svým přednostem dobytým výchozím bodem, logika mezisektorového přelévání témat se významně uplatňuje téměř vždy. Jak jsme navíc ukázali v osmé kapitole, k reintegraci sektorů se uchylují i aktéři bezpečnosti v průběhu vlastních procesů sekuritizace. Nejzákladnější obavy dané jednotky ovlivňují způsob, jakým jsou v určitém sektoru vnímány hrozby, i kdyby měly pocházet z jiného sektoru. Vzhledem k této pestřejší a složitější koncepci bezpečnosti se nabízí otázka: můžeme klasickou teorii bezpečnostních komplexů reformulovat tak, aby byla použitelná i v podmínkách, kdy stát už nepředstavuje jediný referenční objekt bezpečnosti a kde se bezpečnostní vztahy již dávno neomezují pouze na vojensko-politický sektor?

Připomeňme si základní definici bezpečnostního komplexu z první kapitoly:

„Mezi státy uvnitř těchto komplexů je vzájemná bezpečnostní závislost výrazně intenzivnější než v případě států nacházejících se mimo ně. Bezpečnostní komplexy jsou charakterizovány relativní intenzitou mezistátních bezpečnostních vztahů, na jejichž základě se uvádějí distinktivní regionální modely bezpečnosti ovlivněné rozložením moci i historicky danými vztahy přátelství a nepřátelství. Bezpečnostní komplex definujeme jako skupinu států, jejichž hlavní bezpečnostní náhledy a starosti jsou natolik provázané, že problémy

národní bezpečnosti každého z nich nelze přiměřeným způsobem analyzovat či řešit odděleně. Dynamiku a strukturu bezpečnostního komplexu utvářejí státy, nacházející se v jeho rámci – konkrétně pak to, jak se navzájem vnímají a jak mezi sebou interagují.“

Ve světle zjištění, k nimž jsme v předchozím textu dospěli, bude nutně tuto definici poznamenat tak, aby byla slučitelná s novým analytickým rámcem. Za prvé se jedná o to, že teorie bezpečnostních komplexů ve své původní podobě vycházela z regionální logiky, na níž se podílely výhradně státy a jejich interakce (viz kapitola 1., část „Klasická“ teorie bezpečnostních komplexů“ a „Překonání klasické teorie bezpečnostních komplexů“). V politickém a vojenském sektoru stála za utvářením regionálních komplexů s jejich specifickými bezpečnostními dilematy, rovnováhou moci a vztahy přátelství a nepřátelství právě demonstrace síly jednotlivých států a její vnímání ze strany ostatních. V novém analytickém rámci již nemůžeme bezpečnostní komplexy omezovat pouze na vnitrostátní a mezistátní vztahy či na politicko-vojenská témata, poněvadž ty budou muset částečně ustoupit jiným jednotkám bezpečnosti a jejich aktuálním tématům.

Druhý problém se týká otázky, zdali je představa výhradně decentralizovaného či „zezdola nahoru“ (*bottom-up*) mířícího postupu při konstrukci bezpečnosti nadále udržitelná. Přestože si tento způsob konstrukce bezpečnostních regionů zachovává přednostní postavení, setkali jsme se i s regiony utvářenými centralizovaně, „odshora dolů“ (*top-down*). V environmentálním a s jistými výhradami i v ekonomickém sektoru mohou regiony vznikat jako modely bezpečnostních vztahů v rámci systémových procesů, například když skupina zemí pocítuje tožné dopady globální změny klimatu nebo když se nějaké uskupení států ocitá na periferii hospodářského dění.

S touto druhou obtíží se lze vypořádat s pomocí konceptuálního spektra, jež zahrnuje komplexy vzniklé na základě konfliktu (*conflict formation*), bezpečnostní režimy a bezpečnostní společenství. Klasická teorie bezpečnostních komplexů předpokládala, že bezpečnostní komplexy vytvářejí ze střetávání bezpečnostních úvah a starostí (tedy zezdola nahoru) a že se mohou nebo nemusí dále rozvíjet do kooperativnějšího modelu vzájemné bezpečnosti závislosti (tedy stále v decentralizovaném směru). Tato představa platila pro Evropu a zdálo se, že podobné případy nacházíme i v dalších částech světa (jihovýchodní Asie, jižní Afrika, Severní Amerika...). Ve vojensko-politické sféře nenabízejí dějiny příliš mnoho příkladů opatného postupu a i do budoucna zůstane tento předpoklad do značné míry platný. V první kapitole „Regiony“ jsme tuto regionalizační dynamiku vysvětlili „nelybostí“ či teritoriální ukotveností dominantní politické jednotky – státu.

Tato logika se neomezuje pouze na vojenský a politický sektor. Setkáváme se s ní také v sektoru životního prostředí, neboť některá environmentální témata jsou

Výrazně ovlivněna geografickými faktory. Například politika vodních zdrojů se z velké části týká konkrétních podmnožin aktérů, provázaných silnou vzájemnou závislostí ve vztahu k danému říčnímu systému, moří nebo problémů znečištění. V takových případech tvoří regionální bezpečnostní komplex v dané zeměpisné oblasti horní hranici politického úsilí reagujícího na určitá environmentální témata. S decentralizovanou konstrukcí regionálních komplexů se setkáváme i v dalších sektorech. Ve společenském vstupují do interakce teritoriálně ohraničená společenství s distinktivní identitou. V ekonomickém sektoru se státy sdružují a vytvářejí regionální zóny volného obchodu, společné trhy nebo hospodářské unie. Požad má tato interakce podobu bezpečnostního režimu nebo bezpečnostního společenství (spíše než konfliktní charakter), může velice snadno reflektovat a také zpětně ovlivňovat charakter bezpečnostních vztahů vně tohoto komplexu. Pokud zainteresované jednotky dospějí spíše ke kooperativním než soupeřivým bezpečnostním vztahům, může se tak otevřít nejen cesta k (vy)řešení aktuálních bezpečnostních dilemat, ale také možnost společného postupu vůči vnějším aktérům. Úvahy tohoto typu ukazují, jak přistupovat k bezpečnostním regionům vzniklým centralizovaně, „odshora dolů“.

Prostřednictvím rozšířené agendy bezpečnosti můžeme načrtnout obraz vzájemné regionální bezpečnosti závislosti, pramenící spíše z kolektivních reakcí na vnější systémové tlaky než z konkrétních interakcí mezi jednotkami daného komplexu. Lze si například představit ustavení regionálního bezpečnostního komplexu na základě sdílených obav o stabilitu liberálního mezinárodního ekonomického řádu nebo na základě úvah o dopadu globální změny klimatu na zásoby pitné vody. Vzniká-li vzájemná bezpečnostní závislost tímto centralizovaným způsobem, zdá se být vysoce pravděpodobné, že výsledný bezpečnostní komplex bude mít spíše přátelský či kooperativní charakter (bezpečnostní režim nebo společenství) než podobu nepřátelského střetu konfliktních linií. Přestože společně pocítované hrozby mohou někdy zasit zmo nepřátelství, mnohem pravděpodobnější se zainteresované jednotky ještě více semknou. V rámci analýzy přitom musíme dávat pozor, abychom chybně nezaměňovali subregionální bezpečnostní režimy a bezpečnostní komplexy. Rada pro spolupráci zemí Perského zálivu (Gulf Cooperation Council, GCC) sice dává vzniknout bezpečnostnímu režimu, nicméně stále tvoří součást subkomplexu Perského zálivu, a nelze ji tedy považovat za svébytný bezpečnostní komplex.

Logika regionalizace tedy může ve všech sektorech představovat důsledek decentralizovaných procesů, jejichž horní hranice se nachází právě na regionální úrovni. Regionalizace však může vycházet také z centralizovaných procesů. Vznik regionálního subsystému je pak stimulován globálními strukturami, interakčními kapacitami a procesy. V prvním případě zni hlavní metodologický problém takto: která úroveň, na níž lze hledat zdroj vysvětlení, aniž by přitom naše analýza jevila

známky inkoherece, je nejnižší? Obejdeme se bez argumentů vyšší analytické úrovně? Jinými slovy, co máme pokládat za nejužší možný kontext určitého bezpečnostního tématu? O tento metodologický přístup se opírá klasická teorie bezpečnostních komplexů.

Ve druhém případě je tímto minimálním kontextem globální úroveň. Z metodologického hlediska se zde v prvé řadě ptáme, zdali umístění zdrojů vysvětlení na globální rovinu umožňuje jednotnou analýzu bezpečnostních témat v rámci systému. A pokud nikoliv, vykazují zjištěné odlišnosti nějaké koherentní vzorce bezpečnostních vztahů, na jejichž základě bychom mohli usuzovat na přítomnost specifických regionálních či neregionálních subsystémů? Rozdíl spočívá v tom, že regiony vzniklé „zezdola nahoru“ existují v rámci mezinárodního systému nezávisle na něm, zatímco „odshora dolů“ formované regiony jsou výsledkem jeho fungování. Vzhledem k celkovému charakteru globálního mezinárodního systému budou regiony vznikat jako kombinace decentralizovaných a centralizovaných procesů, přičemž jeden z nich bude obvykle jednoznačně převládat.

V první kapitole v části „Klasická“ teorie bezpečnostních komplexů“ jsme objasnili, že bezpečnostní komplexy jsou nakonec definovány interakcemi zúčastněných jednotek. Otázka jejich centralizovaného či decentralizovaného vzniku se tedy dotýká pouze prvotních příčin tohoto procesu: bezpečnostní komplex jako takový je ve své podstatě vzorcem bezpečnostních interakcí. Z toho vyplývá, že už v rámci klasické teorie bezpečnostních komplexů byl přítomen konstruktivistický prvek, totiž že bezpečnostní komplex je tvořen reálným jedním států (nikoliv tím, co o svých činech prohlašují – nevěme se například, jestli si řádit Avatár tým, co o svých činech prohlašují – nevěme se například, jestli si řádit charakterem bezpečnostních obav a kroků, na něž reagují). Pokud by například výzkumník došel k závěru, že z hlediska „objektivně“ existujících hrozeb představuje region Blízkého východu nesprávné měřítko pro definici hrozeb a sekuritizační kroky – a že by se místní aktéři měli spojit v boji proti *skutečné* hrozbě, tedy Západu – neznamenalo by to prakticky nic. Skutečnost by navzdory tomuto zjištění vypadala tak, že státy by se stejně nacházely v osídlech vzájemného soupeření a nesmířitelných koalic, na jejichž základě vzniká regionální bezpečnostní komplex. Podobně i bezpečnostní komplexy vznikající okolo tématu znečištění moří a oceánů jsou strukturovány skutečným chováním aktérů a konstelací jejich bezpečnostních vztahů.

Novinka oproti KITBK spočívá v tom, že klasická teorie předpokládala decentralizovaný proces vzniku bezpečnostních komplexů, tedy že vybraný komplex vzniká ze vzájemného střetávání bezpečnostních obav a reakcí daných jednotek v rámci regionu. My jsme v této knize poukázali na možnost, že kauzální šipka může mířit i opačným směrem. Někdy proto bude nutné vysvětlovat vznik regionálních komplexů z perspektivy systémových struktur a procesů. Sám komplex je nicméně stále

definován jedním a interakcemi jednotek v daném regionu. Pokud by tomu tak nebylo – kdyby jeho vymezení záviselo výhradně na globálním dění –, nejednalo by se o regionální bezpečnostní komplex. Argumenty zdůrazňující povahu společných bezpečnostních problémů („odshora dolů“) tedy nikdy nemohou vyčerpávat všechny explanační potenciály; jedná se pouze o usnadňující podmínky. Samotný akt sekuritizace si zachovává autonomní postavení. Bezpečnostní komplex jako takový je proto vymezen procesy sekuritizace, které v jeho hranicích probíhají.

S přihlédnutím k předchozím úvahám můžeme definici bezpečnostního komplexu pozměnit následujícím způsobem:

„Mezi jednotkami uvnitř těchto komplexů je vzájemná bezpečnostní závislost výrazně intenzivnější než v případě jednotek, které se nacházejí mimo ně. Bezpečnostní komplexy jsou charakterizovány relativními intenzitami bezpečnostních vztahů, na jejichž základě se utvářejí distinktivní regionální vzorce ovlivněné rozložením moci i historicky danými vztahy přátelství a nepřátelství. Bezpečnostní komplex definujeme jako *skupinu jednotek, jejichž nejvýznamnější sekuritizační či desekuritizační akty (případně oboje) jsou natolik provázané, že bezpečnostní problémy každé z nich nelze přiměřeným způsobem analyzovat či řešit odděleně*. Dynamika a struktura bezpečnostního komplexu obvykle utvářejí jednotky nacházející se v jeho rámci – konkrétně pak to, jak se navzájem vnímají a jak mezi sebou interagují. Může však také vyrůstat z kolektivních sekuritizačních kroků reagujících na vnější tlaky; jež jsou výsledkem fungování komplexních metasystémů, jako jsou například celoplanetární životní prostředí nebo globální ekonomika.“

Vyřazení touto přepracovanou definicí se můžeme pustit do smiřování teorie bezpečnostních komplexů a našich tvrzení o bezpečnostních konstelacích aktérů z osmé kapitoly. Jaký význam si udržuje konkrétní regionální uskupení, platí-li, že aktéři skládají celkový obraz bezpečnosti dohromady z několika sektorů, z nichž mohou fungovat odlišné bezpečnostní dynamiky? Zůstává relevantní pouze v případě, že jasně navrch získá logika vojensko-politické bezpečnosti, nebo lze s tímto uskupením pracovat i v dalších oblastech rozšířené bezpečnosti agendy?

Bezpečnostní konstelace (security constellations) představují mnohem širší koncept než „bezpečnostní komplex“, neboť se v nich odrážejí celkový úhln všech možných bezpečnostních vztahů na kterékoliv analytické úrovni. Tento koncept je nutné chápat nikoliv pouze v kontextu bezpečnostních komplexů, nýbrž ve vztahu k celkové struktuře, již jsou tyto komplexy součástí. KTBK umístila bezpečnostní komplexy na regionální úrovni jakožto jednu z vrstev čtyřstupeňového analytického rámce, zahrnujícího substanci, regionální, meziregionální a systémovou rovinu. Každé z těchto „pater“ představovalo distinktivní úroveň interakce: uvnitř států

(přičemž pozornost se obracela především ke slabším státům), mezi státy (s následným ustavením regionálních komplexů), mezi komplexy (což byla menšinová či zbytková kategorie, s výjimkou oblastí s nestabilními hranicemi mezi komplexy) a mezi velmocemi (jejichž vztahy vymezovaly systémovou rovinu, nebo, jak by řekl neorealista, polaritu systému). Pro účely analýzy měly být tyto čtyři roviny odděleny a v dalším kroku pak opět složeny dohromady, aby se před výzkumníkem rozvinul celkový obraz bezpečnosti. V závislosti na cílech analytického zkoumání byla nakonec jedna z těchto rovin vystavena do popředí (ať už se jednalo o konkrétní stát, region nebo mezinárodní systém jako celek).

Bezpečnostní konstelace lze vtěsnat do podobného, i když patrně o něco komplikovanějšího rámce. Odráží se v nich celé spektrum bezpečnostních vztahů, na něž jsme v souvislosti s lokalizační, regionalizační, subglobalizační a globalizační dynamikou narazili v kapitolách 3–7. Podobně jako v klasické teorii bezpečnostních komplexů nemáme ani tady důvod předpokládat, že v teritoriálně koherentních regionech by se měla projevovat více než jedna podskupina bezpečnostních konstelací. Zaměříme se na ně proto, že v dosavadním výzkumu byly jako strukturující prvky mezinárodní bezpečnosti spíše opomíjeny, přestože ve zprostředkování vztahů mezi lokálními jednotkami a vnějšími mocnostmi hrají významnou roli. Ve srovnání s analytickým rámcem KTBK bude koncept bezpečnostních konstelací téměř stoprocentně generovat mnohem rozsáhlejší soubor neregionálních subglobálních vztahových modelů (jako příklad může sloužit uskupení států vyvážejících měď nebo skupina zemí ohrožených vzestupem hladiny moří a oceánů).

Orientace KTBK na politicko-vojenském otázkou vytlačovala neregionální subglobální vztahové vzorce na okraj pozornosti. Jelikož povaha politicko-vojenských vztahů silně závisí na zeměpisné vzdálenosti, interakční kapacitu zainteresovaných jednotek určuje především to, kdo mají za své sousedy. Hrozby tohoto typu mnohem účinněji působí na kratší vzdálenosti. Vzájemná bezpečnostní závislost sousedících zemí proto obecně bývá mnohem hlubší než ve vztahu k ostatním. Identita stejně jako politická, vojenská a ekonomická moc dominantních jednotek systému – států – navíc z velké části pramení z jejich práva na teritoriální suverenitu. V tradiční teorii bezpečnostních komplexů proto mezinárodní systém sestával z geopoliticky vymezených slabejších kamenů: států, regionálních bezpečnostních komplexů a globálních struktur. Neregionální subsystémové modely vztahů by v tomto sektoru byly velkým překvapením, pokud by se vůbec nějaké rozvinuly.

Vezmeme-li však v úvahu ostatní sektory a jednotky, obraz bezpečnosti se před našima očima mění. Zejména vztahy jednotek v rámci ekonomického a environmentálního sektoru v mnohem menší míře podléhají vlivu geografické vzdálenosti, čímž se otevírají nové příležitosti pro utváření neregionálních bezpečnostních uskupení. Neregionální subsystémy sestávají z jednotek, jejichž společné zájmy nemají se sdílením hranic mnoho společného. Jedním z příkladů je AOSIS neboli

Aliance malých ostrovních států, sdružující potenciální oběti stoupající hladiny moří a oceánů. Pokud jsou katastrofické scénáře pravdivé a politici na mezinárodní úrovni neuspějí v hledání léku na globální oteplování, těchto 35 států zmizí z mapy světa. AOSIS bezpečnostby představuje vzájemně provázanou subsystémovou podmožinu států, ale netvoří homogenní region. Neregionální subsystémy se obvykle ustávají ve vztahu ke konkrétním tématům a vznikají centralizované, „odshora dolů“. Kromě společných obav z globálního oteplování nemají státy sdružené v AOSIS prakticky nic společného. Z toho vyplývá, že na rozdíl od regionálních subsystémů se zde překrývání regionů v jednotlivých sektorech s největší pravděpodobností nedočkáme.

Stejně jako v případě klasické teorie bezpečnostních komplexů zaujímá i v perspektivě bezpečnostních konstelací regionální úroveň významné postavení. V některých oblastech či obdobích tomu tak být nemusí – podobně jako v rámci KTBK – a po aplikaci širšího pojetí bezpečnostní agendy se můžeme na subsystémové úrovni setkat stejně tak dobře s neregionálními jako s regionálními uskupeními. Abychom pochopili, proč bezpečnostní komplexy za těchto okolností nevznikají, museli bychom kromě dosud jmenovaných nástrojů vysvětlení (překrytí *lowerylay*) a existence velice slabých států, které nejsou schopné dostatečných interakcí, na jejichž základě by mohly vznikat regionální formace) uvažovat také v perspektivě sektorově specifické dynamiky. Pokud bezpečnostní agendu tvoří především ekonomické nebo environmentální problémy, regionalizační dynamika může být slabá (avšak nemusí, neboť záleží na druhu bezpečnostního tématu). Máme však dobré důvody se domnívat, že i v novém analytickém rámci zůstane regionální úroveň jedním z ohnisek pozornosti bezpečnostní analýzy.

1. Dokud budou mít na politické dění největší vliv státy, teritoriální aspekt zůstane důležitou součástí bezpečnosti a bude dále nadržávat utváření regionálních komplexů. Jinými slovy, politické reakce států budou stále vytrusiat z jejich teritoriální identity. V sedmé kapitole jsme poznamenali, že politický sektor v jistém smyslu prostupuje všemi ostatními sektory. Význam regionálních komplexů by se zřetelně snížil pouze tehdy, vrátí-li by se politika do časi středoměku, kdy rozdělení politické autority zčásti záviselo na jiných než teritoriálních principech.

2. Na základě dostupných poznatků lze usuzovat, že dynamika regionální bezpečnosti zůstává celosvětově významná v sektorech, ve kterých jsou bezpečnostní vztahy nejvíce závislé na geografické vzdálenosti (tedy v politickém, vojenském a společenském sektoru). Nové vzniklé bezpečnostní komplexy, například na Balkáně, na Kavkaze a v západní Africe, stejně jako ty dlouhodoběji fungující (např. jižní Asie a jižní Afrika), zjevně vykazují kombinaci politicko-vojenských a společenských bezpečnostních dynamik, aktérů a referenčních objektů. Za takových okolností budou regionální komplexy i nadále předpokládáním výsledkem

bezpečnostních vztahů. Existence těchto regionálních formací navíc ovlivňuje způsob, jakým jsou vnímána teritoriálně mnohem slaběji vymezená bezpečnostní témata v ekonomickém a environmentálním sektoru. Jakmile se v nějaké oblasti setkáme s regionálními strukturami, ovlivňuje to naši optiku, jíž pohlížíme na dění v ostatních sektorech. Patrně nejmarkančnější je tato skutečnost pozorovatelná v evropském kontextu: EU představuje právě takovou kombinaci ekonomických a politicko-vojenských záležitostí. Opáčně se bude situace vyvíjet ve východní Asii, kde případná dynamika ekonomického regionalismu naráží na bariéru v podobě konfliktního charakteru bezpečnostního komplexu, vznikajícího v rámci vojensko-politické oblasti.

3. Některá environmentální a ekonomická témata díky své vnitřní struktuře dále posilují již existující regionální bezpečnostní komplexy. Problémy se sdílenými zdroji pitné vody na Blízkém východě nebo otázka ropovodů a plynovodů v bývalém Společenství nezávislých států proto pouze přispějí k dlouhodobé funkční logice regionalizace.

Konstruktivistický přístup

V této části chceme zodpovědět otázku, kam s tímto analytickým rámcem patřime na ose od konstruktivismu k objektivismu. Náš přístup založený na konceptu sekuritizace budeme porovnávat na jedné straně s tradičními bezpečnostními studii a na straně druhé s kritickými bezpečnostními studii. Bude se jednat o poměrně složitý postup, neboť tuto osu je nutné poměřovat hned dvakrát – jednak ve vztahu k „bezpečnosti“ (do jaké míry je bezpečnostní povaha témat produktem sociální konstrukce) a také v souvislosti s obecným charakterem společenských vztahů. Zejména ve srovnání s kritickými bezpečnostními studii se ukazuje, že jeden přístup je konstruktivističtější z hlediska jedné osy a druhý z hlediska druhé osy. Abychom pochopili rozdíly mezi nimi, musíme tyto dvě roviny odlišit.

Tradiční bezpečnostní studia jsou většinou objektivistická v tom smyslu, že se soustředují na identifikaci skutečných hrozeb, nejlepší způsoby, jak se s nimi vypořádat, a – coby problém druhého řádu – jak se aktérům na základě rozumových či byrokratických selhání a chyb daří či nedaří bezpečnostní politiku zvládat. Objektivistická jsou tradiční studia i v druhém, obecném smyslu. Státy zde představují jakési předteoretický dané, věčné jednotky. Zájmy jsou chápány jako objektivní a chování státu popisují pravidla, jež nemají daleko k exaktním zákonům přírodních věd – jako například rovnováha moci a teorie závodů ve zbrojení.

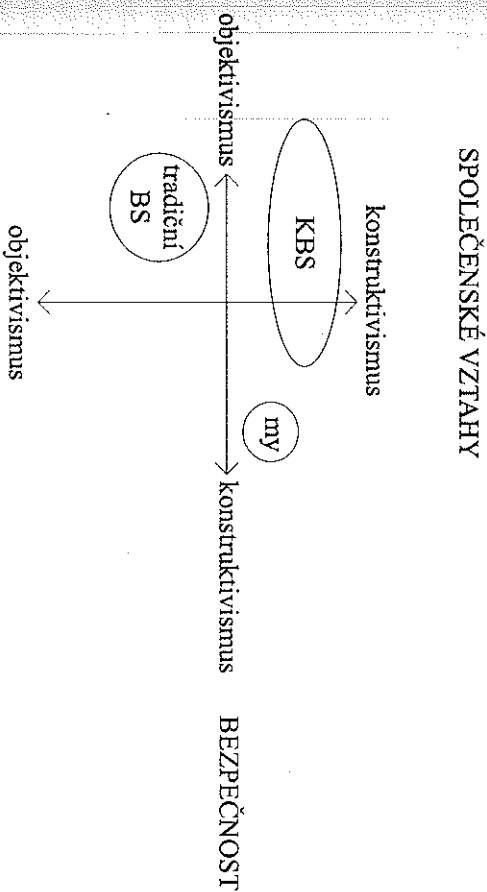
Kritická bezpečnostní studia naproti tomu pojímají systém převážně z konstruktivistické perspektivy. Je-li faktem, že v dané oblasti hrají ústřední roli státy, jedná se o vítězství mocenské politiky, která potlačuje ostatní dimenze reality.

Pokud by se prostřednictvím emancipační politiky – a za podpory kritické teorie – podařilo těmto v současné době marginalizovaným entitám získat silnější postavení a větší hlas, mohly by postupně vytlačit stáry z jejich dominantní pozice.⁴³ Ve společenském světě nefungují žádné železné zákony, všechna pravidla lze zrušit – a je právě úkolem kritické teorie, aby na toto upozornila a aby také odhalila, jakým způsobem a proč začaly být některé bezpečnostní logiky považovány za nutné a nezměnitelné, ačkoli jsou ve skutečnosti časové a místně nahodilé.

Ve vztahu k samotnému problému bezpečnosti však kritická bezpečnostní studia oproti očekávání ustupují z konstruktivistických pozic. Jako součást útoku na převládající bezpečnostní diskurz(y) se KBS často uchylují k mobilizaci jiných bezpečnostních problémů – životní prostředí, chudoba, nezaměstnanost –, které prohlašují za důležitější a existencně závažnější, a snaží se tak relativizovat konvenční chápání bezpečnosti. V posledku tak kritická bezpečnostní studia kopírují tradici a objektivistické pojetí bezpečnosti: analýza bezpečnosti spočívá v identifikaci *reálných* hrozeb a je to právě výzkumník, kdo může určit, zda-li se v daném případě o bezpečnostní problém skutečně jedná a kdo je jím ohrožen. Tento přístup také často přispívá k sekuritizaci stále rozsáhlejších sfér společenského života (Wæver 1995b). První generace zastánců širšího pojetí bezpečnosti, například skandinávská škola výzkumu míru prodiskutována v první kapitole, pak v našem schématu 9.1. většímu patří do levého horního rohu (objektivní bezpečnost, konstruované společenské vztahy). Kritická bezpečnostní studia se částečně odlišují svou příbuzností s poststrukturalistickým proudem, který zdůrazňuje politickou povahu procesu definice bezpečnosti a v našem schématu tak zasahuje do pravého horního kvadrantu.

Náš přístup orientující se na proces sekuritizace je radikálně konstruktivistický, co se povahy bezpečnosti týče, přičemž bezpečnost nakonec představuje svébytný druh společenského jednání. Bezpečnostní témata se stávají bezpečnostními tématy prostřednictvím aktu sekuritizace (srov. kapitola 2). Nesnažíme se dohlédnout dále a rozhodnout, zda-li se *skutečně* jedná o bezpečnostní hrozbu (tím by se náš sekuritizační přístup redukoval na teorii správného a špatného vnímání hrozeb). Bezpečnost je vlastností, již akteři svým sekuritizačním jednáním obdařují vybraná témata. To znamená, že je způsobem popsáním v této knize prosazují do arény politických bojů, a následně se snaží o získání přízné dostatečně velké části posilčáctva, aby tak legitimovali následná mimotřádná obranná opatření.

Schéma 9.1.: Školy v rámci bezpečnostních studií

Definice bezpečnosti jako sebereferenční praxe musí mít z logiky věci radikálně konstruktivistický charakter – na ose bezpečnosti. Na druhé ose společenských vztahů však zastáváme o něco objektivističtější postoj než většina zastánců kritických bezpečnostních studií. V rámci širše konstruktivistické pozice, která společenské vztahy nepovažuje za neměnné zákonitosti, nýbrž za produkt lidského jednání v každém okamžiku otevřený změnám, lze poukázat na nahodilý charakter kterékoli konstrukce (například států nebo skupinové identity) a založit další analýzu na možnosti její změny či reformulace, a to částečně právě díky odkrytí jejich konstitutivních procesů. Nebo také můžeme předpokládat trvalejší charakter dané konstrukce a pro účely analýzy ji považovat za stálou veličinu (přičemž proměnlivost budeme hledat v jiných dimenzích společenských vztahů).

Z tohoto druhého přístupu nevyplyvá, že danou společenskou konstrukci musíme chápat jako *nezbytně* *nahodilou*, ze své podstaty a navždy nezměnitelnou (Buzan a Wæver 1997). Struktury představují sedimentované sociální praktiky, které aktuálně nejsou předmětem politických střetů, a většina lidí tudíž nevidí jejich nahodilost a možnost změny. Můžeme s nimi proto počítat jako s pravděpodobným rámcem bezpečnostních debat, ale zároveň je zde – v kritičtějším smyslu – neustále možnost poukázat na jejich nahodilou povahu a zabývat se případnými alternativami.

Domníváme se, že právě tento bod vyvolal nejvíce kritických reakcí na naši předešlou knihu. Jelikož jsme bezpečnost zkoumali z hlediska identit (šlo tedy o společenskou bezpečnost), museli jsme se dopustit objektivizace identit (pro

nejšlinější kritiku tohoto druhu viz McSweeney 1996). Identity *chápeme* jako produkt sociální konstrukce, ale nikoliv v radikálnějším smyslu než ostatní společenské struktury. Stejně jako ony mohou i identity petrifkovat a stát se poměrně konstantním společenským prvkem, s nímž je natuto takto operovat. V jistých momentech dovoluje tento „inertní konstruktivismus“ využit analytické postupy velice blízké objektivistickému pólu – například Waltzovu neorealismu, pokud ovšem výzkumník má na paměti, že nakonec není ontologicky zakotven ve Waltzově naturalismu a atomismu, nýbrž v té či oné podobě konstruktivismu, či dokonce – ve shodě s klasičtým realismem – že jeho ontologie stojí na rétorických manévrech (Dessler 1989; Buzan, Jones a Little 1993, část 3.; Weaver 1994, v tisku-b).

Jelikož se snažíme do konstruktivismu opět začlenit prvek kontinuity (a v jiných kontextech dokonce představu struktur), nehodláme předkládat takovou teorii bezpečnosti, jež by pouze kritizovala a říkala, jak by všechno mohlo být jinak, než je teď. Chceme mimo jiné pochopit, proč aktéři jednají určitým způsobem, a ne jiným, přičemž tyto poznanky by měly platit nejen dnes, ale pokud možno i v budoucnosti. Strukturální změna je sice jednou z možných strategií pro zvyšování bezpečnosti, ovšem nikoliv pokaždé tou nejrozumnější. V mnoha případech může výzkumník spíše pomoci, pokud porozumí existujícím modelům bezpečnostních vztahů mezi jednotkami, a přispěje tak k odvrácení eskalace konfliktu, obecně pak k vysoupení z bludného kruhu bezpečnostní nedůvěry směrem k řízeným bezpečnostním komplexům a v konečném důsledku i k bezpečnostním komunitám.

Náš relativně objektivistický postoj ke společenským vztahům má zřejmou nevýhodu v tom, že přispívá k reprodukci současného stavu věci, čili k naturalizaci toho, co chléji kritická bezpečnostní studia rozvrátit. Výhoda – čímž se naprosto shodujeme s klasičtými bezpečnostními studií – pak spočívá v tom, že může napomoci při zvládnání bezpečnostních vztahů.

Výhody a nevýhody našeho radikálně konstruktivistického pohledu na bezpečnost jako takovou pravděpodobně vzbudí větší kontroverze. Hlavní nevýhodou je nemožnost v rámci tohoto přístupu opakovat určité sekuritizaci (kupříkladu problému imigrantů) argumentem, že se ve skutečnosti o bezpečnostní problém nejedná nebo že třeba živoňi prostředí představuje daleko větší bezpečnostní hrozbu. Můžeme diskutovat o konkrétních záležitostech týkajících se sekuritizace (zdali jsou odhady budoucího počtu imigrantů odpovídající, jestli soužitím s cizinci ztrácíji kultury na soudržnosti nebo zdali naopak vnitřně posilují). Ale jelikož smyslem bezpečnosti je pozvednout dané téma nad politickou úroveň, nemůžeme kritiku založit na kritériu pravdy či nepravdy. Zbývá nám pouze pragmatické či etické tázání po pravděpodobných dopadech daného sekuritizačního snažení. Pomůže k (vy)řešení problému – a jaké budou vedlejší účinky tohoto bezpečnostního zarámování? Můžeme tak ukázat zbytečnost konkrétních případů sekuritizace, ale jejich nesprávnost („falešnost“) je věc jiná.

Naše kritické reakce na sekuritizační kroky budou – neboť vycházíme z disciplíny mezinárodních vztahů a věnujeme se studiu bezpečnosti – z velké části pokračovat na jejich pravděpodobné dopady na vztahy s ostatními jednotkami. Tato sekuritizace vzbudí obavy u B a výsledkem bude bezpečnostní dilema. Naproti tomu desekuritizace tématu otevře cestu k jiným procedurám. Můžeme diskutovat o pravděpodobných důsledcích desekuritizace, ovšem debatu nelze uzavřít, jakým- si exaktním vědeckým důkazem o existenci bezpečnostní hrozby. To bychom se museli pohybovat v deterministickém společenském univerzu.

Většina našich poznámek se dosud týkala úlohy analytika, a tudíž výsostně politických otázek – což je poměrně zajímavé zjištění vzhledem k tomu, že naše disciplína si po dlouhou dobu nárokovala status bezhodnotové sociální vědy. Otevření této diskuse o sekuritizaci povede k aktivnějšímu zapojení ostatních proudů v rámci bezpečnostních studií do debat o politickém postavení výzkumníka bezpečnosti, což je jeden z kladů našeho radikálního přístupu.

Druhý soubor výhod a nevýhod této debaty o sekuritizaci se váže k tomu, které druhy analytických otázek pokládat můžeme a které naopak musíme nechat stranou. V prvé řadě se nám otevírá cesta k historizaci bezpečnosti neboli k analýze transformací v povaze jednotek bezpečnosti. Tradiční bezpečnostní studia pracují s jednotkami (státy) a nástroji (vojenská síla), jež z povahy věci čini neviditelnými ostatní bezpečnostní fenomény. Velká část kritických bezpečnostních studií zase vychází z individualistické, redukcionistické ontologie, což se projevuje ve snaze převádět veškeré dění na homogenní koncept individuální bezpečnosti. Výzkum sekuritizace může ukázat, jak a kdy se nové referenční objekty dostanou do takového postavení, že jejich jménem lze prosazovat bezpečnostní opatření. Kromě toho může také ukázat, do jaké míry nové sektory ve skutečnosti vykazují znaky politického jednání povýšeného na bezpečnostní rovinu. Můžeme nyní načrtnout obraz bezpečnostních vztahů, jenž představuje střední cestu mezi uzavřeným, předem definovaným pojetím tradicionalistů, expanzivním nadšením zasánců širší agendy, kteří vidí potenciální bezpečnostní téma ve všem, a nekompromisností kritické školy, podle jejichž stoupců by zase všechno mohlo být úplně jinak. Tradicionalistům bude tato mapa připadat příliš nestálá a pomíjíjí, protože se neopírá o materiální faktory, nýbrž o sedimentované modely bezpečnostních zvyklostí. Kritický teoretik v ní zase uvidí reakční snahu o reprodukci stávajícího uspořádání a rezignaci na emancipační ideál.

Nový analytický rámec ve srovnání s tradičním přístupem ke studiu bezpečnosti

Náš nový analytický rámec představený v této knize se od tradičního přístupu ke studiu bezpečnosti v prvé řadě odlišuje už volbou široké (multisektorové) agendy bezpečnosti, oproti tradiční úzké (monosektorové). Zastánci širší agendy musejí nechat otevřenou otázku relativního významu sektorů, jejich vzájemných vazeb a také v dané době převládajících druhů hrozeb, aktérů a referenčních objektů. Naproti tomu tradiční bezpečnostní studia bez výjimky přiznávají přednostní postavení jedinému sektoru (vojenskému) a jedinému aktéru (státu), přičemž berou v úvahu také vazby a působení z ostatních sektorů, jež se přímo týkají (použítí) ozbrojené síly. Oba přístupy si částečně odporují i z metodologického hlediska, neboť naše definice bezpečnosti operuje se sociálně konstruovanými hrozbami a referenčními objekty, zatímco tradicionalisté si drží svůj objektivistický náhled. Teoreticky by tento rozpor v aplikované metodě mohl vyústit v podstatně odlišné chápání bezpečnosti, a to i ve vojenském sektoru a ve vztahu ke státu. V praxi si však tradicionalisté nemohou dovořit příliš ostré odpoutání od sociálně konstruktivistického pojetí hrozeb, neboť by se tak vystavovali riziku marginalizace. Hrozí zde nebezpečí, že tradicionalistická objektivizace hrozeb a referenčních objektů je posune do role sekundizačních aktérů. Na toto nebezpečí ze strany tradičních bezpečnostních studií už dlouhodobě upozorňuje škola výzkumu míru a v poslední době také autoři z řad kritických bezpečnostních studií.

Odhlédneme-li od těchto metodologických rozporů, lze obecný předmět výzkumu tradičních bezpečnostních studií považovat za jednu z konstitutivních součástí našeho nového analytického rámce. Oběma přístupům je společný metodologický kolektivismus, na jehož základě od sebe oddělují mezinárodní bezpečnost a širší politickou teorii bezpečnosti. Na rozdíl od některých proudů výzkumu míru a kritických bezpečnostních studií jakožto jeho nečlověka vedlejšího produktu odmítáme společně s tradičním pojetím redukcionismu (neboli upřednostnění lidského jedince jako rozhodujícího referenčního objektu bezpečnosti), neboť jej považujeme za mylný přístup k analýze mezinárodní bezpečnosti. Tím nezpochybňujeme platnost a význam individuální bezpečnosti, pouze tvrdíme, že její přínos k pochopení mezinárodní bezpečnosti je spíše minimální. Pod pojmem mezinárodní bezpečnost máme na mysli především vztahy mezi kolektivními jednotkami a také způsob, jakým se tyto vztahy odrážejí na vyšších úrovních mezinárodního systému. I navzdory mnoha nejasnostem se nadále dřížme označení *mezinárodní*, jednak proto, že se jedná o zavedený termín, a také proto, že jeho nejednoznačnost předznamenává multisektorový přístup („národ“, spíše než „stát“).

Při porovnávání pozitivních a negativních stránek obou přístupů musíme vzít v úvahu přinejmenším dvě odlišné charakteristiky: relativní myšlenkovou sou-

držnost a způsob, jakým se dokážou vypořádat s potenciálně mocným rétorickým dopadem konceptu bezpečnosti.

Pokud jde o myšlenkovou soudržnost či koherenci, nelze patrně hovořit o významnějších rozdílech. Domníváme se, že jsme v průběhu knihy odpověděli na obvinění vzešlé z tradicionalistického tábora, které bylo nastíněno v první kapitole. Na základě podrobného vysvětlení sektorového přístupu a díky rozlišení mezi politizací a sekuritizací si můžeme zachovat svědčivé pole výzkumu a zároveň navrátit širší bezpečnostní agendě myšlenkovou soudržnost. Načtení z inkoherece se navíc nevyhnou ani tradiční bezpečnostní studia (Buzan 1987). Přestože jejich orientace na jediný sektor vzbuzuje povrchní dojem myšlenkové (a sociologické) koherence, hranice tohoto analytického přístupu nejsou v žádném případě jednoznačné. K jejich vynezení nepomůže (případně se o to dosud nikdo nepokusil) ani kritérium „použití síly“, což je zde nejběžněji využívaný koncept. Jakýkoliv podobný pokus rychle narazí na zjištění, že předmět výzkumu se rozplhává do rozsáhlých oblastí výzkumu míru a z velké části se překrývá i s obecným studiem mezinárodních vztahů. Oddělení tradičních bezpečnostních studií na jedné straně od realistických teorií mezinárodních vztahů nebo na druhé straně od rozsáhlých oblastí mezinárodní politické ekonomie (například teorie hegemonie) by představovalo mimořádné obřížný úkol. Nový analytický rámec je sice o něco komplikovanější než tradiční metodologické nástroje, ovšem činí si rovnocenný nárok na akademický respekt. Komplexnost tohoto rámce je navíc přiznaná a otevřená diskusi, nikoliv skryvaná a mlčky předpokládána.

Druhý bod srovnání mezi naším novým rámcem a tradičními bezpečnostními studii se týká jejich schopnosti vypořádat se s rétorickou silou konceptu bezpečnosti. Pro oba přístupy představuje bezpečnost „zmocňující“ pojem, neboť určuje prioritní politických témat a legitimuje použití ozbrojené síly; posílení pravomoci vlády, nárok na utajení a další mimořádná opatření. Způsob, jakým je bezpečnost chápána a jakým jsou realizovány sekuritizační kroky, velmi hluboce ovlivňuje charakter politického života v dané společnosti. Je všeobecně známým faktem, že nepřiměřená sekuritizace vede na mezinárodní scéně ke stavům analogickým s autismem a paranóii. Státy uzavřené před okolním světem, jako někdejší Sovětský svaz, Írán a Severní Korea, jež se pokoušejí v praxi realizovat zřetelně odlišné rozvojové projekty, se uchylují k sekuritizaci čelokoliv: od jaderných hlavíc a nepřátelských armád po ministerské a cizí populární hudbu. Takto dalekosáhlá sekuritizace dusí občanskou společnost, vede ke vzniku všudypřítomného státu založeného na donucovací moci bezpečnostního aparátu, ochromuje ve svém důsledku hospodářství a maximálně vyostřuje bezpečnostní dilemata ve vztahu k sousedním zemím, které s daným ideologickým projektem nesouhlasí. Vyvarování se nepřiměřené a iracionální sekuritizace tudíž představuje legitimní a vysoce významný cíl společenského, politického a ekonomického dění. Akademickou debatu o po-

vaze bezpečnostních studií proto nelze bez ztýrány zodpovědnosti pěstovat v izolaci od reálného politického dění ve společnosti.

Přátme se tedy, jak nejlépe omezit nároky na zavádění mimořádných opatření, aby poměr mezi náklady a výnosy sekuritizace zůstal pokud možno rozumný a vyvážený. Pokrok v této otázce je úzce propojen s řádově širším chápáním pokroku, aplikovaného na rozvoj západního mezinárodního společenství jako takového. Jeho počátky lze vysledovat možná už v budování hobbessovského státu v osmáctém století. Vznik Leviathana měl otevřít veřejnou sféru hospodářského a politického života, což by nebylo bývalo možné, aniž by se použili ozbrojené síly navrátit do rukou teritoriálně definovaného státu. Pod vládou Leviathana nemohli jednotliví občané řešit své hospodářské nebo politické spory tasením meče, ale museli se podřídit vládě práva a mechanismům tlu. Logika existenčních hrozeb a právo realizovat sílu v rámci politických či hospodářských vrahů tak zůstaly výsadou státu, a ve sféře meziobčanských vztahů tedy došlo k jejich výrazné desekuritizaci (Williams 1996, v tisku).

Tento vnitrostátní vývoj naznačil cestu k širšímu pojetí pokroku jakožto desekuritizace. Ten tvoří jádro liberálního projektu, který se od devatenáctého století snaží v myšlenkové i politické rovině oddělit fungování hospodářství od politických procesů. Do té míry, do jaké lze v této separaci skutečně úspěšit, probíhá desekuritizace i ve sféře mezinárodní ekonomiky a ponechává tak jedince, firmy a státy svobodnějšími ve sledování vlastních zisků, aniž by museli brát nadměrné ohledy na problém soběstačnosti a na kalkulaci relativních (nikoliv pouze absolutních) zisků. Tato oddělenost sfér a z ní plynoucí vzájemná závislost pak paradoxně vzbuzuje domněnku, že proces desekuritizace by se mohl „přelit“ i do oblasti vojensko-politických vztahů.

Ústředním stavebním kamenem ideologie kapitalismu je právě desekuritizace ekonomiky. Tento projekt byl zatím doveden nejdále v takzvaném „pásmu míru“, jak je nyní označováno západní mezinárodní společenství (Goldgeier a McFarai 1992; Singer a Wildavsky 1993; pro dřívější nástin viz Keohane a Nye 1977). S kolapsen opozičního komunistického projektu a jeho navenek uzavřených států a společností se nyní otevřela perspektiva širokosáhleho rozpuštění umělých hranic, ježž důsledkem by byla desekuritizace většího politických, společenských a ekonomických interakcí. Nejdále tento vývoj pokročil v rámci Evropské unie, ale projevuje se i v mnoha dalších částech světa v podobě posunu od moderního k postmodernímu pojetí státu a od uzavřenějších k otevřenějším politickým jednotkám.

Na první pohled by se mohlo zdát, že tento projekt, jenž usiluje o omezení rozsahu sekuritizace, zpětně podporuje tradicionalistické, úzké pojetí bezpečnosti agendy na úkor zastanců jejího rozšíření. Je proto spíše překvapením, že tradicionalisté této argumentační linie proti expanzionismům nevyužili, s jistotou výjimkou Daniela Deudneyho (1990) (k tomu můžeme připočítat i některé naše

dřívější úvahy; viz Buzan 1995b a Weaver 1995b). Širší agenda je vůči excesivní sekuritizaci zdánlivě zranitelnější než tradiční vojenské vymezování bezpečnosti (jež ovšem, pokud je jeho logika dovedena do krajnosti, může podrazit nohy samotné). Omezení bezpečnostních úvah pouze na vojenský sektor vyvolává uklidňující dojem „poslední instance“, a pohodlně tak zapadá do široce liberální ideologie, která od skončení studené války zažívá návrat na výsluní. Z tohoto úhlu pohledu se může rozšíření bezpečnostní agendy jevit jako krok zpátky. Jsou jím ohroženy desekuritizační úspěchy, o něž liberalismus tvrdě bojoval, a možná dokonce i vymožnosti Hobbessova státu-Leviathana za poslední tři staletí. Stejně tak se vymyká imperativům větší otevřenosti navenek, které v poststudenoválečnickém světě jasně převládají.

Nehodláme na tomto místě zpochybňovat všeobecný pokrok v charakteru západní mezinárodní společnosti, a v této knize stejně jako v dalších našich pracích se vyslovujeme ve prospěch desekuritizace coby dlouhodobého politického cíle. Významně si ale, že liberální pojetí desekuritizace se soustřeďuje v prvé řadě na odstranění ozbrojené síly jako nástroje bezpečnosti v osamělých sektorech, což v důsledku znamená ztrátu významu a marginalizaci samotného vojenského sektoru. Postupná demilitarizace sektorů je pro liberální přístup k desekuritizaci příznačná, a v tomto smyslu představují tradiční bezpečnostní studia jednu z jeho překvapivých odnoží (spíše než důsledek konzervativního smýšlení, jak by se mohl někdo zprvu domnívat). Vždyť co jiného je podstatou tradičních bezpečnostních studií než izolace vojenského sektoru coby ztělesnění „bezpečnosti“ (a v perspektivě některých jeho liberálních zastánců její následné vytláčení na okraj mezinárodních vztahů)?

Tento liberální přístup má své světě i stinné stránky. Představuje jeden ze způsobů, jak na desekuritizaci pohlížet, ovšem podle řady indicií nikoliv ten nejlepší a za současných podmínek rozhodně nikoliv ten nejvhodnější. Ironií osudu vyprovokoval mocný úspěch liberálního projektu hlasy žádající rozšíření bezpečnostní agendy a novou formulaci bezpečnosti v jiných než výhradně vojenských pojmech. Nový analytický rámeček proto považujeme spíše za konstruktivní a žádoucí reakci než za atavistický motivovaný útok na tři sta let probíhající liberální projekt.

Dokonce i během studené války se jasně projevovala dvě negativa liberálního přístupu, ztotožňujícího desekuritizaci s demilitarizací. Za prvé, se jednalo o jeho ideologickou roli v silové politice velmocí a za druhé, o jeho zranitelnost vůči politicko-vojenské logice „nekontrolována(tel)né sekuritizace“ (*oversecuritization*).

Liberální pojetí desekuritizace ať už záměrně či nevědomky legitimizovalo vznik poválečného amerického/západního impéria, které spíše než na tradičních evropských zvyklostech přímé politické kontroly stálo na požadavku otevřených hranic a volného přístupu na cizí tly. Vznik tohoto impéria byl umožněn díky desekuritizaci ekonomických vztahů. Hospodářská penetrace ze strany silných jednotek se tak stala legitimní praxí, přičemž politické bariéry zůstaly v cestě

slabším aktérům, kteří svoji bezpečnost vnímali v mnohem širším než jen vojenském horizontu. V perspektivě mnoha států a národů nacházejících se na periférii mezinárodního systému pak samy liberální snahy desekuritizovat politickou ekonomii představovaly významný bezpečnostní problém. Liberální definice bezpečnosti agendy sloužila především svým vlastním cílům a v ostatních částech světa budila odpor, bez ohledu na své jiné úspěchy. Liberální státy byly schopné prohlásit nevojenské bezpečnostní zájmy ostatních aktérů za nelegitimní, čímž z nich prakticky učinily poddané „normální“ politiky tržního hospodářství a politického pluralismu. Tato situace už sama o sobě opravňovala úsilí o rozšíření bezpečnosti agendy, ovšem podpory se tomuto úsilí dostalo pouze od slabých států, jež volaly po strukturální změně mezinárodního ekonomického řádu. V kontextu gigantického vojenského soupeření dvou supervelmocí pak tyto hlasy prakticky neměly šanci na úspěch.

Sám střet dvou ideologických bloků lze chápat jako důkaz, že politicko-vojenská logika bezpečnosti je náchylná k hrozbě nadměrné sekuritizace. Ztotožněním „bezpečnosti“ a „vojenské síly“ se západní – zejména pak američtí – politici představitele zapletli do objektivistické, zvržšíku determinované definice bezpečnosti, z níž bylo téměř nemožné uniknout. Právě tato definice poskytovala bezpečnostní logiku jaderné paritě se Sovětským svazem, vydláždila cestu k pohromě ve Vietnamu a legitimovala sebezmarzační mccarthysmu. Toto objektivistické, militaristické chápání bezpečnosti vede k jedinému výsledku: předem totiž vylučuje možnost zpochybnit jakékoliv sekuritizační jednání v jeho základu. Nechá-li se aktér uzavřít ve vojenském sektoru, jenž ztělesňuje údajně veškerou „bezpečnost“, a je-li zde postaven před bezpečnostní hrozbu, nezbyvá mu ve většině případů nic jiného, než přemýšlet o závažnosti této hrozby. Tento styl myšlení v podstatě neumožňuje vystoupit z vyjetých kolejí a ptát se, zdali by dané vojenské téma vůbec mělo podléhat sekuritizaci, neboť takový krok by vyžadoval nejen vhodnou argumentaci ohledně tohoto tématu, ale také fundamentální změnu parametřů bezpečnostního diskurzu. Jedna z výhod našeho přístupu orientovaného na proces sekuritizace spočívá v tom, že upozorňuje na odpovědnost, kterou na sebe politici, analytici, agitační a lobbisté dobrovolně uvalují, když otevírají bezpečnostní diskurz. Bezpečnostní zarámování témat (i jeho opak, desekuritizace) je otázkou *volby*, nikoliv důsledkem objektivních vlastností tématu samého nebo vztahu zainteresovaných aktérů. Tuto volbu je nutné ospravedlnit, a to tak, že se poukáže na priměřený charakter sekuritizačních (či desekuritizačních) kroků a na možné důsledky, které by úspěšné zavření tohoto procesu přineslo.

S koncem studené války, pronikáním tržního hospodářství téměř do všech oblastí bývalého komunistického bloku a se zesílením globálních finančních, investičních a výrobních procesů je rozšířené pojetí bezpečnosti agendy stále aktuálnější. Konec studené války alespoň dočasně minimalizoval vojenskou rivalitu

mezi velmocemi. Bezpečnostní otázky se dnes týkají spíše důsledků fungování liberalizovaného mezinárodního systému – jedná se tedy o témata, která zasahují silně aktéry neméně než ty slabší. Nejvýraznější se tyto nové vývojové trendy projevují v oblasti mezinárodní ekonomiky (Rosenau 1990; Ruggie 1993; Cerny 1995; Strange 1994). Vzestup významu ekonomické bezpečnosti neznamená jednoduše návrat do časté mekantilismu. Představuje reakci na nejvýznamnější hrozby, které byly generovány globální dominancí liberalismu – nebezpečí, že se aktér ocitne na krašším konci provazu čili mezi poraženými. Dále je to všeobecné riziko systémové, zejména pak finanční, nestability nebo nebezpečí odvrácené strany volného obchodu v podobě obchodu s drogami, zbraněmi a dalšími zakázanými produkty (např. freony). Závažnost ekonomické bezpečnosti dále vytrvá z dopadů globální ekonomiky na problémy životního prostředí, vnitrostátní politické autonomie a stability či vojenské soběstačnosti. Už v jedné z našich předchozích knih (Wæver a kol. 1993) jsme vyslovili názor, že k rozvinutí konkrétních problémů společenské bezpečnosti zásadní měrou přispěly některé z postmoderních liberálních aktivit v rámci mezinárodního systému – v prvé řadě máme na mysli integrační proces v EU.

Ve světě, jehož bezpečnostní struktura už není definována studenou válkou, má proto smysl obhajovat názor, že rozšířené pojetí bezpečnosti agendy je nezbytnou reakcí na globální triumf liberálního projektu. To je mimo jiné patrné, obrátíme-li naši pozornost k bezpočtu referenčních objektů na systémové a subsystémové úrovni, s nimiž jsme se setkali v průběhu kapitol 3.–7. Liberální projekt v jistých velice významných ohledech podle všeho uspěl ve snaze vytlačit vojenskou bezpečnost – a s ní i tradiční pojetí bezpečnostních studií – na okraj zájmu. Zároveň tak ale otevřel nové bezpečnostní problémy, jejichž řešení se neobejde bez analytického rámce, který zahrne více než jeden sektor. Hrozba nepřiměřené sekuritizace zůstává stále přítomna a jedním z klíčových úkolů nového rámce je právě poskytnutí analytických nástrojů, s jejichž pomocí bude možné identifikovat a kritizovat kontraproduktivní sekuritizační aktivity (včetně těch vojenských).

Bylo by však chybou předpokládat, že po skončení studené války došlo k úspěšné desekuritizaci bezpečnostních vztahů, či snad že vojenský sektor zůstává jedinou problematickou oblastí. Jednalo by se ještě o větší nedorozumění než v případě reakcí na rozšířenou agendu bezpečnosti. Základní přednosti našeho přístupu je konceptuální uchopení bezpečnosti jakožto „etiketizační“ aktivity (*labelling*), pomocí níž mohou být aktéři sekuritizace vedeni k zodpovědnosti, na rozdíl od jejího objektivistického chápání. Přestože náš multisektorový přístup otvírá dvířka k proliferaci sekuritizačních aktivit, jeho konstruktivistická metodologie poskytuje zároveň prostředky ke zpochybnění a politizaci každého konkrétního případu sekuritizace. To je v přímém protikladu k přístupu tradičních bezpečnostních studií, které sice bezpečnost uzavírají do přísně vymezených hranic jednoho sektoru,

ovšem zároveň tuto „svoji“ bezpečnost objektivizují, depolitizují a naturalizují, a takto ji prohlašují za jediný přípustný koncept. I v tomto ohledu se tedy nový analytický rámec může tradičnímu pojetí sméle postavit.

Poznámky

¹ Pozn. překl.: Tato kniha vyšla poprvé v roce 1998 a některé údaje a odkazy na „současné“ či „nedávné“ dění tomu mohou odpovídat. V zájmu zachování plynulosti a koherence textu jsme je nechávali ve větší míře připadli v původním významu. Týká se to i odkazů na literaturu, jež byla v dané době v tisku.

² Třetím možným adeptem je nově vzniklá disciplína „kritických bezpečnostních studií“, která usiluje o nalezení alternativ k realistickým, státocentrickým a pozitivistickým ortodoxím. Náš další výklad by mohl v určitých ohvích do této definice zádnitv zapadat, pravda je však taková, že nevyčaháme z žádých apriorně antisistních nebo antirealistických pozic a jsme vedeni spíše metodologickým kolektivismem než metodologickým individualismem. Více ke kritickým bezpečnostním studiím viz kapitola 2.

³ Pozn. překl.: Pojem „securitizing actor“ v této knize překládáme jednoduše jako „aktér sekuritizace“ nebo „sekuritizační aktér“. Ekvivalent „činitel bezpečnostní politiky“, navrhovaný jinými autory (viz Zeman, P., ed. – Česká bezpečnostní terminologie. Výklad základních pojmů. MPÚ, Brno 2002), nám připadá méně vhodné, zejména proto, že „sekuritizace“ má v tomto kontextu mnohem vyhraněnější význam než poněkud široký pojem „bezpečnostní politika“.

⁴ Jsme si vědomi faktu, že v některých jiných publikacích se termínu *region* používá v odlišném významu. Tento pojem byl poprvé použit na úrovni podjednotek. Ve Francii 19. století definovalo jedno z politických hnutí regionalismus jako ideál politické organizace, který se nacházel uprostřed kontinua mezi centralizovanou vládou a politikou autonomní. Také současně odborné časopisy jako například *Regional Politics and Policy* (vychází od roku 1990), *International Regional Science Review* (od roku 1975), *Journal of Regional Science* (od roku 1958) a *Regional Science Review* (od roku 1967) se ve svých článcích věnují převážně situaci etnických minorit ve speciálních „podjednotkových“ regionech, případně otázce administrativního řízení a plánování na různých politických úrovních – neboli problému politické centralizace a decentralizace. Kromě toho máme také Evropu regionů: současná mapa Evropské unie je rozdělena nejen hranicemi jednotlivých států, nýbrž také několika tisíci menších celků (takzvaná „švýcarská Evropa“) a v rostoucí míře také nejtranzitnějších transnacionálních „regionů“ (Pobalský region, Alpsko-jaderský region a další), jež bytchom v naší terminologii označí jako subregiony a transregiony. V této knize pojem *region* odkazuje k celku, který někdy bývá jinými autory označován jako makroregion (srov. Joenniemi 1993, 1997).

⁵ Bezpečnostní komplex není objektivní ve smyslu „nezávislosti na akteřech“. Bezpečnostní analýza ve své tradici podobě často vymezuje *region* „objektivně“ na základě geografických či historických znaků (viz například současně debaty o tom, zdali je Rusko součástí Evropy). V tomto smyslu je *region* pouze artemou otevřenou bezpečnostním vztahům, a nikoli vy oblasti, která je bezpečnostní politikou již definoána – významně v takovém případě vyhodnotit „objektivní“ realitu a na tomto základě rozřadit aktéry do příslušných regionů. Bezpečnostní komplexy jsou oproti tomu vymezeny bezpečnostními interakcemi mezi svými jednotkami. Jelikož zde zastáváme názor, že bezpečnost není objektivním jevem, nýbrž výsledkem chování jednotlivých aktérů, nejsou v tomto tradičním smyslu bezpečnostní komplexy objektivní. Zároveň by ale neměly být považovány za diskurzivní konstrukci závažnějších aktérů. Nezájmá nás (alespoň v tomto kontextu), zda se sami aktéři považují za součást samostatného regionu nebo jestli mají na skutečnou velikost svého regionu jiný názor. Není nutné, aby členové bezpečnostních komplexů vůbec operovali s termínem *bezpečnostní komplex* (viz poznámka 11). Analytici používají sousoví *bezpečnostní komplex* (čímž vymezují speciifický region) na základě kontingentní, historický jednotčné a s největší pravděpodobností proměnlivé konstelace vztahů, která je produktem vzájemně provázaného jednání zainteresovaných aktérů. Z toho lze vycházet při naznačování hranitních čar na bezpečnostní mapě a při uvádění teorie do praktického využití.

⁶ Pojem *bezpečnost* má dlouhou a složitou historii (Kaufmann 1970; Der Derian 1993; DeJmanea 1986; Corze 1984), ovšem ve čtyřicátých letech 20. století se jeho význam pro oblast mezinárodních vztahů poměně stabilizoval (Rosenberg 1993). Bylo tomu tak zejména proto, že tento význam do značné míry vyobčazel z dávného pojetí, v němž bylo slovo *bezpečnost* používáno mnohem méně systematicky. Hovořilo

se v něm o nezbytné potřebě a jeho zdrojem byl v prvé řadě koncept *státního zájmu* (Butterfield 1975). Ten byl obzvláště od poloviny 19. století, kdy stát vstupoval do čtyř právního soběmčení a sebekontroly, „uvážován jako oblast vládních aktů“, které nepodléhaly soudnímu přezkoumání. Tato vyhraněná oblast exekutivní moci je... omezením, ječ... bezpečnostní úvahy a kalkulace kladou na liberální demokracii coby nutnou podmínku pro její politickou přičinnost“ (Gordon 1991: 33; viz také Foucault 1991 [1978]). Tradici argumentu, že v mimořádných případech je vláda oprávněna použít všechny nezbytné prostředky, začíná být chápána jako specifický, výjimečný případ (Wæver 1988, 1995b). Tento význam bezpečnosti se rozvíjí nezávisle na použití pojmu pro nejrůznější oblasti vnitrostátního dění (akcí) určení shodné znaky spolu bezpečnosti sdíli, viz Kaufmann 1970). Mezinárodní bezpečnost se začíná týkat nových referenčních objektů a aktérů, a z tohoto důvodu chceme v téžší naší pozornosti udržet právě tento typ bezpečnosti. Nevyplácujeme však, že na něj v rostoucí míře nenarazíme také ve vnitrostátním kontextu.

⁷ Tento argument neříká, že témata náležející do soukromé sféry nemohou mít v jistém smyslu politický charakter, jak důrazně upozorňují feministky. Tvrdit takovou věc by znamenalo (1) jinní krok směrem k politizaci tématu.

⁸ Koncept silných a slabých států je rozpracován a definován v jedné z našich předchozích knih (Buzan 1991: 96–107) a vychází z vnitřní sociopolitické soudržnosti země – vysoké v silných státech a nízké ve slabých. Tento koncept by neměl být směřován s rozlišením mezi mocenskými silnými a slabými státy, které zachycuje jejich mocenské kapacity ve vztahu k ostatním.

⁹ Nejpropracovanější a nejkonzistentnější pokus o definici bezpečnosti a vyhodování bezpečnostních studií okolo centrální myšlenky, že smyslem a cílem tohoto oboru je napomáhat osobám v rozhodovacích pozicích, aby přisoudily správnou míru vlastní pozornosti hrozbám různého typu, podal Balakrishna (1997).

¹⁰ Význam „kulturního kapitálu“ pro schopnost realizace řečových aktů zdůrazňoval Pierre Bourdieu (1991 [1982]). Řečový akt nemá pouze lingvistickou složku; je zároveň sociálním jevem závislým na společenském postavení autora, a tudíž je v širším smyslu veškerá do předcházejících sociálních vztahů. Bourdieu ale tímto argumentem reagoval na sklonky některých poststrukturalistů a filozofů přirozeného jazyka přisuzovat abstrahně utvářející postavě čisté lingvistickým, vnitřním charakteristikám řečového aktu (Bourdieu 1996). Akceptoval tak kritické výhrady Judith Butler (1996a, b), že jellož řečový akt musí obsahovat určitou představu – jeho vlastním slovy – „sociální magie“, na jejímž základě jsou některé osoby všeobecně uznávány jakožto autority, a jiné nikoliv, nelze ho považovat za determinovaný, uzavřený neocikávaně mu výkon. Nejde pouze o problém formálního *postavení* autority (viz Austinův příklad, ve kterém se věta řádě zmocnění, 1975 [1962]: 8–15). Řečový akt s sebou nese performativní sílu, zčásti neme-í u Bourdieuovy terminologie, má onu magickou schopnost – věci se dějí už jeho samotným plněním. Řečový akt je zajímavý právě proto, že se v něm ukrývá podivný potenciál k porušování platných pravidel, k vytváření nových významů, které dosud nebyly integrovány do sociálního kontextu – tento kontext je tedy úspěšnou realizací řečového aktu proměňována nebo znovu uvážen. Přestože studium společenských podmínek úspěšných řečových aktů je důležitou složkou výzkumu, vždy si musíme ponechat otevřenou také možnost, že akt, janz byl již dříve doveden do úspěšného konce, a kterým proto odpovídají formální předložené zdroje a mocenské pozice, tentokrát svého cíle nedojde, a naopak, že noví aktéři mohou úspěšně realizovat neocikávané řečové akty (Butler 1996a, b; Derida 1977a [1972], 1977b, 1988). Proto lze na otázku „kdo vytváří bezpečnost“ a „jednálo se v tomto případě o sekuritizaci“ s definitivní platností odpovědět až při zpečetění pohledu (Wæver a kol. 1993: 188). Není možné, aby byly prostřednictvím jistých finálních kritérií úspěchu předem uzavřeny.

¹¹ V protikladu k tomu přispějí se jiné regionální výzkumy zaměřují na to, jak aktéři své regiony sami *konsrují* (Neumann 1994, Joenniemi 1992, Joenniemi 1997). Oba dva přístupy k problematické regionů jsou relevantní, ovšem každý pro jiné účely.

¹² Následující řádky jsou určeny zejména těm čtenářům, které zajímá naše přesné zařazení ve spektru teorii mezinárodních vztahů. Stát a státní suverenní nechapeme jako pevně stanovené hranice, ovšem zároveň si zachovááme skepsi vůči individualistmu coby tradiční alternativě k centrálnímu postavení státu. Snažíme se proto načrtnout obraz složeno z nejrůznějších druhů jednotek, který bychom mohli nazvat postsuverenním realismem. Jednotky se mohou překrývat (v kontrastu s teritoriální exkluzivitou suverenních států), to však nutně neimplikuje jakýsi benigní transnacionalismus, jehož důraz na mno-

honáobné identitní ukorvení jedině relativizuje existenci všech jednotek a kolektivních těles. Přestože ve světě bezpečnostních jednotek je každý jedinec „členem“ nějaké jedné jednotky najednou, nebudáme se zaměřovat na jakékoliv „zněkující“ dopady tohoto překryvání a místo toho zkoumáme, jak se dané jednotky dokážou prosadit v prostředí mocensky politicky připomenout v této souvislosti můžeme cito Susan Strange (diplomacie státu a firmy; 1994) a Roberta Kapana (velmi anarchická anarchie po konci suverenity; 1994). Každá z jednotek se může stát referenčním objektem sekuritizace, ale protože různé jednotky se jednak překrývají a jednak se nacházejí na různých úrovních, nelze nakreslit jasnou dělicí čáru mezi vnitrostátním a mezinárodním děním – vnitřní záležitosti jedné jednotky se mohou v naší plurální perspektivě ukázat jako procesy působící i navenek její hranice. Důležitější je ovšem rozlišení mezi individualní a kolektivní bezpečností. Předchozí argumenty jsou pro nás předkládaný projekt nastroje zásadní, protože kdybychom mohli jasně zaškatulkovat dění s vnitrostátním a mezinárodním dopadem, zahrávali bychom si s rizikem pohodného, bezpečnostního „zapachňo“ pohledu na politiku: vnitrostátní politika má normální, standardní průběh a bezpečnostní otázky se zde neobjevují, zatímco krajní možnosti jsou odsunuty do sféry mezinárodní politiky. V jiných částech světa ovšem „vnitrostátní“ a „bezpečnost“ synonymy nejsou. Tuto skutečnost lze pochopit, pokud se soustředíme na ty jednotky a společenské skupiny, které jsou v takových oblastech mobilizovány. Jejich vnitrostátní bezpečnostní vztahy ovlivňují i vztahy mezi jednotkami, protože v těchto světových končinách jsou nejsilnější referenční objekty rozsahem menší než stát.

¹³ Mřížeme si vzpomenout i na případy, kdy se do centra zájmu dostal konkrétní člověk: kupříkladu sarajevská dívka uprostřed války nebo Salman Rusahie. Mimořádná pozornost, již se jim dostalo, a rozsáhlejší zdroje určené k jejich podpoře jsou výrazem skutečnosti, že tyto osoby v očích ostatních reprezentují určité principy. Jednání ve prospěch konkrétního jednotlivce vždy musí předcházet „konstrukce“ této osoby coby představitelky určité společenské kategorie – například politického lídra, zástupce občanů, nezavistého intelektuála nebo modelového příkladu, který odhaluje nové skutečnosti.

¹⁴ Významnk může do bezpečnostního diskursu zasáhnout také tak, že napadne způsob, jakým aktéři používají slovo bezpečnost. Ledabý fráze o „ekonomické bezpečnosti“ nebo „environmentální bezpečnosti“ mohou být zpočtybný argumentem, že k bezpečnostním krokům ve skutečnosti nedošlo a že zanečesovaný aktér nedokázal přesvědčit své publikum o existencím charakteru hrozby. Při pohledu zrnějšíku nedokážeme přesně určit, zdali má hrozba ve vztahu k referenčnímu objektu doopravdy existenci charakter či nikoliv; lze ovšem studovat sám bezpečnostní diskurs a zjišťovat, jestli v naznačeném smyslu došlo k sekuritizaci hrozby. Tento argument primárně zasahuje do debaty o (ne)přijatelnosti pojmu bezpečnost jakožto označení pro určité téma. Při angažování přímo v politických debatách o sekuritizaci bude forma argumentace jiná; typicky se bude jednat o stovrání pravděpodobných důsledků, které s sebou ponese případná (de)sekuritizace problému.

¹⁵ V uplynulých patnácti letech se objevili impozantní počet článků a knih na téma bezpečnosti životního prostředí, až už spíše deskriptivních či zaměřených více teoreticky. Na tomto prostoru nemůžeme nabídnout vyčerpávající seznam literatury, ovšem zájmece může kromě zdrojů organizací Worldwatch Institute (např. Brown a kol. 1993); číté do Brown 1989; Carroll 1988; Kakkonen 1992, 1994; Levy 1995a, 1995b; Lodgegard 1992; Lodgegard a Orms 1992; Matthew 1995; Matthews 1989; Sjöstedt 1993; Thomas 1992; Westing 1988, 1990).

¹⁶ Měli bychom se však mít nadále na pozoru a nenechat se ošálit různými inými o dopadu přírodních neštěstí na lidský druh jako takový. Autoři zabývající se výzkumem katastrof a přírodních rizik spočítali procentuální poměr, jinné se v letech 1900–1990 podílely na úmrtíosti přírodní katastrofy: 48,6% obětí zemřelo v důsledku obanských válek a jiných nepokojů, 39,1% na hladomor a o zbylých 12,3% se mezi sebou podělila zemětřesení (4,7%), sopěné vybuchy (2,1%), ničivé vichřice (1,75%), epidemie (1,65%), povodně (1,6%) a jiná rizika (0,5%). (Zdroj: *Disaster History*, Significant Data on major Disasters Worldwide, Washington D. C.: Office of Foreign Disaster Assistance, 1990; citováno v Blaikie a kol. 1994: 4.) Pokud si uvědomíme, že většinu obětí ozbrojených konfliktů přinesly dvě světové války, vysnupuje hladomor ještě pronikavější jako nejvážnější potenciální ohrožení lidského života.

¹⁷ Populaci ukazatele vypadají následovně: v roce 1991 žilo 3,127 miliard osob v zemích s nízkými příjmy (v roce 2000 to bude činit 3,686 miliard), 1,401 miliard v zemích se středními příjmy (1,561

miliard v roce 2000) a 822 milionů v zemích s vysokými příjmy (864 milionů v roce 2000) (World Bank 1993: 288–289).

¹⁸ V roce 1991 se země sdružené v Organizaci pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (Organization for Economic Cooperation and Development, OECD) podílely na celkovém objemu emisí 49,5%, byly Sovětský svaz a východoevropské země 21,1%, Čína 11% a ostatní rozvojové země okolo 18,4% (tyto poměry jsou odvozeny z údajů v Thomas 1992: 171), pokud tyto údaje přepočítáme na jednoho obyvatele, pošli zemi sdružených v OECD se velmi zásadně zvýší, neboť jejich obyvatelstvo tvoří méně než 20% světové populace. Žádání z těchto zemí nedokázala naplnit cíle zachycené v Kármovské konvenci o znečištění klimatu, jež hovořily o snížení emisí na úroveň roku 1990. Mezitím se do roku 2025 pošli rozvojové země v důsledku industrializace a populačního růstu zvýší až k 50%. Odstařujícími příkladem je Čína, která v porovnání s rokem 1980 vypouští o 80% více sklenívním, a v roce 1994 se tak zdála na druhé místo žebříčku. Brazílie zvýšila v letech 1990–1993 emise o 8%, Indie o 13% a Turecko o 16% (Flavin a Tunali 1995: 13).

¹⁹ Tradice funkcionalistického myšlení se zrodila ve dvacátých a třicátých letech 20. století zásluhou autorů jako David Mitrany a Francis Delaisi (de Wilde 1991); ve čtyřicátých a padesátých letech pak dále zvětšovala. Následně se dočkala rozpracování v podobě nefunkcionalistické teorie integrace (Haas) a teorie sociální komunikace (Deutsch), ovšem v šedesátých letech byla zdiskreditována kvůli skleróze postihující evropskou integraci. V sedmdesátých letech se vrátila na výsluní zásluhou transnacionalismu a teorie vzájemné závislosti (Keohane, Nye, Rosenau) a rozvinula se v teorii mezinárodních režimů (Ruggie, Krastner, Keohane; viz Haansencleaver, Mayer a Rittberger 1996). Keohanův institucionalistický přístup je v tomto procesu zatím posledním krokem.

²⁰ V květnu roku 1995 došlo ke střetu mezi rybáři a kanadskými úřady. Ty argumentovaly environmentálními hrozbami, aby tak ospravedlnily uplatnění mimořádných opatření, zatímco rybářská komunita svůj protest legitimizovala odkazem na suverenity a mezinárodní právo. Jednalo se tedy o typický konflikt zájmů napříč sektory.

²¹ V roce 1990 žilo ve městech pouhých 14% světového obyvatelstva (Myers 1993a: 197).

²² Sempalatinsk-21 bylo označení pro tajné jaderné město Kurčatov v Kazachstánu, jedno z největších území, na němž probíhaly testy jaderných zbraní (akoliov ne jediné). Podle Doese a Geritise (1994: 423) bylo z celkových 270 milionů hektarů rozlohy Kazachstánu vyhrazeno 20 milionů pro jaderné testy. V letech 1949–1962 zde proběhlo 113 nadzorných zkušebních výbuchů, od přijetí Smlouvy o částečném zákazu zkušebních (Partial Test Ban Treaty, PTBT) pak dalších 343 podzemních jaderných výbuchů. V roce 1989 vzniklo protijaderné hnutí Nevada-Sempalatinsk a postupem času se stalo do jisté míry vlivnou politickou silou.

²³ Přestože naše kritérium pro „společnost“ nepožaduje, aby se daná skupina zabrala do jakési romantické, organické podoby, musí znamenat něco více než jen technický popis způsobu, jak „společnost“ ve svém nejslabším významu funguje a třetí pohromadě. Využijeme-li klasické distinkce mezi *Gemeinschaft* a *Gesellschaft* (Tönnies 1926 [1887]), může společnost představovat pouze racionální „smíru“ vztah vzájemně nezávislých jedinců (*Gesellschaft*), nebo může naopak zahrnovat i emocionální zářezky a jiné vědomí vzájemné organické propojení (*Gemeinschaft*). Jelikož *Gemeinschaft* se do angličtiny obvykle překládá jako *community* [a do češtiny jako společnost] – pozn. překl.), dalo by se argumentovat, že našim ústředním konceptem je ve skutečnosti bezpečnost *společensví* [v angličtině *community security* – pozn. překl.]. To však není dostatečné, protože v některých případech je možné chovat loajalitu ke *Gesellschaft* (v anglickém překladu *Tönniesovy knihy association* [a v českém „společnost“], čímž se pro českého čtenáře celá věc ještě dále komplikuje – pozn. překl.), aniž by na sebe tato loajalita brala podobu jakési organické propojenosti (viz např. Spojené státy americké). Pokud bychom se podívali šóobecně tendenci používat výraz „společnost“ pro označení obyvatelstva státu, dostali bychom v výsledku jednotky, které nejsou společností z hlediska vlastního sebehodnocení, ale jen na základě existence státu. V takové situaci by ze společenského sektoru vymizela schopnost nezávislého úsudku a všechno by dominovat začalo na pojetí státu.

²⁴ *Národ* zde odkazuje buď k etnicko-rasovému vymezení národa (germánské pojetí), nebo k více politicky definovanému, občanskému pojetí národa, pro něž někteří autoři upřednostňují označení „společnost“, například mnoho Nizozemců chápe loajalitu všech občanů ke svému státu napříč jejich etno-národní

sebe-identifikaci. Řekeno v našich pojmech, není zde protiklad mezi národem a společností, nýbrž mezi dvěma pojetími národa. My budeme užívat koncept „společnosti“ jako obecné označení pro všechny referenční objekty ve společenském sektoru (srov. Waever a kol. 1993, kapitola 2.).

²⁵ Různí autoři používají pojem *státní národ* odlišným způsobem, ovšem obvykle se chápe tak, že označuje národy „konstruované“ státem – tedy příhrady, kdy stát „předchází“ národu – v protikladu přímějším s tím, jak sebe sama chápe klasické národní státy; zde se předpokládá prvotnost národa před státem (Buzan 1991: 73–74).

²⁶ „To, co by Herder chápal jako národní diference (neboli, slovy Charlese Taylora, diference mezi dvěma společnostmi v rámci amerického národa), řešíme ve Spojených státech prostřednictvím konceptu *citizenship*“. A, hlavními kolektivními identitami, které si v současné Severní Americe označují uznání, jsou náboženství, gender, etnicita, rasa a sexuální orientace“ (Appiah 1994: 151).

²⁷ Podle Maxe Webera je politický celek vymezen svým vztahem ke konkrétním nástrojům – organizovanému násilí (1972 [1922]: 30). Stát je pak definován jako jedna z konkrétních forem politické organizace, a to taková, která „si v hranicích daného území... nárokuje monopol legitimního politického násilí“ (Weber 1972 [1922]: 822, v překladu autorů knihy). Stát je specifickým druhem *Herrschaftsverhältnis* [podminek vládnutí – pozn. překl.], v jejichž případě je dosažena legitimita nevytvářejší. Weber se tedy zaměřuje na způsob, kterým jinak proměnlivě a nestabilní vztahy docházejí institucionalizace a jejichž prostřednictvím se ustavuje politická autorita. V očích autorů jako Ernesto Laclau nebo Claude Lefort má oblast politická naprosto opačný smysl a charakter. Politizace znamená odnykání pevně fixovaných (uzavřených) vztahů, přičemž politično je zde stavěno do protikladu se „sociálním“, jež odkazuje k zavedeným společenským praktikám nereflexivně vnímaným jako „přirozený“ způsob bytí a konání na tomto světě. Díky politizaci mohou být tyto praktiky posunuty do sféry, kde probíhá ideové soupeření a každý člověk má možnost volby. Jakmile politické jednání uspěje ve snaze o „řiac“ nějaké hodnoty nebo praktiky, přestává být součástí politična – a politickým se stává takové jednání, které tenti nově ustavený řád nahloďává, neboť které narušuje jeho diskurzivní základy (Laclau 1990: 68).

²⁸ Na ose této třetí dimenze se „ovlivňování lidského chování“ přibližuje spíše k weboverskému pojetí a k jeho důrazu na správu společnosti, ovšem zároveň je, co se týče důsledků, o trochu otevřenější a vyzdvihuje pokus o změnu daného stavu přímějším o něco více, než byl podle standardní interpretace schopon Weber (akoliov Weber naděšně rád používal gerundia – podstatná jména vytvořená ze sloves – takže transformace „ovlivňování“ v aktivní jednání, proces či snaha změnit daný stav má nakonec stejně poněkud weboverský charakter). Toto weboverské pojetí chceme vyhradit pro „politiku“ v rámci politického sektoru, zatímco „politizaci“ budeme mluvit laclauovským významem slova „Politichem“ tudíž budeme označovat (někdy úspěšné) snahy lidských jedinců o nastolení různých řádů a uspořádání ve vztahu k organizaci politické moci, neboli „ovlivňování lidského chování za účelem vládnutí velkým skupinám lidí“.

²⁹ *Principy* se do postavení referenčních objektů bezpečnosti dostanou mnohem pravděpodobněji než hodnoty, protože principy je možné ponosit velmi snadno a méně významným případům lze takto přisoudit větší závažnosti, a to právě proto, že ohrožují nějaký princip. Ohrožení hodnot bývá odstupňovanější – o něco méně, o něco více –, a proto je jejich sekuritizace obtížnější. Pokud si za ústřední koncept bezpečnosti chceme zvolit hodnoty, pravděpodobně se dostaneme na cestu agregace a individualizace, která téměř najisto končí širokým záběrem sekuritizace. Veliká věc, i když si individualní lidské bytosti cení, je totiž stále „ohrožena“ z největším stran. Díky orientaci na principy si zachovávají naši koncepty, v jejímž rámci mohou být referenční objekty prohlášeny za existující ohrožené; v sázce pak je – alespoň podle některých sekuritizace – samo jejich přežití. Hodnoty ukazují ve směru gradualismu, individualní bezpečnosti a nikdy nekonečné expanze sekuritizačních kroků; principy naopak uchovávají „bud“ anebo“ charakter rozhodování, intersubjektivní konstrukci hrozby i omezenější agendu bezpečnosti.

³⁰ Jednotková a pojednotková rovina splývají v jednu, neboť z hlediska interakce žádá úroveň jednotek v pravém slova smyslu reexisuje. Pokud mezi jednotkami dochází ke vzájemnému působení, vznikají buď subsystémy (subsystémy neregionálního charakteru nebo regionální bezpečnostní komplexy), nebo jejich interakce tvoří jednu ze součástí celkové systémové struktury. Jestliže ke vzájemnému působení dochází v rámci jednotky, jedná se o interakci mezi pojednotkami a tuto dynamiku chápeme jako lokální. Komplikovanými hraními případy jsou interakce napříč hranicemi jednotek mezi pojednotkami, které svou velikostí přibližně odpovídají jednotkám. Ty zahrnujeme pod kategorií lokalizace.

³¹ Použití výrazu *jednotka bezpečnosti* – v poněkud vágnějším významu ve srovnání s předchozí sbahou o preciznost ve vztahu k referenčním objektům a akterům – je zde motivováno argumentem na konci kapitoly 2, kde se hovoří o tom, které jednotky tvoří slavně kamery bezpečnostních komplexů.

³² Slovo *konvergence* zde používám, abychom zdůraznili, že celek není tvořen samotnými jednotkami ve statickém vztahu; důležitý je zde způsob, kterým se jejich kroky, jednání a politické cíle vzájemně propletají a ovlivňují. Takto vzniká skutečné politické modely na úrovni vztahů (stov. Elias 1978 [1939]; Lasswell 1965 [1935]). Bezpečnostní komplex nesetává jednoduše z Indie a Pařížským; ve skutečnosti je tvořen souborem indických předstáv a politických cílů, které utvářejí specifickou konstataci ve sřtu s pákistánskými představami a cíli. V rozsáhlejších regionech se celá záležitost dále komplikuje.

³³ To je vzhledem k předpokládanému modelu vztahů státu a národa (suverenity a identita) paradoxní logika samotných referenčních objektů funguje tak, jak má fungovat – o národu se mluví v pojmech identity, o státu v pojmech suverenity – ovšem udivující jsou akteri, kteří tuto rétoriku používají. Státní elity totiž zřetelně apelují na národ a jeho kulturu, zatímco konkurenční hlasy se prohlašují za nositele skutečných a nefalšovaných státních zájmů. (Jedno z možných vysvětlení jsme podali ve Wæver a kol. 1993, kapitola 4, a ve Wæver v tisku-a; Wæver 1995a, v tisku-a). Bezpečnostní síle vyraznějšího oddělení státní a společenské bezpečnosti. V našem pojetí však tento proces vedl k předstávě stále nezávislejších proudů, zatímco ve Francii se stát snaží obsáhnout oboje – síce odělaně, ale přece v rámci státu.)

³⁴ Konkrétně (všechny texty pocházejí z roku 1995) se jedná o řed předsedy Evropské komise Jacquesa Santera k Evropskému parlamentu a následnou debatu u příležitosti hlasování o nové Komisi – 17. ledna, řed francouzského prezidenta F. Mitterranda k EP (ve stejný den) a následnou diskusi o francouzských plánech předsednictví v Evropské radě; pracovní program Komise pro rok 1995, jeho představení před sedou EK J. Santerem v EP a na něj navazující debata v Parlamentu 15. února a 15. března; závěry ze setkání Evropské rady v Cannes 26–27. června a v Madridu 15.–16. prosince; a konečně deklarace tř „prezidentů“ o „stavu Evropské unie“ a následnou debatu v EP 15. listopadu (jednálo se o nové založení nové tradice; poprvé realizovanou právě v roce 1995). Tento seznam obsahuje některé klíčové kroky tří nejdůležitějších institucí – Evropské rady, Parlamentu a Komise – přičemž stranou neobává také mocny Soudní dvůr, jehož výtky pramení z odlišné politické logiky. Tu by sice nebylo nemožné do našeho přehledu zahrnout, ovšem nese s sebou řadu nových otázek, které zde prezentovaný kontext překračují.

³⁵ Vždy alespoň jeden text zastupuje každý z dříve probíraných sektorů: vojenský (1. Západoevropská unie, 2. Jugošlavie), environmentální (1. všeobecná politika životního prostředí, 2. konkrétní příklad), společenský (evropská kultura a evropské občanství), ekonomický (1. obecný stav hospodářství, 2. zahraničně-hospodářská politika) a politický (všeobecné politické dění pokrývají dokumenty uvedené v pozn. 34, specifický se potom zaměřujeme na problém občanství). Tuto analýzu jsme provedli pro každý ze tří zmiňovaných institucionálních rámců: Evropský parlament (oficiální rozpravy), Evropskou komisi (Zprávy, Bílé a Zelené knihy) a Evropskou radu (deklarace).

³⁶ Přítel zbrni naši analýzy je přehlednou v Ole Wæver, *COPRI Working Paper* no. 1997: 25.

³⁷ Při jiné příležitosti Santer tento argument zopakoval, když zdůraznil, že sjednocování Evropy je větší každodenního úsilí, neustávajícího boje proti odstředivým (centrifugální) silám a z minulosti se vracajícím pokusům. A také, že „ceca za rozbití sjednocené Evropy by byla nesmírná“ (Santer 1995c: 138).

³⁸ Argumenty o „zahranití a bezpečnosti politice“ jsou ve své většině pouze velice vágními tvrzeními o údajné vážných hrozbách, které tato témata pro Evropu či Evropu představují, a tudíž nelze s jistotou určit, zda-li „bezpečnostní politice“ jsou ve své většině pouze velice vágními tvrzeními o údajné vážných hrozbách, které tato témata pro Evropu či Evropu představují, a tudíž nelze s jistotou určit, zda-li „bezpečnostní politice“ jsou ve skutečnosti představují „definovanou na základě našich kritérií (viz kapitola 3, kde se zmiňujeme o problémech obrany jednotek, jež nemají bezpečnostní charakter). Zahranití a bezpečnostní politika však začíná nabývat tohoto bezpečnostního významu v poněkud jiném smyslu než ve svém tradičním spojení s vojenskými hrozbami. Santer prohláší, že prostřednictvím zahranití politiky a vnějších vztahů s ostatními akteři (obzvláště v rámci rozsáhlých regionálních uskupení) „potvrzujeme tvář v tvář celému světu naší společnou identitu a podporujeme ostatní v tom, aby překonali tradiční egoistický přístup k vlastní identitě“ (Santer 1995c: 139). V souvislosti s bezpečnostními argumenty o „existenci“ Evropy jako takové (Wind 1992; Funet 1995) – což je věc vpravdě existenciálního významu – se problem identity přesouvá z otázky „jak

moc si jsou Evropané podobní“ k otázce jednotného postupu na mezinárodním kolbišti. V tomto smyslu představuje zahranití a bezpečnostní politika pro EU věc zcela zásadního bezpečnostního řízu (stov. Wæver 1996b, v tisku-e).

³⁹ Podobně se vyznářoval i Jacques Santer (1995a) v souvislosti s rozvojem a pomocí zemím třetího světa. „Unie musí i nadále hrát vedoucí úlohu v rozvojové spolupráci a poskytování humanitární pomoci, neboť obě aktivity přispívají k míru a stabilitě ve světě. Je naprosto zásadní věcí, abychom zůstali aktivní i za našimi hranicemi, a Komise bude tento cíl nahlavovat“ (s. 15). Texti projevu dále pokračuje: „Nikdo nemůže popřít, že Unie je hospodářským obrem, ovšem v jejím mezinárodním politickém postavení se tato skutečnost neprojeví. Právě proto položíla Maastrichtská smlouva základy pro ambicióznější politické aktivity, když hovoří o rozvoji společně zahranití a bezpečnostní politiky“ (s. 15). Rozšiřování společných politik zde tedy bylo vztaheno k úvahám o silnějším hlasu a významnější roli EU na mezinárodním scéně.

⁴⁰ Z pohledu Evropy není nebezpečným jímým Rusko, isám ani hospodářská výkonnost jihoovýchodní Asie. Evropským jímým je sama Evropa a její minulost (Baudrillard 1994 [1992]; Derrida 1992 [1991]; Rytkenen 1995; Wæver 1996b, v tisku-e). Význam tradičních předstáv, jako je například rovnováha moci, jež byly po dlouhá staletí považovány za nejšší projev „evropskosti“ (Boer 1993), je nyní zásadně přeměněn. Skutečné evropskou hodnotu tak v současné době představuje protiklad rovnováhy moci – integrace.

⁴¹ Ochrana se netýká „naš Evropanů sdružených v naší politické jednotce“. Řeč zde není o nřnosti brání suverentitu (která zatím neexistuje) nebo společnou identitu (taková strategie by šla proti svým vlastním účelům, neboť by ohrožovala identitu jednotlivých členských zemí a jejich společností). Originální charakter Evropské unie jako politického experimentu, jenž se vymyká našim běžným politickým kategoriím, je potvrzována skutečností, že něco natoik neobvyklého jako politický proces či projekt a zároveň velký dějinný „přiběh“ se může stát referenčním objektem bezpečnosti (stov. Wæver 1995, 1996b, v tisku-e).

⁴² Blíže o těchto dvou pojetích viz také Kostelec 1996, kapitola 3. Autor zde hovoří o integritativním a egotativním přístupu.

⁴³ V tomto ohledu mají kritická bezpečnostní studia blíže spíše ke kritické teorii a některým poststrukturalistickým autorům v rámci teorie mezinárodních vztahů než ke konstruktivismu, jak je v TMV chápan. Patně nejvlivnější pojetí konstruktivismu je spojeno se jmény jako Alexander Wendt (1992, 1994, 1995), Peter Katzenstein (1996a, 1996b), Emanuel Adler (1992, 1995) a Michael Barnett (1995; Adler a Barnett 1996, v tisku). Z mnoha důvodů tyto autoři často zaujímají státocentrické pozice a snaží se ukázat, že konstruktivismus může jednat státu (států) vysvětlit lépe než tradiční realistické nebo liberalistické teorie. Jeden z důvodů se může skrývat v době vzniku tohoto konstruktivistického proudu, kdy byla na světu vřeholu debata agent-structura (Wendt 1987). Ta se v TMV uplatnila v protikladu státu (agenta) a mezinárodní struktury (Wæver 1994). Tito konstruktivisté se obvykle zřetelně distancují od poststrukturalistických pozic a takový vývoj patně můžeme také očekávat, neboť autoři, jež bychom mohli zařadit do kategorie „nekonfrontační poststrukturalismus“ nebo „radikální konstruktivismus“, se obvykle vydat doba byli svědky pokusu o prosazení „manustreamového“ konstruktivismu jakožto svébytného přístupu ke studiu bezpečnosti (vlákovým dílem je zde Katzensteinův významný sřomik [1996b]), zatímco kritická bezpečnostní studia se postupně a konzistentně rozvíjejí už několik dlouhých let, přičemž v sobě slučují postupy kritické teorie (Marx, Gramsci, Habermas) poststrukturalismu a manustreamového konstruktivismu (Booth 1979, 1991, 1994, 1995; Dalby 1988, 1990; Klein 1990, 1994; Kraneuse 1992, 1993; Kraneuse a Williams 1997; Luke 1989; Walker 1988, 1990; Wynn-Jones 1995; pro kritický přehled některých těchto prací viz Hansen 1994).

Seznam zkratek

- AFTA – Zóna volného obchodu ASEAN (ASEAN Free Trade Organization)
AIDS – Získaný syndrom selhání imunity (Acquired Immune Deficiency Syndrome)
ANC – Africký národní kongres (African National Congress)
AOSIS – Aliance malých ostrovních států (Alliance of Small Island States)
APEC – Asijsko-pacifická hospodářská spolupráce (Asia-Pacific Economic Cooperation)
ASEAN – Sdružení národů jihovýchodní Asie (Association of Southeast Asian Nations)
CCAMLR – Úmluva o ochraně mořského života v Antarktidě (Convention on Conservation of Antarctic Marine Living Resources)
CIS – Společenství nezávislých států (Commonwealth of Independent States)
COPRI – Kodaňský institut pro výzkum míru (Copenhagen Peace Research Institute)
ECOWAS – Hospodářské společenství západoafrických států (Economic Community of West African States)
EMU – Evropská měnová unie (European Monetary Union)
EP – Evropský parlament (European Parliament)
ERM – Mechanismus směnných kurzů (exchange rate mechanism)
ES – Evropské společenství (European Community, EC)
EU – Evropská unie (European Union)
FAO – Organizace OSN pro výživu a zemědělství (Food and Agriculture Organization)
FTA – Zóna volného obchodu (free trade association)
GATT – Všeobecná dohoda o clech a obchodu (General Agreement on Tariffs and Trade)
G7 – Skupina sedmi nejsilnějších států světa (Group of Seven)
HNP – Hrubý národní produkt (gross national product, GDP)
IBM – International Business Machines
ICBM – Mezikontinentální balistická raketa (intercontinental ballistic missile)
ICI – Imperial Chemical Industries
IGO – Mezivládní organizace (intergovernmental organization)
INGO – Mezinárodní nevládní organizace (international non-governmental organization)
IPE – Mezinárodní politická ekonomie (international political economy)
IR – Mezinárodní vztahy (international relations)
ITT – International Telephone and Telegraph
KBS – Kritická bezpečnostní studia (critical security studies, CSS)

- KTBK – Klasická teorie bezpečnostních komplexů (classical security complex theory, CSCT)
- LIEO – Liberální mezinárodní ekonomický řád (liberal international economic order)
- MERCOSUR – Společný jihoamerický trh (Mercado Común del Sur)
- MMF – Mezinárodní měnový fond (International Monetary Fund, IMF)
- NAFTA – Severoamerická zóna volného obchodu (North American Free Trade Agreement)
- NATO – Severoatlantická aliance (North Atlantic Treaty Organization)
- NGO – Nevládní organizace (non-governmental organization)
- NIEO – Nový mezinárodní ekonomický řád (New International Economic Order)
- NPT – Smlouva o nešíření jaderných zbraní (Nuclear Non-Proliferation Treaty)
- OAU – Organizace africké jednoty (Organization of African Unity)
- OAS – Organizace amerických států (Organization of American States)
- OECD – Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (Organization for Economic Cooperation and Development)
- OPEC – Organizace zemí vyvážejících ropu (Organization of Petroleum Exporting Countries)
- OSN – Organizace spojených národů (United Nations, UN)
- PPF – Partnerství pro mír (Partnership for Peace)
- SAARC – Jihoasijské sdružení pro regionální spolupráci (South Asian Association for Regional Cooperation)
- SADC – Jihoafrické rozvojové společenství (Southern African Development Community)
- UNCED – Konference OSN o životním prostředí a rozvoji (UN Conference on Environment and Development)
- UNEP – Program OSN pro životní prostředí (UN Environment Program)
- SSSR – Svaz sovětských socialistických republik (Union of Soviet Socialist Republics, USSR)
- WTO – Světová obchodní organizace (World Trade Organization)
- ZEU – Západoevropská unie (Western European Union, WEU)

Bibliografie

- Acharya, Amitav (1992) „Regionalism and Regime Security in the Third World Comparing the Origins of the ASEAN and the GCC“, in Brian Job (ed.), *The Insecurity Dilemma*. Boulder: Lynne Rienner, s. 143–164.
- Adams, W. M. (1990) *Green Development: Environment and Sustainability in the Third World*. London: Routledge.
- Adler, Emanuel (1992) „The Emergence of Cooperation: National Epistemic Communities and the International Evolution of the Idea of Nuclear Arms Control“, *International Organization*, 46:2, s. 101–146.
- Adler, Emanuel (1995) „Seizing the Middle Ground“, unpublished manuscript. Adler, Emanuel, Michael J. Barnett (1996) „Governing Anarchy: A Research Agenda for the Study of Security Communities“, *Ethics and International Affairs*, 10, s. 63–98.
- Adler, Emanuel, Michael J. Barnett (eds.) (forthcoming) *Governing Anarchy: Security Communities in Theory, History, and Comparison*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Allison, Graham (1971) *The Essence of Decision: Explaining the Cuba Missile Crisis*. Boston: Little, Brown.
- Anderson, Benedict (1983) *Imagined Communities—Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. London: Verso Publishers.
- Anderson, Kim, Richard Blackhurst (1993) *Regional Integration and the Global Trading System*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Appiah, Kwame Anthony (1994) „Identity, Authenticity, Survival: Multicultural Societies and Social Reproduction“, in Amy Gutmann (ed.), *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Princeton: Princeton University Press, s. 149–163.
- Arendt, Hannah (1958) *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Arendt, Hannah (1959) „On Humanity in Dark Times: Thoughts About Lessing“, an address on accepting the Lessing Prize of the Free City of Hamburg (originally in German), Reprinted in *Men in Dark Times*. New York: Pelican Books, 1973.
- Arif, Mohammed (1996) „Institutionalisation of Economic Cooperation in the Asia-Pacific Region with Special Reference to APEC“, *Dokkyo International Review*, 9, s. 177–192.
- Armstrong, David (1993) *Revolution and World Order: The Revolutionary State in International Order*. Oxford: Clarendon Press.
- Austin, J. L. (1975 [1962]) *How To Do Things with Words*. 2d ed. Oxford: Oxford University Press.
- Austin, J. L. (2000) *Jak udělat něco slovy*. Praha: Filozofia (překl.: J. Pechar a kol.)
- Ayoob, Mohammed (1995) *The Third World Security Predicament: State Making, Regional Conflict, and the International System*. Boulder: Lynne Rienner.
- Baldwin, David A. „The Concept of Security“, *Review of International Studies* 23:1 (1997), s. 5–26.
- Barnett, Michael (1995) „Sovereignty, Nationalism, and Regional Order in the Arab States System“, *International Organization*, 49:3, s. 479–510.
- Barnett, Robert W. (1984) *Beyond War: Japan's Concept of Comprehensive National Security*. Washington, D.C.: Pergamon/Brassey's.
- Baudrillard, Jean (1994 [1992]) *The Illusion of the End* (translation of *L'illusion de la fin: ou La greve des événements*). Paris: Galilée, 1992), translated by Chris Turner. Stanford: Stanford University Press. (An alternative translation by Charles Dugas, York University, Canada, was made available chapter by chapter during 1993–1994 on the internet through CTHEORY.)
- Benedick, Richard Elliot (1991) *Ozone Diplomacy – New Directions in Safeguarding the Planet*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bigo, Didier (1994) „The European Internal Security Field: Stakes and Rivalries in a Newly Developing Area of Police Intervention“, in Malcolm Anderson, Monica den Boer (eds.), *Policing Across National Boundaries*. London: Pinter Publishers, s. 161–173.

Obsah

Předmluva.....	5
1. Úvod.....	9
2. Koncepční aparát bezpečnostní analýzy.....	31
3. Vojenský sektor.....	61
4. Environmentální sektor.....	87
5. Ekonomický sektor.....	113
6. Společenský sektor.....	139
7. Politický sektor.....	165
8. Cesta k syntéze.....	189
9. Závěry.....	223
Poznámky.....	245
Seznam zkratk.....	253
Bibliografie.....	255